

ETÜSBED

Erzurum Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute

E-ISSN 2717-8706

MAYIS | MAY

2024

19

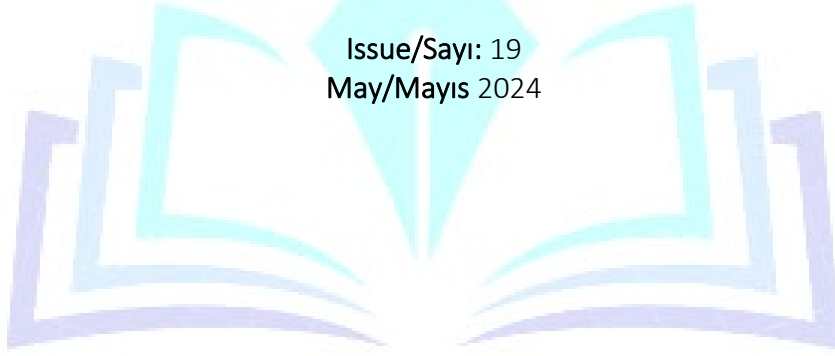

ETÜSBED

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
(ETÜSBED)

International Journal of Social Sciences
Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Issue/Sayı: 19
May/Mayıs 2024

ETÜSBED

EISSN: 2717-8706
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed>

CHIEF EDITOR / BAŞ EDİTÖR**Murat KILIÇ (Ph.D.)**

Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, TÜRKİYE

EDITOR / EDİTÖR**Zeynep KARACA (Ph.D.)**

Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, TÜRKİYE

ENGLISH LANGUAGE EDITOR / İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ**Yavuz DAŞDEMİR (Lect.)**

School of Foreign Languages, Erzurum Technical University, TÜRKİYE

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU**Abdülkadir KAYA**

Bursa Technical University / TÜRKİYE

Ali UTKU

Atatürk University / TÜRKİYE

Ali İhsan YAPICI

Adnan Menderes University / TÜRKİYE

Büşra CEVHEROĞLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Ceyhan YÜKSELİR

Osmaniye Korkut Ata University / TÜRKİYE

Derya Gürcan YILDIRIM

Atatürk University / TÜRKİYE

Fatma SEVİNÇ ERBAŞI

Osmangazi University / TÜRKİYE

Göksal ALVER

İstanbul University / TÜRKİYE

Haldun ÖZKAN

Atatürk University / TÜRKİYE

Hanife Yasemin MUMCU

İzmir Kâtip Çelebi University / TÜRKİYE

Hatice Çeçen ÇELİK

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Hüseyin ÖZER

Atatürk University / TÜRKİYE

Hüseyin YURTTAŞ

Atatürk University / TÜRKİYE

İbrahim Ethem ATNUR

Milli Savunma University / TÜRKİYE

İbrahim Halil EKŞİ

Gaziantep University / TÜRKİYE

Kubilay GECİKLİ

Atatürk University / TÜRKİYE

Mevlüt YÜKSEL

Atatürk University / TÜRKİYE

Mustafa YILDIRIM

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Muharem DAYANÇ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Murat KACIROĞLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Technical University / TÜRKİYE

Müjdat AVCI

Osmaniye Korkut Ata University / TÜRKİYE

Ömer AKSOY

Trakya University / TÜRKİYE

Ömer YILMAZ

Atatürk University / TÜRKİYE

Özkan DAŞDEMİR

Binali Yıldırım University / TÜRKİYE

Rıfat KÜTÜK

Atatürk University / TÜRKİYE

Serkan YAZICI

Sinop University / TÜRKİYE

Salahaddin BEKİ

Kırşehir Ahi Evran University / TÜRKİYE

Serdar SAYGILI

Erciyes University / TÜRKİYE

Tevfik Şükrü YAPRAKLI

Atatürk University / TÜRKİYE

Yasin TOPALOĞLU

Atatürk University / TÜRKİYE

Yunus BERKLİ

Atatürk University / TÜRKİYE

ETÜSBED

Contact Publisher:

Asst. Prof. Murat KILIÇ (Ph.D.) / Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

murat.kilic@erzurum.edu.tr<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed>

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Abamüslim AKDEMİR

Uludağ University / TÜRKİYE

Ahmet İNAMOrtadoğu Teknik University -Emekli /
TÜRKİYE**Ahmet SARI**

Atatürk University / TÜRKİYE

Ali İhsan ÖBEK

Trakya University / TÜRKİYE

Ali Osman GÜNDOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman University / TÜRKİYE

Alpaslan DEMİR

Gaziosmanpaşa University / TÜRKİYE

Alper GÜVEL

Çukurova University / TÜRKİYE

Besim ÖZCAN

Atatürk University / TÜRKİYE

Beyhan KANTER

Mardin Artuklu University / TÜRKİYE

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Kırkkale University / TÜRKİYE

Cengiz ALYILMAZ

Uludağ University / TÜRKİYE

Cezmi ERASLAN

İstanbul University / TÜRKİYE

Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs University / TÜRKİYE

Gülhan ATNUR

Atatürk University / TÜRKİYE

Halit DURSUNOĞLU

Atatürk University / TÜRKİYE

Haluk SELVİ

Sakarya University / TÜRKİYE

Hikmet ÖKSÖZ

Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Muğla Sıtkı Koçman University / TÜRKİYE

Kazım KÖKTEKİN

Atatürk University / TÜRKİYE

Kemal ÜÇÜNCÜ

Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Kenan İNAN

Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Mehmet TEZCAN

Karadeniz Teknik University / TÜRKİYE

Mehmet TÖRENEK

Atatürk University / TÜRKİYE

Mevlüt ÖZBEN

Atatürk University / TÜRKİYE

Muammer YAYLALI

Erzurum Teknik University / TÜRKİYE

Muharrem DAŞDEMİR

Atatürk University / TÜRKİYE

Murat KOÇ

Marmara University / TÜRKİYE

Nuray KARACA

Atatürk University / TÜRKİYE

Orhan Kemal TAVUKÇURecep Tayyip Erdoğan University /
TÜRKİYE**Osman KARATAY**

Ege University / TÜRKİYE

Osman KÖSE

Polis Akademisi

Sebahattin ÇEVİKBAŞMuğla Sıtkı Koçman University /
TÜRKİYE**Selami BAKIRCI**

Atatürk University / TÜRKİYE

Selami ECE

Atatürk University / TÜRKİYE

Sinan ÖZBEK

Kocaeli University / TÜRKİYE

Süleyman ÇİĞDEM

Atatürk University / TÜRKİYE

Süleyman EFENDİOĞLU

Atatürk University / TÜRKİYE

Şahmurat ARIK

Kastamonu University / TÜRKİYE

Uğur ÜÇÜNCÜKaradeniz Teknik University /
TÜRKİYE**Ümit KILIÇ**

Atatürk University / TÜRKİYE

Vedat KAYA

Atatürk University / TÜRKİYE

Veyis DEĞİRMENÇAY

Atatürk University / TÜRKİYE

Yavuz ASLAN

Atatürk University / TÜRKİYE

Ahmet DOĞAN

Ahi Evran University / TÜRKİYE

Bahadır GÜCÜYETER

Atatürk University / TÜRKİYE

Melike GÖKCANEskişehir Osmangazi University /
TÜRKİYE**Ogün COŞKUN**

Atatürk University / TÜRKİYE

Oktay KIZILKAYA

Kafkas University / TÜRKİYE

Süleyman ÖZBEK

Gazi University / TÜRKİYE

Şakir DIZMAN

Erzurum Teknik University / TÜRKİYE

ABOUT/ HAKKINDA

Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute (ETUSBED), which started its publication life in print in 2015, is a peer-reviewed and scientific journal that continues its publication life electronically as of the 11th issue (e-ISSN: 2717-8706). It aims to publish original and scientific studies that will contribute to the accumulation of social sciences in the fields of Philosophy, Economics and Administrative Sciences, Psychology, Sociology, History and Turkish Language and Literature. ETÜSBED is published thrice a year (January, May and September). Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the ETÜSBED. The ETÜSBED has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the ETÜSBED. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

2015 yılında basılı olarak yayın hayatına başlayan Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), 11. sayıdan itibaren (e-ISSN: 2717-8706) elektronik olarak yayın hayatına devam eden hakemli ve bilimsel bir dergidir. Sosyal bilimlerin İktisat, İşletme, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı ve İngiliz Dili ve Edebiyatı alanlarındaki birikime katkıda bulunacak, özgün ve bilimsel yöntemlere uygun çalışmalarını yayınlamayı kendine amaç edinmiştir. ETÜSBED yılda üç defa (Ocak, Mayıs ve Eylül) yayımlanır. ETÜSBED Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETÜSBED Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

INDEXES / İNDEKSLER

ETÜSBED

AIMS AND SCOPE

ETÜSBED is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal published thrice a year in January, May and September. The publication languages of the journal are Turkish and English.

ETÜSBED aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes all Social Sciences in general.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of all Social Sciences.

ETÜSBED is currently indexed in TUBITAK ULAKBIM TR Dizin, MLA, Sherpa Romeo, Scilit, MIAR, Erih Plus, DRJI, ESJI.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

ETÜSBED is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

Editor in Chief : Asst. Prof. Murat KILIÇ (Ph.D.)

Address : Erzurum Technical University Faculty of Letters, Department of History, Erzurum / TÜRKİYE

E-mail : мурат.килич@erzurum.edu.tr, sbedergi@erzurum.edu.tr

Webpage : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

AMAÇ ve KAPSAM

ETÜSBED; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Erzurum Teknik Üniversitesi Türkiyat Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe ve İngilizce'dir.

ETÜSBED, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin Sosyal Bilimler gibi alanları kapsamakla birlikte bununla sınırlı değildir.

Derginin hedef kitlesi, Sosyal Bilimler ve yakın alanlarda çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

ETÜSBED, TUBITAK ULAKBIM TR Dizin, MLA, Sherpa Romeo, Scilit, MIAR, Erih Plus, DRJI, ESJI gibi indeksler tarafından taranan uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryal ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. ETÜSBED, dergisinin editöryal ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

ETÜSBED yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. ETÜSBED'in içeriği, Creative Commons Alıntı-Gayri Ticari (CC BY- NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED> adresinden ulaşabilirsiniz.

Baş Editör : Asst. Prof. Murat KILIÇ (Ph.D.)

Adres : Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Erzurum/ TÜRKİYE

E-posta : мурат.килич@erzurum.edu.tr, sbedergi@erzurum.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ETUSBED>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS (ETÜSBED 19, May-Mayıs 2024)

Berrak YELLİCE, Esra Sena TÜRKO Export Incentives in Turkish Textile Industry: A Research in Bursa Province <i>Türk Tekstil Endüstrisinde İhracata Yönelik Devlet Teşvikleri: Bursa İlinde Bir Araştırma</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	1-13
Savaş TARKUN Baltık Borsası Endekslerindeki Balon Varlıkları <i>Bubble Assets in Baltic Exchange Indices</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	14-24
Murat BAŞ, Sinan TARSUSLU Çalışanların Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Psikolojik Sözleşme İhlalinin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Psychological Contract Violation in The Relationship Between Employees' Perception of Nepotism and Organizational Cynicism</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	25-41
Dilek ÖZDEMİR, Çağla Nur DUMAN İşgücü Verimliliğinin İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İlişkisi: OECD Örneği <i>The Relationship of Labor Efficiency and Human Development Index: The Case of OECD</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	42-58
Yahya ALGÜL Complementary Competitiveness: Crafting an Employment Policy to Address Technological Unemployment in The Age of Artificial Intelligence <i>Tamamlayıcı Rekabetçilik: Yapay Zekâ Çağında Teknolojik İşsizlik Problemi ve Bir İstihdam Politikası Önerisi</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	59-78
Muhammet ÇANKAYA WoS Veri Tabanında Yer Alan Dönüştürücü Liderlik Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Academic Studies on the Subject of Transformational Leadership in the WoS Database</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	79-91
Harun KISACIK, Sema POYRAZ CAN Muhasebede E-Dönüşüm ve Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi <i>E-Transformation in Accounting and Blockchain Technology</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	92-102
Aybige BAŞEĞMEZ ÇETİN "Devlet" ve "Polis" Kavramlarına Toplumcu Gerçekçi Bir Bakış: Tuz ve Ekmek <i>A Socialist Realist Perspective on the "State" and "Police" in Tuz ve Ekmek</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	103-115
Aslıhan AYTAÇ Tölogön Kasımbekov'un "Baskın" Romanında Tarih Bilinci <i>Historical Awareness in Tolegen Kasymbekov's Novel "The Raid"</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	116-124
Tarık Ziya ARVAS Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım Bey'in Şark Vilayetlerindeki Bazı Meselelere İlişkin Raporu (1881) ve Raporun Mütalaası <i>Report of Justice Inspector Seyyid Mehmed Âsım Bey on Some Issues in the Eastern Provinces (1881) and Evaluation of the Report</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	125-149
Serdar BAY İngiliz Belgelerine Göre Stephen Cave'in Mısır Özel Misyonu: Mısır Maliyesinin İflası <i>Stephen Cave's Special Mission in Egypt According to British Documents: The Bankruptcy of Egyptian Finance</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	150-173
Mehmet Nuri ŞANDA Osmanlı Devleti Döneminde Ra'su'l-Ayn Çiftliğindeki Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (19. Yüzyıl) <i>Agriculture and Livestock Activities in Ra'su'l-Ayn Farm during the Ottoman Empire (19th Century)</i> Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article	174-188

Tuğba ERULTUNCA

Jandarma Teşkilatının Sosyal Problemleri Önlemedeki Konumu ve Potansiyeli Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme
A Sociological Evaluation On The Position And Potential Of The Gendarmerie Organization In Preventing Social Problems

189-204

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Sinan DİNÇ, Tahir AŞİROV

Hıdır Deryayev'in Türkmen Grameri Üzerine Çalışmaları
Hıdır Deryayev's Works on Turkmen Grammar

205-213

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi /Research Article

Export Incentives in Turkish Textile Industry: A Research in Bursa Province

Türk Tekstil Endüstrisinde İhracata Yönelik Devlet Teşvikleri: Bursa İlinde Bir Araştırma

Berrak YELLİCE ¹

Esra Sena TÜRKO ²

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Dış Ticaret Bölümü, Ağrı Türkiye
e-mail: byellice@agri.edu.tr

² Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum Türkiye
e-mail: esturko@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 9.5.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 14.11.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Berrak YELLİCE
byellice@agri.edu.tr

Atf /Cite this article:
Yellice, B. & Türko, E. S. (2024). Türk Tekstil Endüstrisinde İhracata Yönelik Devlet Teşvikleri: Bursa İlinde Bir Araştırma. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 1-13.

This study was reproduced and partially derived from the MA thesis of the first author and presented at the 7th International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research, March 28-30 2023, Frankfurt, Germany.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin ihracata yönelik devlet desteklerinden faydalanma durumlarını araştırmaktır. Bu amaçla Bursa'da tekstil endüstrisinde faaliyette bulunan 246 işletmeye anket uygulanmıştır. Araştırmanın analizinde tanımlayıcı istatistikler, One-sample Kolmogorov-Smirnov test, Mann-Whitney U test ve Non-parametric Spearman's correlation test kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, işletmelerin %31,7'si devlet desteklerden faydalanmaktadır. Örneklemin %13,4'ü devlet desteklerden faydalanırken ilk tecrübelerinde yüksek ya da çok yüksek düzeyde sorun yaşadığını; %33,3'ü sonraki tecrübelerinde sorun düzeylerinin azaldığını; %39,8'i devlet desteklerinin ihracat kararını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. İşletmelerin %32,5'i devlet desteklerinin yeterli olduğunu; %37,4'ü etkili olduğunu ve %26,5'i adil ve şeffaf bir şekilde verildiğini düşünmektedir. İhracat yapan işletmeler, yapmayanlara kıyasla, devlet desteklerinden faydalanmak için çeşitli kurumlar tarafından verilen eğitim, seminer, danışmanlık hizmeti gibi faaliyetleri daha yüksek düzeyde faydalı olarak değerlendirmiş, devlet desteklerinin etkili olduğunu, şeffaf ve adil bir şekilde verildiğini daha yüksek düzeylerde ifade etmiştir. İşletmelerin ihracat oranı ile devlet destekleri konusunda katıldıkları etkinliklerin sayısı arasında pozitif yönlü orta dereceli, çeşitli kurumlardan aldıkları hibe ve proje desteği sayısı arasında pozitif yönlü zayıf ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Destekleri, İhracat Teşvikleri, İhracat Destekleri, İhracat, Tekstil Endüstrisi

Abstract

The present study aims to investigate the status of the companies, which operate in the Turkish textile industry, from the aspect of benefiting from the state's export incentives. For this purpose, a questionnaire was conducted on 246 companies operating in the textile industry in Bursa province. Descriptive statistics, One-sample Kolmogorov-Smirnov test, Mann-Whitney U test, and non-parametric Spearman's correlation test were used in analyses in the present study. Given the results achieved in the present study, it was determined that 31.7% of the companies were benefiting from state incentives. While 13.4% of the sample reported that they have high or very high levels of problems while benefiting from state incentives, whereas 33.3% stated that the problems reduced in further experiences and 39.8% stated that state incentives positively affected their export decisions. Of companies, 32.5% emphasized that state incentives were sufficient, 37.4% reported that those incentives were effective, and 26.5% stated that those incentives were allocated fairly and transparently. In comparison to non-exporting ones, the exporting companies rated the services such as training, seminar, consulting, etc. offered by various institutions in order to benefit from state incentives more useful, they stated that state incentives were effective at a higher level, and they were distributed transparently and fairly more. Positive and medium-level relationships were found between the export ratio of companies and the number of activities, to which they attended regarding the state incentives, whereas there were positive and weak relationships between their export ratio and the number of grant and project supports they obtained from various institutions.

Keywords: State Incentives, Export Incentives, Export Supports, Export, Textile Industry

Introduction

Export can be considered to be a field of competition and opportunity in foreign markets for both companies and countries. At this point, there are various factors playing roles for companies to make export decisions. Koçak (1997: 468-476) defines making the decision to export as *“a complex process that emerges as a result of the effects of entrepreneur characteristics, organization characteristics, interactions between them, and external factors”*. This process results in companies exploring the idea of export, being aware of it, making market research, collecting necessary information, assessing them, and making the export decision at the end (Türko & Yellice, 2018: 586). Countries aiming to gain a share in foreign markets through governmental supports, maintain their current power, or acquire competitive advantage want to support companies in making export decisions in various ways (Eroğlu & Yılmaz 2015: 139; Atayeter & Erol, 2011: 2). Nowadays, the obstacles regarding the export are among the subjects that the studies examining the export decision focus on. The current grey economy – invisible obstacles regarding foreign trade can be considered as the costs of obtaining market knowledge, establishing connections with clients, and making regulations in compliance with national standards and regulations. In this case, reducing the obstacles requires a policy aiming to eliminate the obstacles to entry to foreign markets (Medin, 2003: 238; Türko & Yellice, 2020: 562).

In the present study, examining the companies operating in textile industry in Bursa province, it was aimed to investigate the level of benefiting from governmental incentives, determine the difference in the perception levels regarding these incentives among exporting and non-exporting companies, the problems faced while benefiting from the incentives, and investigate the relationships between various variables. For this purpose, a survey study was carried out with 246 companies.

1. Export-Oriented Governmental Incentives

In this period, in which the global competition rules apply rather than a closed economy approach, many developing and developed countries aim to encourage companies to export and become a part of international trade. To achieve this objective, it is necessary to increase the competitive power of companies and countries prefer supporting the companies to increase their competitive power (Eroğlu & Yılmaz, 2015: 139). At this point, the export and the concept of incentives to increase the export draw attention. Export incentives or supports refer to encouraging exporters during the process of production, marketing, and delivering the product, which will be exported, to the end user by making use of various methods prior to the production process (Çelik, 2007: 39). Export-oriented governmental incentives are important to support export, improve the international market, and increase the competitive power of companies opening to foreign markets (Atayeter & Erol, 2011). All countries make use of governmental incentives in order to increase the export revenues. Since supporting the export-oriented import-substitute industries would positively affect the balance of payment in the following periods, imports will decrease and exports will increase in countries supporting the exports (Akgündüz, 2010: 16).

In Türkiye in the post-1980 period, the systems projecting the cash payments for export or covering the expenses of exporting companies in public institutions by the government in order to support the export were established. Incentive policies include instruments such as export tax rebates, resource utilization support funds, fund-originated loans, interest rate difference refunds, and energy support. The export incentives implemented in Türkiye include export-oriented governmental incentives provided by the Ministry of Economy, incentives provided by KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development Organization), inward processing regime, exemptions from taxes and other legal dues, VAT exemption, and incentives to fund exports (Köksal, 2001; Eroğlu & Yılmaz, 2015: 141).

In literature, there are studies examining the effects of governmental supports on exports and foreign trade. Although those studies generally emphasize the positive effects of those incentives, there also are studies reporting different results. Enabor (1976) determined that the export incentives increased the wealth in less-developed country groups, whereas Palma (1976) revealed that support policies increased their performance. In a previous

study, Balassa (1978) emphasized that the supports constitute an important variable for the international market. Similarly, Onaran & Öztürk (2008), Ersungur & Yalman (2009), Atayeter & Erol (2011), and Süzer (2019) stated in their studies that export supports positively affected economic growth together with export performance. In a study, Aktaş (2011) found that the export, which increased thanks to export supports, had an effect eliminating the external deficit. Gilaninia et al. (2013) reported similar results as Aktaş did. Ponom (2019), however, stated that trade skills improved thanks to the supports and positively contributed to the level of wealth through the increasing employment. Safari and Saleh (2020) export regulations and supports positively contributed to the companies establishing networks and collaboration with foreign actors. Takyi et al. (2022) determined that financial and non-financial governmental supports had a positive effect on internationalization.

Contrary to the studies emphasizing the positive results of supports, Avcı (2015) specified in a study that the supports were not sufficiently announced and thus the level of their effects was low. Similarly, in their study on Ethiopia, Gebreyesus & Demile (2017) showed that governmental supports fell short in encouraging the export and bureaucratic processes conducted during the implementation of supports were exhausting for company owners. Azak & Saner (2018) determined that more than half of the companies participating in the analysis were not aware of the export incentives and it was necessary to increase the announcements on this subject. Şık & Süygün (2021) found that the effectiveness of export supports varied depending on the educational level of company owner, company size, and economic performance.

2. Method

It was decided to carry out the field study on companies operating in textile industry and in Bursa province. In Türkiye, the textile industry is an industry that comes to the forefront in exports and is supported by incentives. As of July and August 2016, when the field study was carried out, there were 1,582 ready-made clothing and garment companies and 3,749 textile companies registered in the Bursa Chamber of Commerce and Industry. Thus, the universe of the present study was set to be those 5,331 companies operating in these two industries and the sample size was calculated to be 358 at the confidence level of 95% and the significance level of 0.05 (Survey System, 2017). In that period, the companies were abstaining from participating in the survey due to the extraordinary conditions in Türkiye. Although 478 companies were visited, the survey could be conducted only in 356 companies. Since 100 companies couldn't be included in the analyses due to different reasons, the survey was completed with 246 companies. The questionnaire used in the field study was conducted on companies in DOSAB, NOSAB, KESTEL, and GÜRSU organized industrial zones and BUTTİM business center in Bursa province by one of the researchers by conducting face-to-face interviews with company owners and executive managers (general managers, foreign trade managers, etc.).

3. Analysis

The descriptive statistics regarding the sample were presented using percentage (%), frequency (N), mean (M), and standard deviation (SD) values. The correlation analysis and the difference test to be used in order to determine if there was a significant difference between the exporting and non-exporting companies in terms of various parameters, the dataset was analyzed using the categorized variables One-sample Kolmogorov-Smirnov test. After determining if the variables had normal distribution, the non-parametric Mann-Whitney U test was used in order to determine if there was a statistically significant difference ($p=0.00<0.05$) between the variables in terms of exporting. In order to simplify the table presentation, the exporter companies were categorized as "0" and non-exporting companies were categorized as "1". The rank mean values were presented in bold in cases of a statistically significant difference ($p<0.05$) between exporting and non-exporting companies.

The relationships between variables were analyzed using the non-parametric Spearman's correlation test. The analysis results were presented for the variables, between which the relationships were investigated. In cases of the significance levels of $p=0.00<0.01$ and $p=0.00<0.05$, it was considered that there were statistically significant relationships between the variables (Durmuş et al., 2013: 198). The thresholds used for Spearman correlation coefficient (r_s) analysis are as follows: .00-.19 "very weak", .20-.39 "weak", .40-.59 "moderate", .60-.79 "strong",

and .80-1.0 “very strong” (Statstutor, 2016).

In the sample consisting of 246 companies, there were 117 exporter companies and 129 non-exporting companies. The dataset was analyzed using SPSS 22 package software.

3.1. Descriptive Statistics

Table 1: Are You Benefiting from Governmental Incentives?

	Frequency (N)	Percentage (%)
No	168	68.3
Yes	78	31.7
Total	246	100.0

The results regarding the utilization of governmental incentives by companies are presented in Table 1. It can be seen that 31.7% (78) of companies stated that they were benefiting from the governmental incentives, whereas 68.3% (168) of companies stated that they were not.

Table 2: Governmental Incentives that Companies Benefit from

	Frequency (N)	Percentage (%)
Support for environmental costs	5	4.3
R&D Support	23	19.7
Employment Support	7	6.0
Participation to Foreign Expos	44	37.6
Supports for Expenses of Facilities and Promotion Abroad	15	12.8
Support for TURQUALITY®, Branding for Turkish products	11	9.4
Market Research and Market Penetration Support	21	17.9
Supporting the International Competitiveness	5	4.3
Other	1	0.9

The governmental supports that companies were benefiting from are listed in Table 2. Of companies, 37.6% were benefiting from supports for participation in expos abroad, 19.7% from R&D supports, 17.9% from market research and market penetration supports, 12.8% from supports for expenses of facilities and promotion abroad, 9.4% from support for TURQUALITY® (branding for Turkish products), 6.0% from employment support, 4.3% from support for increasing international competitiveness, and 4.3% from supports for environmental costs. Besides that, 0.9% of companies stated that they were benefiting from Eximbank loans.

Table 3: At Which Level of Problem Have You Ever Had with Your First Experience with Governmental Supports?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Never	67	57.3
2) Low	27	23.1
3) Indecisive	5	4.3
4) High	14	12.0

5) Very High	4	3.4
Total	117	100.0

The levels of problems, which exporting companies had in their first experiences with governmental incentives, are presented in Table 3. Of companies, 15.4% stated that they had high or very high levels of problems, whereas 23.1% stated that they had low level of problems. While 4.3% of companies emphasized that they were indecisive about this subject, 57.3% stated that they had no problem. Companies verbally stated that they have problems since they didn't have complete knowledge of the process for benefiting the incentives and there were many documentation processes. Those statements were in parallel with the results reported in the literature (Akgündüz, 2010; Yalçın, 2015; Büyükakın & Özyılmaz, 2015; Eroğlu & Yılmaz, 2015; Atayeter & Erol, 2011).

Table 4: Did The Problems, Which You Had During Your Experiences with Governmental Incentives, Decrease in Their Next Experiences?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Absolutely No	64	54.7
2) No	7	6.0
3) Indecisive	7	6.0
4) Yes	33	28.2
5) Absolutely Yes	6	5.1
Total	117	100.0

The results regarding the decrease in problems, which exporting companies had during their following experiences with governmental incentives, are presented in Table 4. Given the analysis results, 33.3% of companies stated that the problems decreased in their following experiences, whereas 6% reported that they were indecisive and 60.7% reported that there was no decrease. Companies reporting a decrease in the level of problems in face-to-face interviews stated that the level of problems decreased because they learned the processes and they repeated the same processes during the next times they were benefiting from the incentives.

Table 5: Did Governmental Incentives Positively Affect Your Decision to Export?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Absolutely No	56	23.7
2) No	24	10.2
3) Indecisive	62	26.3
4) Yes	77	32.6
5) Absolutely Yes	17	7.2
Total	236	100.0

All the companies were asked if the governmental incentives positively affected their decisions to export and the responses are presented in Table 5. Of the companies, 39.8% stated that the incentives positively affected their decision to export, whereas 26.3% were indecisive and 33.9% stated that the incentives did not positively affect their decision.

Table 6: Finding the Services of Various Institutions Useful for Benefiting the Governmental Incentives

	Mean (M)	Standard Deviation (SD)

Chamber of Commerce	1.86	1.504
KOSGEB	1.83	1.443
Exporter Unions	1.76	1.328
Manufacturer Unions	1.52	1.094
Universities	1.34	0.795
Technology Transfer Offices	1.53	1.105
Industrial Zones	1.63	1.241
Development Agencies	1.36	0.896

Before or while benefiting from governmental incentives, companies receive services from various institutions such as training, briefing, technical support, consulting, etc. Companies were asked to assess the services of those institutions (1 very bad, 2 bad, 3 neither bad nor good, 4 good, and 5 very good) and the responses are presented in Table 6. Companies considered the services of Chamber of Commerce and Industry ($M=1.86$, $SD=1.504$), KOSGEB ($M=1.83$, $SD=1.443$), exporter union ($M=1.76$, $SD=1.328$), manufacturer union ($M=1.52$, $SD=1.094$), universities ($M=1.34$, $SD=.795$), TTO ($M=1.53$, $SD=1.105$), industrial zones ($M=1.63$, $SD=1.241$), and development agencies ($M=1.36$, $SD=.896$) good, respectively. It can be seen that the companies considered the services of all institutions to be useful at low levels.

Table 7: Do You Consider Governmental Incentives to be Sufficient?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Absolutely No	12	4.9
2) No	66	26.8
3) Indecisive	88	35.8
4) Yes	74	30.1
5) Absolutely Yes	6	2.4
Total	246	100.0

The companies were asked if they considered the governmental incentives to be sufficient and the responses are presented in Table 7. Of companies, 32.5% considered the incentives to be sufficient, 31.7% considered them to be insufficient, and 35.8% were indecisive.

Table 8: Do You Think that Governmental Incentives are Effective?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Absolutely No	10	4.1
2) No	62	25.2
3) Indecisive	82	33.3
4) Yes	85	34.6
5) Absolutely Yes	7	2.8
Total	246	100.0

Companies were asked if they consider the governmental incentives to be effective and the responses are presented in Table 8. Of the companies, 37.4% considered the incentives to be effective, whereas 33.3% were indecisive and 29.3% considered them to be ineffective.

Table 9: Do You Think that Governmental Incentives are Allocated Transparently and Fairly?

	Frequency (N)	Percentage (%)
1) Absolutely No	18	7.3
2) No	60	24.4
3) Indecisive	103	41.9
4) Yes	55	22.4
5) Absolutely Yes	10	4.1
Total	246	100.0

The companies were asked if they think that governmental incentives were allocated transparently and fairly and the responses of companies are presented in Table 9. Of the companies, 41.9% were indecisive, whereas 26.5% considered them to be allocated transparently and fairly and 31.7% didn't consider this process to be transparent and fair.

Moreover, the companies were also asked about the grant and support programs they have benefited from. Of the companies, 0.8% achieved support from SAN-TEZ (Industrial Thesis Programme) (2 companies), 2.8% from development agencies (7 companies), 2.4% from TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Türkiye) (6 companies), and 9.8% from KOSGEB (24 companies).

Table 10: Number of Training, Seminars, and Events They Participated for Governmental Support regarding the Product Sales Regions

Variable 1	Variable 2	Direction and Strength of Relationship	r_s , n, p<
Number of Training, Seminars, and Events They Participated for Governmental Support	Ratio of Product Sales in the Province	No Relationship	$r_s = -.050$ n=246. p= 438>.01
	Ratio of Product Sales in the Region	No Relationship	$r_s = -.005$ n=246. p= 943>.01
	Ratio of Product Sales in the Country	No Relationship	$r_s = .033$ n=246. p= 606>.01
	Ratio of Product Sales Abroad (Export Ratio)	Medium (+)	$r_s = .579$ n=246. p<.01

The relationship between the number of training, seminars, and events, which companies have participated in order to benefit from governmental incentives, and the sales ratios of products in the regions of sales was analyzed using the non-parametric Spearman's correlation test and the results are presented in Table 10. No relationship was found between the number of training, seminars, and events, which companies have participated in order to benefit from governmental incentives, and the sales ratios of products in the province, region, and country. The ratio of selling the products abroad was found to have a positive and moderate-level relationship with the number of training, seminars, and events, which companies have participated in order to benefit from governmental incentives ($r_s = .579$ n=246, p<.01). The export ratio increased with increasing number of training, seminars, and events, which companies have participated in order to benefit from governmental incentives.

Table 11: Relationship between Sales Regions of Products and Total Number of Project Supports Received

Variable 1	Variable 2	Direction and Strength of Relationship	r_s , n, p<
Total Number of Project Supports from TÜBİTAK, Development Agencies, KOSGEB, and San-Tez	Ratio of Product Sales in the Province	No Relationship	$r_s = .106$ n=246. p= .098>.01
	Ratio of Product Sales in the Region	No Relationship	$r_s = .063$ n=246. p= .325>.01
	Ratio of Product Sales in the Country	Very Weak (-)	$r_s = -.132$ n=246. p<.5
	Ratio of Product Sales Abroad (Export Ratio)	Weak (+)	$r_s = .239$ n=246. p<.1

The relationships between the number of grants and project supports that the companies received from various institutions and the ratios of product sales in the regions of sales were examined using non-parametric Spearman's correlation test and the results are presented in Table 11. There was no significant relationship between the ratio of products sales in the province and in the region and the total number of grants and project supports received. However, there was a very weak and negative relationship between the total number of grants and project supports received and the domestic sales ratio ($r_s = -.132$ n=246, p<.5). Moreover, there was a weak and positive relationship between the total number of grants and project supports received and the export ratio ($r_s = .239$ n=246, p<.1). Export ratios increased with increasing number of grants and project supports received.

4. Differences Between Exporting and Non-Exporting Companies

Companies were asked to rate the services they received from various institutions in order to benefit from governmental incentives and if there was a statistically significant difference between exporting and non-exporting companies in terms of those variables were analyzed using the Mann-Whitney U test. The analysis results are presented in Table 12.

Table 12: Differences in Rating the Services Received from Various Institutions

		N	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	P Value
Chamber of Commerce	0	129	106.67	13760.50	5375.500	13760.500	-5.034	.000
	1	117	142.06	16620.50				
KOSGEB	0	129	106.09	13685.50	5300.500	13685.500	-5.208	.000
	1	117	142.70	16695.50				
Exporter Union	0	129	106.41	13727.50	5342.500	13727.500	-5.028	.000
	1	117	142.34	16653.50				
Manufacturer Union	0	129	110.57	14263.50	5878.500	14263.500	-4.262	.000
	1	117	137.76	16117.50				
Universities	0	129	113.79	14679.00	6294.000	14679.000	-3.507	.000
	1	117	134.21	15702.00				
Technology Transfer Offices	0	129	108.60	14009.00	5624.000	14009.000	-4.952	.000
	1	117						

	1	117	139.93	16372.00				
Industrial Zones	0	129	109.72	14154.50	5769.500	14154.500	-4.442	.000
	1	117	138.69	16226.50				
Development Agencies	0	129	113.71	14668.50	6283.500	14668.500	-3.648	.000
	1	117	134.29	15712.50				

There were statistically significant differences between the exporter and non-exporter companies in terms of rating the services received from Chamber of Commerce and Industry, KOSGEB, exporter union, manufacturer union, universities, technology transfer offices, industrial zones, and Development Agency. When compared to non-exporter companies, the exporter companies rated the services, which they received, higher for all the institutions. Exporter companies appreciated those services more.

Table 13: Comparison between Perception Levels of Exporter and Non-Exporter Companies regarding Governmental Incentives

		N	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	P Value
Do you think that governmental incentives are sufficient?	0	129	116.14	14982.50	6597.500	14982.500	-1.787	.074
	1	117	131.61	15398.50				
Do you think that governmental incentives are effective?	0	129	105.17	13566.50	5181.500	13566.500	-4.459	.000
	1	117	143.71	16814.50				
Do you think that governmental incentives are allocated transparently and fairly?	0	129	107.78	13903.00	5518.000	13903.000	-3.835	.000
	1	117	140.84	16478.00				

Exporting and non-exporting companies were provided with different statements regarding the governmental incentives and it was examined if there was a statistically significant difference between exporting and non-exporting companies. The results are presented in Table 13. There was a statistically significant difference between exporter and non-exporter companies regarding the thoughts about effectiveness of governmental incentives and transparency and fairness of distribution. Exporter companies stated at a higher level that they thought that the governmental incentives were effective and that those incentives were allocated transparently and fairly. There was no statistically significant difference between the exporter and non-exporter companies regarding their thoughts that governmental incentives were sufficient.

Conclusion

The present study aims to investigate the level of benefiting from export-oriented governmental incentives among companies operating in the Turkish textile industry. For this purpose, a survey was conducted on 246 companies operating in the textile industry in Bursa and statistical analyses were carried out. Given the results achieved, 31.7% of all the participating companies were benefiting from the governmental incentives, 68.3% were not. Of the sample, 13.4% had high or very high levels of problems in their first experiences of benefiting from the governmental incentives, whereas 33.33% reported a decrease in the level of problems in their following experiences. During the field study, the companies benefiting from governmental incentives and having problem in their first experience stated that this was because they didn't know the procedures at all and there were many bureaucratic processes to be performed. These statements were in parallel with the results reported in the previous

studies (Akgündüz, 2010; Yalçın, 2015; Büyükakın & Özyılmaz, 2015; Yılmaz & Eroğlu, 2015; Atayeter & Erol, 2011). Companies having a problem while benefiting from governmental incentives stated that they learned the processes in their following transactions and that the level of problems decreased. Moreover, they also stated that they wanted to benefit from the incentives again. It suggests that increasing knowledge and experience of companies yielded positive outcomes regarding this process.

Of the sample, 39.8% stated that the governmental incentives positively affected their export decision, whereas 33.9% stated that there was no positive effect and 26.3% stated that they were indecisive. It suggests that, while preparing the export-oriented incentives, policymakers should both prepare the incentives in parallel with the necessities of the industry by establishing more relationships with companies and they should increase the effectiveness of incentives through training and briefing activities addressing the incentives. This result is in parallel with the results in the literature stating that no sufficient information is provided regarding the incentives and complexity of bureaucratic procedures negatively affect the benefit from incentives (Avcı, 2015; Gebreyesus & Demile 2017; Azak & Saner 2018, and Şık & Süygün 2021).

Of the companies, 32.5% stated that governmental incentives were sufficient and 37.4% stated that they were effective. It is interesting that companies gave similar responses to the questions about the sufficiency and effectiveness of governmental incentives. It suggests that effectiveness and sufficiency of incentives should be improved. Similarly, 26.5% of companies stated that incentives were allocated transparently and fairly and 41.9% stated that they were indecisive. It suggests that, in order to increase the trust of companies in incentives, it is necessary to allocate incentives more transparently and fairly and more information on the conclusion of procedures should be provided.

In this study, the companies were asked about the grant and support programs they benefited. Of companies, 0.8% stated that they benefited from supports provided by SAN-TEZ, 2.8% specified development agency, 2.4% specified TÜBİTAK, and 9.8% specified KOSGEB supports. The companies were also asked to rate the services they received from various institutions in order to benefit from governmental incentives (such as Chamber of Commerce and Industry, KOSGEB, Exporter Union, Manufacturer Union, Universities, Technology Transfer Offices, Industrial Zones, and Development Agencies) such as training, briefing, technical support, consulting, etc. Companies were found to consider the services of those institutions to be useful at a low level. In parallel with this conclusion, during the face-to-face interviews, companies stated that universities' activities were out of touch with the field. At this point, the collaboration between universities and industries should be improved.

During the analyses, it was determined that there was a positive and moderate-level relationship between the total number of training, seminar, and events, which companies participated in order to benefit from governmental incentives, and the export rates; the export rates increased with increasing level of participation in such activities. Moreover, the export ratios increased also with the total number of the project supports that companies have received. These findings are in parallel with the results in literature emphasizing the positive effects of governmental incentives on export decisions (Öztürk 2008; Ersungur & Yalman 2009; Atayeter & Erol 2011; Süzer 2019; Ponom 2019; Takyi et al., 2022).

Exporter companies rated the services provided by institutions such as Chamber of Commerce and Industry, KOSGEB, exporter unions, manufacturer unions, universities, technology transfer offices, industrial zones, and development agencies at a higher level in comparison to the non-exporter companies and they also appreciate those services more. Besides that, when compared to the non-exporter ones, the exporter companies thought more positively that the governmental incentives were effective and they were allocated transparently and fairly. This finding suggests that exporter companies had a more positive attitude towards those incentives.

References

- Akgündüz, M. (2010). *İhracatta Devlet Yardımları ve Muhasebeleştirilmesi* [Unpublished master's thesis]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/10905>
- Aktaş, E. (2011). *İhracatta KDV İadesi Uygulamaları: Mobilya İşletmeleri Örneği* [Unpublished master's thesis]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Atayeter, C. & Erol, A. (2011). Türkiye'de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri. *KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-26. <http://iubfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10262/125862>
- Avcı, İ. (2015). *İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama* [Unpublished master's thesis]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Azak, Ş. & Saner, G. (2018). Türkiye'de İhracata Yönelik Devlet Yardımlar Üzerine Bir Değerlendirme: Kuru Meyve ve Mamulleri Sektörü Örneği. *Tart Ekonomisi Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 34-45.
- Balassa, B. (1978). Export Incentives and Export Performance in Developing Countries: A Comparative Analysis. *Reprinted from Weltwirtschaftliches Archiv* 114(1), 24-61. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/420171467998229812/pdf/REP59000Export0comparative0analysis.pdf>
- Büyükakın, F. & Özyılmaz, S. (2016). İhracatı Teşvik Politikalarının Etkinliği: Afyonkarahisar Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), s. 47-68.
- Çelik, F. (2007). *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Verilen İhracat Destekleri ve Ekonomiye Etkisi (Kayseri Örneği)* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Enabor, E. (1976). *Policies Towards Wood Products Export in Nigeria* [Unpublished Doctoral Dissertation]. The University of British Columbia Faculty of Forestry.
- Eroğlu, G. & Yılmaz, G. (2015). Devlet Destekli İhracatı Geliştirme Programlarının KOBİ'lere Etkisi: Uluslararası Rekabeti Geliştirme Projelerinin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 137-169.
- Ersungur, M. Ş., & Yalman, N. İ. (2009). Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Sivas İlinde Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 81-98.
- Gebreyesus, M. & Demile, A. (2017). Why Export Promotion Efforts Failed to Deliver? Assessment of the Export Incentives and Their Implementation in Ethiopia . Ethiopian Development Research Institute.
- Gilaninia, S., Taleghani, M. & Koohestani, M. R. (2013). Export Incentives and Its Importance in the Export Performance.
- Koçak, F. A. (1997). Bir İhracat Karar Süreci Modeli Denemesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(1-4). 467-490. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001967
- Köksal, T. (2001). Avrupa birliğine Tam üyelik Sürecinde Türkiye'de Devlet Yardımlarının Hukuki Çerçevesi. *Rekabet Dergisi*, 7, 3-25.
- Onaran, Z. A. & Öztürk, T. Y. (2008). The Effects of Economic Policies and Export Promotion on. *Journal of Naval Science and Engineering*, 4(1), 60-75.
- Palma, V. F. V. (1976). *Export Incentive Policies and Economic Development in Brazil* [Doctoral Dissertation]. Ohio State University OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center.
- Ponom, I. K. (2019). The Impact of International Trade and Competitive Markets: Comparison Between Bangladesh and Finland. *Centria University of Applied Sciences*.
- Safari, A. ve Saleh, A. S. (2020). Key Determinants of Smes' Export Performance: A Resource-Based View and Contingency Theory Approach Using Potential Mediators. *J Bus Ind Mark* 35(4), 635-654.
- Statstutor (2016), <http://www.statstutor.ac.uk/resources/uploaded/spearmans.pdf>
- Süzer, A. Y. (2019). *İhracat Teşvikleri. Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Karaman İli Örneği* [Unpublished master's thesis]. Karaman Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Şık, H. & Süygün, M. S. (2021). İhracata Yönelik Devlet Yardımlarının Etkinliği: Mersin-Tarsus Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 511-549. https://Doi.Org/10.14520/Adyusbd.872809_
- Takyi, L. N., Naidoo, V. & Dogbe, C.S.K. (2022). Government Support, Strategic Alliance and Internationalization: Evidence from Indigenous Ghanaian Exporters. *J Int Entrep*, 20, 619-638. <https://doi.org/10.1007/s10843-022-00312-3>

- Türko, E. S. & Yellice, B. (2020). Girişimci ve ihracat kararı: ihracat yapan ve yapmayan işletmelerde karşılaştırmalı bir araştırma. *Turkish Studies - Economy*, 15(1), 557-576.
<http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39766>
- Türko, E. S. & Yellice, B. (2020). Girişimci ve ihracat kararı: ihracat yapan ve yapmayan işletmelerde karşılaştırmalı bir araştırma. *Turkish Studies - Economy*, 15(1), 557-576.
<http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39766>
- Yalçın, G. (2015). *Türkiye’de İhracatın Teşvik ve Geliştirilmesi Araçlarından Faydalanan İşletmeler ile Faydalanmayan İşletmeler Arasındaki İhracat Performansının Karşılaştırılması: Konya’da İmalat Sektöründe Ampirik Bir Çalışma* [Unpublished master’s thesis]. KTO resmi Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazar Katkıları: İki Yazar Fikir- %50-50 Tasarım- %50-50; İki Yazar; Denetleme- %50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemes %50-50; Analiz ve/veya Yorum- %50-50; Literatür Taraması %50-50; Yazıyı Yazan %50-50; Eleştirel İnceleme %50-50

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: Çalışma 2020 yılından önce yapıldığı için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Author Contributions: Concept - %50-50; Design-%50-50; Supervision-Resources %50-50; Data Collection and/or Processing %50-50; Analysis and/or Interpretation %50-50; Literature Search- %50-50; Writing Manuscript-%50-50; Critical Review %50-50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: Since this research was conducted before 2020, an ethics committee certificate is not required.

Baltık Borsası Endekslerindeki Balon Varlıkları

Bubble Assets in Baltic Exchange Indices

Savaş
TARKUN ¹

¹Bağımsız Araştırmacı, Ekonometri, Borsa-
Türkiye
e-mail: savastarkun@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 21.2. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 12.5 2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Savaş TARKUN
savastarkun@gmail.com

Atıf /Cite this article:
Tarkun, S. (2024). Baltık Borsası
Endekslerindeki Balon Varlıkları. *Erzurum
Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 19, 14-24.

Öz

Bu çalışmada, Baltık borsası endekslerindeki potansiyel balon varlıkları araştırılmaktadır. Balon varlıkları Genelleştirilmiş Supremum Artırılmış Dickey-Fuller (GSADF) testi ile incelenmiştir. Çalışma dönemi dikkate alındığında balon varlıkları 2021 yılının sonlarında ortaya çıkmıştır. Baltık borsasında bulunan Baltic Capesize Endeksi'nde 1 kez, Baltic Panamax Endeksi'nde 1 kez, Baltic Surpramax Endeksi'nde 6 kez ve Baltic Handysize Endeksi'nde 5 kez gerçekleşen balon tespit edilmiştir. Baltic Kirli Tanker Endeksi'nde 5 kez ve Baltic Temiz Tanker Endeksi'nde 3 kez gerçekleşen balon varlıkları elde edilmiştir. Çalışmadaki endekslerden en uzun balon varlığı ise Baltic Handysize Endeksi'nde gerçekleşmiş ve 110 gün sürmüştür. Uluslararası denizcilik piyasasının ve ekonomisinin üzerindeki olumsuz etkiler, dünya ticaretinde etkisi bulunan denizcilik sektörünün genel ekonomilere etkisi kaçınılmazdır. Altyapı ve enerji yoğun sanayiler için önemli girdilerin nakliye maliyetlerini takip ettiğinden küresel ekonomi hakkında öncü gösterge niteliğinde olduğu söylenebilir. Ayrıca emtia piyasası, enerji piyasası ve genel ekonomi üzerinde gecikmeli de olsa bulaşıcı etki yaratabilmektedir. Pandemiden dolayı meydana gelen tedarik zincirinin bozulması ve akabinde ekonomilerin toparlanma çabası ile Süveyş Kanalı problemi gibi dalgalanmalar, uluslararası nakliye pazarının incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baltık Borsası, Balon Varlıkları, GSADF Testi

Abstract

In this study, potential bubble assets in the Baltic stock market indices are investigated. Bubble entities were examined with the Generalized Supremum Augmented Dickey-Fuller (GSADF) test. Considering the study period, bubble assets emerged in late 2021. A bubble has been detected once in the Baltic Capesize Index, once in the Baltic Panamax Index, six times in the Baltic Surpramax Index, and five times in the Baltic Handysize Index on the Baltic Stock Exchange. Bubble assets were obtained in the Baltic Dirty Tanker Index five times and in the Baltic Clean Tanker Index three times. The longest bubble existence among the indices in the study was in the Baltic Handysize Index, which lasted 110 days. Negative effects on the international maritime market and economy and the impact of the maritime sector, which has an impact on world trade, on the general economy are inevitable. Since it tracks the transportation costs of key inputs for infrastructure and energy-intensive industries, it can be said to be a leading indicator of the global economy. It can also have a contagion effect on the commodity market, the energy market, and the overall economy, albeit with a lag. The disruption of the supply chain caused by the pandemic and the subsequent recovery efforts of economies and fluctuations such as the Suez Canal problem are important for the analysis of the international transportation market.

Keywords: Baltic Exchange, Bubble Assets, GSADF Test

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Tarihin, tekerrür etmek gibi bir durumu söz konusuysen, insanların öğrenme mekanizmaları bu tekerrürlere karşı hazırlıksız yakalanmasını ve niceliksel uyarıların hem piyasa katılımcıları hem de düzenleyicileri için eşanlı yararlanılabilecek uyarı mekanizmalarına her zaman ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Örneğin yakın geçmişte yaşanan 2007-2009 küresel mali krizine de hazırlıksız yakalanılmıştır. Bu kriz tüm piyasaları kontrolü altına almıştır. Krizin neden olduğu belirsizlikler birçok sanayi üreticisinin ya üretimini azaltmış ya da üretimini durdurma noktasına getirmiştir. Dolayısıyla kriz, küresel ticaret seviyelerinde keskin bir şekilde düşüşe yol açmıştır. Bu krizin öncesinde kullanılan yöntemlerin yetersiz kalması birçok merkez bankasını krize hazırlıksız yakalanmasına neden olmuş ve krizin küresel boyutlara ulaşmasına yol açmıştır (Phillips vd., 2015: 1044). Bu nedenle krizlerin arka planında veya türev piyasalarında meydana gelen balonların veya aşırı kredi büyümelerine ilişkin problemlerin incelenmesi önemli konular arasında yerini almaktadır.

Londra merkezli Baltık Borsası tarafından oluşturulan nakliye ve ticaret endeksi olan Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI) metaller, tahıllar ve fosil yakıtlar gibi hammaddelerin deniz yoluyla taşınmasının maliyetindeki değişiklikleri ölçmek için kullanılan önemli endekslerden biridir (Lin ve Sim, 2013: 4). Başka bir anlatımla BDI, uluslararası kuru yük taşımacılığı pazarının eğilimini yansıtan bir barometredir ve aynı zamanda uluslararası ticaretin öncü bir göstergesidir (Bildirici vd., 2015: 417). Bu endeks, 2006 yılına gelindiğinde emtia talebinin olağandışı artması nedeniyle navlun oranlarının da benzer hızla artış göstermesini beraberinde getirmiştir. Emtia talebindeki bu artışa armatörler kayıtsız kalamamışlardır. Bu dönemde, krediye erişimin nispeten kolay ve kredinin ucuz olması nedeniyle birçok armatör yeni gemi siparişi girişiminde bulunmuştur (Luo, 2015: 7). Tüm bu ek tonajlar 2008 yılı civarında kullanıma sunulduğunda, büyük bir gemi bolluğuna neden olmuştur. Öyle ki, 20 Mayıs 2008'de BDI, tüm zamanların en yüksek seviyesi olan 11.793 puana kadar çıkmıştır (Makridakis vd., 2020: 1). Birkaç ay sonra BDI'da önemli bir düşüşe maruz kalarak 5 Aralık 2008'de en düşük seviyelerinden birine ulaşmıştır. Başka bir anlatımla yaklaşık 7 ay gibi bir süre sonrasında BDI'nın değerinin 11.130 puan birden düşerek 663 puana gerilemiştir. BDI'nın en düşük değerine ulaşmasından yaklaşık üç ay gibi kısa bir süre sonrasında Dow Jones Endeksi ve S&P500 büyük bir düşüşün ardından Mart 2009'da en düşük değerlerine ulaşmıştır (Oomen, 2012: 3). Bir öncü gösterge olan BDI, borsa endekslerinden aylar öncesinde en düşük noktaya ulaşarak, dünya ekonomisindeki balonun sinyalini vermiştir. Benzer şekilde, 1987'deki ABD borsa krizi, 1999'daki dot.com balonun patlaması gibi büyük ekonomik olaylarda ciddi dalgalanmalar yaşamıştır (Bandyopadhyay ve Rajib, 2023: 219). Dolayısıyla hisse senedi piyasasındaki dalgalanmalar ile BDI arasında önemli bağlantı olduğu söylenebilir.

Alizadeh ve Muradoğlu (2011) çalışmalarında bilginin, denizcilik sektöründen diğer sektörlerdeki yatırımcılara kademeli olarak yayıldığını göstermiştir. Bilindiği üzere, Etkin Piyasa Hipotezi (EMH), mevcut tüm piyasa bilgilerinin anında pay piyasası fiyatlarına dahil edildiğini ve eğer bu doğruysa navlun oranının hisse senedi getirileri üzerindeki tahmin etkisinin çok az olacağını belirtmektedir (Fama, 1970). Ancak Hong vd. (2007), hisse senedi piyasalarının, sektör getirilerinin temelleri hakkında içerdiği bilgilere gecikmeli tepki verdiğini ve bilginin piyasalar arasında kademeli olarak yayıldığını öne sürmüşlerdir.

Hisse senedi piyasası getirilerinin tahmini, farklı alanlardaki araştırmacılar için uzun süredir ilgi çekici bir konu olmuştur. Uluslararası ticaret, dünya ekonomisi ve borsalar arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle yatırımcılar kuru dökme yük piyasasının navlun oranlarını hisse senedi getirileri için önemli bir gösterge olarak görmeye başlamıştır. Oomen (2012) BDI getirisindeki bir standart sapmanın bir ay sonra MSCI Dünya Endeksi getirisinde bir artışa yol açtığını göstermiştir. Ayrıca Bakshi vd. (2011), navlun oranının küresel hisse senedi getirileri ile emtia getirilerini, küresel ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu konuda kanıtlarını sunmuşlardır. Benzer şekilde, uluslararası ham petrol piyasası, ham petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların genellikle sevk edilen hammaddelerin nakliye maliyetlerini ve dolayısıyla BDI'nın kendisini etkilemesi nedeniyle BDI ile yakından bağlantılıdır. Uluslararası piyasadaki BDI ve ham petrol fiyat hareketleri, küresel ekonomik ve ticari koşullara (küresel ekonominin genişlemesi veya daralması) bağlıdır (Ruan vd., 2016).

Capesize, Panamax, Supramax ve Handysize hammaddeleri veya kuru dökme malları nakleden dört gemi tipidir ve BDI'nın bileşiminin temelini bu dört farklı gemi türüne ilişkin endekslerin ağırlıklı ortalaması ile elde edilmektedir. Dökme yük gemisi pazarında büyükten küçüğe dört gemi boyutu tanımlanabilir. Bu dört tip gemi arasında kuru yük trafiğinin %62'sini oluşturan Capesize en yoğun gemidir (Oomen, 2012). Capesize ve Panamax gibi daha büyük gemilerin nakliyesi yaklaşık iki aydan fazla sürerken (Chen vd., 2010), Supramax ve Handysize gemilerin yolculuk süresi daha kısadır. Dolayısıyla varış noktasına daha hızlı ulaşan hammaddeler daha erken üretime sokulabilir ve dolayısıyla borsa performansını etkileyebilir.

Kuşkusuz literatürde yapılan araştırmalar, BDI'nın küresel ekonomik ve finansal piyasalardaki önemini olduğunu göstermiştir. Baltık kuru yük endeksi ile çeşitli borsalar arasında ilişkilerin olduğu kanıtlanmıştır (Erdogan vd., 2013; Luo, 2015; Zhang ve Pei, 2018; Kuo vd., 2020). Bu çalışmada, BDI'nın bileşenlerini oluşturan Baltık Capesize Index (BCI), Baltık Panamax Index (BPI), Baltık Supramax Index (BSI) ve Baltık Handysize Index (BHI) endeksleri ile ham petrol ve petrol yan ürünlerinin taşındığı Baltık Dirty Tanker Index (BDTI) ve Baltık Clean Tanker Index (BDTI) endekslerinde balon varlıklarının araştırılması, bu çalışmanın motivasyonunu oluştururken, bu çalışmanın öncelikle politika yapıcılara, denizcilik sektörü ile ilgilenenlere, armatörlere ve akademik alana katkı sunması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, literatüre değinildikten sonra 2. Bölümde çalışmanın uygulama yönteminden bahsedilmiştir. 3. Bölümde ise uygulama sonuçlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2. İlgili Literatür

Literatürde navlun oranları ile ilgili konularda gerçekleştirilen çalışmalar, yoğunlukla BDI ile ilgilidir. BDI'nın bileşenleri olan BCI, BPI, BSI ve BHI ile ilgili çalışmalara daha az yer verildiği gözlemlenmiştir. Çalışmanın konusu olan Baltık Borsa endekslerindeki balon varlıkları, bu endeksler düzeyinde ele alınmıştır. Kuşkusuz, hammadde sevkiyatında önem arz eden bu endekslerdeki balon varlıklarının incelenmesi, literatüre BDI'deki balon varlıklarını araştıran çalışmalara katkı sunarak, BDI'daki balon oluşumuna katkısı olan endeks veya endekslerin hangilerinin olduğunun belirlenmesi, navlun oranlarındaki balon varlıklarına ilişkin gerçekleştirilen çalışmalardaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu başlık altında literatürde BDI'deki ve navlun oranlarındaki balon varlıklarını araştıran çalışmalara yer verilmiştir.

Adland vd. (2006) kısa vadede kuru yük pazarında balon varlıklarını araştırdıkları çalışmalarında ikinci el piyasasında kısa vadede balon varlığına rastlamamışlardır. Lee ve Yip (2018), piyasa duyarlılığını tetiklediği sürü davranışının denizcilik piyasası üzerindeki etkilerini ölçmeye çalıştıkları çalışmalarında Kore'de sürü davranışının denizcilik piyasası arasında güçlü olduğunu tespit etmişlerdir. Mileski vd. (2020) kuru yük navlun fiyatları piyasasının psikolojisini araştırdıkları çalışmalarında rasyonel olmayan coşkuların, şiddetli düşüş trendi gibi psikolojik güçlerin piyasa eğiliminin tahminini etkileyebileceğini ortaya koymuşlardır. Bir başka çalışma ise, BDI'deki küçük balonların olası nedenlerini tartıştıkları araştırmalarında çeşitli faktörlerin balon oluşumuna katkı sağladığı ortaya koymuşlardır (Açık ve Başer 2018). Khan (2023) çalışmalarında, COVID-19 sırasında navlun oranlarındaki balonların varlıklarını BDI, BDTI ve BCTI ile incelemişler ve BCTI'deki balon varlıklarını lojistik ve petrol talepleri ile ilişkilendirmişlerdir. Kuru yük piyasasının 2005-2010 yılları arasında yaşamış olduğu yükseliş ve düşüşü araştıran bir çalışmada, bu ani hareketlerin spekülasyon etkisinden mi yoksa arz talep dengesi açısından mı olduğunu değerlendirmiştir (Cocconcelli ve Medda, 2016). Başka bir çalışma ise kuru dökme yük taşımacılığı pazarındaki balonları, GSADF dışındaki farklı bir yöntem ile tartışmışlardır (Chen vd., 2018). Açık ve Başer (2020), balon varlıklarını kirli tanker boyutu ile araştırdıkları çalışmalarında kirli tanker endeksindeki balon oluşumunun VLCC, Suezmax ve Aframax tanker fiyatlarına yansıdığını ortaya koymuşlardır. Su vd. (2019), Ekim 1998-Şubat 2018 dönemine ilişkin nakliye navlun pazarındaki balon varlıklarını ele aldıkları çalışmalarında dört balon varlığının bulgusuna ulaştıkları çalışmalarında güçlü talep, ham petrol fiyatı ve ABD dolarındaki dalgalanmaları gerekçe olarak ortaya koymuşlardır.

Bir çalışmada ise mısır fiyatlarındaki değişimleri, BDI dikkate alarak spekülasyon balon varlıklarını araştırmışlardır (McPhail vd., 2012). Fan ve Xu (2011) ise 2000 yılından itibaren petrol fiyatlarına yön veren değişkenleri

araştırmıştır. Çalışmalarında, BDI'deki balon varlıklarını da dikkate almıştır.

Dasgupta (2018), BDI ile Hindistan denizcilik sektörünü birlikte inceleyerek öneriler sunulan çalışmada Hindistan ekonomik ve stratejik sebeplerden dolayı canlı ve güçlü bir denizcilik endüstrisine ihtiyaç duyulduğu yönünde önerilerde bulunmuştur. Bir çalışmada ise finansal stres ve emtia endeksi arasındaki etkileşimi araştırmıştır (Ahmed vd., 2023). İstanbul Navlun Endeksi'ndeki balon varlıklarını araştıran çalışmada 6 ile 12 hafta arasında değişen dört farklı balon varlığının bulgusuna ulaşmışlardır (Açık vd., 2018).

Kuru yük taşımacılığı pazarını bir bütün olarak düşünen araştırmacıların yanı sıra, Jing vd. (2008), GARCH modelini uygulayarak, farklı gemi boyutlarındaki (capesize, panamax ve handsizede) kuru yük navlun oranlarındaki değişkenliğin özelliklerini araştırmış ve daha küçük gemilerin navlun oranlarının, operasyon esnekliği nedeniyle daha az değişkenlik gösterdiğini bulmuştur. Bandyopadhyay ve Rajib (2023) çalışmalarında, BDI ile emtia spot fiyatları arasındaki asimetrik ilişkiyi araştırmışlar ve emtia fiyatlarının tüm piyasa koşullarında BDI'ya neden olduğu yönündedir. Bir çalışmada, kuru dökme yük taşımacılığı pazarında volatilité yayılma etkilerinin araştırıldığı çalışmada, Baltık Borsası'ndaki alt segmentlerindeki şoklara verilen tepkilerin varlığını ortaya koymuşlardır (Yang vd., 2022). BDI'daki oynaklıkların denizyolu ile Tayvan'a yapılan ihracatlar üzerindeki etkisini GARCH ve VAR modeli ile araştırılan çalışmada BDI, ham petrol ve Çin Konteynerli Navlun Endeksi'ndeki oynaklıkların uzun dönemde Tayvan'ın ihracatı üzerinde etkisi olmadığı tespit edilmiştir (Chu, 2023).

3. Yöntem: Generalized Supremum ADF (GSADF) Test

Çalışmada, BCI, BCTI, BDTI, BHI, BPI ve BSI ilişkin 01.03.2019-12.29.2023 dönemine ilişkin 1562 adet gözlemden oluşan günlük veriler ile çalışılmıştır. Bu dönemin seçilmesindeki amaç ise COVID-19 ve sonrası BDI endeksinin oluşturan diğer endeksler ile ham petrol taşıyan BDTI ile petrol yan ürünlerini taşıyan BCTI'ye ilişkin balon varlıklarını tespit edebilmek amacıyla GSADF testi uygulanmıştır. Bu test, balon tespitine yönelik azaltılmış formulu bir yaklaşımdır (Phillips vd., 2015). Bu tür testlerde, sol taraflı birim kök testlerinden farklı olarak, temellerden olası sapmalara ve piyasa aşırılıklarının ya da yanlış fiyatlandırmanın varlığına duyulan ilgi nedeniyle genellikle alternatif hipoteze odaklanılır. PWY (2011) belirtildiği gibi taraflı birim kök testleri, verilerdeki hafif patlayıcı davranışı hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle bir tür pazar teşhisi veya uyarı olarak faydalıdır. PSY (2015) tarafından önerilen model zayıf kesişme formuna sahiptir:

$$y_t = dT^{-\eta} + \theta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

ve $\varepsilon_t \sim^{iid}(0, \sigma^2)$, $\theta = 1$ şeklindedir. Burada, d bir sabittir. T örneklem boyutu iken η parametresi, $T \rightarrow \infty$ olarak kesişme ve eğilimin büyüklüğünü kontrol eden bir yerelleştirme katsayısıdır. $y_t = d \frac{t}{T^\eta} + \sum_{j=1}^i \varepsilon_j + y_0$ 'nin çözümlemesi, deterministik dt/T^η sapmasını ortaya çıkarmaktadır. PSY (2015) tarafından önerilen özyinelemeli yaklaşım, kayan pencere ADF tarzı regresyon uygulamasını içermektedir. Özellikle, kayan pencere regresyon örneğinin (T) r_1 bölümünden başladığını ve örneğin r_2 bölümünde bittiği varsayıldığında, burada $r_2 = r_1 + r_w$ ve $r_w > 0$, regresyonunun (kesirli) pencere boyutudur. Regresyon modeli Eşitlik 2'deki gibi yazılabilir:

$$\Delta y_t = \hat{\alpha}_{r_1, r_2} + \hat{\beta}_{r_1, r_2} y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \hat{\psi}_{r_1, r_2}^i \Delta y_{t-i} + \hat{\varepsilon}_t \quad (2)$$

Burada k (geçici) gecikme sırasıdır. Regresyondaki gözlemlerin sayısı $T_w = [Tr_w]$ 'dir, burada $[.]$ taban fonksiyonudur (argümanın tamsayı kısmını verir). Bu regresyonu temel alan ADF istatistiği (t -oranı) $ADF_{r_1}^{r_2}$ ile gösterilmektedir. r_2 regresyonunun uç noktasını r_0 'dan (minimum pencere genişliği) 1'e değiştirmenin yanı sıra GSADF testi Eşitlik 2'deki r_1 başlangıç noktasının uygun bir aralıkta, yani 0'dan $r_2 - r_0$ 'a değişmesine izin vermektedir. GSADF istatistiğini r_1 ve r_2 'nin tüm uygulanabilir aralıkları üzerindeki bu çift yinelemedeki en büyük ADF istatistiği olarak tanımlanır ve bu istatistiği $GSADF(r_0)$ ile gösterilirse,

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_2 \in [r_0, 1] \\ r_1 \in [0, r_2 - r_0]}} \{ADF_{r_1}^{r_2}\}$$

Regresyon modeli bir kesişme içerdiğinde ve sıfır hipotezi Eşitlik 2'de olduğu gibi asimptotik olarak ihmal

edilebilir bir sapmaya sahip rastgele bir yürüyüş olduğunda (yani $\eta > \frac{1}{2}$ ve sabit d ile $dT^{-\eta}$) Eşitlik 2'de olduğu gibi GSADF test istatistiğinin limit dağılımıdır:

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_2 \in [r_0, 1] \\ r_1 \in [0, r_2 - r_1]}} \left\{ \frac{\frac{1}{2} r_w [W(r_2)^2 - W(r_1)^2 - r_w] - \int_{r_1}^{r_2} W(r) dr [W(r_2) - W(r_1)]}{r_w^{1/2} \left\{ r_w \int_{r_1}^{r_2} W(r)^2 dr - \left[\int_{r_1}^{r_2} W(r) dr \right]^2 \right\}^{1/2}} \right\} \quad (3)$$

GSADF istatistiğinin limit dağılımı Eşitlik 3'te regresyon modelinin bir kesişme içerdiği ve sıfır hipotezinin eğiliminden rastgele yürüyüş veya birim kök süreci olduğu durum ile aynıdır. Ayrıca, minimum pencere boyutu ise şu kurala göre belirlenmektedir:

$$r_0 = 0.01 + 1.8/\sqrt{T}$$

Sol kuyruk ADF testinde ilgili hipotezler $H_0: \delta = 1$ ve $H_1: \delta < 1$ şeklinde oluşturulurken, sağ kuyruk ADF testinde hipotezler şu şekilde ifade edilmektedir:

$H_0: \delta = 1$ (birim kök var)

$H_1: \delta > 1$ (patlayıcı birim kök içermektedir)

Bu test birden fazla baloncuğu tanımlar ve farklı pencere boyutlarının 0 'dan $r_2 - r_0$ 'a değişmesine izin verir. Bu süreç Phillips vd. (2011) tarafından önerilen SADF istatistiklerinde vurgulanmıştır. (Phillips vd., 2015). Ayrıca, GSADF ve SADF testleri çöken balonları, standart birim kök süreçlerinden ayırt etme yeteneğine sahiptir (Phillips vd., 2011: 203).

4. Ampirik Bulgular

Çalışmadaki uygulamalar, Eviews, MATLAB ve R programlarında gerçekleştirilmiştir. İlgili endekslere ilişkin GSADF test sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: GSADF Test İstatistiği ve Kritik Değerler

	BCI	BCTI	BDTI	BHI	BPI	BSI
GSADF (t-stats)	6.1601	9.0970	19.864	11.547	6.6830	12.040
(prob)*	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
	99% level		2.9573			
Kritik Değerler**	95% level		2.4545			
	90% level		2.2250			

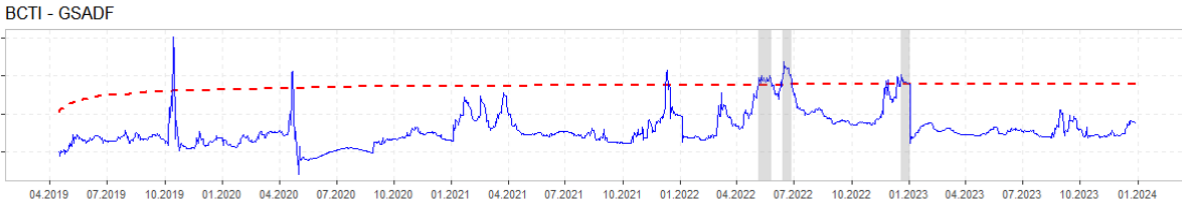
Not: Kritik değerler tüm değişkenler için aynıdır. Sağ kuyruk testi * ile gösterilir ve kritik değerler ** ile gösterilir. Kritik değerler Monte Carlo simülasyonuna dayanmaktadır. Boyut hesaplamaları 1000 kopyaya dayanmaktadır.

Tablo 1'deki bulgulara göre, GSADF test istatistikleri, tüm endeks değerleri için kritik değerlerin tamamından büyük bulunmuştur. Dolayısıyla, değişkenlerin tamamı için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Başka bir anlatımla değişkenlerde patlayıcı birim kök varlığı mevcuttur. Her bir değişkene ilişkin balon varlıklarının gerçekleştiği dönemler, Şekil 1-6'da gösterilmiştir. Değişkenlerde balon varlıkları araştırılırken 7 günden az olan balon varlıkları ihmal edilmiştir. Her bir değişkende gerçekleşen balon dönemleri, tarihleri ve süreleri ile verilmiştir.

Şekil 1: BCI Balon Varlıkları

Şekil 2: BCTI Balon Varlıkları

Şekil 3: BDTI Balon Varlıkları

Şekil 4: BHI Balon Varlıkları

Şekil 5: BPI Balon Varlıkları

Şekil 6: BSI Balon Varlıkları

Şekil 1-6 Monte Carlo simülasyonu ile elde edilen kritik değerlere göre balon varlıkları gösterilmektedir. Sonuçlara göre, COVID-19'un pandemi olarak ilan edildiği Mart 2019 ayından sonraki süreçte, BCTI endeksi dışındaki tüm endekslere hemen hemen benzer dönemde balon varlığı elde edilmiştir. Çalışma döneminde, BCI'de bir kez, BCTI'de 3 kez, BDTI'de 5 kez, BHI'de 5 kez, BPI'de bir kez, BSI'de 6 kez istatistiksel olarak anlamlı balon varlıkları tespit edilmiştir. Bu balon varlıklarının süreleri ve tarihleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Balon Dönemleri ve Süreleri

BCI				BPI			
Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre	Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre
1.07.2019	19.07.2019	24.07.2019	20 gün	15.07.2019	18.07.2019	24.07.2019	8 gün
BDTI				BCTI			
Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre	Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre
17.09.2019	13.10.2019	16.10.2019	25 gün	05.05.2022	10.05.2022	27.05.2022	19 gün
09.03.2021	18.03.2021	30.03.2021	18 gün	13.06.2022	15.06.2022	28.06.2022	13 gün
11.10.2021	25.10.2021	15.11.2021	30 gün	19.12.2022	19.12.2022	03.01.2023	13 gün
28.02.2022	01.03.2022	08.03.2022	7 gün	BSI			
16.11.2022	21.11.2022	28.11.2022	10 gün	Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre
BHI				19.08.2019	27.08.2019	6.09.2019	16 gün
Başladığı Tarih	Pik Tarihi	Sonlanan Tarih	Süre	13.07.2020	14.07.2020	23.07.2020	9 gün
16.07.2019	29.08.2019	24.09.2019	60 gün	08.03.2021	10.03.2021	24.03.2021	14 gün
03.02.2020	05.02.2020	16.02.2020	11 gün	14.06.2021	18.06.2021	12.07.2021	24 gün
16.02.2021	11.03.2021	29.03.2021	35 gün	11.08.2021	26.08.2021	03.09.2021	20 gün
23.06.2021	18.08.2021	29.10.2021	110 gün	12.10.2021	15.10.2021	22.10.2021	9 gün
16.01.2023	17.01.2023	25.01.2023	8 gün				

Tablo 2'deki bulgulara göre, en az balon varlığı BCI ve BPI'de gözlemlenmiştir. En fazla balon varlığı ise sırasıyla BSI, BDTI ile BHI'da elde edilmiştir. Kuşkusuz, Capasize ve Panama gemilerinin yolculuk sürelerinin, Supramax ve Handysize'ye göre daha uzun sürmesinin balon varlıklarının Supramax ve Handysize endekslerinde daha fazla olmasının nedeni olabilir. Balon varlıklarından en kısa süren balonlar ise BDTI'de 28.02.2022-08.03.2022 döneminde gerçekleşmiş ve 7 gün sürmüştür. Ancak çalışmadaki en küçük tonajlı gemi olan Handysize'ye ilişkin endekste 110 gün süren balon varlığı 23.06.2021-29.10.2021 döneminde elde edilmiştir. BHI'de balonun patladığı tarih ise 18.08.2021 olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, COVID-19'un pandemi olarak ilan edilmesinden

sonraki süreçte ikinci en uzun balon dönemi yine BHI'de elde edilmiştir. Bu endeksin pik yaptığı tarih ise 29.08.2019 olarak bulunmuştur. Bu dönemdeki balon varlığı ise 60 gün sürmüştür.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Bu çalışma, pandemi ve sonrasında nakliye navlun oranlarındaki potansiyel balon varlıklarını araştırmaktadır. Navlun oranı, hammaddelerin ve petrol yan ürünlerinin kargosunun taşıma maliyetlerini kapsayan, BCI, BCTI, BDTI, BPI, BSI ve BHI'den oluşmaktadır. Balon varlıklarını tespit etmede, daha iyi performans gösteren GSADF ile incelenmiştir.

Sonuçlar, COVID-19 ve sonrasında süreçte navlun oranlarında birden fazla balon varlığının olduğunu göstermektedir. Araştırılan altı endeksten en fazla balon varlığı BSI'de gerçekleşirken bu endeksi sırasıyla BHI, BDTI'nın takip ettiğini göstermektedir. Ancak değişen davranış yapıları bu endekslerde 2021'in ilk dört ayından sonra balon varlıklarının daha yoğun olduğu göstermektedir. Bunun bir nedeni ise pandemiden dolayı meydana gelen tedarik zincirinin bozulması ve akabinde ekonomilerin toparlanma çabası olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, BCI ve BPI'nin güçlü hammadde talebi ve nakliye sürelerinin diğer endekslere göre daha uzun sürmesi bu iki endekte balon varlıklarının daha az olmasına neden olduğunu göstermektedir. Ham petrol ve petrol yan ürünlerinin sevkiyatını gerçekleştiren BDTI ve BCTI endekslerinde sırası ile çalışma döneminde beş balon ve üç balon varlığı tespit edilmiştir. Ham petrol taşımacılığını gerçekleştiren kirli tanker endeksinde en uzun balon süresi 1 ay sürmüştür ve kirli tanker endeksinde oluşan balon varlıklarının ise 2021 yılının sonlarında meydana geldiği gözlemlenmiştir. BDTI'de diğer endekslere göre en az süren balon varlığı 7 gün ile yine bu endekte gerçekleşmiştir. Petrol yan ürün taşımacılığını gerçekleştiren temiz tanker endeksinde ise balon varlıkları 2022 yılının ortalarında meydana gelerek 2023 yılının ilk gününe kadar 3 kez meydana gelmiş ve bu balonların süreleri 19 ile 13 gün arasında değişkenlik göstermiştir. BDTI ve BCTI'de petrol ve petrol yan ürünlerine olan taleplerin güçlenmesi ve Süveyş Kanalı'nın kapanmasının getirdiği lojistik sorunları nedeniyle balon varlıklarının fazla olması gerekçe olarak gösterilebilir.

Uluslararası denizcilik piyasasının ve ekonomisinin üzerindeki olumsuz etkiler, dünya ticaretinde etkisi bulunan bu sektörün genel ekonomilere etkisi kaçınılmazdır. Altyapı ve enerji yoğun sanayiler için önemli girdilerin nakliye maliyetini takip ettiğinden, kuru yük navlun oranının küresel ekonomi hakkında bir mesaj verdiğine dair ekonomik bir sağduyu bulunmaktadır. Küresel ticaretin lokomotifi olan denizcilik sektöründeki belirsizlikler veya balonlar dünya ekonomisini önemli boyutta etkileyebilir ki 2006 yılında başlayan navlun oranlarındaki balon 2008 yılına gelindiğinde en düşük seviyelerine ulaşmıştır. Patlayan navlun oranlarındaki balondan kısa bir süre sonra, başta ABD'nin borsalarını etkilemiş ve kriz derinleşerek diğer ülkelere bulaşarak küresel krize neden olmuştur. Bu yönü ile navlun oranlarındaki balonların varlığı küresel ekonomi için bir erken uyarı niteliğindedir. Çünkü emtia piyasası, enerji piyasası ve genel ekonomi üzerinde gecikmeli de olsa bulaşıcı etki yaratabilmektedir.

Öncü gösterge niteliğindeki bu endeksler, navlun oranlarındaki balonların belirlenmesi, düzenleyicilerin ve politika yapıcıların tedbirler alabilmesine olanak tanıyacağı için önemlidir. 2008 krizinden hemen önce navlun oranlarında balonların ortaya çıkması, dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi ve sonrası içinde navlun oranlarındaki balon varlıklarının araştırılmasını önemli yapmaktadır. Kuşkusuz, son dönemde yaşanan Süveyş Kanalı problemi gibi dalgalanmalar, uluslararası nakliye pazarının incelenmesi açısından önem arz etmektedir.

Bundan sonraki çalışmalarda, çeşitli borsalardaki sektör endeksleri ile kuru yük navlun endeksleri arasındaki volatilité yayılımı araştırılabilir. Ayrıca bu endekslerin etkin piyasa hipotezinin geçerliliğinin tartışılması bu çalışmaya katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Açık, A., & Başer, S. Ö. (2018). An analytical study on the likely causes of the minor bubbles in the Baltic dry index. *International Journal of Logistics Economics and Globalisation*, 7(4), 353. <https://doi.org/10.1504/ijleg.2018.10018600>
- Açık, A., & Başer, S. Ö. (2020). The Effect of Freight Rates on Asset Price Bubbles in Dirty Tanker Market. *Transport & Logistics: The International Journal*, 20(49), 13–28.
- Açık, A., Başer, S. Ö., & Ertürk, E. (2018). What Triggers the ISTFIX Bubbles? *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 4(2), 119–135. <https://doi.org/10.20979/ueyd.434031>
- Adland, R., Adland, R., Jia, H., & Strandenes, S. (2006). Asset bubbles in shipping? An analysis of recent history in the drybulk market. *Maritime Economics and Logistics*, 8(3), 223–233. <https://doi.org/10.1057/palgrave.mel.9100162>
- Ahmed, H., Aslam, F., & Ferreira, P. (2023). Navigating Choppy Waters : Interplay between Financial Stress and Commodity Market Indices. *Preprints*. <https://doi.org/10.20944/preprints202311.1439.v1>
- Alizadeh, A. H., & Muradoglu, G. (2011). Stock Market Returns and Shipping Freight Market Information: Yet Another Puzzle! *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1905590>
- Bakshi, G. S., Panayotov, G., & Skoulakis, G. (2011). The Baltic Dry Index as a Predictor of Global Stock Returns, Commodity Returns, and Global Economic Activity. In *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1787757>
- Bandyopadhyay, A., & Rajib, P. (2023). The asymmetric relationship between Baltic Dry Index and commodity spot prices: evidence from nonparametric causality-in-quantiles test. *Mineral Economics*, 36(2), 217–237. <https://doi.org/10.1007/s13563-021-00287-y>
- Bildirici, M. E., Kayıkçı, F., & Onat, I. Ş. (2015). Baltic Dry Index as a Major Economic Policy Indicator: The Relationship with Economic Growth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 210, 416–424. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.389>
- Chen, S., Meersman, H., & Van De Voorde, E. (2010). Dynamic interrelationships in returns and volatilities between Capesize and Panamax markets. *Maritime Economics and Logistics*, 12(1), 65–90. <https://doi.org/10.1057/mel.2009.19>
- Chen, S., Zheng, S., & Meersman, H. (2018). Testing for the burst of bubbles in dry bulk shipping market using log periodic power law model. *Maritime Business Review*, 3(2), 128–144. <https://doi.org/10.1108/MABR-12-2017-0033>
- Chu, H. ng. (2023). Crude oil prices, container freight rates and dry bulk freight rates: are there short-term and long-term effects on seaborne exports from Taiwan. *International Journal of Shipping and Transport Logistics*, 17(4), 451–468. <https://doi.org/10.1504/IJSTL.2023.136046>
- Cocconcelli, L., & Medda, F. (2016). Testing a speculative bubble in the dry bulk shipping market: a multi-factor approach. *International Journal of Decision Sciences, Risk and Management*, 6(3), 281. <https://doi.org/10.1504/ijdsrm.2016.079795>
- Dasgupta, S. (2018). Indian shipping industry – an ocean of opportunities. *55th National Maritime Day Celebration Conference, April, 17*.
- Erdogan, O., Tata, K., Karahasan, B. C., & Sengoz, M. H. (2013). Dynamics of the co-movement between stock and maritime markets. *International Review of Economics and Finance*, 25(2), 282–290. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2012.07.007>
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383–417.
- Fan, Y., & Xu, J. H. (2011). What has driven oil prices since 2000? A structural change perspective. *Energy Economics*, 33(6), 1082–1094. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.05.017>
- Hong, H., Torous, W., & Valkanov, R. (2007). Do industries lead stock markets? *Journal of Financial Economics*, 83(2), 367–396. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2005.09.010>

- Jing, L., Marlow, P., & Hui, W. (2008). An analysis of freight rate volatility in dry bulk shipping markets. *Maritime Policy and Management*, 35(3), 237–251. <https://doi.org/10.1080/03088830802079987>
- Khan, K., Khurshid, A., & Köseoğlu, S. D. (2023). Are there bubbles in shipping freight during COVID-19? *Research in Transportation Economics*, 100(April). <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2023.101319>
- Kuo, P. L., Chiu, C. L., Chen, C. S., & Wang, M. C. (2020). The dynamic relationships between the Baltic dry index and the BRICS stock markets: A wavelet analysis. *Asian Economic and Financial Review*, 10(3), 340–351. <https://doi.org/10.18488/journal.aefr.2020.103.340.351>
- Lee, T. T. H., & Yip, T. L. (2018). A cause of oversupply and failure in the shipping market: measuring herding behavior effects. *Maritime Policy and Management*, 45(8), 995–1006. <https://doi.org/10.1080/03088839.2018.1454990>
- Lin, F., & Sim, N. C. S. (2013). Trade, income and the Baltic Dry Index. *European Economic Review*, 59, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2012.12.004>
- Luo, B. (2015). *Do the sub-indices of the BDI have better predictability for stock market returns than the BDI?* Tilburg University.
- Makridakis, S., Merikas, A., Merika, A., Tsionas, M. G., & Izzeldin, M. (2020). A novel forecasting model for the Baltic dry index utilizing optimal squeezing. *Journal of Forecasting*, 39(1), 56–68. <https://doi.org/10.1002/for.2613>
- McPhail, L. L., Du, X., & Muhammad, A. (2012). Disentangling Corn Price Volatility: The Role of Global Demand, Speculation, and Energy. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 44(3), 401–410. <https://doi.org/10.1017/s107407080000050x>
- Mileski, J., Clott, C., Galvao, C. B., & Laverne, T. (2020). Technical analysis: the psychology of the market of dry bulk freight rates. *Journal of Shipping and Trade*, 5(1). <https://doi.org/10.1186/s41072-020-00079-7>
- Oomen, J. G. M. (2012). *The Baltic Dry Index: A predictor of stock market returns?* [Tilburg University]. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=126903>
- Phillips, P. C. B., Shi, S., & Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043–1078. <https://doi.org/10.1111/iere.12132>
- Phillips, P. C. B., Wu, Y., & Yu, J. (2011). Explosive Behavior in the 1990s Nasdaq: When Did Exuberance Escalate Asset Values? *International Economic Review*, 52(1), 201–226.
- Ruan, Q., Wang, Y., Lu, X., & Qin, J. (2016). Cross-correlations between Baltic Dry Index and crude oil prices. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 453(xxxx), 278–289. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2016.02.018>
- Su, C. W., Wang, K. H., Shao, Q., & Tao, R. (2019). Are there bubbles in the shipping freight market? *Maritime Policy and Management*, 46(7), 818–830. <https://doi.org/10.1080/03088839.2019.1619946>
- Yang, J., Ge, Y. E., & Li, K. X. (2022). Measuring volatility spillover effects in dry bulk shipping market. *Transport Policy*, 125(December 2020), 37–47. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.01.018>
- Zhang, S., & Pei, L. (2018). Correlation Research of Shanghai Index and the BDI. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 53(Icem 2017), 653–656. <https://doi.org/10.2991/icem-17.2018.132>

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search- ; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval:

The Mediating Role of Psychological Contract Violation in The Relationship Between Employees' Perception of Nepotism and Organizational Cynicism

Çalışanların Nepotizm Algısı ile Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Psikolojik Sözleşme İhlalinin Aracı Rolü

Murat BAŞ¹

Sinan TARSUSLU²

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, Erzincan Türkiye
e-mail: murat.bas@erzincan.edu.tr
²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Erzincan Türkiye
e-mail: sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 22.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 18.4.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Murat BAŞ
murat.bas@erzincan.edu.tr

Atıf /Cite this article:
Baş, M. & Tarsuslu, S. (2024). The Mediating Role of Psychological Contract Violation in The Relationship Between Employees' Perception of Nepotism and Organizational Cynicism. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 25-41

JEL Classification Codes: I12, M10, M12, M14

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bu araştırma, belediye çalışanlarının nepotizm algılarının örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde psikolojik sözleşme ihlalinin aracılık rolünü incelemektedir. Bu amaçla çalışmada nepotizm algısı (bağımsız değişken), örgütsel sinizm (bağımlı değişken) ve psikolojik sözleşme ihlali (aracı değişken) ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma tanımlayıcı-ilişki arayıcı türde ve kesitsel olarak tasarlanmıştır. Araştırma Erzincan Belediyesine bağlı şirketlerde çalışan 782 şirket çalışanından 357 kişiye ulaşılarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasına geçilmeden önce Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan gerekli etik onay alındı. Araştırmada ulaşılabilirlik, zaman ve maliyet faktörleri göz önünde bulundurularak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre nepotizm algısı ile örgütsel sinizm arasında, nepotizm algısı ile psikolojik sözleşme ihlali arasında ve psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel sinizm arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmanın temel amacı olan nepotizm algısı ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide psikolojik sözleşme ihlalinin aracılık rolü olduğu bulgulanmıştır. Elde edilen araştırma sonuçlarına göre nepotizm, tüm işyerleri için ciddi bir sorundur. Bu bulgular, örgütlerin bu sorunu ele almak ve olumsuz sonuçlarını önlemek için önemli adımlar atılması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nepotizm, Örgütsel Sinizm, Psikolojik Sözleşme İhlali, Belediye

Abstract

This research examines the mediating role of psychological contract violation in the effect of nepotism perceptions of municipal employees on organizational cynicism. For this purpose, perception of nepotism (independent variable), organizational cynicism (dependent variable) and psychological contract violation (mediating variable) scales were used in the research. The study was designed as descriptive-correlational and cross-sectional. The research was conducted by reaching 357 people out of 782 employees working in companies affiliated to Erzincan Municipality. Before the data collection phase, the necessary ethical approval was obtained from Erzincan Binali Yıldırım University Human Research Ethics Committee. Considering the factors of accessibility, time and cost, convenience sampling method, which is one of the non-random sampling methods, was preferred. According to the results of the research, significant relationships were determined between the perception of nepotism and organizational cynicism, between the perception of nepotism and psychological contract violation, and between psychological contract violation and organizational cynicism. In addition, it was determined that psychological contract violation has a mediating role in the relationship between the perception of nepotism and organizational cynicism, which is the main purpose of the research. According to the research results, nepotism is a serious problem for all workplaces. These findings suggest that organizations should take important steps to address this problem and prevent its negative consequences.

Keywords: Nepotism, Organizational Cynicism, Psychological Contract Violation, Municipality

Giriş

Human beings have been living with the instinct of belonging to a group since the beginning of history. Generally, thanks to the motivation of belonging to the same group, people act with motives such as speaking the same language, having the same ethnic origin, sharing the same political view, having the same belief systems, or having similar cultural characteristics. These groups, which make important contributions to the creation of social order, help to organize individuals' social lives as well as their professional lives.

Nepotism, in its most general definition, can be defined as the abuse of authority and power in order to gain advantage regardless of any talent, skill, ability and education status of employees with close personal relationships such as family members, relatives, spouses, or friends (Pelit, Kılıç and İstanbullu, 2015). The individuals' distrust of people other than themselves and their views that people do not reflect their true characters are defined as cynicism, and the individuals' distrust of their organization and the negative attitudes and behaviours they develop towards their organization are defined as organizational cynicism. The psychological contract refers to the unwritten and unspoken expectations between organizations and employees, in which they have obligations and commitments towards each other (Sims, 1994). When the researches based on these definitions are examined, it is determined that employees' psychological contract violations increase their organizational cynicism levels (Sarıkaya and Kök, 2017). Likewise, Afshan et al. (2021) found that psychological contract violation is associated with increased organizational cynicism. Bari et al. (2020) also found that organizational cynicism mediates the significant relationship between psychological contract breach and turnover intention. Zhiming (2008) found that political perceptions in the organization affect employee cynicism and psychological contract violation mediates this significant relationship. Arıcı et al. (2020) also found that nepotism affects workplace incivility and psychological contract violation mediates this significant effect and authentic leadership has a moderating role. Based on these research results in the literature, it was aimed to examine the effect of nepotism, which is a disease of organizational environments, on organizational cynicism and the mediating role of psychological contract violation in this possible effect.

As a result, nepotism, organizational cynicism, and psychological contract violations can be seen in municipalities, which are public enterprises where labour is used intensively, and among municipal employees, as in all sectors. From this point of view, the aim of our research is to reveal the relationship between nepotism perceptions and organizational cynicism perceptions of the employees working in Erzincan Municipality and the companies affiliated to the municipality and to determine the mediating effect of psychological contract violations in this relationship. Although many studies have been conducted on nepotism and organizational cynicism, nepotism and psychological contract violations in both national and international literature, there is no research examining the mediating effect of psychological contract violations on the relationship between nepotism and organizational cynicism (Arıcı et al., 2020; Li and Chen, 2018; Biswas, 2016). Therefore, this research aims to fill this gap in the field of research and contribute to the related literature by preparing a detailed conceptual framework for the variables.

Theoretical Framework

Nepotism

Although the concept of nepotism or favouritism is perceived as a concept that can be encountered in professional business life, it is a phenomenon that occurs in all areas of human life and affects human relations. It is expressed in many different studies that this concept, which is derived from the Latin word "nepos" meaning "nephew", is expressed as "nepotisma" in Italian and derived from the word "nephew" in English (Bute, 2011: 383-404; Ford and McLaughlin, 1985:57; Asunakutlu and Avcı, 2010: 96; Abdalla et al., 1998: 555). The concept of nepotism is the situation where an individual provides employment opportunities to his own family members and relatives regardless of their abilities, skills, and education levels by using his power and authority in the enterprise (Karakaş and Çak, 2007: 78). From a broad business perspective, nepotism can be defined as the practice of employing or

promoting an employee without regard to his or her skills, abilities, experience, achievements, or educational attainment, solely based on kinship relations (Özler, Özler and Gümüştekin, 2007: 438). Ford and Mcloughin (1985: 57) used this concept to describe individuals who use or abuse any position in the organization for the benefit of their family. It is expressed in the form of a job for a man rather than a man for a job, which is widely used among people and in human resources management (Karakas and Çak, 2007: 78).

The concept of nepotism is used synonymously with the words “patronage”, “influence” and “favouritism”. It can also be expressed as the replacement of the principle of “merit” with personal factors such as kinship, fellow countrymen, or friendship in cases of being appointed or promoted to organizational positions within the enterprise (Karacaoğlu and Yörük, 2012: 47). The concept is based on the abuse of one’s position for the benefit of relatives, friends, or persons with whom one has personal relations. According to some biologists, nepotism, which is referred to as “Kin Selection” in English, can be expressed as an instinctual state that also exists in animals and is inherent in human nature. However, unlike relative favouritism, nepotism is described not as an arbitrary, emotional or instinctive behaviour, but as a more rational, deliberate and chosen behaviour and a form of management (Özler and Gümüştekin, 2007: 437-450).

Although the concept of nepotism is known to have many negative effects in the literature, some studies discussing its positive effects stand out (Uygur and Çağatay, 2015: 139). First, when the negative effects of the concept of nepotism are examined, it is found that nepotism negatively affects organizational justice and decreases the perception of justice (Arslaner, Erol and Boylu, 2014: 62; Yavuz and Güçer, 2021: 355), negatively affects job satisfaction and decreases the level of satisfaction (Büte, 2011: 175-184), increases the level of job stress (Büte and Tekarslan, 2010: 16), and increases counterproductive work behaviours (Özüren, 2017). In addition, it can be stated that in organizations where nepotism is intense, it causes negativities such as decreased employee loyalty, weakened commitment to work, increased absenteeism and labour turnover rates (Araslı, Bavik and Ekiz, 2006: 295-308). The positive effects of nepotism can also be found in a small number of studies in the literature. For example, Vinton (1998: 297) indicated that nepotism has positive effects such as shorter learning processes in the organization. He also mentions some positive effects such as increased loyalty of the favoured individual to the organization and higher work performance, lower turnover rates among favoured individuals, and finally, positive/stable relations with the employer. Ichinowski (1988: 106-109) also pointed out that bringing favoured people or family members to top management in organizations would prevent future turnover in top management and this situation is an advantage for the business. Finally, Uygur and Çağatay (2015: 139) stated that nepotism enables faster decisions to be made, especially in businesses where family members are concentrated, and thus helps businesses to adapt to environmental changes faster and eliminate the negative effects of time loss. As a result, it has been determined in the light of the studies in the literature that the concept of nepotism has many positive and negative effects. However, based on these results, it can be stated that it would not be a correct approach to make a distinction such as “good nepotism or bad nepotism”. In this respect, it can be claimed that the phenomenon of nepotism is a practice that has different aspects, and is affected by environmental factors and the outputs created by the concept should be evaluated together with its positive and negative consequences (Vinton, 1998: 299).

Organizational Cynicism

The concept of cynicism is a philosophical movement with its roots dating back to 500 BC, that is, to Ancient Greece. It is thought that the concept of cynicism may have come from the Greek word “kyon” meaning “dog” or from Cynosarges, a town in Ancient Greece, especially near Athens, where the “School of Cynics” was located. While the concept of “Cynic” in the ancient Greek period was expressed as a concept that criticized the order fiercely and emphasized the individual, expressed outspokenness and was thought to have a positive meaning, albeit partially, by some thinkers of that period, today it has turned into a concept that expresses negativity (Memduhoğlu and Yılmaz, 2017: 520-521). Although cynicism is a very broad concept, it is a concept based on philosophical foundations as can be understood from its word origin. In addition, this concept is a subject of

research in different disciplines of social sciences such as religion, political sciences, management, sociology, and psychology. In particular, many researchers studying cynicism explained the definitions of the concept in different disciplines from different perspectives (Brandes, 1997; Hançerlioğlu, 1993; Hançerlioğlu, 2000).

Cynicism can be expressed as distrust of other people's intentions or the belief that one's interlocutors do not reflect their true character (Memduhoğlu and Yılmaz, 2017: 520). Andersson and Bateman (1997: 449-470) called individuals who only think about their own interests and put their interests above everything and everyone else, and who also see everyone else as self-interested as "cynical" and defined the idea that tries to explain this situation as cynicism. Tokgöz and Yılmaz (2008: 285) also defined cynicism as the tendency of individuals to be pessimistic, especially about hidden and undisclosed goals, to explain events based on disappointment, or to be interested in others in order to protect or increase their own interests and to maintain their jobs.

When the literature on the concept of cynicism is examined, it is determined that it is handled in many different types and scopes. It has been observed that it is handled in many contexts such as personal cynicism, social cynicism, employee cynicism, professional cynicism, institutional cynicism, organizational or workplace cynicism, and has been intensively examined in the organizational context in recent years (Johnson and M. O'leary-Kelly, 2003:629). According to the related literature, the concept of cynicism, which is described as negative, can be exhibited against a person, group, ideology, or social order, as well as against an institution, organization, or employees. The form of cynicism exhibited against institutions, organizations or employees is called organizational cynicism (Andersson, 1996: 1397-1398; Karacaoğlu and İnce, 2013: 186). The theoretical foundations of this concept are based on theories such as expectancy theory, attribution theory, attitude theory, social exchange theory, emotional events theory, and social motivation theory (Cartwright and Holmes, 2006: 199-208).

Organizational cynicism refers to negative and distrustful attitudes towards the organization or the management that constitutes the authority in the organization (Andersson and Batemen, 1997: 450). Dean, Brandes and Dharwadkar (1998: 341-352) defined organizational cynicism as "negative attitudes, states or actions that have cognitive, affective or behavioural dimensions that an individual exhibits towards his/her organization". Dean et al. defined organizational cynicism in its broadest sense as a negative attitude developed by an individual towards his/her organization and consisting of three dimensions. These dimensions are defined as the "belief" that the employee develops that the organization lacks integrity, the negative "emotion" he/she exhibits towards his/her organization, and the dismissive and critical "behaviours" he/she exhibits towards the organization that contains this belief and effect (Memduhoğlu and Yılmaz, 2017: 528). Based on these definitions, it is possible to define organizational cynicism as the employee's cynical, dismissive, and disparaging attitudes towards his/her organization because of the negative feelings he/she develops towards the organization, the disbelief he/she develops towards the decisions taken by the organization and the state of not trusting the intentions of the employees of the organization.

Psychological Contract and Contract Violation

A psychological contract, in general terms, is an important contract established between the organization and the employee, which does not constitute a formal document but enables the establishment and regulation of working relationships. This concept is becoming an increasingly popular concept, especially in modern business and organizational behaviour literature (Hırlak, 2018: 387). In this respect, a psychological contract is defined by Argyris (1960) as an unwritten agreement between two parties (Demirkasımoğlu, 2012: 4). This unwritten agreement determines the expectations of employees from the organization before starting work and the expectations of organizations from employees during recruitment and how these expectations will be met and regulate the business relations that will be formed due to these mutual expectations (Hırlak, 2018: 387).

Although a psychological contract is a concept that has been discussed in the organizational behaviour literature, especially in 1980 and after, and many studies have been conducted on it, it has been observed that there is not a complete consensus on the content and dimensions of the concept (Özdaşlı and Çelikkol, 2012: 142). For this reason, it has been determined that different researchers who have conducted research on the subject in the

literature have defined it in various ways. For example, Walker and Hutton (2006: 433) defined the psychological contract as obligations that can vary depending on the individual's personal perceptions and that the individual and the organization must mutually fulfil. Rousseau (1995) defined this concept as the beliefs of both the employee and the organization regarding the unwritten rules and expectations between the employee and the organization. Rousseau (2004: 120-121) listed many suggestions for the proper organization of such contracts between the parties. These suggestions are as follows; first of all, psychological contracts should be voluntary, the parties should perceive the obligations in the same way, both the employee and the employer should discuss all the details of a long-term business relationship at the beginning, the information sources of the parties in the established contract should be the same, different information sources may cause the messages to be conveyed incorrectly, and finally, the terms of the psychological contract allow the parties to fulfil their commitments, but the focus should be on managing the losses that may arise when these commitments are difficult to fulfil.

Psychological contract violation is a situation that occurs when employees feel that their organization has failed to fulfil one or more of its commitments or implied responsibilities. Sometimes these violations can also occur when promises are not fulfilled or when the fulfilment of promises is delayed. In short, the employee's perceptions of what he/she gets as a result of the commitments made to him/her by the organization and the inconsistencies experienced as a result of these perceptions constitute the subject of psychological contract violations. Especially when the parties feel a deficiency or a gap in the contract as a result of comparing whether they fulfil their obligations, it reveals that the psychological contract has been violated (Morrison and Robinson, 1997: 231).

As a result, the psychological contract is based on trust between the parties. This trust develops with the belief that the parties will mutually fulfil their obligations. Any dispute or damage that may occur in the contracts established between the parties may not be easily corrected. Violation of this contract is based on the relationship of trust and goodwill between the employee and the organization, and the resulting damage to this relationship can cause trauma between the parties. Restoring relationships may therefore require rebuilding trust and goodwill and repeating the process that built the relationship in the first place (Rousseau, 1989: 128).

Research Model and Hypotheses

In the model developed in line with the purpose of the research, the hypotheses established between the perception of nepotism as the dependent variable, organisational cynicism as the independent variable and psychological contract violation as the mediating variable are as follows.

The Relationship between Nepotism and Organisational Cynicism

It can be stated that one of the concepts that cause organisational cynicism and cynical behaviours of employees is nepotism. Organisational cynicism is the negative feelings, behaviours and thought patterns that employees develop against their organisations. It is an undeniable fact that this situation will reflect negatively on the performance of employees and reduce organisational efficiency (Özkoç, Kendir, Arslan and Özgün, 2019: 2963).

In order to better comprehend the negative effects of the phenomenon of nepotism on organisational cynicism, it is necessary to mention the theories of social exchange, expectancy and attribution, which constitute the theoretical foundations of the concept. Expectancy theory is based on the principle that individuals choose the best value for their individual results among alternatives. In this theory, individuals contribute to their organisations with a certain motivation, experience, knowledge, and expectations for the needs, and as a result of these contributions, they decide how to behave in the organisation (Lunenburg, 2011: 1-6). According to Homans, the social exchange theory is based on the principle that employees in the organisation shape their relationships with other employees by considering the status of rewards, promotions, punishments, or costs that they will obtain as a result of their behaviours in their relationships with other employees (Cook, Cheshire, Rice and Nakagawa, 2013: 61-88). Finally, attribution theory is known as a theory developed to understand and explain the reasons for which individuals attribute their own and others' behaviours. This theory is based on the principle that individuals develop logical strategies to adapt to the explanations and reactions they use to construct their world (Rogers and Stainton, 2003: 147).

Based on these theoretical explanations, it can be stated that employees approach their behaviours in the organisation as a means of exchange, attribution or expectation and evaluate the behaviour patterns they will exhibit as a result of the nepotism phenomenon that emerges in the organisation within the framework of these theories. Based on these approaches, the first hypothesis formed within the scope of the research;

H₁: There is a significant and positive relationship between employees' perception of nepotism and organisational cynicism levels.

The Relationship between Nepotism and Psychological Contract Violation

A psychological contract is defined as closed agreements that are not verbally expressed between the employee and the organisation, which have a psychological aspect that the parties commit to each other in the business relationship and expect to receive from each other (Kotter, 1973: 91-99). As can be understood from the definition, psychological contracts are a phenomenon that is evaluated within the social exchange relationship and can be defined based on the "social exchange" theory. In this respect, it can be stated that psychological contracts are a concept used to make sense of the business relationships established between the parties. Therefore, psychological contracts express mutual exchange relationships based on social exchange theory. In the simplest terms, there is a business relationship arising from the exchange of the contributions made by the employee to the organisation and the incentives given by the organisation to the employee in return, and the basis of the psychological contracts arising from this business relationship is the principle of reciprocity (Cassar, 2001: 194-208).

Nepotism is defined as the act of showing favouritism to family members in situations such as recruitment, promotion, reward, etc. Nepotism can be expressed not only among family members but also in the situation of bringing the people with whom the individual has a close relationship to the position they want or promoting them in their careers (Akkoyun and Ayça, 2022: 2616). Based on these definitions, it has been observed that studies examining the relationship between nepotism and psychological contract violation and finding a positive relationship are included in the relevant literature. For example, Arıcı et al. (2020) found a positive relationship between nepotism and psychological contract breach.

H₂: There is a significant and positive relationship between employees' perception of nepotism and their perception of psychological contract violation.

The Relationship between Psychological Contract Violation and Organisational Cynicism

Psychological contract violation is a concept related to organisational cynicism. This concept is a determinant of organisational cynicism and an emotional response to organisational cynicism behaviour. From an organisational point of view, cynicism is a phenomenon that occurs immediately after a psychological contract violation and has negative effects. Employees exhibiting cynical behaviours get disappointed with their organisations and have more negative feelings and thoughts about their jobs (Johnson and O'Leary-Kelly, 2003: 639). Based on these explanations, many studies in the relevant literature have revealed results that support this relationship. Aslan and Boylu found a positive and significant relationship between organisational cynicism and psychological contract violation in their research conducted in five-star hotel enterprises (Aslan and Boylu, 2014). Similar results were found in studies (Tarakçı and Akın, 2017; Çetinkaya and Özkara, 2014; Üçok and Torun, 2014; Çetinkaya, 2018). As a result, the third hypothesis based on these conceptual explanations is as follows;

H₃: There is a significant and positive relationship between employees' perception of psychological contract violation and organisational cynicism levels.

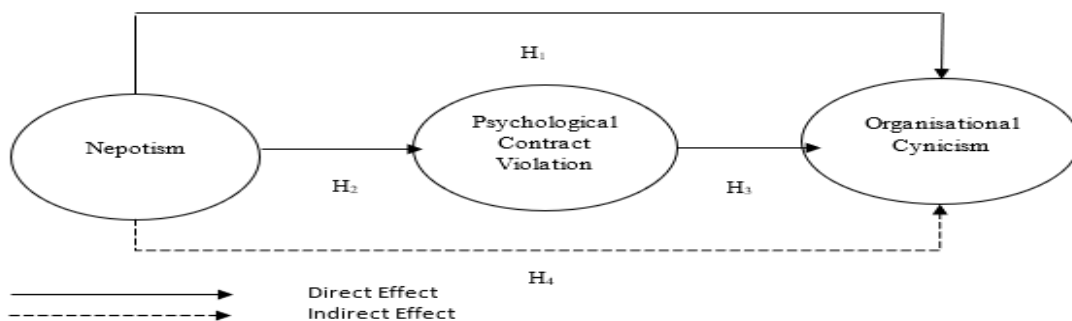
The Mediating Role of Psychological Contract Violation in The Relationship between Nepotism and Organisational Cynicism

Nepotism can be defined as employing, promoting, or conducting business relations with employees in the organisation based solely on personal or kinship relations, disregarding variables such as the individual's ability, knowledge, skills, or education level (Özler, Özler and Gümüştekin, 2007; 438). Nepotism in business relationships or organisations affects the psychological contracts established between the employee and the organisation based

on mutual expectations and obligations. The employee may perceive that the psychological contract is violated due to the belief that the organisation does not fulfil its commitments to him/her. This situation brings about various behavioural or psychological consequences for the employee. These negative behaviours and attitudes developed by the employee against the organisation cause organisational cynicism and cynical behaviours with the contribution of nepotism and psychological contract violations (Sunman, 2017: 2). Based on these definitions, when the relevant literature is examined, studies have been observed that there are various levels of relationship between nepotism and organizational cynicism, between nepotism and psychological contract violation, and between psychological contract violation and organizational cynicism (Apaydın, 2016; Üçok, 2012; Gençer Çelik, 2020; Sunman, 2017; Lim, Srivastava, Jain, Malik and Gupta, 2023: 1; Arıcı, Arash, Çakmakoglu Arıcı, 2020: 597-613). In conclusion, based on these conceptual explanations and research results, the fourth hypothesis formed within the scope of the research is as follows;

H₄: Perception of psychological contract violation has a mediating role in the relationship between nepotism and organisational cynicism.

Figure 1: Research Model

Research Method

Purpose of the Research

Within the scope of the research, it is aimed to examine the mediating role of psychological contract violation in the effect of nepotism perceptions of municipal employees on organisational cynicism.

Population, Sample, Ethical Permissions of The Research and Demographic Characteristics of The Participants

The population of the research consists of Erzincan Municipality employees. In order to determine the sampling frame of the research, Erzincan Municipality Personnel Directorate was contacted, and it was found that there are 782 employees working in the companies affiliated to Erzincan Municipality (August 2022 data). Before the data collection stage, the necessary ethical approval was obtained from Erzincan Binali Yıldırım University Human Research Ethics Committee (Meeting protocol date 25.07.2022/ Protocol no: 07/07). Considering the accessibility, time and cost factors, the convenience sampling method, which is one of the non-random sampling methods, was preferred in the research. A total of 400 questionnaire forms were distributed both electronically (doc.google.com/form) and face-to-face to the employees of Erzincan Municipality, which is the sample of the research. However, 357 questionnaires were subjected to analysis after the wrong and incomplete questionnaires were removed. The questionnaire data of the research were obtained between August 2022 and October 2022.

In the research, the data containing demographic information about Erzincan Municipality company employees who participated in the questionnaire were included in the analysis. In this context, 15.2% (N=54) of the participants in the research are women and 84.8% (N=303) are men. When the marital status of the participants is analysed, it is found that 63.3% (N=226) of the employees are married and 36.7% (N=131) are single. When the employees participating in the research are analysed in terms of age groups, 35.4% (N=126) of the employees are in the 18-28 age group, 34.2% (N=122) are in the 29-39 age group, 20.3% (N=72) are in the 40-50 age group and finally, 10.1% (N=37) are 51 years and over. When the educational status of the employees participating in the

research is analysed, 20.5% (N=73) of the employees are high school graduates, 67.1% (N=240) are associate degree graduates and 30.4% (N=44) are bachelor's degree graduates. In the last part of our questionnaire, employees' length of service in the municipality is questioned. As a result of the data obtained, 46.8% (N=167) of the employees have served the municipality for 1-5 years, 20.3% (N=72) for 6-10 years, 19% (N=68) for 11-20 years and 13.9% (N=50) for 21 years or more.

Data Collection Tools and Variables of The Research

The research consists of dependent, independent, and mediating variables. The independent variable of the research is nepotism perception, the dependent variable is organisational cynicism, and the mediating variable is a psychological contract violation.

In the research, data were obtained from the employees by questionnaire method. The content of the questionnaire includes questions about the demographic characteristics of the employees, the nepotism scale, the psychological contract scale and the organisational cynicism scale. The participants were asked to respond to the statements using a 5-point Likert scale (1= Strongly Disagree, 2= Disagree, 3= Neutral, 4= Agree, 5= Strongly Agree).

Nepotism Scale: The scale developed by Finelli (2011) was used to measure the nepotism perceptions of the employees participating in the research. The scale used in the research consists of one dimension and 9 statements, and the scale was adapted into Turkish by Demirel and Savaş (2017). In the scale, there are statements such as; "Everyone works under equal conditions in this organisation. Relatives should work in the company. Nepotism (favouritism) is applied for unavoidable reasons".

Psychological Contract Violation Scale: The scale developed by Robinson and Morrison (2000) and consisting of 9 statements was used to determine the psychological contract violation perception of the participants. The scale includes statements such as "My employer has fulfilled almost all of the promises made during the recruitment process. I did not receive everything I was promised in return for my contribution to the workplace". The participants were asked to respond to the statements using a 5-point Likert scale.

Organisational Cynicism Scale: In the research, a 13-item scale developed by Brandes et al. (1999) was used to measure the level of organisational cynicism of the participants. The scale includes statements such as "I get angry when I think about the organisation I work for. I criticise with others the practices and policies in the institution where I work". Previous studies have confirmed the factor structure and predictive efficiency of the scale.

Data Analysis

Mean, standard deviation, reliability and correlation analysis of the scales used in the research were obtained with SPSS 22 program. Before conducting hypothesis tests in the research, confirmatory factor analysis was conducted with AMOS 23 package program. Then, the hypotheses of the research were analysed with PROCESS Macro (Hayes, 2013). The reliability of the scales used in the research was measured by the Cronbach Alpha coefficient. A Cronbach Alpha coefficient of 0.70 and above is sufficient for internal consistency (Kalaycı, 2010).

Findings

The results of the correlation analysis of the scales used in the research are shown in Table 1. Since the analyses regarding the validity of the scales in the research were accepted in previous research, the validity analysis of the variables did not need to be conducted again.

Table 1: Mean, Standard Deviation, and Inter-variable Correlation Coefficients of Scales (n=357)

	α	Mean	Standard D.	NP	PSV	OC
Perception of Nepotism	0,879	3,93	6,83	1		
Psychological	0,914	4,07	6,31	0,563**	1	

Contract Violation

Organizational Cynicism	0,925	3,75	5,53	0,514**	0,411**	1
--------------------------------	-------	------	------	---------	---------	---

** = $p < 0,01$ NP: Nepotism Perception, PSV: Psychological Contract Violation, OC: Organizational Cynicism

Table 1 shows data regarding the reliability coefficients, averages, and standard deviations of the variables of the research. The table also shows a positive relationship between nepotism and organizational cynicism at a 99% significance level ($r = 0,514$; $p < 0,01$). Another finding in the table is that there is a 99% significant positive relationship ($r = 0,563$; $p < 0,01$) between nepotism and psychological contract violation. The last finding in the table indicates that there is a 99% significant positive relationship ($r = 0,411$; $p < 0,01$) between psychological contract violation and organizational cynicism. These results shown in Table 1 can be expressed as an indicator that as the nepotism perception increases, the level of organizational cynicism and psychological contract violation also increases.

Measurement Models

Confirmatory factor analysis (CFA) was applied to determine the internal consistency of the scales used in the research and the research model. The goodness of fit values of the scales analysed and the measurement model of the research are given in Table 2.

Table 2: Measurement Model and Goodness of Fit Values of Alternative Models

Modeller	$3 < (\chi^2/df) < 5$	RMSEA <.08	CFI>.90	GFI>.90	TLI>.90	SRMR<.08
Araştırma Modeli	1,63	0,05	0,96	0,91	0,95	0,06
Model 1	4,26	0,09	0,89	0,87	0,90	0,08
Model 2	7,31	0,12	0,81	0,87	0,89	0,11
Model 3	8,16	0,14	0,78	0,80	0,88	0,12

Note: $n=357$; χ^2/df = Chi-Square Fit Test; SRMR= Square Root of Standardized Mean Errors; CFI= Comparative Fit Index; RMSEA= Root Mean Square of Approximate Errors

When the values in Table 2 are examined, it is seen that the goodness of fit values of the measurement model of the research model ($\chi^2/df = 1.63$; RMSEA=0.05; CFI=0.96; SRMR=0.06) show a better fit than the goodness of fit values of other alternative models (Hu & Bentler, 1999; Mishra & Datta, 2011). It can be said that the goodness of fit values of the research model are within the accepted ranges (Nye and Drasgow, 2011).

Hypothesis tests

After the validation of the measurement model, the research hypotheses (Hypothesis 1, Hypothesis 2, Hypothesis 3, and Hypothesis 4) were analysed. The results of the research hypotheses are given in Table 3.

Table 3: Regression Analysis Results for Mediation Test (n=362)

Psychological Contract Violation						
Variables	β	SH	T	P	LCI	HCI
Nepotism	0,56	0,06	9,44	0,00	0,44	0,67
Organizational Cynicism						
Variables	β	SH	T	P	LCI	HCI

Psychological Violation	Contract	0,22	0,08	2,47	0,00	0,06	0,38
Nepotism (Direct Impact)		0,70	0,09	7,90	0,00	0,52	0,87
Nepotism (Total Impact)		0,82	0,08	10,72	0,00	0,67	0,97
				Impact	SH	LCI	HCI
Indirect Impact				0,12	0,01	0,02	0,24

Note: EDGA: Lowest confidence interval, EYGA: Highest confidence interval

In the H_1 hypothesis of the research, it was questioned that there is a significant and positive effect between employees' perception of nepotism and organizational cynicism levels. According to the analysis results in Table 3, nepotism has a significant and positive effect on organizational cynicism ($\beta = 0.70$; 95% CI [0.52, 0.87]). This result shows that hypothesis H_1 is supported. In the second hypothesis of the research, it was questioned that employees' perception of nepotism significantly and positively affects the perception of psychological contract violation. In this context, when the data in Table 3 are analysed, it is seen that nepotism has a significant and positive effect on psychological contract violation ($\beta = 0.56$; 95% CI [0.44, 0.67]). According to this result, the H_2 hypothesis is accepted. In the third hypothesis of the research, it was questioned that employees' perception of psychological contract significantly and positively affects the level of organizational cynicism. As a result of the analysis, it was determined that psychological contract violation significantly and positively affects organizational cynicism ($\beta = 0.22$; 95% CI [0.06, 0.38]). This result supports hypothesis H_3 . In the last hypothesis of the research, H_4 , it was questioned whether psychological ownership has a mediating role in the relationship between nepotism and organizational cynicism. To analyse the mediation effect, regression analysis based on the Bootstrap method was conducted using the Process Macro package developed by Hayes (2018). In the implementation phase of the mediation analyses conducted with the bootstrap method, Model 4 and 5000 re-samples were selected. Moreover, in mediation analyses conducted with the Bootstrap method, 95% confidence interval (CI) values should not be zero (0) in order to support the hypotheses (Mallinckrodt et al., 2006). When the results of the indirect impact in Table 3 are examined, it is seen that nepotism has a significant and indirect ($\beta = 0.12$; 95% CI [0.02, 0.24]) effect on organizational cynicism through psychological contract violation. The H_4 hypothesis of the research is supported by this result.

Discussion, Conclusion and Recommendations

In this research, the mediating role of psychological contract violation in the effect of nepotism perceptions of municipal employees on organizational cynicism was examined. In addition, the binary relationships between the variables in the research (nepotism- organizational cynicism, nepotism- psychological contract violation, organizational cynicism- psychological contract violation) were also examined. In this context, data were collected via questionnaires from 357 employees working in Erzincan Municipality Personnel Directorate and companies affiliated to Erzincan Municipality. As a result of the analyses made through the data obtained, the following findings were reached.

When the first hypothesis of the research, "There is a significant and positive relationship between employees' perception of nepotism and organizational cynicism levels" was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between the perception of nepotism and organizational cynicism and hypothesis H_1 was accepted. According to this result, it can be stated that in organizations where the phenomenon of nepotism exists and this perception is high, employees may exhibit cynical behaviours and show more negative attitudes towards their organization. This result is also consistent with other studies in the literature (Özkoç, Kendir, Arslan, and Özgün, 2019: 2960; Karademir, 2016; Aydoğan, 2009).

When the second hypothesis of the research, "There is a significant and positive relationship between employees'

perception of nepotism and perception of psychological contract violation” was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between the perception of nepotism and perception of psychological contract violation and hypothesis H₂ was accepted. According to this result, it can be stated that employees face psychological contract violations in organizations where the phenomenon of nepotism exists, and this perception is high. In addition, psychological contracts, which are established between the employee and the organization through unofficial channels and are subjective, can be negatively affected by nepotism practices. This result is also consistent with other studies in the literature (Sunman, 2017; Polat, 2019; Araslı and Arıcı, 2020: 597-613; Lim, Srivastava, Jain, Malik and Gupta, 2023: 1).

When the third hypothesis of the research, “There is a significant and positive relationship between employees' perception of psychological contract violation and organizational cynicism levels” was tested, it was found that there was a statistically significant and positive relationship between the perception of psychological contract violation and organizational cynicism and hypothesis H₃ was accepted. According to this result, it can be indicated that individuals working in organizations where psychological contract violation is experienced and perception is high may show cynical behaviours and employees may exhibit more negative attitudes towards their organization due to contract violations. This result is also consistent with other studies in the literature (Aslan and Boylu, 2014: 33-45; Tarakçı and Akın, 2017; Çetinkaya and Özkara, 2014; Üçok and Torun, 2014; Johnson and O’Leary - Kelly, 2003: 629; Pugh, Skarlicki, and Passell, 2003: 201-212; Mason and Chorobot, 2003: 22-45).

When the last hypothesis of the research, “Perception of psychological contract violation has a mediating role in the relationship between nepotism and organizational cynicism” was tested, it was found that psychological contract violation has a mediating role in the relationship between nepotism and organizational cynicism and hypothesis H₄ was accepted. In other words, it can be expressed that psychological contract violations have indirect effects on the cynical behaviours of employees in organizations where nepotism practices and perceptions are high and psychological contract violations are an important factor in the emergence of cynical behaviours. In addition, it is thought that employees will exhibit more cynical behaviours in work environments where the perception of nepotism is high. In addition, in organizations where the perception of nepotism is high, it will be difficult to fulfil the psychological contract commitments that the employee has developed with the organization. In this respect, it can be stated that the perception of nepotism influences employee cynicism and psychological contracts have some indirect effects within this effect.

Within the framework of the results of the research, some suggestions have been developed for managers and organizations. First, managers should take care to establish psychological contracts with the same sensitivity apart from formal contracts when hiring employees at the very beginning of the work. Employers should attach importance to merit in recruitment and promotion processes and take necessary measures to eliminate the perception of nepotism. As a requirement of psychological contracts, managers should take care to keep their promises to their employees and pay close attention to employees’ problems. In addition, managers should determine objective task distribution principles for the distribution of tasks within the organization in accordance with personal skills, abilities, and experiences. Career development opportunities within the organization should be increased to prevent the spread of the perception of nepotism among employees and appointments should be made on the basis of fairness in promotions and promotions.

In order for organizations to overcome the negative effects of phenomena such as nepotism, psychological contract violations and organizational cynicism with the least damage, they should be aware that their most valuable resources are their employees, and they should make their employees feel this. It is recommended that decisions, practices, or activities taken within the organization should be distributed fairly among employees, employees should be treated equally, and nepotistic attitudes and actions should be avoided. Both organizational management and employees should be informed about the concepts of organizational cynicism, cynical act and behaviour, and techniques to combat this type of behaviour should be explained.

Encouraging actions and practices that increase the cooperation activities of employees within the organization,

establishing communication channels where employees can easily reach their managers about their problems, creating constructive discussion environments, and even expressing their thoughts, suggestions, and criticisms within the framework of a participatory management approach enable the prevention of cynical behaviours and psychological contract violations.

A healthy psychological contract is expected to be formed when the mutual expectations of the parties are met. For this reason, the contracts established between managers/organizations and employees should be organized on the basis that both parties will continuously contribute to each other and develop mutual good relations. In addition, psychological contracts established with the right methods create a greater sense of control within the organization. Effective contracts between the parties create a sense of indebtedness between the parties, which can increase the likelihood of both parties achieving what they want. The parties' belief that they owe or have obligations to each other increases commitment in the relationship between the parties, prevents cynical behaviour and helps to prevent favouritism such as nepotism.

As a result, this research has some limitations. First, the research was conducted on individuals working in Erzincan Municipality Personnel Directorate and companies affiliated to Erzincan Municipality. This is one of the biggest obstacles for generalising the variables. In addition, the subject of the research can be generalized by conducting it on municipalities in different provinces or employees of different sectors. This cross-sectional research can be analysed through data collected in different time periods using longitudinal methods and more rational results can be reached.

Kaynaklar

- Abdalla, H. F., Maghrabi, A. S., & Raggad, B. G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*.
<http://dx.doi.org/10.1108/01437729810242235>
- Akkoyun, B., & Ayça, B. (2022). Nepotizm ve Bilgi Paylaşımının Çalışanların Meslek Aşkına Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2614-2634. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1523>
- Andersson, L. M., & Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 18(5), 449-469.
- Apaydın, M. (2016). Sosyal değişim, psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti: Bodrum örneği (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Arici, H., Arasli, H., & Arici, N. (2020). The effect of nepotism on tolerance to workplace incivility: mediating role of psychological contract violation and moderating role of authentic leadership. *Leadership & Organization Development Journal*, 41, 597-613. <https://doi.org/10.1108/loj-06-2019-0250>.
- Araslı, H., Bavik, A. & Ekiz, E. H. (2006). The Effects of Nepotism on Human Resource Management. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(7/8), 295-308. DOI 10.1108/01443330610680399
- Arıcı, HE, Araslı, H., & Çakmakoglu Arıcı, N. (2020). Nepotizmin işyeri nezaketsizliğine tolerans üzerindeki etkisi: Psikolojik sözleşme ihlalinin aracı rolü ve otantik liderliğin düzenleyici rolü. *Liderlik ve Organizasyon Geliştirme Dergisi* , 41 (4), 597-613.
- Arslaner, E., Günay, E., & Boylu, Y. (2014). Konaklama İşletmelerinde Nepotizm ve Örgütsel Adalet Algisi Üzerine Bir Araştırma. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 62-77.
- Aslan, F. K., & Boylu, Y. (2014). Örgütsel Sinizm ve Psikolojik Sözleşme İhlali Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 1(2), 33-45.
- Afshan, G., Serrano-Archimi, C., & Lacroux, A. (2021). Raising voice: Effect of psychological contract breach on employee voice through organizational cynicism. *Human systems management*, 1-13.
<https://doi.org/10.3233/HSM-201108>.
- Asunakutlu, T. & Avci, U. (2010), Aile İşletmelerinde Nepotizm Algısı ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir'in Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt.15, No.2, ss . 93-109.
- Aydoğan, I. (2009). Favoritizm in the Turkish Educational System: Nepotism, Cronyism and Patronage. *Online Submission*, 4(1).
- Bari, M., , Q., Abrar, M., & Meng, F. (2020). Employees' responses to psychological contract breach: The mediating role of organizational cynicism. *Economic and Industrial Democracy*, 43, 810 - 829.
<https://doi.org/10.1177/0143831X20958478>.
- Brandes, P.M (1997), Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences. Unpublished Doctora Dissertation.The University of Cincinnati.
- Biswas, S. (2016). Behavioral and attitudinal outcomes of psychological contract violation. *Journal of Management Development*, 35, 261-279. <https://doi.org/10.1108/JMD-05-2015-0082>.
- Büte, M. (2011), Kayırmacılığın çalışanlar üzerine etkileri ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisi: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, s.383-404.
- Büte, M. (2011). Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolü var mıdır? *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 175-184.
- Büte, M. & Tekarslan, E. (2010). Nepotizmin Çalışanlar Üzerine Etkileri: Aile İşletmelerine Yönelik Bir Saha Araştırması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 1-21.
- Cartwright,S. & Holmes,N.(2006). The meaning of work: The challenge of regaining employee engagement and reducing cynicism. *Human Resource Management Review*, 16, 199–208.

- Cassar, V. (2001). Violating psychological contract terms amongst Maltese public service employees: occurrence and relationships. *Journal of Managerial Psychology*, 16(3), 194-208
- Gencer Ç., G. (2020). Kayırmacılığın Örgütsel Sinizme Etkisi: İstanbul'daki Eğitim Kurumlarında Bir İnceleme, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(25): 470-483.
<http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.298>
- Çetinkaya, F. F., & Özkar, B. (2014). Hizmet İşletmelerinde Psikolojik Sözleşme İhlalleri ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Kapadokya Bölgesi 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 72-91.
- Chrobot-Mason, D. L. (2003). Keeping the promise: Psychological contract violations for minority employees. *Journal of Managerial Psychology*.
- Cook, K. S., Cheshire, C., Rice, E. R., & Nakagawa, S. (2013). Social exchange theory. *Handbook of social psychology*, 61-88.
- Dean Jr, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management review*, 23(2), 341-352.
- Demirel, Y., & Savaş, Y. (2017). Nepotizmin yenilik ve yetenek yönetimi üzerine etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 129-142.
- Demirkasimoğlu, N. (2012). Kamu ve Özel İlköğretim Okulu Sınıf Öğretmenlerinin Psikolojik Sözleşme Algıları ve İş Çevresine Uyum Düzeyleri ile İlişkisi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Finelli, G. M. (2011). From the Dinner Table to the Boardroom: The Effects of Nepotism on Family Businesses, Doctoral dissertation, Faculty of the College of Arts and Sciences of American University, USA.
- Ford, R. & Mclaughlin, F. (1985). "Nepotism", *Personnel Journal*(pre-1986), September, 64, ss.57-61.
- Hançerlioğlu, O. (1993), *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (2000), *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, Cilt 3 (İ-K), Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis Second Edition: A Regression-Based Approach*. The Guilford Press, New York.
- Hırlak, B., (2018). Örgütsel Vatandaşlık. In *Örgütsel Davranış Odaklı Yönetimsel Yaklaşımlar*. Gazi Kitabevi.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Ichniowski, T. (1988). The new nepotism: why dynasties are making a comeback, *Business Week*, Vol:31, ss.106-109.
- Johnson, J.L. & O'leary-Kelly, A.M. (2003). The effects of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 627-647. DOI: 10.1002/job.207
- Karacaoğlu, K. (2012). Çalışanların nepotizm ve örgütsel adalet algılamaları: Orta Anadolu Bölgesinde bir aile işletmesi uygulaması. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(3), 43-64. DOI: 10.4026/1303-2860.2012.0205.x
- Karademir, M. (2016). Ortaokul öğretmenlerinin okul yönetiminde kayırmacılık algıları ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin incelenmesi: İstanbul ili Pendik ilçesi örneği (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Karakaş, M. & Çak, M. (2007). Yolsuzlukla Mücadelede Uluslararası Kuruluşların Rolü, *Maliye Dergisi*, Sayı: 153, Temmuz-Aralık 2007.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5, p. 359). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Kotter, J. (1973), *The Psychological Contract: Managing the Joining-up Process*, *California Management Review*, Vol. 15, No. 9, 91-99.

- Li, S., & Chen, Y. (2018). The Relationship Between Psychological Contract Breach and Employees' Counterproductive Work Behaviors: The Mediating Effect of Organizational Cynicism and Work Alienation. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01273>.
- Lim, W. M., Srivastava, S., Jain, A. K., Malik, N., & Gupta, S. (2023). When employees feel betrayed: The mediating role of psychological contract violation on nepotism and workplace commitment in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 108, 103381.
- Lunenburg, F. C. (2011). Expectancy Theory of Motivation: Motivating by Altering Expectations. *International Journal of Management, Business And Administration*. 15. 1, 1- 6.
- Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M., & Russell, D. W. (2006). Advances in testing the statistical significance of mediation effects. *Journal of counseling psychology*, 53(3), 372.
- Memduhoğlu, H. B., & Yılmaz, K. (2017). Yönetimde yeni yaklaşımlar. *Pegem Atf İndeksi*, 1-556.
- Morrison, E. W. & Robinson, S. L. (1997). When employees feel betrayed: A model of how psychological contract violation develops. *Academy of Management Review*, 22(1), 226-256.
- Mishra P. & Datta, B. (2011). Perpetual asset management of customer-based brand equity-the PAM evaluator. *Current Research Journal of Social Science*, 3(1), 34-43.
- Nye, C. D., & Drasgow, F. (2011). Assessing goodness of fit: Simple rules of thumb simply do not work. *Organizational Research Methods*, 14(3), 548-570.
- Pelit, E., Kılıç, İ., & Istanbulu Dinçer, F. (2015). The effect of nepotism on organizational silence, alienation and commitment: A study on hotel employees in turkey.
- Özdaşlı, K. & Çelikkol, Ö. (2012). Psikolojik Sözleşme: Kavramsal Çerçeve ve Bir İçerik Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 141-154.
- Özkoç, A. G., Kendir, H., Arslan, E., & Özgün, N. (2019). İşgörenlerin nepotizm ve sinizm algıları arasındaki ilişki: Nevşehir'deki otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2960-2971.
- Özkoç, A. G., Kendir, H., Arslan, E., & Özgün, N. (2019). İşgörenlerin nepotizm ve sinizm algıları arasındaki ilişki: Nevşehir'deki otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2960-2971.
- Özler, H., & Gümüştekin, G. E. (2007). Aile işletmelerinde nepotizmin gelişim evreleri ve kurumsallaşma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 437-450.
- Özüren, Ü. (2017). Tekstil işletmelerinde nepotizm uygulamalarına bağlı olarak üretkenlik karşıtı davranışlar ve sonuçları (Doctoral dissertation, İstanbul Kültür Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/İşletme Anabilim Dalı/İşletme Bilim Dalı).
- Polat, M. (2019). Nepotizm ve psikolojik sözleşme ihlallerinin üretkenlik karşıtı iş davranışlarına etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş. france-macron-public-life-bill-politics-fraud-nepotism. Erişim Tarihi, 1(02), 2023.
- Pugh, S. D., Skarlicki, D. P., & Passell, B. S. (2003). After the fall: Layoff victims' trust and cynicism in re-employment. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(2), 201-212.
- Robinson, S. L., & Morrison, E. W. (2000). The development of psychological contract breach and violation: A longitudinal study. *Journal of Organizational Behavior*, 21, 525-546.
- Rogers W., Stainton (2003), *Social Psychology: Experimental and Critical Approaches*, Philadelphia: Open University Press
- Rousseau, D. M. (1989). Psychological and implied contracts in organizations. *Employee responsibilities and rights journal*, 2, 121-139.
- Rousseau, D. M. (2004). Psychological contracts in the workplace: Understanding the ties that motivate. *Academy of Management Perspectives*, 18(1), 120-127.
- Rousseau, D.M. (1995). *Psychological Contracts in Organizations: Understanding Written and Unwritten Agreements*, London: Sage Publications.
- Sarıkaya, M., & Kök, S. (2017). The Relationship Between Psychological Contract Breach and Organizational Cynicism. *European Scientific Journal, ESJ*, 13. <https://doi.org/10.19044/esj.2017.v13n10p%p>.

- Sunman, G. (2017). Nepotizm ve psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel sinizme etkisi: Aksaray OSB'de bir uygulama (Master's thesis, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tarakci, H., & Akin, A. (2017). Psikolojik Sözleşme İhlali ve Örgütsel Sinizm: Çorum İli Örneği. *Journal of International Social Research*, 10(52).
- Sims, R. (1994). Human resource management's role in clarifying the new psychological contract. *Human Resource Management*, 33, 373-382. <https://doi.org/10.1002/HRM.3930330306>.
- Tokgöz Nuray & Yılmaz Hakan. Örgütsel Sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8:2, 2008, 283-305.
- Üçok, D. I. (2012). Sinik tutum ve psikolojik sözleşme ihlali algısının tükenmişlik üzerindeki etkisi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Torun, A. & Üçok, D. (2014). Tükenmişliği Etkileyen Olumsuz Tutum ve Beklentiler: Sinik Tutum ve Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (1), 231-250.
- Uygur, A. & Çağatay, A. (2015). Nepotism in Impact Employee Performance Evaluation Form with Family Business. *International Journal of Management Sciences*, 5(2), 136-146.
- Vinton, K.L. (1998). Nepotism: An Interdisciplinary Model. *Family Business Review*, 11(4), 297-303.
- Walker, A. & Hutton, D. M. (2006), The Application of the Psychological Contract to Workplace Safety, *Journal of Safety Research*, 37(5), 433-441. Doi:10.1016/j.jsr.2006.06.001
- Yavuz, H., & Güçer, E. (2021). Nepotizm-Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinde Rekreatif Aktivite Tercihlerinin Rolü. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 8(3), 355-372. DOI: <https://doi.org/10.31771/jrtr.2021.106>
- Zhiming, Z. (2008). Organizational Political Perceptions and Employee' Cynicism: Mediated Role in Psychological Contract Violation. *Chinese Journal of Management*.

Yazar Katkıları: iker %50 50- Tasarım %50 50 Denetleme- %50 50; Kaynaklar- %50 50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %50 50; Analiz ve/ veya Yorum %50 50-; Literatür Taraması %50 50; Yazıyı Yazan %50 50; Eleştirel İnceleme %50 50

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: E-88012460-050.01.02-185678

Author Contributions: Concept %50 50-; Design-%50 50; Supervision%50 50-Resources%50 50; Data Collection and/or Processing%50 50; Analysis and/or Interpretation %50 50; Literature Search-%50 50; Writing Manuscript-%50 50; Critical Review %50 50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: E-88012460-050.01.02-185678

İşgücü Verimliliğinin İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İlişkisi: OECD Örneği

The Relationship of Labor Efficiency and Human Development Index: The Case of OECD

Dilek ÖZDEMİR¹

Çağla Nur DUMAN²

¹ Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum Türkiye

e-mail: pdilek@atauni.edu.tr

² Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Erzurum Türkiye

e-mail: caglanurdmn@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 31.3.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 23.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Dilek ÖZDEMİR

pdilek@atauni.edu.tr

Atf /Cite this article:

Özdemir, D., & Duman, Ç. N. (2024). İşgücü Verimliliğinin İnsani Gelişmişlik Endeksi ile İlişkisi: OECD Örneği. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 42-

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

İşgücü verimliliği, bir işletmenin veya bir ekonominin başarısı için kritik öneme sahip olan bir kavramdır. İşgücü verimliliği yetersiz olan ekonomiler, global alanda rekabete girme potansiyelini elde edememişlerdir. İşgücü verimliliğinin nicelik ve nitelik açısından gelişmişlik seviyesi, toplumsal kalkınmanın yapı taşı olarak görülmektedir. İktisadi kalkınma, ülkelerin ekonomik, toplumsal, politik ve etnik farklılıkları nedeniyle tek bir ölçütle ifade edilmesi zor bir kavramdır. Bu nedenle, işgücündeki verimliliği değerlendirmek için birden fazla faktörü dikkate almak gereklidir.

Çalışmada işgücü verimliliğinin insani gelişmişlik endeksi ile ilişkisinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 2011-2022 yılları arasında 38 OECD ülkesi örneğinde işgücü verimliliği ve insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişki Dricoll-Kray tahmincisiyle araştırılmıştır ve panel veri analizi kullanılmıştır. Bağımlı değişken işgücü verimliliği olarak belirlenmiş olup, anahtar açıklayıcı değişken insani gelişmişlik endeksi olarak kullanılmıştır. Kontrol açıklayıcı değişkenleri ise kişi başına yıllık ortalama çalışma saati ve global inovasyon endeksi olarak belirlenmiştir. Ayrıca, aracılık etkisini ortaya koymak için insani gelişmişlik endeksi ile global inovasyon endeksinin çarpımını modele eklenmiştir. Driscoll Kraay tahmin sonuçlarına göre, işgücü verimliliği ile insani gelişmişlik endeksi arasında pozitif, çalışma saati ile negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, inovasyon endeksinin insani gelişmişlik endeksiyle birlikte işgücü verimliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü, Verimlilik, İnsani Gelişme Endeksi

Abstract

Labour productivity is a concept of critical importance for the success of an enterprise or an economy. Economies with insufficient labour productivity have not been able to achieve the potential to compete in the global arena. The level of development of labour productivity in terms of quantity and quality is seen as the building block of social development. Economic development is a concept that is difficult to express with a single criterion due to the economic, social, political and ethnic differences of countries. Therefore, it is necessary to consider more than one factor to evaluate labour productivity.

In this study, it is aimed to determine the relationship between labour productivity and human development index. For this purpose, the relationship between labour productivity and human development index in a sample of 38 OECD countries between 2011-2022 is investigated with the Dricoll-Kray estimator and panel data analysis is used. The dependent variable is labour productivity and the key explanatory variable is the human development index. The control explanatory variables are determined as average annual working hours per capita and Global Innovation Index. Moreover, the product of human development index and global innovation index is added to the model to reveal the mediation effect. According to the Driscoll Kraay estimation results, there is a positive relationship between labour productivity and human development index and a negative relationship with working hours. Moreover, it is concluded that the innovation index increases labour productivity together with the human development index.

Keywords: Labor, Productivity, Human Development Index

Giriş

Verimlilik genellikle kaynakların etkin ve doğru kullanımıyla üst düzeyde fayda ve performans sağlanması olarak tanımlanır. Bununla birlikte verimlilik, bir zihinsel tutum olup, ilerleme ve sürekli kalkınma anlayışını yansıtır. Ayrıca, ekonomik ve sosyal hayatta sürekli değişen koşullara uyum sağlama, sürekli olarak yeni teknik ve yöntemlerin uygulanması için harcanan çabayı temsil eder. Bu tutum, insanlığın ilerlemesine olan inancı simgeler. Verimlilik, bir üretim süreci sonucunda elde edilen çıktılar ile bu çıktıları elde etmek için kullanılan girdiler arasındaki ilişkidir (Doğan ve Tatlı, 2010:4). Kısacası, verimlilik, girdiler ve çıktılar arasındaki oranın fiziksel veya parasal ifadesidir. Verimlilik, bir ülkedeki kalkınma düzeyinin en önemli ölçütleri içerisinde yer almaktadır. Verimlilik kavramı, ülkedeki üretime karşılık tüketilen kaynakların belirlenmesinde kullanılmakta, değişen doğal denge ve sosyo-ekonomik koşullar ile yeni bir tanıma kavuşmaktadır (Demirci, 2005: 29). Japon verimlilik merkezine göre ise verimlilik; doğru bir işi, doğru bir şekilde ve ekonomik bir çalışma çerçevesinde gerçekleştirme hedefi olan akılcı bir yaşam biçimi olarak tanımlanmıştır (JPC-Japon Productivity Center)

Çalışma yaşamı bakımından değerlendirildiğinde verimlilik; çalışanların iş şartlarını ve performanslarını iyileştiren yöntemler olarak değerlendirilir. Verimlilik, çalışanları daha etkili ve daha fazla çalışmaya teşvik eder. Şirketlerin kalıcılığı ve gelişimi açısından verimlilik önemli bir konumdadır. Ayrıca, bir şirketin sürekliliği ve etkinliği, çalışanların beceri ve bilgilerine bağlıdır. Bugünün rekabet koşullarında, şirketler verimliliği artırmak için çeşitli teknikler ve yöntemler geliştirmektedir. Bu sayede, bireylerin önemini anlayarak sektörde rekabet avantajı elde etmektedirler.

Verimliliğe engel olan durumları ortadan kaldırmak için çaba harcayan şirketler, aynı zamanda iş koşullarını da iyileştirmektedir. Çalışanın işiyle ilgili olumsuz düşünceleri, verimlilik açısından en büyük sorunlardan biridir. Eğer bir çalışan iş ortamında veya günlük hayatında önyargularla olumsuz düşüncelere kapılırsa, başarıya ulaşma konusunda güçlük yaşayabilir. Bu durumun sonucunda, şirketin verimliliği olumsuz etkilenir. Ancak insan olumlu düşünceleri benimsediğinde, verimlikte artış yaşanır (Akgül, 2008: 15).

Kişi başına düşen gelirin ve üretimdeki artışın yanı sıra ekonomik ve toplumsal yapıyı iyileştirme kalkınmayı ifade etmektedir. Bir ülkenin yaşam standartlarını diğer ülkelerle karşılaştırmak için sadece ekonomik kriterler değil, aynı zamanda toplumsal refah değişkenleri de önemlidir. Verimli bir kalkınma politikası uygulayan bir ülke için ekonomik gelişme ile insani gelişme arasındaki bağlantının iyi bir şekilde kurulması gerekmektedir. 1990'lardan sonra Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde, milli gelir artışının yanı sıra insani gelişme kavramı da gelişmişlik düzeyinin bir ölçütü olarak ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, ülkeler arasındaki sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerini karşılaştırmak için İnsani Gelişmişlik Endeksi oluşturulmuş ve bu amaçla kullanılmıştır.

Bu çalışma, insani gelişmişlik endeksi ile işgücü verimliliği arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bir ülkenin insani gelişmişlik ve işgücü verimliliği düzeyinin yüksek olması, o ülkenin gelişmişlik seviyesini gösterdiği için bu konuda yapılan çalışmalar büyük öneme sahiptir. Ülkeler arasındaki sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerini ölçmek için oluşturulan İnsani gelişmişlik endeksi ve bir ekonominin başarısı için kritik öneme sahip olan işgücü verimliliği, küresel düzeyde önemli kabul edilen kavramlardır.

Çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm işgücü verimliliği ve insani gelişmişlik endeksi ile ilgili teorik çerçeveden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde literatür taraması sunulmuş, beşinci bölümde ise ampirik analizlere yer verilmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler kısmı ile tamamlanmıştır.

1. İşgücü Verimliliği

İşgücü verimliliği, belirli bir süre içinde üretilen mal ve hizmet miktarının bu üretimde kullanılan işgücü miktarına oranıdır. Genellikle bir saatlik çalışma karşılığında üretilen çıktı miktarı ile ölçülür. OECD işgücü verimliliğini çalışan başına veya çalışılan saat başına düşen GSYH olarak tanımlar. Bu kavram işgücünün ne kadar etkili ve verimli kullanıldığını gösterir.

Ülkelerin ve içinde buldukları kurum ve kuruluşların gelişimi için işgücü verimliliği önemli bir faktördür. Küreselleşen dünyada rekabet halinde olan büyük firmaların ve yapıların ekonomik açıdan güçlü olmalarında, işgücü verimliliğinin etkisi büyük bir yer tutmaktadır. Yetersiz işgücü verimliliğine sahip olan ülkeler, küresel arenada rekabet etme potansiyeline sahip olamamaktadır. Günümüzde kurum çalışanları, sosyal dinamizmi üst seviyeye taşımaktadır. İşgücü verimliliği, nicelik ve nitelik açısından gelişmişlik düzeyiyle birlikte, toplumsal kalkınmanın bir sembolü haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde teknik bilgi düzeyindeki artışla birlikte, işgücü verimliliğinde de bir yükselme olduğu belirtilmektedir. (Akgül, 2008: 15). Bu bakımdan işgücünün verimliliğine etki eden faktörler incelenmelidir.

1.1. İşgücü Verimliliğini Etkileyen Faktörler

İşgücü verimliliğini etkileyen faktörler içsel ve dışsal faktörler olarak iki farklı sınıflandırma ile incelenebilmektedir.

1.1.1. İçsel Faktörler

Yapı ve niteliklerle ilişkili olarak verimliliği etkileyen faktörler, içsel faktörler olarak adlandırılır. Geleneksel yaklaşımlar, iktisadi boyutu aynı şekilde ele alarak, verimlilik faktörlerinin niteliklerle bağlantısına odaklanır. Bu nedenle, geleneksel yaklaşım içinde verimliliğin incelenmesinde genellikle mikro bakış açısı kullanılır (Aiello ve Ricotta, 2016: 57).

Ölçek ekonomileri, girdi ve çıktı oranları dikkate alınarak değerlendirildiğinde, tüm girdilerin ölçeği artırıldığında çıktı oranındaki değişime göre ölçeğin etkisi; sabit getiri, artan getiri ve azalan getiri olmak üzere üç biçimde sınıflandırılmaktadır. Bir ekonomide, üretim girdileri ile çıktılarının aynı oranda arttığı durum sabit getiri, üretimdeki girdilerin çıktılardan daha az oranda arttığı durum artan getiri ve girdilerdeki artışın çıktılardaki artıştan daha fazla olduğu durum ise azalan getiri olarak tanımlanmaktadır. (Dinler, 2013)

Üretim araçları, sabit sermaye yatırımlarının sınırları içinde yer alırken, stok yatırımları envanter yatırımı olarak tanımlanır. Yatırımların hangi şekilde yapıldığı, verimlilik ve ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşır. Fiziksel sermaye kapsamında, üretim sürecinde yer alan tüm makine, teçhizat, bina gibi fiziksel değerler bulunur. Makro düzeyde ele alındığında, karayolu, havayolu ve demiryolu gibi ulaşım yatırımları ile altyapı yatırımları da fiziksel sermayenin bir parçası olarak değerlendirilir (Mankiw, 2018)

İşgücü verimliliğini etkileyen faktörler arasında, işgücünün ve diğer üretim faktörlerinin daha etkin bir şekilde kullanılmasında rol oynayan bilgi, yetenek ve deneyim gibi pozitif özelliklerin tamamı beşerî sermayeyi oluşturur. AR-GE yatırımları verimlilik açısından büyük bir öneme sahiptir. AR-GE yatırımları, verimliliği artırmanın yanı sıra bir ülkenin rekabet gücünü ve ekonomik gelişimini değerlendirmenin temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. İnovasyon, sermaye birikimi ve insan kaynakları gelişimi gibi birden fazla kanal aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkiler ve bunların hepsi ekonominin genel gelişimine yol açar. (Bor vd., 2010: 171). Ülkede, beklenen ve sağlıklı kabul edilen verimlilik artışı, özellikle yeni üretim teknolojilerine yapılan yatırımlarla ilişkilidir. Bu yatırımlar, istihdamın artmasına katkıda bulunarak verimliliği artırır.

İşgücü verimliliğini etkileyen faktörler arasında, kişi başına düşen çalışma saati de yer almaktadır. Teknolojik gelişmelerin çalışma saatlerini azaltması ve insanlara daha fazla boş zaman sağlaması beklenmektedir. Çalışma saatlerinin işgücü verimliliğini olumsuz etkileyecek kadar yüksek olduğu ülkelerde, yasal düzenlemeler aracılığıyla çalışma saatlerinin azaltılması gerektiği ifade edilmektedir (Karaçor vd., 2019: 351). Çalışma saatlerinin az olduğu ülkelere bakıldığında Rusya'da haftalık 49 saatin üzerinde çalışma oranı %3'tür. Ardından sırayla Norveç (%5), Almanya ve İsveç (%6) gelmektedir. Haftalık ortalama çalışma saatleri baz alındığında ise en düşük orana sahip ülkeler Fransa (30,1), Hollanda (31,3), Avusturalya (32,3), Norveç (33,5) ve Almanya (34,4)'dır (ILO, 2023).

1.1.2. Dışsal Faktörler

İşgücü verimliliği, küresel ekonomik yapı içerisinde hayati bir rol oynamakta ve bir dizi dışsal faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında yeşil inovasyonlar ve çevresel düzenlemeler, doğal afetler ve iklim

değişiklikleri, yasal düzenlemeler, küresel ekonomik koşullar, uluslararası ticaret ve ticaret anlaşmaları ile jeopolitik durumlar yer almaktadır.

Çevresel politikaların ve yeşil inovasyonların işletmeleri, enerji verimliliği ve atık yönetimi gibi daha sürdürülebilir iş uygulamalarını benimsemeye teşvik ettiği ortaya konulmaktadır (Van Leeuwen and Mohnen, 2017). İşletmelerin çevresel düzenlemelere uyum sağlaması sürecinde başlangıçta yatırım ve operasyonel maliyetlerde artış yaşanabileceğini, ancak bu sürecin ardından enerji tasarrufu, atık azaltma ve iş süreçlerindeki verimlilik artışı gibi faktörlerin maliyetleri dengeleyerek verimliliği artırdığı vurgulanmaktadır. Özellikle, yenilikçi çevresel teknolojilerin benimsenmesi, işletmelerin hem çevresel ayak izlerini azaltmalarına hem de işgücü verimliliklerini artırmalarına olanak tanımaktadır.

Doğal afetler ve iklim koşulları da, işgücü verimliliği üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Aşırı sıcaklar çalışma koşullarını zorlaştırabilir, iş kazalarını artırabilir ve sağlık sorunlarına yol açabilir, özellikle fiziksel işlerde çalışanlar üzerinde doğrudan etkili olabilir. Ayrıca, doğal afetler üretim tesislerine zarar verebilir, tedarik zincirlerini kesintiye uğratabilir ve böylece bölgesel ekonomik aktiviteleri ciddi şekilde etkileyebilir. Bu tür olaylar iş sürekliliği planlarının önemini artırır ve uzun vadede ekonomik yapıların dayanıklılığını test eder (World Bank, 2020; Kalkuhl, M., & Wenz, L.2020). Örneğin Çin'deki bir araştırma (Chang vd. 2019), hava kirliliğinin çağrı merkezi çalışanlarının verimliliği üzerindeki olumsuz etkilerini göstermiştir. Bu bulgu, işletmelerin çevresel faktörleri iş gücü planlamalarında dikkate alması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca yasal düzenlemeler, çalışma saatleri, iş güvenliği standartları ve asgari ücret gibi faktörlerde işgücü verimliliği üzerinde doğrudan etkiler yaratır. Özellikle inşaat sektöründe bu tür düzenlemelerin önemi büyüktür. Alaghbari, Al-Sakkaf ve Sultan'ın (2019) Yemen'deki inşaat sektörü üzerine yaptığı araştırma, yasal ve düzenleyici çerçevenin, iş organizasyonu ve verimlilik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Yasal düzenlemelerin işletmelerin günlük operasyonlarını özellikle iş güvenliği ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini hedefleyerek, genel işçi sağlığını ve iş yerindeki memnuniyeti artırarak işgücü verimliliğine olumlu katkı sağladığını göstermektedir. .

Küresel ekonomik koşullar da işgücü verimliliği üzerinde önemli etkilerde bulunur ve bu etkiler çeşitli yönlere sahiptir. Özellikle ekonomik krizler, politik istikrarsızlıklar ve büyük sağlık krizleri gibi faktörler, küresel ekonomik performansı ve dolayısıyla işgücü verimliliğini etkilemiştir. Örneğin, COVID-19 pandemisinin küresel ekonomiye etkisi, birçok ülkede işgücü verimliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Pandemi, ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, aynı zamanda işgücü piyasalarını ve üretim süreçlerini de bozmuştur. Dünya çapında üretimde düşüşler ve işsizlik oranlarında artışlar görülmüştür.(World Bank, 2022; St. Louis Fed, 2023). Ayrıca, ABD'de 2000'lerin ortasından itibaren gözlemlenen işgücü verimliliği yavaşlaması, teknolojik yeniliklere rağmen üretimde beklenen artışın gerçekleşmemesi ile karakterize edilmiştir. Bu dönemde, ekonomik büyüme oranlarının düşmesi ve sermaye yoğunluğunun azalması gibi faktörler işgücü verimliliği üzerinde baskı oluşturmuştur (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2021).

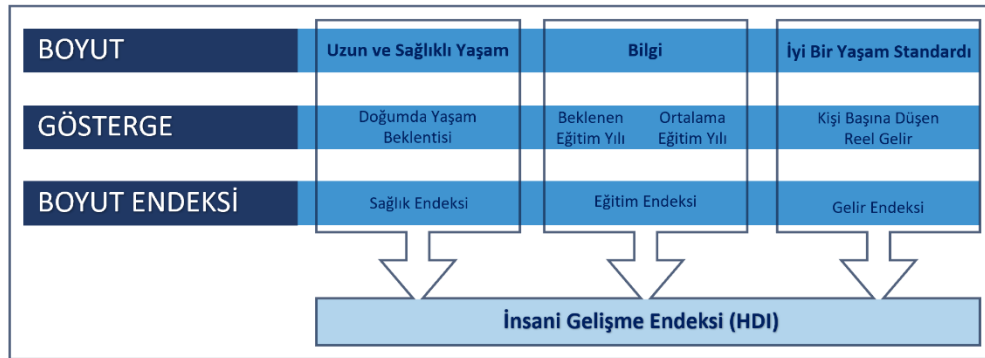
Uluslararası ticaret ve ticaret anlaşmaları da işgücü verimliliği üzerinde belirleyici faktörlerdendir. Bu anlaşmalar, genellikle tarifelerin düşürülmesi ve ticaret engellerinin azaltılması yoluyla üye ülkeler arasında ticareti teşvik eder. Örneğin, tarife indirimleri, üretim süreçlerinde kullanılan ara malların kalitesini ve çeşitliliğini etkileyerek üretkenliği artırabilir. Ayrıca, bu tür liberalizasyon çabaları, sektörler arası kaynakların daha etkin kullanılmasına olanak tanıyarak ekonomik büyümeye katkı sağlar. (Acemoglu & Autor, 2011; Bernard vd. 2007; Melitz, 2003). Öte yandan, ticaret anlaşmalarının etkileri her zaman pozitif olmayabilir. Örneğin, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi bazı büyük ticaret anlaşmaları, ticaretin genişlemesini sağlamış olmasına rağmen, bu genişlemenin beklenen iş ve gelir artışlarını sağlayamamıştır (Shaiken, 2015). Bu nedenle, ticaret anlaşmalarının işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini değerlendirirken, sadece ticaret hacmindeki artışa değil, aynı zamanda bu anlaşmaların geniş ekonomik hedeflere ulaşma kapasitesine de odaklanmak önemlidir. Uluslararası ticarete yaşanan kesintiler ve belirsizlikler, şirketlerin operasyonel stratejilerini ve üretim planlarını önemli ölçüde etkileyebilir. Bu, özellikle uzun ve karmaşık tedarik zincirlerine bağımlı sektörlerde işgücü verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Jeopolitik çatışmaların artması, ticaretin azalmasına ve böylece ülkeler arası bilgi ve teknoloji

transferinin yavaşlamasına neden olabilir, bu da inovasyon ve dolayısıyla işgücü verimliliğinin genel olarak azalmasına yol açar (IMF, 2023). Ayrıca, belirli bölgelerdeki askeri çatışmalar veya siyasi istikrarsızlıklar, doğrudan ekonomik aktiviteyi sekteye uğratabilir. Örneğin, Orta Doğu'daki süregelen çatışmalar ve Rusya-Ukrayna savaşı gibi durumlar, global enerji piyasalarını ve gıda tedarikini etkileyerek geniş çaplı ekonomik dalgalanmalara sebep olmuştur. Bu tür durumlar, yatırımların geri çekilmesine, işgücü piyasalarında belirsizliğin artmasına ve genel olarak işgücü verimliliğinin düşmesine neden olabilir (Brookings, 2024).

2.İnsani Gelişmişlik Endeksi

İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index-HDI) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen, bir ülkenin insan yaşam kalitesini ölçmek ve ülkeler arasındaki kalkınma düzeylerini karşılaştırmak için kullanılan bir ölçüttür. Şekil 1’de HDI ve boyutları gösterilmektedir.

Şekil 1: HDI grafiksel sunum. (Kaynak: UNDP, Teknik Not)

Sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç temel boyutta değerlendirme yapılır ve üç boyutsal endeksin geometrik ortalaması alınarak hesaplama yapılır. (UNDP,2018)¹ Sağlık boyutu, bir ülkenin sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlık durumunu ölçerken, eğitim boyutu eğitim seviyesini ve insanların eğitim fırsatlarına erişimini değerlendirir. Yaşam standardı ise ülkedeki gelir düzeyini, refahını ve yaşam koşullarını ölçer. HDI değerleri 0 ile 1 arasında değişir. 1'e yaklaşan bir HDI değeri, daha yüksek insan gelişimi seviyesini temsil ederken, 0'a yaklaşan bir değer ise daha düşük bir seviyeyi gösterir.

3. İnsani Gelişmişlik Endeksi ve İşgücü Verimliliği İlişkisi

İşgücü verimliliği ve HDI arasındaki ilişki, ekonomik büyüme ve insan refahı arasındaki bağı anlaşılmaması sağlayan önemli bir konudur. İşgücü verimliliği, bir ekonominin veya bir işletmenin çalışanlarının ne kadar verimli ve üretken olduklarını ölçerken, İnsani Gelişmişlik Endeksi, bir ülkenin insanların yaşam kalitesi ve refah düzeylerini değerlendiren kapsamlı bir göstergedir. Bu iki faktör arasındaki bağlantı, işgücü verimliliğinin insanların yaşam kalitesini nasıl etkilediğini ve kalkınma sürecindeki önemini vurgular.

İşgücü verimliliği yüksek olan bir ekonomi, daha fazla üretim yapabilir ve kaynakları daha etkin bir şekilde kullanabilir. Bu, gelir düzeylerinin artmasına, iş imkanlarının çoğalmasına ve yaşam standartlarının yükselmesine katkıda bulunabilir. İşgücü verimliliğindeki artış, insanların daha fazla gelir elde etmesine, daha iyi sağlık hizmetlerine erişmesine, daha iyi eğitim olanaklarına sahip olmasına ve temel ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla, işgücü verimliliği, İnsani Gelişmişlik Endeksi açısından önemli bir faktör olarak kabul edilir (Fırat vd., 2015: 878).

HDI, yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve gelir gibi çeşitli göstergeleri içerir. Bu göstergeler, işgücü verimliliği ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin, eğitim düzeyi yüksek olan bireyler, işgücüne daha fazla katkıda bulunabilir ve daha verimli çalışma ortamlarında yer alabilirler. Ayrıca, işgücü verimliliği arttıkça, gelir düzeyleri yükselir ve insanların daha iyi sağlık hizmetlerine erişimi ve daha uzun bir yaşam beklentisi olur.

Sonuç olarak, işgücü verimliliği ile İnsani Gelişmişlik Endeksi arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. İşgücü

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021-22_HDR/hdr2021-22_technical_notes.pdf

verimliliği arttıkça, insanların yaşam standartları ve refah düzeyleri de iyileşebilir. Bu nedenle, ekonomik büyüme ve kalkınma stratejileri, işgücü verimliliğini artırmak için çalışmalı ve insan odaklı politikalara odaklanmalıdır. Bu şekilde hem ekonomik başarı hem de insanların yaşam kalitesi artırılabilir.

4. Literatür Taraması

İşgücü verimliliği, ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli belirleyicilerinden biri olarak tarihsel süreç içinde merkantilist dönemden günümüze kadar ekonominin temel konularından biri olmuştur. Araştırmalar genellikle işgücü verimliliği ile makroekonomik büyüklükler arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu araştırmalar farklı dönemlere, kullanılan yöntemlere ve değişkenlere, ayrıca ülke ve ülke gruplarına göre farklılık göstermektedir. İşgücü verimliliği ile sözkonusu makroekonomik değişkenleri konu edinen çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: İşgücü Verimliliğinin Makro Ekonomik Değişkenler ile İlişkisi Bağlamında Bir Literatür Taraması

Yazar/Yıl	Ülke/ Dönem	Yöntem	Sonuç
Hall (1986)	İngiltere 1963-1984	İki aşamalı Engle-Granger	Verimlilikteki uzun vadeli artış ile reel ücretlerdeki uzun vadeli artış arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Alexander (1993)	İngiltere 1955-1991	Vector Autoregressive (VAR), Johansen Eşbütünleşme Analizi,	1955 yılından itibaren, verimlilik, işgücü verimliliği ve ücretler arasında doğrudan bir ilişki olduğu belirlenmemiştir. Ancak, 1979 yılından itibaren ücretlerin işgücü verimliliği üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir.
Depken (2000)	ABD 1985-1998	Takım-Uyum Hipotezi, Hasar-Potansiyel Hipotezi, Sabit Etkiler Modeli.	Maaşların yükselmesiyle birlikte işgücü verimliliği ve performansın arttığı, maaşların düşmesiyle ise işgücü verimliliği ve performansın düştüğü bildirilmiştir. Bu durum, toplam takım maaşı ile iş verimliliği arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.
Black ve Lynch (2001)	ABD 1987-1993	Generalized Method of Moments (GMM), Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu	Bilgisayar teknolojisi kullanan veya daha eğitimli çalışanların, diğer çalışanlara kıyasla daha yüksek verimlilik gösterdiği belirlenmiştir.
Liu, vd. (2001),	Çin 1996-1997	Regresyon analizi	Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) işgücü verimliliğini artırdığı tespit edilmiştir.
Welfe ve Majsterek (2002)	Polonya 1992-1999	Yapısal VAR, Johansen, Eşbütünleşme Analizi	Reel ücretlerdeki yükselişin işgücü verimliliğini artırdığı bulunmuştur.
Ilmakunnas ve Maliranta (2005)	Finlandiya / 1988-1998	Panel veri analizi	İmalat ve Hizmet sektöründe yükseköğretimin verimliliği olumlu yönde etkilediği, teknik olmayan eğitim alanlarının ise teknik eğitim alanlardan daha verimli olduğu, yaşın kıdem nedeniyle ücretleri artırdığı, ücretin ise verimliliği pozitif yönde etkilediği ve kadın çalışanların verimliliklerinin düşük olduğu belirlenmiştir.

Brüggemann (2006)	Almanya / 1970-1998	Structural Vector Autoregressive (SVAR) Models, VECM, Structural VECM (SVECM)	Reel ücretlerin hem verimlilik üzerinde hem de işsizlik üzerinde eş zamanlı olarak etkili olduğu saptanmıştır.
Kim vd. (2009)	Güney Kore 1980-2003	Granger nedensellik testi, Vektör hata düzeltme modeli	İthalatın toplam faktör verimliliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenirken, ihracatın anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Ayrıca, ithalat ile toplam faktör verimliliği arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, ihracat ile işgücü verimliliği arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Fung vd. (2011)	Kanada 1987-1996	Kantil Regresyon Modeli	Kanada dolarının reel değer kazanmasıyla birlikte, firmaların üretim ölçeklerinin azaldığı ve emek verimliliğinin düştüğü bulunmuştur.
Van Ours ve Stoeldraijer (2011)	Hollanda / 2000-2005	Havuzlanmış Enine kesit Tahminler	Yaş ile birlikte (50 yaşına kadar) verimlilik artışının yanı sıra ücret maliyetlerinin de arttığı, yaş ile verimlilik arasında kambur şekilli bir ilişki olduğu, genç ve yaşlı işçilerde verimliliğin düşük olduğu, işgücünde en yüksek verimliliğin 30-45 yaş arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle ücret ve verimlilik arasında doğrudan bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Uçak ve Arısoy (2011)	Türkiye 1998-2006	Eş Bütünleşme ve Nedensellik Analizleri	Yıllık ve üç aylık verilere dayanarak yapılan analizler, ihracattaki artışın hem toplam faktör verimliliğini hem de işgücü verimliliğini artırdığını göstermiştir. Ayrıca, ihracat ile toplam faktör verimliliği ve işgücü verimliliği arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunduğu belirtilmektedir.
Dezaj ve Badri (2014)	32 OECD ülkesi 2002-2009	Panel Veri Analizi	İnsani Gelişme Endeksi'nin işgücü verimliliği üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu bulunmuştur.
Ngoc ve Van Phuoc (2017)	Vietnam 2008-2012	FGLS Yöntemi ile Regresyon Analizi	İşgücü verimliliğini belirleyen temel faktörlerin, farklı sektörlerde farklılık gösterdiği saptanmıştır.
Sofuoğlu ve Kızılkaya (2018)	Türkiye 1971-2015	Eş Bütünleşme ve Nedensellik Analizleri	İşgücü verimliliği ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ve doğrusal bir ilişkinin olduğu saptanmıştır.

Hickel (2019)	Türkiye 1998-2006	Eş Bütünleşme ve Nedensellik Analizleri	Hem yıllık hem de üç aylık verilere dayanarak ihracattaki artışın toplam faktör verimliliği ve işgücü verimliliğini artırdığı tespit edilmiştir. Bunun yanısıra ihracatın toplam faktör verimliliği ile işgücü verimliliği arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur.
Le vd. (2019)	Vietnam 1986-2014	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Doğrudan yabancı yatırımlar ile beşerî sermaye endeksinin işgücü verimliliğine doğrudan etkide bulunduğu, aralarında olumlu bir ilişkinin tespit edildiği ifade edilmiştir.
Sari vd. (2020)	Endonezya 2013-2018	İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi	Doğrudan yabancı yatırımların işgücü verimliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, aynı zamanda işgücü verimliliğinin bölgesel hasıla üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bulgusuna varılmıştır.
Akyol ve Mete (2021)	Türkiye 2005-2017	Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Analizi	İmalat sanayisindeki işgücü verimliliği ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca, imalat sanayisindeki işgücü verimliliği artışının ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ve ekonomik büyümenin de imalat sanayisindeki işgücü verimliliği artışına katkı sağladığı belirlenmiştir.
Aiga Fadillah vd. (2021)	Endonezya 2013-2019	Eşzamanlı Denklem Modeli	İnsani gelişmişlik endeksi, ekonomik altyapı ve asgari ücretlerin Endonezya'da işgücü verimliliği üzerinde önemli pozitif etkisi olduğu saptanmıştır.

Literatür incelendiğinde genel olarak insani gelişmişlik düzeyini belirleyen etkenlere bağlı olarak işgücü verimliliğinin olumlu ya da olumsuz etkilendiği gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmalarda işgücü verimliliğinin reel ücret (Hall, 1986; Alexander, 1993; Welfe ve Majsterek, 2002), maaş (Depken, 2000), yatırım (Liu vd., 2001; Sari vd., 2020), eğitim (Imakunnas ve Maliranta, 2005), ithalat ve ihracat (Kim vd., 2009), insani gelişme (Dezaji ve Badri, 2015), sermaye (Le vd., 2019), sektörel gelişim (Ngoc ve Van Phuoc, 2017; Hickel, 2019) ve ekonomik büyüme (Sari vd., 2020; Akyol ve Metin, 2021) artışından veya düşüşünden büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Dolayısıyla insani gelişmişlik ve insani gelişmişliğe bağlı etkenlerin işgücü verimliliğine etki ettiği söylenebilmektedir.

5. Ampirik Analiz

5.1. Veri seti ve Model

38 OECD ülkesinde² 2011-2022 yılları arasında işgücü verimliliği ve insani gelişmişlik endeksi arasındaki ilişkinin

² Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, İrlanda, İzlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, İngiltere, Güney Kore, Japonya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Yeni Zelanda, Macaristan, Norveç,

araştırıldığı bu çalışmada bağımlı değişken olarak işgücü verimliliği kullanılırken açıklayıcı değişken olarak insani gelişmişlik endeksi, kişi başına düşen yıllık ortalama çalışma saati, global inovasyon endeksi ve aracılık etkisini görmek için insani gelişmişlik endeksi ile inovasyon endeksinin çarpımı değişkeni kullanılmıştır. Çarpım değişkeni ve HDI endeksinin dışındaki değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken simgesi	Değişken	Değişken Açıklaması	Kaynak
lnLABPRO	İşgücü verimliliği	Çalışılan saat başına işgücü verimliliği (2021 SAGP’ne 2021 USD Sabit fiyatlar)	The Conference Board Sitesi https://www.conference-board.org/
lnHOUR	Çalışma saati	Çalışan başına yıllık ortalama çalışma saati	The Conference Board Sitesi https://www.conference-board.org/
HDI	İnsani Gelişme	İnsani Gelişme Endeksi	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) https://www.undp.org/
lnGII	Teknoloji ve yenilik	Global İnovasyon Endeksi	WIPO https://www.wipo.int/gii

Çalışmanın amacı doğrultusunda kullanılan panel veri modeli Denklem 1’te sunulmuştur.

$$\ln LABPRO_{it} = \beta_0 + \beta_1 HDI_{it} + \beta_2 \ln HOUR_{it} + \beta_3 \ln GII_{it} + \beta_4 HDIGII_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Denklem 1’de görülen “lnLABPRO” bağımlı değişken olan çalışan başına işgücü verimliliğinin logaritmik halini ifade ederken, “HDI” İnsani gelişmişlik Endeksini, “lnHOUR” logaritması alınmış çalışan başına yıllık ortalama çalışma saatini, “lnGII” logaritması alınmış Global inovasyon endeksini, “HDIGII” ise aracılık etkisini ortaya koymak için İnsani gelişmişlik endeksi ile global inovasyon endeksinin çarpımını temsil etmektedir. HDI endeksi 0-1 arasında bir değer almaktadır. Daha yüksek bir HDI, daha yüksek bir insan yaşam kalitesini yansıtmaktadır. İnsani gelişmişlik endeksi 2010 yılı öncesinde ortalama yaşam süresi, okuryazar oranı ve ilköğretim, lise, üniversite kayıtlarının yüzdesi ile ortaya koyulan eğitim dağılımı, kişi başına milli gelir ve alım gücünün dolar (USD) cinsinden hesaplanmaktaydı. 2010 yılı sonrasında ise bu endeks eğitimde geçen süre, doğumda yaşam beklentisi ve satın alma gücü paritesi milli gelir aracılığıyla hesaplanmaya başlanmıştır. GII endeksi 0-100 arasında değerler almaktadır. Ülkelerin inovasyon yeteneklerini ve performanslarını ölçen bir ölçüttür. Ülkenin bilgi ekonomisindeki yerini, teknolojik gelişmişliğini, Ar-Ge yatırımlarını, patent sayılarını, yaratıcılığı ve benzeri faktörleri dikkate alınarak hesaplanan endeksin değerinin artması ülkenin yüksek bir inovasyon yeteneği ve performansını yansıtırken, düşük bir GII değeri düşük bir inovasyon yeteneği ve performansını yansıtır. Çalışmada zaman boyutunun 2011-2022 aralığında kısıtlı kalmasının nedeni, hem HDI endeksindeki 2010 yılında metodolojide yapılan değişikliği içermesi hem de GII endeksinin söz konusu ülkeler için veri setinin 2011 yılından itibaren olmasıdır. Denklem 1’de gösterilen *i* ve *t* alt indisleri sırasıyla birim sayısını ve zamanı, “*u*” ise hata terimini göstermektedir.

5.2. Yöntem

Panel veri analizinin kilit noktası gözlenemeyen etkilerdir. Gözlenemeyen etkiler, ölçülemeyen ancak birimden birime ya da zamandan zaman değişen fakat sayısal olarak ifade edilemeyen etkilerdir. Panel veri analizinde kullanılacak yöntem gözlenemeyen etkilerin varlığına bağlıdır. Modelde yalnızca birim etkilerin ya da yalnızca

Polonya, Portekiz, Slovakya, Meksika, Slovenya, Türkiye ve Yunanistan

zaman etkilerin var olduğu durumlarda tek yönlü modeller kullanılırken hem birim etkilerin hem de zaman etkilerin var olduğu durumlarda çift yönlü modeller kullanılır. Modelde gözlenemeyen etkilerin varlığı tespit edildiğinde bu etkilerin hata terimiyle korelasyonlu olup olmaması durumuna göre rastsal etkiler modeli veya sabit etkiler modeli tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2017: 175). Yapılan testler sonucunda bu çalışmada tek yönlü sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiğine karar verilmiştir.

Sabit etkiler modelinde, tüm yatay kesit birimler için eğim parametreleri aynıdır. Sabit parametre ise birim etkisi içerdiğinden birimden birime farklılık gösterir. Burada birimler arasındaki farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla gösterildiğinden, her bir yatay kesit için sabit terim değişmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 80). Sabit Etkiler Modeli 2 nolu eşitlikteki gibi gösterilebilir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta X_{it} + \mu_i + u_{it} \quad i = 1 \dots n, t = 1 \dots T \dots \dots \dots (2)$$

Burada i: yatay kesit boyutunu, t: zaman boyutunu gösterir. Y_{it} ; Bağımlı değişkeni, β_0 ;sabit parametreyi, β ; eğim parametresini, X_{it} ; bağımsız değişkenleri, μ_i ;Gözlenemeyen birimlere özgü etkiyi, u_{it} ; hata terimini ($u_{it} \sim \text{IID}(0, \sigma_v^2)$) ifade eder.

5.3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle özet istatistikler ardından model seçimi, panel veri varsayım sonuçları ve Driscoll-Kraay test sonuçlarına yer verilmiştir. Kullanılan veri setine ait özet istatistikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Veri seti için özet istatistikler

Değişken	Ort	Std. Dev.	Min	Max	Gözlem Sayısı
LABPRO	59.450	21.058	15.563	117.189	456
HDI	0.894	0.050	0.738	0.967	456
HOUR	1678	192.372	1324.19	2289.887	456
GII	49.687	8.702	28.700	68.400	456
Korelasyon Analizi					
	lnLABPRO	lnHDI	lnHOUR	lnGII	
lnLABPRO	1				
HDI	0.846	1			
lnHOUR	-0.777	-0.584	1		
lnGII	0.473	0.537	-0.401	1	

Çalışılan saat başına çıktı olarak tanımlanan işgücü verimliliğinin göstergesi olan LABPRO değişkeninin ortalama değerinin 59 olduğu, en yüksek değer 117 ile Lüksemburg'da, en düşük değerin ise yaklaşık 16 ile Kolombiyada gerçekleştiği anlaşılmaktadır. HDI değişkeni ortalama 0.894 değerini alırken, ortalama çalışma saati (HOUR) 1678, GII değişkeni ise yaklaşık 50 değerini almıştır. 0.967 HDI değeri ile İsviçre en yüksek, 0.738 HDI değeri ile de Kolombiya en düşük değeri almıştır. Yıllık çalışma saati itibariyle de en yüksek çalışma saatinin (2289.887) Kolombiya'da en düşük çalışma saatinin(1324.19) ise Almanya'da olduğu belirlenmiştir. İşgücü verimliliği (lnLABPRO) ile insani gelişmiş endeksi (HDI) ve Global İnovasyon endeksi(lnGII) değişkenleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortalama çalışma saati (lnHOUR) ile negatif bir ilişki olduğu korelasyon tablosundan

anlaşılmaktadır.

Panel veri analizlerinde modellerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek için öncelikle modelde klasik modelin geçerli olup olmadığı tespit edilmektedir. Modelde birim ve zaman etkisi yoksa model klasik en küçük karelerle tahmin edilirken birim ya da zaman etkisinin varlığı durumunda tek yönlü ya da çift yönlü sabit ya da rastsal etkiler modeli ile tahmin edilmektedir. Hausman testi bir spesifikasyon testi olmakla birlikte Sabit ve Rastsal etkiler modellerinin seçiminde kullanılır. Çalışmada birim ve zaman etkilerinin tespiti için En Çok Olabilirlik Yöntemi (LR testi), modeller arasında karar verebilmek için Hausman testi yapılmıştır. Yapılan test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. LR ve Hausman Test Sonuçları

	Ki-Kare İst.	Olasılık
Birim Etkisi	1419	0.000
Zaman Etkisi	8.72	0.646
Hauman Testi	51.58	0.000

Tablo 4'e bakıldığında modelde birim etkilerin olduğu zaman etkisinin olmadığı, Hausman testiyle de sabit etkiler modelinin tahmin edilmesi gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla birim etkilerin bulunduğu sabit etkiler modelinin tahmin edilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte seçilen modelin hata terimlerinin otokorelasyona, değişen varyansa ve birimler arası korelasyona (yatay kesit bağımlılık) sahip olmaması varsayımları vardır. Bu varsayımlardan sapmalar olduğunda katsayıların standart hataları yanlış tahmin edilir. Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi varsayımdan sapmalar sözkonusu ise bu sapmalara karşı dirençli tahmincilerle modelin yeniden tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla modelde değişen varyans sorununu tespit etmek için Değiştirilmiş Wald testi, otokorelasyon için Wooldridge (2002) Testi, birimlerarası korelasyon tespiti için ise Pesaran ve Frees testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimlerarası Korelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans Testi				
	Test ist.	Prob		
Değiştirilmiş Wald	2997.47	0.000		
Otokorelasyon Testi				
	Test İst.	Prob		
Wooldridge(2002) Otokorelasyon Testi	97.632	0.000		
Birimlerarası Korelasyon Testi				
	Test İst.	Prob		
Pesaran	3.210	0.000		
Frees	Test İstatistiği	%1	%5	%10
	7.693	0.4252	0.2838	0.2136

Tablo 5' de göre Değişen varyans sınaması (Değiştirilmiş Wald Testi) sonucunda sabit varyansı temsil eden sıfır hipotezi geleneksel önem düzeylerinin tamamında reddedilebilmiş ve modelde değişen varyans sorunu tespit

edilmiştir. Otokorelasyon sınaması için yapılan Wooldridge (2002) testinde otokorelasyonun olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilmektedir. Birimler arası korelasyon sınaması (Pesaran ve Frees testi) sonucunda birimler arası korelasyonun yokluğunu temsil eden sıfır hipotezi reddedilmiş, Frees'in test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmüş ve modelde birimler arası korelasyon sorunun olduğu anlaşılmıştır. Modelin tahmin edilmesinde her üç varsayımdan sapmalara karşı dirençli standart hatalar üreten Driscoll ve Kraay tahmincisi kullanılmış model sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Driscoll ve Kraay Tahmin Sonuçları

	Katsayı	St.Hata	t-ist	p-değeri
HDI	2.070	0.159	12.94	0.000
lnHOUR	-0.957	0.086	-11.07	0.000
lnGII	-1.064	0.218	-4.86	0.000
HDIGII	0.022	0.005	4.34	0.000
Gözlem sayısı	456			
R ²	0.7059			
F ist	1442			0.000

Tablo 6'da görüldüğü gibi işgücü verimliliği, insani gelişmişlik endeksi ile insani gelişmişlik endeksi ve global inovasyon endeksinin çarpımı olan aracı değişkeni ile pozitif, çalışma saati ve global küreselleşme endeksi ile negatif ilişkilidir. İnsani gelişmişlik endeksindeki bir birimlik artış işgücü verimliliğini %2 artırmaktadır. Daha eğitilmiş, sağlıklı ve daha iyi gelir koşullarına sahip bir işgücünün daha yüksek verimliliğe sahip olması da beklenir. Çalışma saatindeki %1'lik artış işgücü verimliliğini %0.96 azaltmaktadır. Uzun çalışma saatleri yorgunluğa, dikkat dağınıklığına ve motivasyon eksikliğine yol açabilir. Ayrıca uzun çalışma saatleri fiziksel ve zihinsel sağlık sorunlarına yol açarak çalışanların işlerine odaklanmalarını ve verimli olmalarını engelleyebilir. Bu durum işgücü verimliliğini azaltabilir. Global inovasyon endeksindeki %1'lik artış işgücü verimliliğini % 1.06 oranında azaltmaktadır. İşgücü verimliliğini artırmak için teknolojik değişim ve otomasyon sıklıkla kullanılabilir. Ancak bu otomasyon ve teknolojik değişim eskiden bu görevleri yerine getiren işçilerin yerini alarak işgücü talebini azaltır ve işgücü verimliliğini düşürür. Otomasyon sistemleri sahip oldukları parametreler ile ortalama üretkenliği yükseltebilmektedir. Bu duruma ek olarak işçinin marjinal üretkenliğini yükseltmeyip azalttığı durumlarda saptanmıştır. Bununla birlikte insani gelişmişlik endeksi ile global inovasyon endeksinin çarpımı olan HDIGII değişkenindeki bir birimlik artış işgücü verimliliğini %0.02 artırmaktadır. İnsani gelişme endeksi yüksek olan ülkelerde genellikle eğitim ve beceri düzeyi daha yüksektir. Daha eğitilmiş ve yetenekli işgücü, inovasyon sürecine daha fazla katkıda bulunabilir ve yeni teknolojileri daha hızlı bir şekilde benimseyebilir. Bu da işgücü verimliliğini artırabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

İşgücü verimliliği, bir işletmenin veya bir ekonominin rekabet gücünü belirleyen temel faktörlerden biridir ve işletme performansı ile ülke ekonomisinin büyüme potansiyelini doğrudan etkiler. Bu çalışma, 2011-2022 dönemi aralığında 38 OECD ülkesi için panel veri analizini içeren işgücü verimliliği ile İnsani Gelişmişlik Endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre insani gelişmişlik endeksinde yaşanan artışların işgücü verimliliğini artırdığı tespit edilmiştir. Bu bulgu Dejaz ve Badri (2014) ve Aiga Fadillah vd.(2021) çalışmalarını ile paralellik göstermektedir. Çalışma saati ile işgücü verimliliği arasında tespit edilen negatif ilişki Holman vd. (2008), Pencavel, J. (2015), Collewet, M., & Sauermann, J. (2017) çalışması ile benzerlik göstermektedir. İşgücü verimliliği ile global inovasyon endeksi arasında negatif bir ilişki, aracılık etkisini ortaya koymak amacıyla oluşturulan insani gelişmişlik endeksi ile global inovasyon endeksinin çarpımı şeklindeki

değişken ile pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Küresel inovasyon endeksi ile işsizlik arasında negatif ilişki tespit eden Özyaytürk (2023) çalışması ile bulgular benzerlik göstermektedir.

Bu çalışma aynı zamanda bazı kısıtları da içermektedir. Veri setindeki zaman boyutunun kısıtlılığı dolayısıyla ülke farklılıklarını ortaya koyacak tahminler yapılamamıştır. İleriki çalışmalarda işgücü verimliliğini etkileyen faktörlerin ülke bazında incelenmesi hem literatürü zenginleştirecek hem de işgücü verimliliğine dair daha kapsamlı ve ülke özelinde değerlendirme yapmayı mümkün hale getirecektir.

Politika yapıcılarının ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve işgücü verimliliğini artırmak için aldığı önlemler, genellikle kamu harcamalarının artırılması ve para politikalarının genişletilmesini içermektedir. Bu stratejiler, kısa vadede işgücü piyasalarına destek sağlayabilir, ancak uzun vadede sürdürülebilir büyüme ve verimlilik artışı için yapısal reformlar gereklidir. Dolayısıyla, küresel ekonomik koşulların işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini anlamak hem politika yapıcılar hem de iş dünyası liderleri için önemli stratejik bilgiler sağlamaktadır. Bu bilgiler, gelecekteki ekonomik politikaların ve iş stratejilerinin şekillendirilmesinde kritik rol oynar.

Çalışmanın sonuçlarına dayanarak inovasyonun işgücünü olumsuz etkileyebileceği alanlarda, çalışanların yeni teknolojilere uyum sağlamasını ve farklı yetkinlikler kazanmalarını hedefleyen eğitim ve mesleki gelişim programları oluşturulmalıdır. Teknolojik değişimlerden olumsuz etkilenen işçiler için geçiş desteği ve iş güvencesi politikaları geliştirilmelidir. Dijital dönüşümün işgücüne olan etkisini dengelemek için dijital becerilerin geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Dijital okuryazarlık ve ileri dijital beceriler, işgücünün teknolojik yeniliklere uyumunu artıracaktır. İnovasyon politikaları, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemelidir. Kapsayıcı yenilikler, toplumun geniş kesimlerine fayda sağlayarak işgücünün verimliliğini artırabilecektir. Bununla birlikte eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, insani gelişmişliği desteklemek için kritik öneme sahiptir. Daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri, işgücünün verimliliğini artırarak inovasyonun olumsuz etkilerini azaltır. Güçlü sosyal koruma ve refah sistemleri, çalışanların yaşam kalitesini artırır ve işgücünün daha verimli olmasını sağlar. Bu sistemler, iş güvencesi ve sosyal destekler aracılığıyla işgücünü desteklemelidir. İnovasyon, eğitim, sağlık ve sosyal politikaların birbiriyle uyumlu ve koordineli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu tür programlar inovasyonun işgücü verimliliği üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirirken, insani gelişmişlik endeksinin pozitif etkilerini artırmayı ve inovasyon-insani gelişmişlik sinerjisinden maksimum fayda sağlamayı hedeflemelidir.

Kaynaklar

- Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. In O. Ashenfelter & D. Card (Eds.), *Handbook of Labor Economics* (Vol. 4, pp. 1043-1171). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0169-7218\(11\)02410-5](https://doi.org/10.1016/S0169-7218(11)02410-5)
- Aiello, F. and Ricotta, F. (2016). *Firm Heterogeneity In Productivity Across Europe: Evidence From Multilevel Models*. *Economics of Innovation and New Technology*, 25(1), 57-89.
- Aiga Fadillah, Rahmanta Irsad (2021). Determinants of labor productivity and economic growth in Indonesia. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 12(2), 49-57. <https://www.iosrjournals.org/iosr-jef/papers/Vol12-Issue2/Series-5/G1202054957.pdf>
- Akgül, Ö. (2008). *Hizmet İçi Eğitimin İşgücü Verimliliğine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. SBE.
- Akyol, E. S. ve Metin, G. U. (2021). Türkiye’de imalat sanayinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 35-47.
- Alaghbari, W., Al-Sakkaf, A., & Sultan, B. (2019). Factors affecting construction labour productivity in Yemen. *International Journal of Construction Management*
- Alexander, C. O. (1993). *The Changing Relationship Between Productivity, Wages And Unemployment In The UK*. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 55(1), 87-102.
- Bernard, A. B., Jensen, J. B., Redding, S. J., & Schott, P. K. (2007). Firms in international trade. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 105-130. <https://doi.org/10.1257/jep.21.3.105>
- Black, S. E. and Lynch, L. M. (2001). *How To Compete: The Impact Of Workplace Practices And Information Technology On Productivity*. *Review Of Economics And Statistics*, 83(3), 434-445.
- Brüggemann, R. (2006). *Sources Of German Unemployment: A Structural Vector Error Correction Analysis*. *Empirical Economics*, 31(2), 409-431.
- Chang, T. Y., Graff Zivin, J., Gross, T., & Neidell, M. (2019). "The effect of pollution on worker productivity: evidence from call center workers in China." *American Economic Journal: Applied Economics*.
- Collewet, M., & Sauermann, J. (2017). Working hours and productivity. *Labour economics*, 47, 96-106.
- Depken II, C. A. (2000). *Wage Disparity And Team Productivity: Evidence From Major League Baseball*. *Economics Letters*, 67(1), 87-92.
- Dezaji, M. ve Kitabforosh Badri, A. (2014). *Seçilmiş OECD Ülkelerinde İnsani Gelişmenin İşgücü Verimliliği Üzerindeki Etkileri*. *Verimlilik Yönetimi Dergisi*, 8 (4 (31)), 125-140.
- Dinler, Z. (2013); *Mikro Ekonomi*, Ekin Kitapevi, Bursa
- Fırat, E., Ürün, E. ve Aydın, A. (2015). *Kalkınma ve Eğitim İlişkisi: İnsani Gelişme Endeksine Göre Türkiye'nin Eğitim Düzeyinin Değerlendirilmesi*. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 876-883).
- Fung, L., Baggs, J. and Beaulieu, E. (2011). Plant Scale And Exchange-Rate-Induced Productivity Growth. *Journal of Economics & Management Strategy*, 20(4), 1197-1230.
- Gill, I., & Kose, M. A. (2024, January 17). 5 major risks confronting the global economy in 2024. Brookings. Retrieved from <https://www.brookings.edu/5-major-risks-confronting-the-global-economy-in-2024/>
- Goes, C., & Bekkers, E. (2023). The impact of geopolitical conflicts on trade, growth, and innovation. *World Trade Organization*, 19-46. *IMF Study on Geopolitical Conflicts*
- Hall, S. G. (1986). *An Application Of The Granger & Engle Two-Step Estimation Procedure To United Kingdom Aggregate Wage Data*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 48(3), 229-239.
- Hickel, J. (2019). The Imperative Of Redistribution In An Age Of Ecological Overshoot: Human Rights And Global Inequality. *Humanity: An International Journal Of Human Rights, Humanitarianism, And Development*, 10(3), 416-428.
- Holman, C., Joyeux, B., and Kask, C. (2008). Labor productivity trends since 2000, by sector and industry. *Monthly Lab. Rev.*, 131, 64.
- ILO (2023). <https://ilostat.ilo.org/topics/working-time/>
- Imakunnas, P. and Maliranta, M. (2005). *Technology, Labour Characteristics And Wage-Productivity Gaps*. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 67(5), 623-645.
- Jakubik, A., Keck, A., & Piermartini, R. (2022). Trade policy implications of a changing world: Tariffs and import market power (WP/22/219, pp. 3-16). *How Lowering Trade Barriers Can Revive Global Productivity and Growth*, IMF 2022
- JPC-Japon Productivity Center. <https://jpc.jpc-net.jp/eng/>

- Kalkuhl, M., & Wenz, L. (2020). The impact of climate conditions on economic production: Evidence from a global panel of regions. *Global Environmental Change*, 63, 2-18.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102115>
- Karaçor, Z., Acet, H., Mirza, Ö. G. E. ve Konya, Ö. G. S. (2009). Çalışma Saatlerinin İşgücü Verimliliğine Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 75, s. 349-359.
- Kim, S., Lim, H. and Park, D. (2009). Imports, exports and total factor productivity in Korea. *Applied Economics*, 41(14), 1819-1834.
- Kindleberger, C. P. (1962). *Tariff Reductions to Correct Balance-of-Payment Difficulties*. *Industrial Management Review* (pre-1986), 3(2), 1.
- Köksal, Y. (2008). *Markanın İşgücü Verimliliğine Etkileri: İstikbal Mobilya Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi. SBE.
- Le, N. H., Duy, L. V. Q. and Ngoc, B. H. (2019). Effects of Foreign Direct Investment and Human Capital On Labour Productivity: Evidence From Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(3), 123-130.
- Liu, X., Parker, D., Vaidya, K. and Wei, Y. (2001). *The Impact Of Foreign Direct Investment On Labour Productivity In The Chinese Electronics Industry*. *International Business Review*, 10(4), 421-439.
- Mankiw, N. G. (2018). *Principles of Economics*. Cengage Learning
- Martin, F. M., Sánchez, J. M., & Wilkinson, O. (2023). The Economic Impact of COVID-19 around the World. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, Second Quarter 2023, 105(2), pp. 74-88.
- Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, 71(6), 1695-1725. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00467>
- Muhsin Doğan, E., & Tatlı, H. İşgücü Verimliliğini Etkileyen Faktörler: Bingöl Devlet Hastanesinde Hemşireler Üzerine Bir Uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (4).
- Ngoc, P. T. B. and Van Phuoc, N. H. (2017, August). *Small And Medium Enterprises' Labor Productivity In Vietnam: A Firm-Level Investigation*. In *Proceedings Of The VEAM Conference*, Ho Chi Minh City, Vietnam (Pp. 1-2).
- OECD (1993); *The Measurement of Scientific and Technological Activities: Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental*, Frascati Manual 1993, Paris: OECD Publications,
<https://www.oecd.org/sti/inno/Frascati-1981.pdf>,
- Özaytürk, G. (2023). *Küresel İnovasyon Endeksi İşsizlik İlişkisi: Panel GMM Analizinden Bulgular*, *Politik Ekonomik Kuram*, Özel Sayı, 108120. <https://doi.org/10.30586/1340779>
- Pencavel, J. (2015). The productivity of working hours. *The Economic Journal*, 125(589), 2052-2076.
- Sari, R. L., Hasyim, S., Afifudin, S. and Ruslan, D. (2020). Analysing The Structural Relationship Between Labor Productivity And Investments In Indonesia: An Application Of Two-Stage Least Square. *International Journal Of Innovation, Creativity And Change*, 12(9), 646-662.
- Shaiken, H. (2015). The impact of international free-trade agreements on job growth and prosperity. *Scholars Strategy Network*. Retrieved from <https://journalistsresource.org/economics/international-free-trade-agreements-job-growth-prosperity-impacts/>
- Sofuoğlu, E. ve Kızılkaya, O. (2018). İş Gücü Verimliliği ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 13(22).
- Tatoğlu, F. Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı* (3. Baskı 2020).
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2021). The U.S. productivity slowdown: An economy-wide and industry-level analysis. Retrieved from <https://www.bls.gov/>
- Uçak, H. ve Arısoy, İ. (2011). *Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi*. *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 639-651.
- UNDP (2018) *The future is decentralised: blockchains, distributed ledgers and the future of sustainable development*. New York: UNDP (www.undp.org/content/dam/undp/library/innovation/The-Future-is-Decentralised.pdf)
- Van Leeuwen, G., & Mohnen, P. (2017). Revisiting the Porter hypothesis: An empirical analysis of green innovation for the Netherlands. *Economics of Innovation and New Technology*, 26(1-2), 63-77.
<https://doi.org/10.1080/10438599.2016.1202521>
- Van Ours, J. C. and Stoeldraijer, L. (2011). *Age, Wage And Productivity In Dutch Manufacturing*. *De Economist*, 159(2), 113-137.
- Welfe, A. and Majsterek, M. (2002). *Wage And Price Inflation In Poland In The Period Of Transition: The Cointegration Analysis*. *Economics Of Planning*, 35(3), 205-219.

World Bank. (2020). Global Economic Prospects, June 2020, Chapter 3 (pp. 151-

157).[https://thedocs.worldbank.org/en/doc/547501607624578537-](https://thedocs.worldbank.org/en/doc/547501607624578537-0050022020/original/GlobalEconomicProspectsJune2020Box32.pdf)

[0050022020/original/GlobalEconomicProspectsJune2020Box32.pdf](https://thedocs.worldbank.org/en/doc/547501607624578537-0050022020/original/GlobalEconomicProspectsJune2020Box32.pdf)

World Bank. (2022). The global economic impacts of COVID-19. World Development Report, 2022. Retrieved from <https://www.worldbank.org/>

Yılmaz, Y. (2019). İşgücü verimliliğini etkileyen faktörlerin analizi: bütüncül bir yaklaşım.

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%50-50; Denetleme-%50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi%50-50 Analiz ve/ veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%50-50; Eleştirel İnceleme-%50-50.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: Concept-50-50%; Design-50-50%; Supervision-50-50%; Resources-50-50%; Data Collection and/or Processing-50-50%; Analysis and/or Interpretation-50-50%; Literature Search-50-50%; Writing Manuscript-50-50%; Critical Review-50-50%.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval:

Complementary Competitiveness: Crafting an Employment Policy to Address Technological Unemployment in The Age of Artificial Intelligence

Tamamlayıcı Rekabetçilik: Yapay Zekâ Çağında Teknolojik İşsizlik Problemi ve Bir İstihdam Politikası Önerisi

Yahya
ALGÜL¹

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisat
Bölümü, Erzurum Türkiye,
e-mail: yahya.algul@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 13.4. 2023
Kabul Tarihi/Accepted: 23.11 2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yahya ALGÜL
yahya.algul@erzurum.edu.tr

Atrf /Cite this article:
Algül, Y. (2024). Complementary
Competitiveness: Crafting an Employment
Policy to Address Technological
Unemployment in The Age of Artificial
Intelligence. *Erzurum Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 59-78.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Teknolojik işsizlik, Sanayi Devrimi'nden bu yana tartışılabilen bir konu olmuştur. Son yıllarda bu sorun makine öğrenmesi ve yapay zekâ teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerle tekrar gündeme gelmiştir. Fakat, Sanayi Devrimi döneminin aksine, günümüzdeki yapay zekâ kaynaklı işsizlik olgusu farklıdır. Sanayi Devrimi dönemindeki işsizlik, temel ve basit işlerin otomasyonundan kaynaklanıyordu. Fakat, daha önceleri makinelerin becerebileceğinden çok daha karmaşık olan işleri dahi otomatikleştiren yapay zekâ teknolojisiyle birlikte teknolojik işsizlik olgusu daha da karmaşıklaşmıştır. Bu durum, yapay zekâ destekli makinelerin yeni durumlarda öğrenme ve uyum sağlama yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, bu yeni gelişmeler ışığında, son yüzyılda uygulananlardan farklı bir istihdam politikası ihtiyacı doğmaktadır. Bu çalışmada, "Tamamlayıcı Rekabetçilik" olarak adlandırılan yeni bir politika önerisi geliştirilmiştir. Bu öneri, yapay zekâyı sadece olumlu veya olumsuz olarak basit bir şekilde kategorize etmekten kaçınan bir yaklaşım benimsemektedir. Bunun yerine, sektörler arasındaki farklılıklar göz önüne alınırken, firmaların yapay zekâ tercihlerini de dikkate alan ve teknolojik ilerlemeyi destekleyici bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, literatürde sıkça görüldüğü gibi meslekleri ve yetenekleri gerekliliği veya gereksizliği şeklinde sınıflandırmanın ötesine geçerek istihdam politikalarını yapay zekâ çağının evrilen ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Makine Öğrenmesi, Teknolojik İşsizlik, İstihdam Politikası

Abstract

Technological unemployment has been a concern since the Industrial Revolution. Approximately two centuries later, this issue has reemerged with the rapid advancements in machine learning and artificial intelligence technologies (AI). In contrast to the Industrial Revolution era, the unemployment caused by AI in the present age is different. Unlike earlier times, where unemployment primarily resulted from automating basic manual labor, the current challenge arises from AI automating tasks that were previously considered too complex for machines to handle. This is due to the capacity of AI-powered machines to learn and adapt to new situations. As a result, the evolving job market necessitates a different approach to employment policies compared to those applied over the last century. In this study, a new policy suggestion referred to as "Complementary Competitiveness" is discussed, taking a nuanced stance, avoiding simplistic categorizations of AI as purely beneficial or detrimental. Instead, it concentrates on formulating an employment strategy that distinguishes between sectors, taking into account firms' reasons of AI preferences, all while not impeding technological progress. This approach seeks to align employment policies with the evolving needs of the AI age, which goes beyond the conventional binary classification of professions and competencies as necessary or obsolete as it seen in the literature.

Keywords: Artificial Intelligence, Machine Learning, Technological Unemployment, Employment Policy

Introduction

The concept of "technological unemployment" is used to describe a situation where jobs are replaced by automation and other technological advancements. This topic has generated a lot of discussion and debate among economists, sociologists, and experts in the field. Despite the rapid progress in technology we've seen in recent decades, there is still no clear and definite proof that widespread unemployment is directly caused by technology. In leading economies like the United States and several other advanced nations, the unemployment rate has generally remained at a low level. Additionally, many industries that heavily use technology have seen an increase in the number of jobs. This happens because technology doesn't just take away some jobs but also helps create new ones and new industries at the same time. However, there have been times when unemployment became a big problem in some countries and at certain times. So, the important question of whether ongoing technological progress will eventually cause a lot of people to be unemployed remains a topic that doesn't have a definite answer yet.

The issue of technological unemployment has been a long-standing concern in industrialized nations. Its historical origins can be traced back to the Industrial Revolution of the 18th and 19th centuries. During this period, the introduction of innovative machinery, such as the steam engine and the cotton gin, led to increased productivity but also resulted in the displacement of workers (Acemoglu and Restrepo, 2018). This perspective has persisted throughout history, and the Luddites of the 19th century provide a notable example. Originating in early 19th-century England, the Luddite movement emerged in response to the replacement of textile workers by new machinery (Stöllinger, 2018).

Some scholars don't believe that technology may cause unemployment. They think that technology usually leads to positive changes in the economy and society. This different opinion is called the Luddite Fallacy, which means having a negative view of technology. In simple terms, it questions the idea that new technologies always bring negative consequences to society, like job loss and economic problems (Danaher, 2017).

In recent years, researchers have become more interested in this topic because of advances in artificial intelligence and automation. These advances have made some people worry about the possibility of losing their jobs. So, even though we're not sure if technology really causes unemployment, a new aspect of the issue has come up. This new aspect is closely linked to the growth of artificial intelligence, which has created new possibilities for the global economy by reducing the need for people in certain jobs and industries.

Based on a study by Frey and Osborne in 2017, almost half of the jobs in the United States are at risk of being taken over by automation soon. Similarly, Autor (2015) argues that automation has caused less demand for certain types of work, especially jobs that involve routine tasks. This change has made workers with problem-solving, adaptability, and creativity skills more valuable. Additionally, the World Economic Forum (WEF) has predicted that by 2022, about 75 million jobs might be replaced by machines, but around 133 million new jobs could be created (WEF, 2018). Some research also suggests that automation and artificial intelligence might not only lead to job loss but also make income inequality worse (Goyal and Aneja, 2020).

As artificial intelligence continues to advance, there is a growing debate among researchers and the public about whether AI might cause a significant increase in unemployment, similar to what happened with machines in the past. However, it's important to understand that there are differences between the possible job losses due to AI and the effects of machines during the industrial revolution.

The age of machinery, which started in the late 18th century, saw a widespread use of machines in factories instead of human workers (Wisman, 2023). This caused a significant number of people to lose their jobs in the manufacturing industry, as machines were faster, cheaper, and more efficient. The primary reason for unemployment during this machine era was the replacement of human labor with machines. Those who were no longer needed had to find new jobs or deal with unemployment (Autor, 2015).

For instance, in the textile industry, there was a significant reduction in the workforce because automated looms

were introduced (Millard, 2017). Similarly, in the agricultural sector, jobs decreased as basic tools like hoes, sickles, and scythes were replaced by horse-powered reapers, harvesters, and plows in the late 19th century. This transition from manual labor continued into the 20th century and eventually led to the use of tractors (Acemoglu and Restrepo, 2018).

The main difference between these two times is how quickly things changed. In the era of machines, the shift to using machines instead of people happened slowly over many decades. Machines slowly took over the work that people used to do. But in the era of artificial intelligence (AI), technology has advanced very fast. Machines have become really good at doing difficult tasks in a short time. This has made people worry that AI might cause many people to lose their jobs much faster than what happened during the era of machines.

During the machine era, job losses were mainly concentrated in the manufacturing sector, where machines replaced human workers in repetitive tasks like weaving and spinning (Acemoglu and Restrepo, 2018). However, the advent of the AI era in the late 20th century introduces a different challenge than the one seen during the Industrial Revolution. Unlike the machine era, AI-driven unemployment arises not only from the automation of basic manual labor but also from automating tasks previously considered too complex for machines to handle. This is because AI-powered machines have the capacity to learn and adapt to new situations. Machine learning systems have wide-ranging applications across various sectors and domains, and they come with built-in mechanisms that enable them to improve their performance independently as new data becomes available over time (Martens and Tolan, 2018). However, in the past, there was a need for someone to program and operate each new machine. In contrast, with artificial intelligence and machine learning today, machines can manage themselves, learn on their own, and update themselves based on changing conditions.

Moreover, in the era of artificial intelligence, unemployment impacts a diverse array of jobs, encompassing both low-skilled tasks like data entry and customer service, and high-skilled professions such as radiology and legal analysis. As a result, job losses have occurred in multiple sectors, including finance, healthcare, and transportation. This increased versatility of AI, enabling it to handle a wider range of tasks, stands as the second and potentially the most substantial distinction between these two periods.

In general, technological unemployment is a complex issue with significant implications for both the economy and society. While we have a fairly good understanding of why technological unemployment happens and what its consequences are, there is an ongoing debate about how to effectively deal with this challenge. This study focuses on technological unemployment in the context of the new AI paradigm. Instead of simplistically discussing whether AI creates or eliminates jobs, this research takes a comprehensive approach to explore various potential outcomes and policy suggestions with consideration of different economic theories and industry-specific economic structures. The primary goal is not just to categorize AI as purely good or bad but to conduct a nuanced analysis of how employment policies can be strategically designed to reduce negative impacts while maximizing the potential positive effects.

This pursuit involves examining not just traditional economic theories but also alternative viewpoints, such as institutional economics, which investigates the impact of power, institutions, and socioeconomic factors on economic outcomes. The perspective of the traditional economic school, which sees competition as a fundamental and necessary aspect for a strong economy, and the viewpoint of the Heterodox schools, which argues for the cooperation of the government in the economy alongside competition, will have different implications. On the other hand, in economies where the government has a significant role in the economy, there is a risk of hindering innovation and creativity, which are crucial for modern economic progress, and this can slow down economic growth. Indeed, in an economic system that relies solely on fierce competition, rapid advancements in the field of artificial intelligence can lead to job losses in certain industries. Conversely, in countries with heavy government control and regulation, it is also apparent that the value added, new job opportunities, and emerging sectors created by artificial intelligence could face disruptions.

In this study, a new concept referred to as "complementary competitiveness" is developed to facilitate the analysis

of a nuanced mechanism for identifying the specific domains in which advancements in artificial intelligence technology should be promoted, rather than adhering to dichotomous paradigms. Additionally, an examination will be conducted on the imperative need for the preservation and enhancement of employment opportunities within distinct sectors by the government. Following this introductory section, the second chapter will delve into a historical analysis of technological employment. Subsequently, the third chapter will comprehensively address the complementary competitiveness approach. In the fourth chapter, conclusions will be presented, and policy recommendations will be articulated.

1. Technological Unemployment

The issue of technological unemployment has been a topic of concern for economists since the Industrial Revolution. With the introduction of machines alongside the Industrial Revolution, discussions regarding the relationship between machines and human employment were initiated. In this section of the study, various approaches to the issue of machine unemployment will first be examined, starting with classical economists. Subsequently, discussions on technological unemployment, particularly those that have been revived with the advent of computer and internet technologies, will be explored in the second subsection closer to the present day.

1.1 Early Views on the Technological Unemployment

Classical economists have traditionally presented a narrow set of views regarding the influence of technological advancements on the labor market. Direct statements concerning the issue did not become more common until the contributions of David Ricardo and Karl Marx. As a result, classical economists often did not explicitly address technological unemployment, but rather focused on technological progress and its broader societal implications, including its impact on different social classes. This section provides a summary of some of the key ideas expressed within this context.

Adam Smith, often considered the father of modern economics and his ideas have been a base to the current body economic thought bot for orthodox and heterodox branches. Probably Adam Smith's most iconic concept that gifted to the science of economics is division of labor. Smith in his book *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1991) wrote that "*the invention of all those machines by which labour is too much facilitated and abridged, seems to have been originally owing to the division of labor.*" (Smith, 1991). In various parts of his book, Smith discusses ideas similar to the passage quoted. He emphasizes that division of labor and specialization, in conjunction with mechanization, can lead to the accomplishment of economic activities with less labor compared to earlier times. Smith also claims that;

"In consequence of better machinery, of greater dexterity, and of a more proper division and distribution of work, all of which are the natural effects of improvement, a much smaller quantity of labour becomes requisite for executing any particular piece of work; and though, in consequence of the flourishing circumstances of the society" (Smith, 1991).

Hence, from Smith's statements, it can be inferred that he anticipates that the increased use of machinery, in conjunction with division of labor and specialization, will contribute to the economic well-being of society. Therefore, Smith may view the use of machinery as a key factor contributing to the wealth of nations, as suggested by the title of his book.

Moreover, according to Smith, the more specialized and advanced the economy becomes, the more resources and tools are required to sustain constant employment for the same number of workers, compared to a less developed situation, as it is claimed in the following passage from his book; "*As the division of labour advances, therefore, in order to give constant employment to an equal number of workmen, an equal stock of provisions, and a greater stock of materials and tools than what would have been necessary in a ruder state of things, must be accumulated before-hand*" (Smith, 1991).

Hence, it can be inferred from Smith's viewpoint that machines do not pose a competitive threat to workers. Instead, labor and machines complement each other. This is because increased specialization and division of labor lead to a greater demand for tools, resources, and machines, resulting in both an increase in the total number of workers and the number of machines. While Smith does not explicitly address the concept of technological

unemployment, his overall perspective appears to be optimistic about the role of machines and their contributions to society.

In his earlier ideas, David Ricardo, a well-known classical economist, believed that increased productivity and lower prices, made possible by the use of machines, would benefit all social classes, including laborers. (Hollander, 2019). However, in the third edition of his work "Principles," Ricardo added a chapter titled "On Machinery," where he changed his view and he acknowledged the concept of technological unemployment, recognizing that when technology makes jobs unnecessary, those workers may struggle to find new employment opportunities (Forstater and Murray, 2009).

John Stuart Mill, a student of Ricardo, had different opinions on technological unemployment at different times. At first, Mill argued that workers replaced by automation in one sector would easily find equivalent job opportunities in another, but he later changed his stance, recognizing that the introduction and improved efficiency of machinery could actually decrease the total demand for labor (Leontief, 1979). This perspective is most clearly expressed in Mill's own words when he famously stated, "The need for goods does not necessarily mean a need for more workers" (Neisser, 1942).

Karl Marx, a significant figure in classical economics, held a viewpoint similar to Ricardo and Mill regarding the impact of technological advancement on employment, delving extensively into the topic of technological unemployment. However, in contrast to his predecessors, Marx explored the matter more profoundly, focusing on the exploitation of the working class. Marx observes that contrary to the utopian promises of liberation from labor and the assurance of widespread prosperity, machinery has instead resulted in the deprivation of income for a segment of the laboring class and the inhumane exploitation of those who continue to toil within the factory setting (Campa, 2017). Moreover, Marx foresaw that the substantial number of jobless individuals resulting from technological unemployment could potentially lead to uprisings and a revolutionary transformation of the current economic system.

Keynes, the economist who examined the relationship between machines and human employment after all the classical economists mentioned, was the first to clearly define the concept of technological unemployment (Pol and Reveley, 2017). Keynes states that *"We are being afflicted with a new disease of which some readers may not yet have heard the name, but of which they will hear a great deal in the years to come – namely, technological unemployment. This means unemployment due to our discovery of means of economising the use of labour outrunning the pace at which we can find new uses for labour"* Keynes(1930). It's also interesting that Keynes approached the issue of technological unemployment as if none of the previous classical economists had ever addressed it or as if it were an entirely new problem.

Although Keynes (1930) was the first to coin the term technological unemployment and anticipated that it might become more prevalent in the future, he foresaw that automation would result in only a temporary phase of unemployment, seen as a transitional adjustment. In the long term, he predicted that a 15-hour workweek would be sufficient to meet all of society's economic needs and would lead to the resolution of humanity's economic problem.

1.2 Contemporary Views on the Technological Unemployment

Technological unemployment received significant scholarly interest in the classical era. This interest was evident both in direct discussions about the phenomenon and indirectly in conversations about technological progress, mechanization, and their effects on society and the economy. However, this topic has reemerged in modern discussions because of the rapid advancements in computer technologies and artificial intelligence.

Wassily Leontief, one of the early authors to investigate technological unemployment in contemporary times, took a pessimistic perspective. He drew comparisons between the expected displacement of humans by machines in the twenty-first century and the historical shift from horses to automobiles in the twentieth century, a transformation he foresaw (Fiorelli, 2018). However, Leontief noted that the impact of technological progress

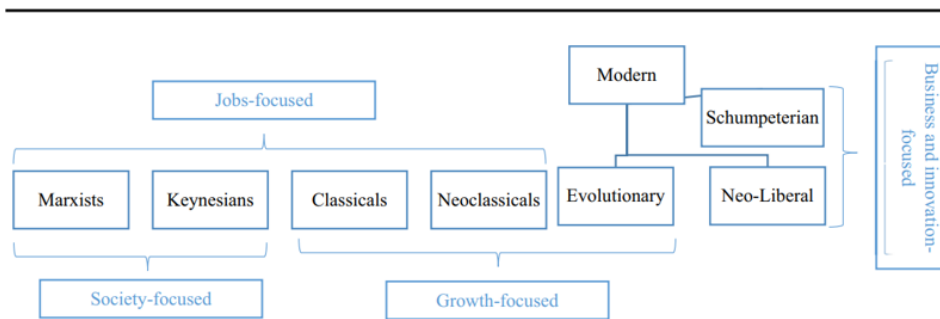
varies across industries and jobs. According to Leontief, the replacement of different types of labor happens at different rates, often beginning with the displacement of less skilled workers, although there are exceptions. Skilled workers are subsequently affected, and the automation of white-collar tasks by computers typically starts with basic cognitive functions and gradually extends to more complex responsibilities (Leontief, 1979).

Another prominent advocate of the idea in the contemporary era that technology gives rise to new industries and job opportunities is the economist, Joseph Schumpeter. In his influential work "Capitalism, Socialism, and Democracy" (2013), Schumpeter argued that technological innovation is the driving force behind economic growth. At the core of Schumpeter's ideas is his famous concept of creative destruction, which emphasizes the crucial role of technological innovation in spurring economic expansion and creating new opportunities in various industries. However, at the same time, this very technological innovation has the potential to render existing industries obsolete, leading to job displacement in those sectors.

A careful analysis of the overall effect, including both job loss and the creation of new job opportunities, reveals that Joseph Schumpeter, despite advocating for innovation and technological progress with his idea of creative destruction, may held a somewhat pessimistic view. Schumpeter argued that the concept of creative destruction introduces complexities in the job market, which can have significant and long-lasting consequences (Feldmann, 2013).

Various economic schools of thought have approached the effects of technological development on society from different perspectives. Some emphasize the impact of technology on employment, while others consider its influence on economic growth more significant and have conducted research in this area. If one desires to comprehensively address all of these theoretical approaches, it may be beneficial to utilize the Figure 1 below, which serves as a useful summary of the approaches presented by various economic schools of thought.

Figure 1: Diverse Perspectives on Technology (Gera and Singh,2019).

In addition to all of those theoretical arguments, there have been recent empirical studies that examine the impact of technological development and artificial intelligence on employment. One significant contribution to this discussion is the research conducted by Frey and Osborne (2017). They assessed the possibility of automation in three skill categories: perception and manipulation tasks, creative tasks, and social intelligence. Their analysis showed a surprising finding that 47% of all job positions in the United States are under the threat of being automated.

In a recent academic research, Acemoglu and Restrepo (2020) examined how the increased use of industrial robots affected employment in the United States labor markets between 1990 and 2007. Their study found that for every additional robot per one thousand workers, there was a noticeable decrease in the employment rate, ranging from about 0.18% to 0.34%. Additionally, this technological change was linked to a decrease in wages, ranging from 0.25% to 0.5%.

Similar to the findings of Acemoglu and Restrepo (2020), another study by Aghion, Antonin, and Bunel (2019) explored the consequences of introducing robotics into the labor market in France from 1994 to 2014. Using data from France, they initially observed that the use of robots had a negative impact on overall employment levels, particularly at the level of employment zones. Additionally, the authors noted that people with lower levels of

education experienced a more significant negative effect from the adoption of robotics compared to those with higher levels of education. This highlights the idea that ineffective labor market and educational policies can reduce the positive effects that the introduction of Artificial Intelligence and automation might otherwise have on employment.

Patent applications serve as a critical and valuable dataset for investigations concerning Artificial Intelligence. In this context, Yang (2022) focuses on firm-level patent data from Taiwan's electronics sector between 2002 and 2018. Yang's empirical analysis reveals a positive link between AI technology and improvements in both productivity and employment. What's interesting is that patents not specifically related to AI also have positive effects on productivity and employment, which are similar in magnitude to those associated with AI technology. Additionally, the introduction of AI-driven innovations leads to significant changes in the composition of a company's workforce, with a decrease in the proportion of workers with education levels at or below college.

Besides educational factors, other variables such as gender, can significantly shape the impact of AI on employment, as the effects of AI are not uniformly distributed across society. In this context, Hamaguchi and Kondo (2018) delve into the influence of AI on employment outcomes with a particular focus on gender dynamics. Their investigation centers on the employment susceptibility stemming from emerging technologies, specifically artificial intelligence (AI) and robotics, as inferred from the likelihood of computerization using Japanese employment data. Their research shows that female workers are more vulnerable to being impacted by these technologies compared to male workers. This vulnerability is mainly due to the fact that women are more likely to work in professions that are at higher risk of being automated. This gender-based susceptibility is particularly noticeable in urban areas. The authors suggest that addressing the risks posed by new technologies requires a more nuanced approach beyond just investing in human capital. They argue that policymakers should address deeper structural issues in the job market, such as gender biases affecting career advancement and participation in decision-making roles.

A separate study conducted by Dauth and his colleagues (2017) focused on the manufacturing industry in Germany. Their analysis did not find strong evidence that robots lead to a significant decrease in job opportunities. However, it did show that robots do affect the types of jobs available in the manufacturing sector. According to their findings, for each robot introduced, two jobs in manufacturing were lost. This contributed to almost 23 percent of the overall decline in manufacturing employment in Germany from 1994 to 2014, which amounts to around 275,000 jobs. However, this negative impact is fully offset by an increase in job opportunities in the service sector. Additionally, the research emphasizes that increased use of robots can improve job security for existing workers, but it often comes at the cost of lower wages. This, in turn, results in a smaller portion of the overall income generated from labor in the economy.

While most of the previous research has mainly focused on individual countries, a specific study conducted by Georgieff and Hye (2021) looked into this issue across 23 OECD nations. Their findings, covering the period from 2012 to 2019, show that employment increased across a range of different jobs. In their comprehensive analysis, they found no clear connection between how much a job was exposed to artificial intelligence (AI) and the direction in which employment was growing. However, in professions where computers were heavily used, they observed a stronger link between encountering AI and higher rates of job growth. On the other hand, in occupations where computer use was limited, they noticed a negative relationship between exposure to AI and an increase in the average number of work hours.

In summary, there are relatively few studies that specifically address the impact of artificial intelligence on employment. However, there is a variety of other studies that examine how the use of robots and automation affects the job market. Both theoretical arguments and empirical studies have produced mixed results. Some argue that these technological advances have a negative impact on employment, some argue for a neutral effect, and others even suggest a positive effect on job opportunities.

For instance, a study by Dauth and his colleagues (2017) found neutral results, concluding that while employment

increased in certain sectors, it declined in others due to the influence of artificial intelligence and robots. Therefore, even in a positive scenario, it's important to have a strong policy framework in place to support workers in the disadvantaged sectors and occupations.

This is because the proposed solution of retraining individuals who have lost their jobs in specific sectors through training and skill development can be challenging, particularly for those who were previously employed in manual and uncomplicated jobs. Furthermore, even if successful, the extended retraining process may result in longer periods of unemployment. For this reason, the next section explains a complementary competitiveness approach and the related policy framework.

2. Complementary Competitiveness

The debate on whether advancements in artificial intelligence and automation will lead to increased global unemployment has been ongoing for many years. Yet, it is essential to consider this question in the context of the existing socio-economic framework before evaluating whether AI technologies present a threat to employment. Traditional economic theories have often overlooked the significance of the socio-economic structure in their fundamental principles. However, it is unrealistic to analyze an economic system and its policy framework without taking into account the underlying social structure, institutions, and political context.

In alignment with this perspective, one of the principal criticisms directed at mainstream economics pertains to its reliance on a narrow and unrealistic portrayal of human behavior. This portrayal presupposes that economic agents are rational, self-interested actors whose decisions are solely motivated by economic considerations (Vatn, 2005). However, numerous studies have shown that human behavior is influenced by a wide range of factors, including, institutions, emotions, social norms, and cultural values, and is much more complex than the rational model of behavior assumes (Keefer and Knack, 2005; Hodgson, 2007). Therefore, claimed problem with the mainstream economic theory is that it ignores the role of power and institutions and other socioeconomic factors on economic outcomes. This results in a distorted understanding of the economy and a failure to address the root causes of economic inequality and injustice. Moreover, mainstream economic theory overlooks the impact of culture and values on economic behavior and its impact on the economies (Hodgson, 2007).

Consequently, the mainstream economic perspective that has been established within the framework of economic understanding is deemed scientifically rigorous (Henry, 2008). Whereas policies that are formulated within the context of social norms, institutions, and goals are generally deemed to be normative. Mainstream economic thought, as embodied by the *laissez-faire* approach, regards a pure free market economy as scientifically sound, and advocates for such policies globally (Henry, 2008). Moreover, it is posited that any policy interventions or regulations aimed at addressing social and economic issues, such as unemployment, would not only be ineffective but also detrimental to the functioning of the economic system.

When examined within the context of mainstream economic thought, technology is subject to the observation of various different approaches. These perspectives can be broadly classified into two distinct frameworks that essentially categorize technology as either endogenous, exogenous, or somewhere in between. In exogenous models, technology is seen as a result of unintentional effects stemming from the overall technological environment, whereas in endogenous models, it is regarded as an outcome of intentional investments made by entrepreneurs to build and gather knowledge with the goal of maximizing their profits (Jimenez, 2019).

Technology, in contrast, does not function solely as a neutral force or a tool entirely under the control of business owners for profit maximization, but rather it is shaped by political and social concepts and technological arrangements are not determined by technical component alone, but by the political and social and context in which they are advanced and executed. Technology, therefore, can serve to different purposes and that it is essential to examine the social reflections of technological advancement. Furthermore, it is possible to control and guide technological developments to address societal issues like unemployment through collective societal consensus. Utilizing socially determined values, it becomes possible to delineate and formulate fundamental attributes of technologies, underpinned by the recognition that technologies are inherently imbued with values

rather than being impartial entities, correspondingly, values can similarly function as guiding tenets for design and as inherent traits of institutions (Flanagan, Howe, and Nissenbaum 2008; and Winner, 1980, as cited in, Milchram, et. al., 2019).

Therefore, institutions regarding the technology can be articulated as a manifestation of societal consensus and emerging values in line with the goals that societies aim to achieve; economically speaking, the most pivotal questions posed by this ensemble of values can be fundamentally categorized into three groups throughout human history. These inquiries have predominantly revolved around what should be produced, how it should be produced, and how the produced should be distributed. The matters of what to produce and how to produce are contingent upon the technological level within societies, while the distribution of the produced is determined by social consensus or top-down rules (Zafirovski, 2000; Jackson, 2015). However, in line with the mainstream economic school of thought, it is argued that the allocation of shares to different social classes from the produced output is determined by the marginal contribution each factor provides to production (Colander, 1996; Ekelund and Hébert, 2002). Thereby making the level of technology that determines the productivity of labor crucial in this context. As a result, an increase in the level of technology will enhance labor productivity, thereby indicating that labor income is likely to increase automatically in the long run. Therefore, the level of employment and labor share are regarded purely as technological elements, detached from the influence of the social, cultural, and institutional context.

In the realm of institutional economics, a branch of heterodox economics, there is a significant emphasis on exploring the connection between the socio-economic structure and technological progress, especially in relation to unemployment rates and the labor share in overall production. Within this theoretical framework, the process of technological advancement is seen as a gradual and complex transformation influenced by various societal components and distinct sets of values. These values are categorized into ceremonial and instrumental values.

Ceremonial values are legitimized by the cultural norms and traditions that integrate hierarchical positions and divisive differentiations regarding the inherent "value" of different individuals or societal groups, serving to rationalize prevailing power dynamics and established patterns of authority; in contrast, instrumental values gain validation through the methodical utilization of knowledge, scientific investigation, and technological advancement in the process of problem solving (Bush, 1983).

Hence, within this particular strand of thought, technology is not merely limited to the enhancement of machinery and tools for the purpose of producing more and better goods and services; it also encompasses the utilization of knowledge in the endeavor of addressing challenges and according to Bush's perspective, the implementation of technologies can be driven by motives of safeguarding vested interests rather than being oriented towards the resolution of societal issues (Lacasa, 2014). In such instances, the adoption and dissemination of technologies are not primarily focused on addressing a social concern within a particular community, but rather on effectively accommodating the cultural norms and values of that community, which in turn uphold the established power dynamics (Lacasa, 2014).

The collision of these two sets of values gives rise to the acceptance and applicability of new technological developments within society to a certain degree, a consequence referred to as Ceremonial Encapsulation, which was best articulated by Bush; the institutional structure will embrace new technology as long as its implementation aligns with the prevailing pattern of ceremonial authority within the institution, and modifications in behavior necessitated by the new technology will only be allowed if they can be integrated into the existing framework of ceremonial dominance (Waller, 1987).

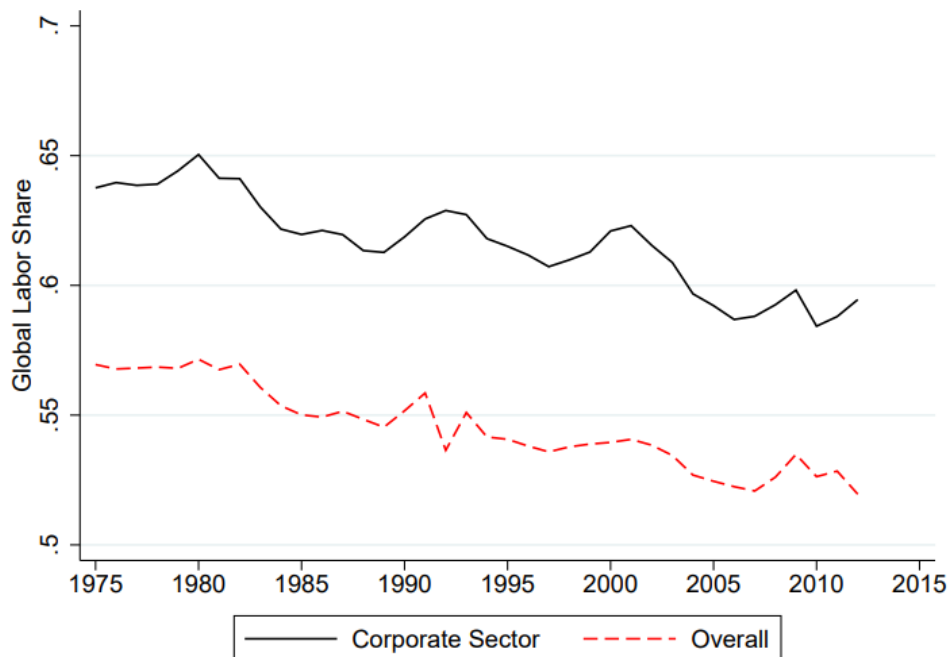
In the context of ceremonial values, although it cannot be predicted whether technological advancements will overall create unemployment, it is assumed that sector-specific unemployment scenarios may arise. Within this ceremonial value structure, developments in sectors where technology, especially artificial intelligence, is heavily utilized may not necessarily contribute to improving societal welfare in an instrumental value context, as mentioned by Bush(1983). Instead, they could be driven by motives to protect vested interests and increase profits,

regardless of potential unemployment problem. Hence, if technological advancements like artificial intelligence, which are anticipated to have a positive impact on society, inadvertently worsen significant issues like unemployment, it is plausible to consider that employment policies formed through societal agreement could potentially offer a solution to the unemployment problem without impeding these technological developments.

At this juncture, there exist some plausible approaches that can be pursued. The first involves implementing measures such as basic income guarantee with an instrumental approach to preempt vested interests and address the unemployment that technological advancements might generate. Nevertheless, we have yet to witness the highly optimistic outcomes once expressed by Keynes (1930), who predicted that humanity's economic problems would be solved indefinitely. Since, in his work, *Economic Possibilities for our Grandchildren*, Keynes (1930) foresaw that while automatization might cause a brief period of unemployment, characterized as a transitory phase of adaptation, in the long run it would mark the first instance in human history where the human's economic challenges would be resolved. He anticipated that a 15-hour workweek would prove ample to address all of society's economic requirements. Likewise, economist Jeremy Rifkin contends in his work "The End of Work" that technological progress will usher in a "post-work" society, characterized by widespread unemployment, wherein government guaranteed income may provide support to the majority of the population (Rifkin, 1995).

The past century has demonstrated that neither has the reduction of weekly working hours to 15, as envisaged by Keynes, materialized nor has labor's share in total GDP been increased. In fact, the worldwide portion of labor income has witnessed a substantial decrease, especially, since the early 1970s and 1980s, and this decline has been evident across the majority of nations and sectors. (Karabarounis and Neiman, 2014; Autor, et. al., 2020). The decline in the global labor share can be observed in detail in Figure 2. Furthermore, robust implementations of universal basic income or government-guaranteed income have not become widespread. Therefore, while employment policies like basic income guarantee may be recommended as potential solutions, it is observed that such practices have not gained significant popularity.

Figure 2: Global Income Share of Labor (Karabarounis and Neiman, 2014).

On the other hand, it appears challenging for Employee Training Policies to serve as a solution to the potential unemployment issue that artificial intelligence is likely to create in certain sectors. As articulated by Erik Brynjolfsson and Andrew McAfee (2014) in their influential work *The Second Machine Age*, the current landscape presents an exceptionally favorable era for workers endowed with specialized skills or possessing appropriate

education, as they can leverage technology to generate and capture value and conversely, it represents an exceedingly unfavorable period for workers who can only offer conventional skills and competencies, as computers, robots, and other digital technologies are rapidly acquiring these very skills and abilities (Autor, 2015). This situation suggests that in the emerging economic landscape where artificial intelligence technologies could prevail, specialized skills or suitable education may become fundamental factors in labor demand.

Hence, assisting individuals who have lost their jobs in low-skilled manual positions due to their lack of advanced skills required in the era of artificial intelligence to move them into emerging job sectors demanding substantial education and experience presents a formidable challenge through training policies. This challenge arises from the fact that the prospects for a successful transition via rigorous training and retraining appear dim for those previously employed in manual and uncomplicated roles. Furthermore, even if success were attainable, the extended retraining process could potentially lead to prolonged unemployment for significant portions of the population. Take, for example, the case of a middle-aged waiter with years of experience in the service sector. If this person were to lose their job due to the introduction of AI-powered robots designed for the restaurant industry, transitioning of this person to fields like programming through training policies might not be a straightforward endeavor.

As a result, traditional employment policies like government-guaranteed income and employee training programs have shown limited effectiveness over the past century or encounter difficulties in addressing the unique issues of technological unemployment, which is distinct from other unemployment types. Consequently, there is a growing need to devise creative employment policies that align with the characteristics of emerging fields such as artificial intelligence and machine learning. This forms the foundational premise for the creation of the "Complementary Competitiveness" policy proposal.

To develop effective employment policies in anticipation of potential technological unemployment in emerging fields like artificial intelligence and machine learning, it is crucial to understand why businesses are adopting artificial intelligence. Existing literature predominantly analyzes how AI affects jobs and industries, considering the characteristics of jobs that may require new skills or jobs could become obsolete due to AI. In contrast, this study investigates the motivations behind employers' decisions to adopt AI. Contrary to common assumptions, companies that embrace AI may not do so solely to increase profits by cutting costs. Rather, they may have various other reasons for doing so.

In many situations, companies choose to use artificial intelligence mainly because of the cost and profit considerations. However, for some other companies, their reasons can be quite different. The table below gives various examples related to these motivations. In some of these cases, artificial intelligence and related technologies can be seen as cost-effective compared to human labor. However, other companies prefer AI not because it's cheaper, but because it complements human workers by adding qualities like stability and security in production, where human workers may have limitations.

Furthermore, it can be observed that supporting artificial intelligence industries in the context of complementariness may also contribute to the economy by increasing the quantity of innovation and value-added products and services in the long term. On the other hand, providing support to competitive professions in the context of Competitiveness could potentially offer a solution to the unemployment problem without impeding the dynamism of the economy and innovation in the relevant sectors.

Table 1: Complementary/Competitiveness Nature of Jobs (TurkStat (2022) and The Author's Contributions)

The Reasons for Companies' Adoption of AI	Nature of Jobs
High labour cost	Competitive
Challenges in recruiting qualified personnel for specific positions	Competitive

Enhancing safety within the enterprise.	Complementary
Ensuring high precision in processes and/or the production of goods and services.	Complementary
Maintaining consistent standards in processes and/or the production of goods and services.	Complementary
Expanding the range of products and services offered by the enterprise.	Complementary
Utilizing tax incentives and other government support mechanisms.	Competitive
Automated Tasks	Competitive
Handling Big Data	Complementary
Client Oriented Product and Service Design	Complementary

This draft classification is not very rigid and can be adapted to different industries and occupational groups. For instance, when labor costs are higher compared to AI, it is desired that government policies implemented in the relevant sectors aim to increase employment. However, it is also expected that these policies do not hinder innovation and dynamism within the sector.

For example, businesses widely use AI to enhance security measures. This is because payment card fraud, which was expected to have a \$416 billion economic impact in 2017, serves as a source of funding for terrorism, arms trafficking, and drug-related crimes (Ryman-Tubb, et al., 2018). This threat is exacerbated by the simultaneous emergence of technologies like smartphones, mobile payments, cloud computing, and contactless payments, which have led to an increase in data breaches and the creation of new avenues for fraudulent activities, thereby reducing the effectiveness of traditional detection methods (Ryman-Tubb, et al., 2018).

To address these fraud cases, various artificial intelligence and machine learning techniques are continually being developed and used by businesses and the banking and finance sectors to ensure the security of businesses and customers (Raj, et al., 2011; Alhaddad, 2018; Ryman-Tubb, et al., 2018; Choi and Lee, 2018; Bao, et al., 2022). Furthermore, apart from improving the financial security of businesses, the application of artificial intelligence in the construction and building industry has led to the development of innovative intelligent methods for purposes like fire detection, risk assessment, and fire forecasting (Huang, et al., 2022).

Hence, opting for human labor over artificial intelligence (AI) to improve the security of businesses in these circumstances may not prove highly effective. Labor might not be a suitable substitute for AI within this type of industries. In such scenarios, concentrating AI developments in relevant sectors primarily to boost employment can lead to adverse effects at the micro-level. This includes decreased efficiency and disruptions in production processes within the companies. On a broader scale, it may impede technological progress and innovation processes, thereby curtailing a nation's capacity for value-added production and long-term job opportunities. Nevertheless, as previously mentioned, if labor costs only slightly exceed those of AI, it may be feasible to implement supportive policies promoting the use of labor.

Another example is when companies opt for AI out of necessity due to challenges in recruiting qualified personnel for specific positions, meaning they cannot employ human labor. In this case, a competitiveness approach can be taken by implementing the necessary employment policies in the relevant sector to promote the use of labor without impeding technological development, which can create significant employment opportunities. For instance, in any industry facing a shortage of skilled workers, government-supported employee training policies can be provided to encourage the use of labor in these companies instead of AI.

Certain manufacturing processes and the production of goods and services demand precision and consistency that human labor alone may not always achieve. In such cases, labor cannot fully substitute the AI industry. For example, diagnostic applications of AI in healthcare involve using machine learning algorithms to analyze medical images and predict patient outcomes. Shen et al. (2019) conducted a comprehensive review of existing literature, with a particular focus on evaluating the comparative performance of AI systems and human clinicians in the context of disease diagnosis. Their findings revealed that AI's diagnostic performance was on par with that of experienced clinicians and even surpassed that of clinicians with limited experience. As a result, they concluded that the current state of AI development demonstrates diagnostic capabilities comparable to those of medical experts, especially in domains related to image recognition. Therefore, in the future, it may be more beneficial to prioritize artificial intelligence and machine learning technologies in this field rather than increasing healthcare employment, especially if AI continues to improve and achieve error-free disease detection with a high level of accuracy. At this point, labor may not be able to compete with technology effectively. Additionally, in vital sectors like healthcare, implementing complementary policies that enhance service quality might be more important than policies aimed at increasing the labor force, making it a more advantageous approach.

Furthermore, with AI, it becomes possible to expand the range of products and services offered by a business. For example, in the textile industry, where constantly evolving and changing designs are necessary, AI technologies are used in the context of new product development by staying updated with fashion trends and considering customer demands (Thomassey and Zeng, 2018; Noor et al., 2022). This is because AI can generate a variety of unique designs that can differentiate a business in the market. Therefore, supporting the AI industry instead of labor in this context can be advantageous both at the micro and macroeconomic levels.

Moreover, the concepts of competitiveness and complementarity can be evaluated not only concerning the relationship between labor and artificial intelligence but also within the context of market mechanisms. Competitiveness, a fundamental component of standard economic thought, lies at the core of the laissez-faire approach. Studies that assess the impact of artificial intelligence technology on employment predominantly operate within the framework of competitive job markets. Given these conditions, it is reasonable to anticipate that the advancement of artificial intelligence and robotics in markets governed by competitiveness could potentially result in job displacement. This is because, as previously discussed, the adoption of artificial intelligence offers numerous advantages to business owners compared to relying on human labor.

In that perspective Competitiveness Paradigm defines regulation and incentive free fully free market based job market environment that workers have to compete with AI technology in all terms. In contrast, the Complementary Job Market Paradigm encompasses job market conditions that are extensively regulated, controlled, and guided by policymakers to provide workers with job security and to facilitate the integration of human labor and AI and robotic technologies in a complementary work environment. This paradigm may include sector specific incentives and support mechanism specifically to the labor incentive sectors.

In the Complementary market scenario, where labor cannot effectively compete with AI technologies, especially in situations demanding high precision, standardization, and security in production, promoting a competitive approach in the labor market can facilitate the advancement of artificial intelligence and related technologies. This can result in both micro and macroeconomic benefits, such as creating higher added value and potential new job opportunities.

Conversely, when labor costs are slightly higher than AI, and firms turn to AI due to challenges in finding qualified workers in the respective sector, labor can serve as an alternative to AI in terms of technical expertise. In such cases, employment policies that encourage labor utilization can be implemented, particularly in sectors where the issues, such as cost differences and the availability of skilled workers, are less costly and easier to address.

However, Atkinson (2018) expressed an important concern about the impact of automation on employment. As automation reduced the need for workers in agriculture, people shifted to jobs in manufacturing. As automation continued, many moved into service-sector employment. However, with the increasing use of robots and artificial

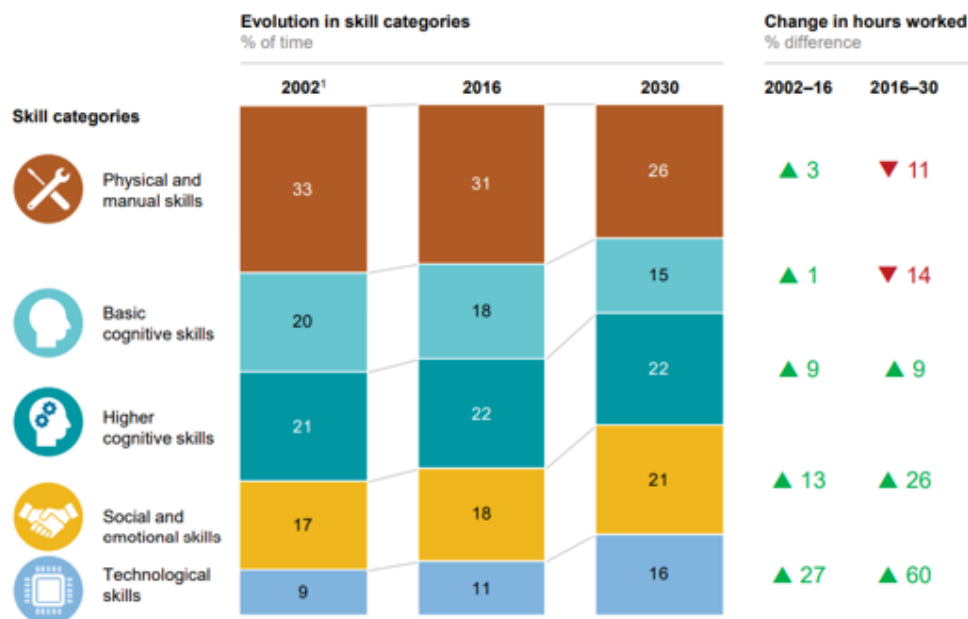
intelligence in the service sector, there might not be new employment sectors available for future transitions (Mutascu, 2021).

Assuming that artificial intelligence and machines are primarily chosen in the service sector due to cost advantages, a solution to this potential unemployment in these sectors can be developed using a competitiveness approach. On the other hand, in industries and agricultural professions where human labor cannot be easily replaced by AI, a complementary approach to open opportunities for artificial intelligence technologies can maximize societal benefits. Hence, if economic policies are to be implemented with the aim of creating jobs, it may be more effective in terms of both employment and economic growth to apply these policies in sectors where labor, due to its higher cost, is less prioritized. It can be labeled the kind of employment conditions that prevail under these market circumstances as a competitive work environment.

Some example of those employment policies might be Life-long learning programs, unemployment benefits, Job Training, sector specific incentives, governmentally organized employment bureaus etc. Another examples might be giving tax incentives to the labor intensive sectors, creating barriers for AI and robotics sectors or creating development plans that prioritizing labor intensive sectors or creating publicly managed or public and privately managed enterprises that is labor intensive, such as in service sectors restaurants farms etc.

Furthermore, as indicated in the Figure 3 (Bughin and et. al., 2018) below, there is an estimated increase in demand for jobs falling under the "social and emotional skills" category, which is particularly important for the service sector and labor is more advantageous compared to artificial intelligence and robotics. The forecast suggests a 13% increase in demand during the period from 2002 to 2016, and a more substantial 26% increase from 2016 to 2030 in social and emotional skills. In contrast, a decline or stagnation in demand is expected for other skill categories, except for technological skills. Hence, while implementing state-supported employment policies for the service sector, a focus on jobs requiring social and emotional skills is recommended. At the same time, to foster a workforce equipped with the necessary advanced technological skills, effective employment policies can be formulated through comprehensive training programs for employees.

Figure 3: Skill Demand Evolution (Bughin, et. al., 2018)

In summary, determining whether AI will lead to an increase in unemployment is a challenging question. However, the central concern revolves around whether this new era will contribute to higher GDP and improved income distribution policies. If unemployment rises due to the replacement of jobs that either require skills beyond

human capabilities or jobs where AI generates substantial socio-economic benefits, it can lead to significant economic gains for society. With appropriate income distribution policies, these benefits can be distributed across the entire society.

Additionally, most of the developed and developing nations are already grappling with declining or stagnating populations, which may reduce overall employment demands. Consequently, approaches like universal basic income can be beneficial for society. Nonetheless, if AI threatens jobs in sectors considered competitive and reliant on social and emotional skills, implementing specialized labor-support policies in these sectors could prove beneficial in mitigating unemployment rates.

Conclusion

The history of technological unemployment is a multifaceted subject, encompassing studies and debates spanning from the early 19th century to the present. Some argue that technological progress will enhance productivity and lead to higher wages, while others foresee widespread job displacement and increased income inequality. It is evident that technological advancements have resulted in job displacement in certain sectors but have simultaneously generated new employment opportunities in others.

In contemporary times, the emergence of artificial intelligence technology has introduced a more intricate scenario, differing from the historical narrative of job loss attributed to the adoption of machinery. Beginning in the early 1800s, the era of mechanization initiated the widespread use of machines to replace human labor in factories. Consequently, employment opportunities in the manufacturing sector significantly declined as machines, which were faster and more cost-effective, replaced a substantial portion of the workforce. The primary cause of unemployment during the mechanization era was the substitution of human labor with machinery.

The current use of artificial intelligence and robotics distinguishes itself from past machine employment. These technologies are not limited to speeding up repetitive tasks and reducing costs compared to human labor. While some applications of artificial intelligence aim for cost efficiency, akin to the era of machines, these technologies also function as assistants to human workers. They not only offer cost benefits but also extend into areas that go beyond human capabilities. In this manner, they significantly improve workforce productivity, exemplifying the idea of a complementary job market.

Therefore, it's important for decision-makers to be able to carefully examine and understand the specific job conditions that artificial intelligence creates in the job market. In the job market, decision-makers should take different actions for different industries, considering both how artificial intelligence and human labor work together and how they compete with each other. These actions are needed to avoid widespread unemployment caused by these different market factors.

The identification of viable policy measures must consider the relationship between artificial intelligence and the workforce within the industry of its implementation. In situations where the sole advantage of artificial intelligence over human labor lies in production costs, thereby leading to direct competition with the workforce, policies promoting employment may prove beneficial. Such policies are especially pertinent in contexts where the labor force lacks adequate technical training and education to work in the relevant sector. Conversely, promoting artificial intelligence is of great importance in domains where its application yields substantial social added value, independent of cost advantages, and does not directly compete with human labor. Such policies would be instrumental in bolstering economic growth, dynamism, and elevating societal well-being.

For example, when artificial intelligence and robots are used in risky jobs that offer little job security, or in situations where there's a need for highly standardized and sensitive production processes that human labor can't meet, or in roles involving extensive data analysis that the workforce can't handle alone, or in other areas where AI and robots can boost worker efficiency and effectiveness, such as surgical procedures in healthcare, it's crucial to back the use of AI. While endorsing these sectors and job domains through public policies might result in some unemployment, the substantial value they bring can offset this job loss and enhance overall societal well-being.

When it is reviewed the existing body of knowledge, there is an ongoing discussion regarding the sectors where job opportunities are expected to either rise or fall. Policy recommendations are typically based on the educational qualifications of the unemployed individuals. For example some arguments put forth that individuals with university degrees might experience less disruption from advances in the artificial intelligence field when compared to those with lesser education. The literature also frequently discusses which sectors may experience an increase in unemployment and which ones might see a decrease.

Nonetheless, to create more precise policy suggestions, it is imperative to investigate the specific reasons why

artificial intelligence is favored in particular sectors. Additionally, it is vital to consider the unique interplay of complementary and competitive aspects between human labor and artificial intelligence within each occupational category and within different countries. This comprehensive approach goes beyond merely examining the educational levels of the workforce and sector-based analysis. When conducting such assessments, it is vital to scrutinize the rationale behind companies' decisions to integrate AI and robots. Based on these preferences, policies can be designed to encourage AI adoption in specific sectors while providing support to the labor force in others, aligning with our proposed approach of complementary competitiveness.

Finally, in order to provide insights for future studies in the academic literature, it is vital to investigate the reasons behind companies' preferences for AI in specific sectors and to explore how the cooperation and competition between the workforce and AI and robots interact. This can be accomplished by conducting surveys with companies to examine their labor needs and the qualifications expected from workers, in conjunction with assessing alternative artificial intelligence technologies that may either complement or compete with the required workforce. Additionally, these surveys should investigate the reasons behind firms' choices between AI and human labor for their needs. These surveys and analyses would offer valuable guidance to policymakers in conjunction with the complementary competitiveness approach proposed in this study and help address notable research gaps in the field.

References

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation, and work. In *The economics of artificial intelligence: An agenda* (pp. 197-236). University of Chicago Press.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2020). Robots and jobs: Evidence from US labor markets. *Journal of political economy*, 128(6), 2188-2244.
- Aghion, P., Antonin, C., & Bunel, S. (2019). Artificial intelligence, growth and employment: The role of policy. *Economie et Statistique/Economics and Statistics*, (510-511-512), 150-164.
- Alhaddad, M. M. (2018). Artificial intelligence in banking industry: A review on fraud detection, credit management, and document processing. *ResearchBerg Review of Science and Technology*, 2(3), 25-46.
- Atkinson, R. D. (2018). Testimony of Robert D. Atkinson President Information Technology and Innovation Foundation.
- Autor, D. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30.
- Autor, D., Dorn, D., Katz, L. F., Patterson, C., & Van Reenen, J. (2020). The fall of the labor share and the rise of superstar firms. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(2), 645-709.
- Bao, Y., Hilary, G., & Ke, B. (2022). Artificial intelligence and fraud detection. *Innovative Technology at the Interface of Finance and Operations: Volume I*, 223-247.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. WW Norton & Company.
- Bughin, J., Hazan, E., Lund, S., Dahlström, P., Wiesinger, A., & Subramaniam, A. (2018). Skill shift: Automation and the future of the workforce. *McKinsey Global Institute*, 1, 3-84.
- Bush, P. D. (1983). An exploration of the structural characteristics of a Veblen-Ayres-Foster defined institutional domain. *Journal of Economic Issues*, 17(1), 35-66.
- Campa, R. (2017). Technological unemployment: A brief history of an idea. *ISA eSymposium for Sociology*, 7(1).
- Choi, D., & Lee, K. (2018). An artificial intelligence approach to financial fraud detection under IoT environment: A survey and implementation. *Security and Communication Networks*, 2018.
- Colander, D. (1996). New institutionalism, old institutionalism, and distribution theory. *Journal of Economic Issues*, 30(2), 433-442.
- Danaher, J. (2017). Will life be worth living in a world without work? Technological unemployment and the meaning of life. *Science and engineering ethics*, 23(1), 41-64.
- Dauth, W., Findeisen, S., Südekum, J., & Woessner, N. (2017). German robots-the impact of industrial robots on workers.
- Ekelund Jr, R. B., & Hébert Jr, R. F. (2002). Retrospectives: The origins of neoclassical microeconomics. *Journal of economic perspectives*, 16(3), 197-215.
- Feldmann, H. (2013). Technological unemployment in industrial countries. *Journal of Evolutionary Economics*, 23, 1099-1126.
- Fiorelli, F. (2018). Technological unemployment as frictional unemployment: From Luddite to routine-biased technological change. *Kybernetes*, 47(2), 333-342.
- Forstater, M., & Murray, M. J. (2009). Circular and cumulative causation in the classics: anticipations, family resemblances, and the influence on Post Keynesian economics. In *The Foundations of Non-Equilibrium Economics* (pp. 168-185). Routledge.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?. *Technological forecasting and social change*, 114, 254-280.
- Georgieff, A., & Hye, R. (2021). Artificial intelligence and employment: New cross-country evidence.
- Gera, I., & Singh, S. (2019). A critique of economic literature on technology and fourth industrial revolution: Employment and the nature of jobs. *The Indian Journal of Labour Economics*, 62(4), 715-729.
- Goyal, A., & Aneja, R. (2020). Artificial intelligence and income inequality: Do technological changes and worker's position matter?. *Journal of Public Affairs*, 20(4), e2326.
- Hamaguchi, N., & Kondo, K. (2018). *Regional employment and artificial intelligence in Japan*. RIETI.
- Henry, J. F. (2008). The ideology of the laissez faire program. *Journal of Economic Issues*, 42(1), 209-224.
- Hodgson, G. M. (2007). The revival of Veblenian institutional economics. *Journal of economic issues*, 41(2), 324-340.
- Hollander, S. (2019). Retrospectives Ricardo on Machinery. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 229-242.

- Huang, X., Wu, X., & Usmani, A. (2022). Perspectives of using artificial intelligence in building fire safety. In *Handbook of Cognitive and Autonomous Systems for Fire Resilient Infrastructures* (pp. 139-159). Cham: Springer International Publishing.
- Jackson, W. A. (2015). Distributive justice with and without culture. *Journal of Cultural Economy*, 8(6), 673-688.
- Jimenez, Perilla J. R. (2019). Mainstream and evolutionary views of technology, economic growth and catching up. *Journal of Evolutionary Economics*, 29(3), 823-852.
- Karabarbounis, L., & Neiman, B. (2014). The global decline of the labor share. *The Quarterly journal of economics*, 129(1), 61-103.
- Keefer, P., & Knack, S. (2005). Social capital, social norms and the new institutional economics. In *Handbook of new institutional economics* (pp. 701-725). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Keynes, J. M. (1930). Economic possibilities for our grandchildren. In *Essays in persuasion* (pp. 321-332). London: Palgrave Macmillan UK.
- Lacasa, I. D. (2014). Ceremonial Encapsulation and the Diffusion of Renewable Energy Technology in Germany. *Journal of Economic Issues*, 48(4), 1073-1093.
- Leontief, W. (1979). Is technological unemployment inevitable?. *Challenge*, 22(4), 48-50.
- Martens, B., & Tolan, S. (2018). Will this time be different? A review of the literature on the Impact of Artificial Intelligence on Employment, Incomes and Growth.
- Milchram, C., Märker, C., & Hake, J. F. (2019). The role of values in analyzing energy systems: Insights from moral philosophy, institutional economics, and sociology. *Energy Procedia*, 158, 3741-3747.
- Millard, N. J. (2017). Botman vs. Superagent: Man vs. machine in the future of customer experience.
- Mutascu, M. (2021). Artificial intelligence and unemployment: New insights. *Economic Analysis and Policy*, 69, 653-667.
- Neisser, H. P. (1942). Permanent" Technological Unemployment:" Demand for Commodities Is Not Demand for Labor. *The American Economic Review*, 32(1), 50-71.
- Noor, A., Saeed, M. A., Ullah, T., Uddin, Z., & Ullah Khan, R. M. W. (2022). A review of artificial intelligence applications in apparel industry. *The Journal of The Textile Institute*, 113(3), 505-514.
- Pol, E., & Reveley, J. (2017). Robot induced technological unemployment: Towards a youth-focused coping strategy. *Psychosociological Issues in Human Resource Management*, 5(2), 169-186.
- Raj, S. B. E., & Portia, A. A. (2011, March). Analysis on credit card fraud detection methods. In *2011 International Conference on Computer, Communication and Electrical Technology (ICCCET)* (pp. 152-156). IEEE.
- Rifkin, J. (1995). *The End of work* (p. 400). North Hollywood, CA, USA: Pacifica Radio Archives.
- Ryman-Tubb, N. F., Krause, P., & Garn, W. (2018). How Artificial Intelligence and machine learning research impacts payment card fraud detection: A survey and industry benchmark. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 76, 130-157.
- Schumpeter, J. A. (2013). *Capitalism, socialism and democracy*. routledge.
- Shen, J., Zhang, C. J., Jiang, B., Chen, J., Song, J., Liu, Z., ... & Ming, W. K. (2019). Artificial intelligence versus clinicians in disease diagnosis: systematic review. *JMIR medical informatics*, 7(3), e10010.
- Smith, A. (1991). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Great Minds Series. Prometheus Books. ISBN : 0879757051
- Stöllinger, R. (2018). The Luddite Rebellion: Past and Present. *wiiw Monthly Report*, 11, 6-11.
- Thomassey, S., Zeng, X. (2018). Introduction: Artificial Intelligence for Fashion Industry in the Big Data Era. In: Thomassey, S., Zeng, X. (eds) *Artificial Intelligence for Fashion Industry in the Big Data Era*. Springer Series in Fashion Business. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-0080-6_1
- TurkStat, Turkish Statistical Institute (2022). Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Mikro Veri Seti / Publication Number: 4674 ISBN 978-625-8368-18-5
- Vatn, A. (2005). Rationality, institutions and environmental policy. *Ecological economics*, 55(2), 203-217.
- Waller Jr, W. T. (1987). Ceremonial encapsulation and corporate cultural hegemony. *Journal of Economic Issues*, 21(1), 321-328.
- WEF, World Economic Forum (2018). *The Future of Jobs Report 2018*. Geneva. ISBN 978-1-944835-18-7 https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf
- Wisman, J. D. (2023). *The Industrial Degradation of Workers That Thorstein Veblen Overlooked*. American University, Department of Economics Working Papers, (2023-5).
- Yang, C. H. (2022). How artificial intelligence technology affects productivity and employment: firm-level evidence from taiwan. *Research Policy*, 51(6), 104536.

Zafirovski, M. Z. (2000). Economic distribution as a social process. *The Social Science Journal*, 37 (3), 423-443.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search- ; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval:

WoS Veri Tabanında Yer Alan Dönüştürücü Liderlik Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Academic Studies on the Subject of Transformational Leadership in the WoS Database

Muhammet
ÇANKAYA ¹

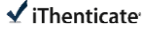
¹Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, Çorum- Türkiye
e-mail: muhammetcankaya@hitit.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 6.2. 2024
Kabul Tarihi/Accepted: 25.3 2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muhammet ÇANKAYA
muhammetcankaya@hitit.edu.tr

Atrf /Cite this article:
Çankaya, M. (2024). WoS Veri Tabanında Yer Alan Dönüştürücü Liderlik Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 79-91.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; Web of Science (WoS) veri tabanındaki "dönüştürücü liderlik" ile ilgili yapılan çalışmaları bibliyometrik açıdan incelemektir. Günümüz çevre koşullarının oluşturduğu belirsizlik ortamında takipçilerine yeni vizyon kazandıran ve örgüt kültürünü değiştiren dönüştürücü lider ile ilgili makalelerin akademik yazında ele alınmış biçiminin farklı yönlerden ve geniş perspektiften incelenmesi önemlidir. Bu doğrultuda, WOS veri tabanı üzerinden 2014-2023 yılları arasında "Transformational Leadership" taraması gerçekleştirilmiş ve toplamda 7.914 makale üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonrasında yayınların dağılımlarına ilişkin genel bilgiler aktarılmış ve VOSviewer programı ile haritalar görselleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında; dönüştürücü liderlik ile ilgili en fazla yayın yapılan yılların 2021 ve 2022 olduğu, en fazla atfın ise 2022 yılında yapıldığı görülmüştür. Konuyla ilgili en fazla makale yayımlanmış ülkelerin "ABD" ve "Çin" olduğu, en fazla makale yayımlayan kurumun açık ara farkla "State University System of Florida" olduğu ve en fazla makale yayımlayan derginin "Frontiers in Psychology" olduğu ve ilgili dönemde bu konuya en çok katkı sağlayan yazarın "Dirk De Clercq" sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca dönüştürücü liderlik konusunun en çok "yönetim" alanında çalışıldığı, dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimenin "Liderlik" olduğu, dönüştürücü liderlik anahtar kelimesinin "Hizmetkar Liderlik" anahtar kelimesi ile güçlü ilişkilere sahip olduğu, son yıllarda ise "Covid19" anahtar kelimesi ile birlikte kullanıldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dönüştürücü Liderlik, Bibliyometrik Analiz, Bibliyometrik Haritalama, WoS Veri Tabanı, Vosviewer

Abstract

The primary objective of this paper is to examine the literature on "transformational leadership" in the Web of Science (WoS) database from a bibliometric perspective. Examining the academic discourse on transformational leadership, which empowers followers with a new vision and transforms organizational culture, from various angles and broad perspectives is crucial, especially in the uncertainty created by contemporary environmental conditions. In this context, a search was conducted on the WOS database for "Transformational Leadership" between 2014 and 2023, resulting in the analysis of a total of 7,914 articles. Following the analysis, general information regarding the distribution of publications was provided, and visualizations of maps were created using the VOSviewer program. According to the analysis results, it was observed that the years with the highest number of publications on transformational leadership were 2021 and 2022, with the highest number of citations occurring in 2022. The countries that published the most articles on the subject were found to be the "USA" and "China," with the institution that published the most articles being the "State University System of Florida" by a significant margin. Additionally, the journal that published the most articles was identified as "Frontiers in Psychology." Furthermore, during the specified period, the author who contributed the most to this topic was identified as "Dirk De Clercq." Furthermore, it was found that transformational leadership is predominantly studied within the field of "management," with the most commonly used keyword in articles related to transformational leadership being "Leadership." Additionally, it was noted that the keyword "Transformational Leadership" has strong associations with the keyword "Servant Leadership." In recent years, it has also been observed that the keyword "Covid19" is frequently used in conjunction with transformational leadership.

Keywords: Transformational Leadership, Bibliometric Analysis, Bibliometric Mapping, WoS Database, VOSviewer.

Giriş

Örgütlerin işleyişinde lider etkisinin fark edilmesiyle birlikte liderlik türleri ile ilgili araştırmalar da önem kazanmıştır. 1970'li yılların sonlarında örgütlerin değişim ve gelişimi konularında yapılan araştırmalar sonucunda dönüştürücü liderlik teorileri ortaya çıkmıştır. Özellikle 21. Yüzyılın başlarına gelindiğinde teknolojinin yaygınlaşması ile beraber insanlar, örgütler ve hatta ülkeler arasında etkileşim kurma, haberleşme ve diğerlerinden haberdar olmanın kolaylaşması sonucunda dinamizm ya da çevresel koşullara uyum ön plana çıkan konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Tichy ve Devanna (1986), teknolojinin hızlı gelişiminin etkisiyle rekabetin küresel boyuta taşındığını ve insanların sosyo-kültürel alanlarda değiştiklerini ve dolayısıyla örgütlerin de değişmesi ve gelişmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Çevresel koşulların değişmesi sonucunda oluşan belirsizliklerle mücadele edebilme, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilme, küreselleşmeye entegre olabilme ve rekabet avantajı elde edebilme gibi nedenlerden dolayı günümüz örgütleri gelişen, geliştiren ve değiştiren liderlere daha çok ihtiyaç duymaktadır (Sarıcan, 2023). Tam da bu istikamette takipçilerine vizyon ve misyon kazandırarak örgüt kültüründe önemli değişiklikler yapan ve örgütlerin devamını sağlamada öncü olan liderlik türlerinden biri olan dönüştürücü liderlik ile ilgili akademik çalışmalarda sıkça dile getirilen bir kavram haline gelmiştir.

Dönüştürücü liderlik kavramı son yıllarda yönetim yazınında sıkça kullanılmasına karşın kavramı bibliyometrik yöntem kullanarak entelektüel yapı açısından inceleyen akademik bir araştırma çalışma şu ana kadar mevcut değildir. Bu nedenle dönüştürücü liderlik ile ilgili bibliyometrik bir çalışma yapılmasının alana değerli katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

1. Dönüştürücü Liderlik

İlk kez James MacGregor Burns'ün (1978) çalışmasında kullanılan dönüştürücü liderlik kavramı; çevre koşullarının düzensizleştiği durumlarda ihtiyaç duyulan değişim ve dönüşümleri sağlayarak örgütlerin başarılı olmasına öncülük eden liderlik anlayışı olarak ifade edilmektedir (Çankaya, 2023). Conger ve Kanungo (1994) dönüştürücü liderliği "takipçileri tarafından kabul gören karizmatik davranışlarıyla ve sıra dışı vizyonuyla takipçilerini cezbeden ve onlara enerji veren bir liderlik türü" olarak tanımlamışlardır. Gong, Huang ve Farh (2009) ise dönüştürücü liderlik kavramını, "takipçilerinin hedeflerini yükselterek, onlara beklentilerinin ötesinde performans sergileme konusunda güven sağlama ve astları etkileme" faaliyeti olarak tanımlamışlardır.

Dönüştürücü liderler, takipçilerine karizmatik görünerek, onları etkileyebilmektedir. Dönüştürücü liderler, çalışan algısında karizmatik etkiye sahip, her çalışanın duygusal ihtiyaçlarını karşılayabilen ve/veya çalışanları zihinsel olarak uyarabilen liderler olarak nitelendirilmektedir. Dönüştürücü liderler güçlü karizmatik özellikleri sayesinde çalışanlar üzerinde büyük güç ve etkiye sahip olurlar. Bunun karşılığında çalışanlar ise dönüştürücü liderlere yüksek derecede güven ve inanç duyar, onlarla özdeşleşmek isterler. Dönüştürücü liderler, karizmatik etkilerinin yanında çalışanlarına olağanüstü çaba ile büyük şeyler başarabilecekleri konusunda ilham verir ve heyecanlandırır. Bunun yanında dönüştürücü liderler bireysel olarak düşünceli olup, çalışanlar arasındaki farklara dikkat eder ve çalışanların gelişimleri için mentorluk yaparlar. Dönüştürücü liderlerin diğer bir özelliği de çalışanlarda zihinsel uyarılmayı gerçekleştirebilme yetenekleridir. Mesta Makine Şirketi başkanlarından Lorenz Iversen'in çalışanlarında zihinsel uyarılmayı gerçekleştirmek için söylediği "*Bu işi siz dünyanın en iyi mekanikerleri olduğunuz için aldık!*" sözü dönüştürücü liderliğin zihinsel uyarma rolüne atıf yapar niteliktedir. Dönüştürücü liderler, zihinsel uyarma ile çalışanlarının eski sorunlara yeni bakış açıları geliştirmelerini, yeni karşılaşılan zorlukları ise çözülecek sorunlar olarak görmelerini öğretme ve rasyonel çözümlere vurgu yapma amacını taşırlar (Bass, 1990). Lowe, Kroeck ve Sivasubramaniam (1996) dönüştürücü liderlerin problemle başa çıkma sürecinde astların egemenliğini sağlayabilecek yeni strateji veya vizyon sunabilme yeteneklerine sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Yapılan araştırmalarda dönüştürücü liderlik faaliyetlerinin dört alt boyutta incelendiği belirtilmektedir. Bunlar; ideal etki, ilham sağlama ve uygun rol modeli, entelektüel teşvik ve bireysel ilgi olarak sıralanmaktadır. Bu

boyutları kısaca açıklamak gerekirse (Tanrıverdi, 2022):

İdeal Etki: Bu faaliyetlerden ilki olan ideal etki “karizma” olarak da nitelendirilmektedir. Liderin takipçilerinin zihninde güven duygusunu oluşturması, takipçiler tarafından saygı kazanması ve sevilmesi neticesinde ortaya çıkan etki bırakma durumu ideal etki olarak tanımlanmaktadır.

İlham Sağlama ve Uygun Rol Modeli: Lider yüksek beklentileri semboller kullanarak takipçilerine basit ve anlaşılır biçimde ifade etmektedir. İlham verici motivasyon ve bir vizyon aktararak takipçilerde köklü değişiklikler sağlamak ve takipçiler içerisinden liderler çıkarabilmek bu boyut ile açıklanmaktadır.

Entelektüel Teşvik: Entelektüel Teşvik boyutu şu şekilde açıklanabilir. Lider, takipçilerin sorun çözme tutumlarında, inançlarında, fikirlerinde değişim meydana getirmekte ve karşılaşılabilecek sorunlar için takipçilerin bu sorunları çözebilme yeteneklerini geliştirmekte, yaratıcılık ile hayal güçlerini kullanmalarına teşvik etmektedir.

Bireysel İlgi: Bu boyutta lider, takipçileri ile birebir iletişim kurarak adil ve eşit şekilde davranmaktadır. Lider, takipçilerini ilgiyle dinlemekte, onların arzu ve isteklerini dikkate almaktadır. Etkili iletişim sayesinde takipçilerinden her birinin güçlü ve zayıf yönlerini anlamaya çalışmakta ve bireysel gelişimlerine katkıda bulunarak aynı zamanda bir koç veya danışman görevi de görmektedir.

Dönüştürücü liderliğin alt boyutlarının her biri, liderin etkili lidere dönüşmesinde önemli role sahiptir. Lider, dört alt boyuttan bir veya birkaçını/tümünü birlikte kullanarak arzu ettiği hedefleri gerçekleştirebilir (Avolio & Bass, 2002).

Ulusal ve uluslararası literatür tarandığında dönüştürücü liderlik konusunda yayımlanmış bibliyometrik analiz çalışması çalışmasına rastlanmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın dönüştürücü liderlik alanında yapılan çalışmaların profillerini sunarak, gelecekte dönüştürücü liderlik konusu ile ilgili yapılacak çalışmalara bakış açısı kazandıracağına inanılmaktadır.

2. Yöntem

Bibliyometrik çalışma metodolojisi, büyük hacimli bilimsel verileri keşfetmesi ve yüksek araştırma etkisi oluşturması yönünden dikkat çekicidir (Savaş, 2023). Bibliyometri, basılı olarak ya da elektronik ortamlarda yayınlanan kitap, dergi, bildiri ve tez gibi çalışmaların matematiksel ve istatistiksel analizlerini ortaya koymak için kullanılan nicel araştırma yöntemidir (Diodato, 2012). Matematiksel ve istatistiksel analizlere dâhil edilen veriler; incelenen yayınların yazarları, atıfları, kaynakları, konuları, üretildikleri ülkeler veya kurumları ile yayın yılları gibi bilgilerden oluşmaktadır. Bibliyometrik analiz ise, bibliyografik materyalin nicel çalışması olarak açıklanır (Pritchard, 1969). Bibliyometrik analiz ile belirli bir bilimsel disipline ait genel görünüm elde edilir. Veri hacminin azami seviyeye ulaştığı ve karmaşıklaştığı günümüzde, verilerin tasnif edilip düzenlenmesinde, daha basit ve anlaşılır hale getirilmesinde bibliyometrik analizin kullanımı bir ihtiyaç haline gelmiştir (Tabak, Barbak ve Öztürk, 2016). Bibliyometrik analizde; çeşitli parametrelerden yararlanarak (yazarlar, konular, yöntemler ve referanslar) incelenen çalışmaların frekans, sosyal ağ ve atıf analizleri yapılabilmektedir (Bulut & İli Demirel, 2022).

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz kullanılırken, literatürü görsel olarak temsil etmek için bibliyometrik grafik ve haritalardan yararlanılmıştır. Bibliyometrik haritalama analizi, bilimsel araştırmanın yapısal ve dinamik yönlerini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik haritalama, disiplinlerin, alanların, uzmanlık alanlarının ve belgelerin veya yazarların birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarının mekânsal bir temsidir. Bibliyometrik haritalama analizi, araştırma alanlarının, uzmanlık alanlarının veya bireysel belgelerin veya yazarların sosyal, entelektüel ve kavramsal yönlerini keşfetmek için yararlı bir teknik olarak kabul edilmektedir. Bibliyometrik haritalar, bibliyografik verilere dayalı bilimsel literatürü görsel olarak temsil etmek amacıyla kullanılan nicel bir yöntemdir ve her biri farklı bilgiler sağlayan ve farklı bir amaca hizmet eden çok sayıda bibliyometrik harita türü bulunmaktadır. Bibliyometrik haritanın temel amacı, belirli bir alandaki veya belirli bir konudaki bilimsel literatürün yapısına genel bir bakış getirmektir. Bibliyometrik haritalar, alanların birbirleriyle olan ilişkilerini görmeye, genel eğilimi izlemeye ve alanda farklı bir bakış kazanmaya yardımcı

olmaktadır. Bununla birlikte bibliyometrik haritalama çok sayıdaki literatürle başa çıkarak özet bilgi sunmak, farklı çalışmaların birbirleriyle olan ilişkilerine bakmak, alanların boyutları hakkında fikir edinmek ve bir konu hakkında üst düzey bilgi edinmek için de kullanılır (Kaya, 2021; Demir, Çiftçi ve Tüfekçi, 2023).

Bu çalışmada “Web of Science” (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. WoS, Clarivate Analytics’e bağlı bir veri tabanı olup, “Science Citation Index Expanded” (SCIE), “Social Sciences Citation Index” (SSCI) ve “Arts & Humanities Citation Index” (A&HCI) indekslerini içermektedir. WoS, bilimsel çevrelerde yapılacak araştırmalar için ihtiyaç duyulan literatüre ulaşmak amacıyla kullanılabilirliği gibi, atıfları takip ederek araştırılan konuya ilişkin kaynakları incelemeye de imkan sağlamaktadır. Bunun haricinde bibliyometrik çalışmalar yapan araştırmacılar da WoS’taki dizinlerde taramalar yaparak veri elde edebilirler (Şeref ve Karagöz, 2019). WoS’un bilimsel araştırma çıktısı hakkında veri sağlaması, bibliyometrik analizi mümkün kılmakta ve çıktı, yaygınlaştırma, iş birliği ile etki hakkında araştırmacılara veri sunmaktadır (Savaş, 2023).

Bibliyometrik haritalama için araştırmalarda farklı programlar, farklı yazılım araçları kullanılmaktadır. Bu çalışmada VOSviewer kullanılmıştır. VOSviewer bir metin madenciliği uygulamasıdır. Bu program sayesinde birçok analiz gerçekleştirilmektedir. VOSviewer yazılım aracı yardımıyla; yazar ortak atıf ağı, anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası, ülke ortak yazarlık ağı haritası, kaynak bibliyografik eşleşme haritası ile doküman atıf ağı haritası oluşturulabilmektedir (Kutlu, 2023). VOSviewer, bibliyometrik haritaların grafik gösterimine özel önem vermektedir. VOS (Visualization of Similarities: benzerliklerin görselleştirilmesi) haritalama tekniğine dayalı çalışan VOSviewer, büyük bibliyometrik haritaların kolay bir şekilde görüntülenerek yorumlanmasında oldukça işlevseldir (Kaya, 2021).

Literatürde çok sayıda bibliyometrik çalışma yapılmış olsa da “dönüştürücü liderlik” ile ilgili mevcut durumu ortaya koyan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle böyle bir eksikliğin giderilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada ilk olarak “Transformational Leadership” konusunda WoS’ta yer alan çalışmalar incelenmiş ve toplamda 8.932 çalışma bulunmuştur. Çalışmada yalnızca makaleler değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmaya dâhil edilen makalelere süre sınırlaması yapılmış ve son 10 yıllık dönemi içeren 2014-2023 döneminde yayımlanmış makaleler üzerinden analizler yapılmıştır. Araştırmadaki verilere 02/11/2023 tarihinde erişim sağlanmıştır. Belirtilen kısıtlar doğrultusunda 7.914 makale ile analizler yapılmıştır.

WoS veri tabanında “dönüştürücü liderlik” ile ilgili çalışmaların bibliyometrik özelliklerini incelemek ve bu özelliklere yönelik ağ haritasını oluşturmak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan araştırma soruları aşağıda verilmiştir:

- 1-WoS’ta 2014-2023 döneminde dönüştürücü liderlik konulu makalelere ilişkin yayın ve atıf sayıları nedir?
- 2-WoS’ta 2014-2023 döneminde dönüştürücü liderlik konulu makalelere ilişkin ülke ve kurum dağılımı nasıldır?
- 3-WoS’ta 2014-2023 döneminde dönüştürücü liderlik konulu makalelere ilişkin yazar ve yayımlandıkları kaynak dağılımı nasıldır?
- 4-WoS’ta 2014-2023 döneminde dönüştürücü liderlik konulu makalelere ilişkin konu alanları dağılımı nasıldır?
- 5-WoS’ta 2014-2023 döneminde dönüştürücü liderlik konulu makalelere ilişkin anahtar kelime ağ haritası dağılımı nasıldır?

3. Bulgular

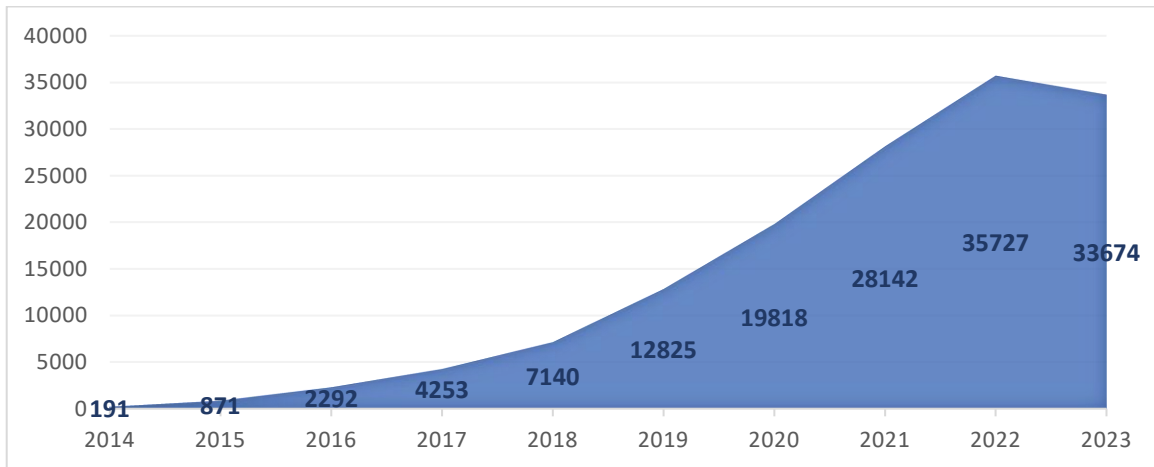
Web of Science veri tabanında taranan dergilerde dönüştürücü liderlik ile ilgili 2014-2023 döneminde yayınlanmış makalelerin yıl bazlı dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Dönüştürücü Liderlik ile İlgili Makalelerin Yıl Bazlı Dağılımı

Yıllar	Web of Science'da Gerçekleştirilen Makale Sayısı
2023	786
2022	1.163
2021	1.163
2020	1.120
2019	923
2018	777
2017	590
2016	548
2015	442
2014	402

Dönüştürücü liderlik ile ilgili 2014 yılında yayımlanan makale sayısı 402 olup yayınların 2022 yılına kadar her yıl arttığı görülmektedir. 2021 ve 2022 yıllarında ise Web of Science veri tabanında taranan dergilerde dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerin 1.163 olduğu görülmüştür. Bununla birlikte dönüştürücü liderlik ile ilgili en az makalenin 2014 yılında, en fazla makale 2021 ve 2022 yıllarında yayımlandığı bulgularına ulaşılmıştır (Tablo 1).

Dönüştürücü liderlik konusuyla ilgili yayımlanan makalelerin hangi yıllarda ne kadar alıntılındığının dağılımı Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Yayınların Yıllara Göre Atıf Sayısı

Dönüştürücü liderlik ilgili makalelerin toplam alıntılanma sayısı 144.933'dür. İncelenen makalelerdeki atıf sayılarının çoktan aza olacak şekilde; 2022 yılında 35.727, 2023 yılında 33.674, 2021' de 28.142, 2020' de 19.848, 2019' da 12.825, 2018' de 7.140, 2017 yılında 4.253, 2016' da 2.292, 2015' de 871 ve son olarak 2014 yılında 191 adet olduğu saptanmıştır.

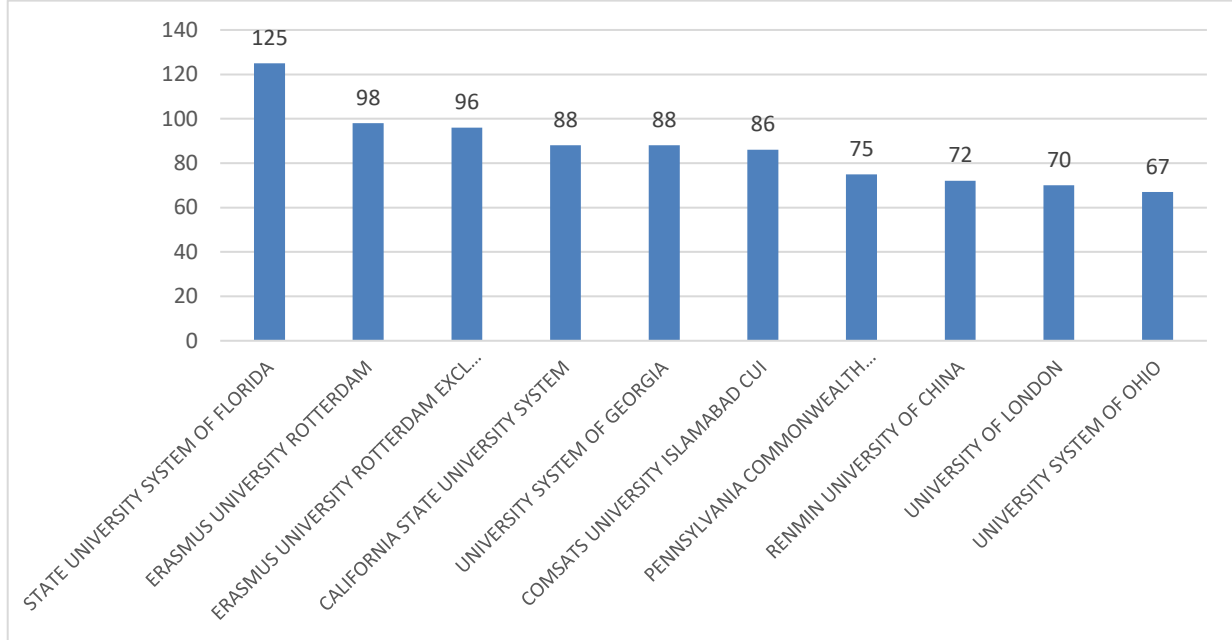
Web of Science veri tabanında taranan dergilerde dönüştürücü liderlik ile ilgili 2014-2023 döneminde yayınlanmış makalelerin yayımlandığı ülkeler ve makale sayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Dönüştürücü Liderlik ile İlgili Makalelerin Yayımlandıkları Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Makale Sayısı	Ülkeler	Makale Sayısı
ABD	1.703	Kanada	400
Çin	1.439	Almanya	398
İngiltere	562	Hollanda	349
Avustralya	536	Malezya	329
Pakistan	495	İspanya	322

Dönüştürücü liderlik konusu ile ilgili en fazla yayın yapan ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir (1.703). ABD'yi sırasıyla Çin (1.439), İngiltere (562), Avustralya (536) ve Pakistan (495) izlemektedir. Kanada 400 makale ile 6. Sırada yer alırken Almanya 398 makale ile 7, Hollanda 349 makale ile 8, Malezya 329 makale ile 9 ve İspanya 322 makale ile 10. sıradadır. Türkiye ise dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makale sayılarına göre 30 çalışma ile 20. sırada yer almaktadır.

Dönüştürücü liderlik konusuyla ilgili yayımlanan makalelerin kurumlara göre dağılımı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yayınların Kurumlara Göre Dağılımı

Dönüştürücü liderlik konusuyla ilgili yayımlanan makalelerin kurumlara göre dağılımına bakıldığında "State University System of Florida" 125 makale ile ilk sırada yer alırken onu "Erasmus University Rotterdam" 98 makale ile takip etmektedir.

Dönüştürücü liderlik konusuyla ilgili WoS'ta yayımlanan makalelerin yazarlara göre dağılımı ve makale sayıları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Dönüştürücü Liderlik ile İlgili Makalelerin Yazarlara Göre Dağılımı

Yazarlar	Makale Sayısı	Yazarlar	Makale Sayısı
De Clercq, Dirk	22	Tuan, Luu Trong	13
Le, Phong Ba	18	Dhar, Rajib Lochan	12
Rowold, Jens	17	Lei, Hui	12

Dartey-Baah, Kwasi	14	Aboramadan, Mohammed	12
Vandenberghe, Christian	13	Pereira, Renato	12

Dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerin yazarlarının dağılımları değerlendirildiğinde Kanada'daki Brock Üniversitesi'nde görev alan "Dirk De Clercq" 22 makale ile birinci sıradadır. Vietnam'daki Hanoi Endüstri Üniversitesi'nden "Phong Ba Le" 18 çalışma ile ikinci, Almanya'daki Dortmund Teknoloji Üniversitesi'nden "Jens Rowold" 17 çalışma ile üçüncü olarak takip etmektedir.

WoS'ta yer alan dergilerde dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerin kaynaklar/dergiler bazında dağılımı ve makale sayıları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Dönüştürücü Liderlik ile İlgili Makalelerin Kaynaklar/Dergiler Bazında Dağılımı

Kaynaklar	Makale Sayısı	Kaynaklar	Makale Sayısı
Frontiers in Psychology	314	Personnel Review	85
Leadership Organization Development Journal	213	Journal of Business Research	80
Sustainability	211	Current Psychology	75
Leadership Quarterly	115	International Journal of Environmental Research and Public Health	72
Journal of Business Ethics	98	Sage Open	66

Tablo 4'e göre dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerde 314 makale ile "Frontiers in Psychology" adlı derginin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Onu takiben "Leadership Organization Development Journal" adlı dergi 213, "Sustainability" adlı dergi ise 211 makale yayımlamıştır. "Leadership Quarterly" dergisi 115 adet makale sayısı ile 4. sırada yer alırken "Journal of Business Ethics" dergisi belirtilen dönemde konuyla ilgili 98 makale yayımlayarak 5. sırada yer almaktadır.

WoS'ta yer alan dergilerde dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerin konu alanları ve makale sayıları açısından dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dönüştürücü Liderlik ile İlgili Makalelerin Konu Alanları Açısından Dağılımı

Konu Alanları	Makale Sayısı	Konu Alanları	Makale Sayısı
Yönetim	3.305	Kamu Yönetimi	344
İşletme	1.285	Konaklama Turizmi	330
Uygulamalı Psikoloji	1.021	Çevre Bilimleri	326
Multidisipliner Psikoloji	599	Çevre Çalışmaları	277
Eğitim Araştırmaları	536	Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi	256

Tablo 5'e göre dönüştürücü liderlik ile ilgili en çok yayımlanan konu alanı 3.305 makale (%41,8) "Yönetim" alanıdır. Bu alanı 1.285 makale ile (%16,2) "İşletme" alanı takip etmektedir. "Uygulamalı psikoloji" alanı ise; 1.021 makale ile (%12,9) 3. sıradadır.

Bu çalışmada kullanılan anahtar kelimelerin birlikte bulunma (co-occurrence) haritası Şekil 3'de gösterilmektedir.

Şekil 5'te "Liderlik" (Leadership), "Psikolojik Güçlendirme" (Psychological Empowerment), "İşe Adanmışlık" (Work Engagement), "Yaratıcılık" (Creativity), "İş Performansı" (Job Performance) ve "İş Tatmini" (Job Satisfaction) anahtar kelimelerinin dönüştürücü liderlik anahtar kelimesi ile sıklıkla birlikte tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle sonraki yıllarda dönüştürücü liderlik ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda belirtilen alt konuların ilişkilendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde birçok disiplinde çok sayıda bilimsel yayın üretilmektedir. Nicelik açısından bilimsel yayınların artışıyla birlikte bu yayınların çeşitli yöntemler aracılığıyla derlenmesi önem kazanmıştır. Literatür hacminin büyümesi sonucunda bilim insanları, araştırma alanlarını güncel, kapsamlı ve nesnel bakış açısıyla tanımlamak ve yapılandırmak için bilgisayarlı yöntemlerin kullanıldığı araçları kullanmaya başlamıştır. Bu yöntemler yardımıyla literatürün görsel temsili yapılabilmektedir (Demir vd., 2023). Bibliyometrik çalışmalar da bu yöntemlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bibliyometrik çalışmalar, çeşitli parametreler aracılığıyla akademik yayınların profillerini değerlendirebilmek için önemli görülmektedir. Bibliyometrik analizler, incelenen konulara ilişkin yapılacak diğer çalışmalara yol göstericidir. Ayrıca bibliyometrik analizlerin incelenen çalışmaların yayın ölçütleri açısından ele alınmasını da mümkün kılması nedeniyle konuyla ilgili gelecekte yapılması planlanan çalışmaların geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Bibliyografi çalışmaları sayesinde değerlendirilen makalelerin profilleri ortaya konulmakta, varsa eksiklikler saptanmakta ve bu eksiklikler dikkate alınarak sonraki çalışmaların daha iyi kurgulanması mümkün olabilmektedir (Bulut & İli Demirel, 2022).

Yönetim biliminde 21. Yüzyılda liderlik temalı birçok çalışmanın ana konusu olan dönüştürücü liderlik kavramının bilimsel dinamizmini gözlemlemek amacıyla yapılan bu çalışmada ilk olarak WoS'ta "Dönüştürücü Liderlik" ile ilgili yayımlanmış makaleler incelenmiş ve toplamda 8.932 çalışma bulunmuştur. İncelenen makalelere süre sınırlaması yapılmış ve son 10 yıllık dönemi içeren 2014-2023 yılları arasında yayımlanmış makaleler üzerinden analizler yapılmıştır. Belirtilen kısıtlar doğrultusunda 2014-2023 döneminde yayımlanmış olan 7.914 makale bibliyometrik analiz ile görsel haritalama tekniği uygulanarak incelenmiştir. Bibliyometrik analiz aracılığıyla dönüştürücü liderlik kavramına ilişkin eğilimler belirlenerek genel bir bakış açısı getirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak makale sayıları ve atıflar analiz edilmiştir. Analizler doğrultusunda 2014-2022 yılları arasında makale sayılarının çoğalarak devam ettiği belirlenmiştir. En fazla makalenin 2021 ve 2022 yıllarında, en fazla atfın ise 2022 yılında yapıldığı görülmüştür. Dönüştürücü liderlik ile ilgili en fazla makale yayımlanmış ülkelerin "ABD" ve "Çin" olduğu tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili en fazla makale yayımlayan kurumlara bakıldığında "State University System of Florida" kurumunun diğerlerine göre açık ara önde olduğu bulunmuştur. İncelenen dönemde dönüştürücü liderlik yazınına en çok katkı sağlayan yazar dağılımları incelendiğinde "Dirk De Clercq" birinci sırada yer alırken onu sırasıyla "Phong Ba Le" ve "Jens Rowold" takip etmiştir. Bu bilgiler ışığında konu ile ilgili çalışma yapmayı düşünen araştırmacıların bu yazarların dönüştürücü liderlik ile ilgili makalelerini incelemeleri yararlı olacaktır. Dönüştürücü liderlik ile ilgili en fazla makale yayımlayan dergi "Frontiers in Psychology" olurken, onu "Leadership Organization Development Journal" ve "Sustainability" dergileri izlemiştir. Bu bağlamda dönüştürücü liderlik ile ilgili özgün ve nitelikli makale yapmayı planlayan yazarların uluslararası yayın açısından bu dergileri göz önünde bulundurmaları fayda sağlayacaktır. Dönüştürücü liderlik konusu, en çok "yönetim" alanında çalışılmıştır. Yönetim alanını "işletme" ve "uygulamalı psikoloji" alanları takip etmiştir. Çalışmada anahtar kelimelerin birbirleri ile olan ağ yapısı da incelenmiş ve toplamda 9 küme, 4.381 bağlantı ile birlikte 10.997 toplam bağlantı gücü bulgularına ulaşılmıştır. Ağ haritasına bakıldığında WoS'ta dönüştürücü liderlik ile ilgili yayımlanan makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimenin "Leadership" (Liderlik) olduğu ve onu "Job Satisfaction" (İş Tatmini) anahtar kelimesinin takip ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca dönüştürücü liderlik kavramının "Leadership Styles" (Liderlik Tarzları) ve "Transactional Leadership" (İşlemsel Liderlik) anahtar kelimeleri ile sıklıkla bir arada kullanıldığı, "Servant Leadership" (Hizmetkar Liderlik), "Performance" (Performans) ve "Work Engagement" (İşe Adanmışlık) anahtar kelimeleri ile güçlü ilişkilere sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Anahtar kelimelerin son yıllardaki birlikte kullanımına bakıldığında; "Covid19" (Covid-

19), “Green Transformational Leadership” (Yeşil Dönüştürücü Liderlik) ve “smes” (KOBİ’ler) anahtar kelimelerinin son zamanlarda dönüştürücü liderlik ile birlikte çalışıldığı görülmüştür. Anahtar kelime yoğunluk haritası incelendiğinde dönüştürücü liderlik kavramının “Leadership” (Liderlik), “Psychological Empowerment” (Psikolojik Güçlendirme), “Work Engagement” (İşe Adanmışlık), “Creativity” (Yaraticılık), “Job Performance” (İş Performansı) ve “Job Satisfaction” (İş Tatmini) anahtar kelimeleri ile sıklıkla tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonuçlarının dönüştürücü liderlik ile ilgili ileriki zamanlarda çalışma planlayanlara anahtar kelimeler, yayın yapılacak ülkeler ve dergiler, işbirliği yapılacak kurumlar, takip edilecek yazarlar ve referans gösterilecek kaynakların neler olduğunu göstermesi nedeniyle katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynaklar

- Avolio, B. J., & Bass, B. M. (2002). *Developing potential across a full range of leadership: Cases on transactional and transformational leadership*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781410603975>
- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational dynamics*, 18(3), 19-31. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-5](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-5)
- Bulut, Z., & İli Demirel, N. (2022). Türkiye ve dünyadaki "hüzün turizmi" çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(1), 67-88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2225295>
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1994). Charismatic leadership in organizations: Perceived behavioral attributes and their measurement. *Journal of Organizational Behavior*, 15(5), 439-452. <https://doi.org/10.1002/job.4030150508>
- Çankaya, M. (2023). Dönüştürücü liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *EKEV Akademi Dergisi*, (94), 206-217. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1257344>
- De Bakker, F. G., Groenewegen, P., & Den Hond, F. (2005). A bibliometric analysis of 30 years of research and theory on corporate social responsibility and corporate social performance. *Business & Society*, 44(3), 283-317. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0007650305278086>
- Demir, Y., Çiftçi, G. E., & Tüfekçi, İ. (2023). Kadına yönelik ekonomik istismara ilişkin bibliyometrik bir analiz. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 13(1), 552-572. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1229590>
- Diodato, V. P. (2012). *Dictionary of bibliometrics*. London, NY: Routledge.
- Gong, Y., Huang, J. C., & Farh, J. L. (2009). Employee learning orientation, transformational leadership, and employee creativity: The mediating role of employee creative self-efficacy. *Academy of management Journal*, 52(4), 765-778. <http://www.jstor.org/stable/40390315>
- Kaya, S. (2021). Hasta güvenliği kültürünün değerlendirilmesinde güvenlik tutumları anketi: Bibliyometrik bir analiz. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(4), 829-866.
- Kutlu, M. K. (2023). Vos veri tabanında yer alan empatik iletişim konulu akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 10(96), 1300-1310. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8112056>
- Lowe, K. B., Kroeck, K. G., & Sivasubramaniam, N. (1996). Effectiveness correlates of transformational and transactional leadership: A meta-analytic review of the MLQ literature. *The leadership quarterly*, 7(3), 385-425. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(96\)90027-2](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(96)90027-2)
- Sarıcan, N. (2023). *Dönüştürücü liderlik davranışlarının örgütsel sessizliğe etkisi ve psikolojik güçlendirmenin aracı rolü*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Savaş, Y. (2023). Yönetim alanında fenomenoloji kavramının görsel haritalama tekniğiyle bibliyometrik analizi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 472-490. <https://doi.org/10.47097/piar.1270484>
- Şeref, İ., & Karagöz, B. (2019). Türkçe eğitimi akademik alanına ilişkin bir değerlendirme: Web of Science veri tabanına dayalı bibliyometrik inceleme. *Journal of Language Education and Research*, 5(2), 213-231. <https://doi.org/10.31464/jlere.578224>
- Tabak, A, Barbak, A., & Öztürk, T. (2016). Kamu politikası disiplininin kavramsal gelişimini bibliyometri kullanarak anlamak mümkün mü?: 1980-2014 döneminin bilimsel haritalama analizi. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 117-143. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/263055>
- Tanrıverdi, M. (2022). *Dönüştürücü liderlik tarzının çalışanların örgütsel bağlılığı üzerine etkisi: perakende sektöründe bir araştırma (İstanbul ili Şişli ilçesi örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tichy, N. M., & Devanna, M. A. (1986). *The transformational leadership*. New York: Wiley.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Muhasebede E-Dönüşüm ve Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi

E-Transformation in Accounting and Blockchain Technology

Harun KISACIK¹

Sema POYRAZ CAN²

¹ Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
Yönetim ve Organizasyon, Çorum Türkiye
e-mail: harunkisacik@hitit.edu.tr

² Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO,
Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü,
Çorum Türkiye,
e-mail: semapoyrazcan@hitit.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 7.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 15.3.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Harun KISACIK
harunkisacik@hitit.edu.tr

Atf /Cite this article:

Kisacik, H., & Poyraz Can, S. (2024).
Muhasebede E-Dönüşüm ve Blok Zinciri
(Blockchain) Teknolojisi. *Erzurum Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 19, 92-102.

Bu çalışma, 14-16 Eylül 2023 tarihlerinde
Çorum'da düzenlenen 10. Uluslararası
Muhasebe ve Finans Araştırmaları
Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş ve
bildiri kitabında özeti yayınlanmıştır.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

İnsanlık tarihi kadar eski olan muhasebede kayıtlar, ilk çağlarda taş tabletlere, kâğıdın icadı ile defterlere yazılmıştır. Bilgisayarın icadı ile kayıtlar, defterler yerine bilgisayarlarda tutulmaya başlanmıştır. İnternetin toplum hayatına girmesiyle sanallaşma muhasebede de kendini göstermiş, fatura, irsaliye vb. ticari belgeler kâğıt kullanılmadan internet ortamında oluşturulmaya, muhasebe kayıtları internet ağlarında tutulmaya ve muhafaza edilmeye başlanmıştır. Teknolojik gelişmelerle muhasebe meslek mensuplarının belgelerin toplanarak kayıt altına alınması görevi kısmen ortadan kalkmaktadır. Hemen hemen her sektörde teknolojik gelişmelerin istihdam sorunu ortaya çıkarması muhasebe mesleğinde de kendini göstermektedir. Bu sorundan kurtulmanın yolu muhasebe meslek mensuplarının alanları ile ilgili olarak kendilerini geliştirmeleri ile mümkündür. Muhasebe meslek mensupları mesleğin özü olan mali müşavirlik konusunda ön plana çıkarak rekabet üstünlüğü sağlayabilecekler ve sektörde var olabilmeye mücadelesini kazanabileceklerdir. Aksi takdirde teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan sorun muhasebe meslek mensuplarında işsizler ordusu ortaya çıkaracaktır. Çalışmada muhasebe uygulamalarında e-dönüşüm ele alınarak teknolojik gelişmelerde geline son aşamada blok zinciri teknolojisinin ticari belgeler ve ticari defterlerde kullanılabilirliği araştırılmıştır. Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılabilirliği ön görüşü kapsamında muhasebe meslek mensuplarının dikkat etmesi gereken hususlara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebede E-Dönüşüm, Blok Zinciri, Blok Zincirli Defter, Üç Taraflı Muhasebe Sistemi

Abstract

Accounting records in accounting, which is as old as human history, were written on stone tablets in the early ages and in notebooks with the invention of paper. With the invention of the computer, accounting records began to be kept on the computer instead of paper. With the introduction of the Internet into social life, virtualization has also shown itself in accounting, invoices, waybills, etc. commercial documents have started to be created on the internet without using paper, and accounting records have been kept and preserved on internet networks. With technological developments, the duty of professional accountants to collect and record documents is partially eliminated. The fact that technological developments create employment problems in almost every sector also shows itself in the accounting profession. The way to get rid of this problem is possible by professional accountants to improve themselves in their fields. Professional accountants will be able to gain competitive advantage by coming to the fore in the subject of financial consultancy, which is the essence of the profession, and will be able to win the struggle to exist in the sector. Otherwise, the problem that arises with technological developments will create an army of unemployed accountants. In the study, e-transformation in accounting applications was discussed and the usability of blockchain technology in commercial documents and commercial books was investigated at the latest stage in technological developments. Within the scope of the prediction that blockchain technology can be used in accounting applications, suggestions have been developed regarding the issues that professional accountants should pay attention to.

Keywords: Accounting, E-Transformation in Accounting, Blockchain, Blockchain Ledger, Triple Entry Accounting System.

Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden beri zihinsel kapasitesi ölçüsünde yüce bir güce inanma, bu güce yaklaşarak ondan Makineleşme ve teknolojik gelişmeler birçok alışkanlığı, uygulamayı revize etmektedir. Muhasebe uygulamaları da teknolojik gelişmelere paralel olarak değişime uğramaktadır. Makineleşme ile birlikte defterlere el ile yazılan muhasebe kayıtları bilgisayarlarda tutulmaya başlanmış ancak yine defterlere yazdırılmıştır. Teknolojik gelişmelerle sanallaşma furçasına muhasebe de dâhil olmuş herhangi bir yerdeki bilgisayardan internet ağları ile muhasebe işlemleri ticari defterlere kaydedilerek basılı ticari defterler yerine elektronik ticari defterlere geçiş gerçekleşmiştir. Blok zinciri teknolojisi, bloklar halinde depolanan işlemlere ilişkin kayıtların söz konusu işlemleri doğrulamak amacıyla algoritmalar kullanmak suretiyle eşler arası bir ağa bağlı birden fazla bilgisayarda tutulduğu sistem olarak tanımlanmaktadır (Karcıoğlu ve Binici, 2023: 69). Özellikle son dönemlerde gelişen blok zinciri teknolojisi resmi bir otoriteye bağımlılığı da ortadan kaldırması ve birçok açıdan daha da güvenilir olması özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Blok zinciri teknolojisinin gelecekte ticari belgelerin oluşturulması, mali nitelikteki işlemlerin ticari defterlere kaydedilmesi, ticari defterlerin onaylanması vb. alanlarında muhasebe uygulamalarında da yaygın olarak kullanılması öngörülmektedir.

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nda muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu:

- Defter tutmak
- Finansal tabloları düzenlemek
- Beyanname düzenlemek
- Muhasebe sistemi kurmak veya müşavirlik yapmak
- Denetim

olarak ifade edilmektedir.

İşletmelerin mali nitelikteki işlemleri belgelere dayanarak muhasebe meslek mensubu tarafından ticari defterler aracılığıyla kayıt altına alınmaktadır. Kayıt aşamasından sonra bilgisayar ortamlarında kullanılan muhasebe programları tarafından kayıtlar sınıflandırılmakta, özetlenmekte ve nihayetinde bilgi kullanıcılarının istifadesine sunulan mali tablolar oluşturulmaktadır.

Hâlihazırda muhasebe meslek mensubu tarafından fatura, fiş vb. ticari belgeler muhasebe programlarına girilmek sureti ile yukarıda sıralanan mesleğin konusunu oluşturan ilk üç işlem muhasebe programı tarafından gerçekleştirilmiş olmaktadır. Ticari defterler, fatura ve fatura benzeri ticari belgeler günümüzde elektronik ortamlarda tutulmaktadır. Bu sürece ilerleyen dönemlerde blok zinciri teknolojisinin de dâhil olacağı göz önüne alındığında muhasebe kayıt işlemlerinde meslek mensuplarına olan ihtiyaç da azalacaktır. Bu bağlamda muhasebe meslek mensuplarının mali müşavirlik ve dijital uygulamalar konusunda kendilerini geliştirmeleri, bu alanda kalifiye eleman olmaları kaçınılmaz bir gerçekliktir. Aksi takdirde kendini geliştirmeyen meslek mensuplarının iş bulmaları imkânsız hale gelecektir.

Çalışmada ilk olarak muhasebe işlemlerinde gerçekleşen e-dönüşüm incelenerek daha sonra blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılabilirliği ele alınacaktır. Son olarak muhasebe uygulamalarında gerçekleşen e-dönüşüme blok zinciri teknolojisinin de dâhil olması ile birlikte muhasebe meslek mensuplarının dikkat etmesi gereken hususlara ilişkin öneriler geliştirilecektir.

1. Muhasebede E-Dönüşüm

Birlikte yaşamının gereği olarak ortaya çıkan alış-veriş (ticaret) beraberinde ticari faaliyetlerin kayıt altına alınması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Muhasebe, toplu halde yaşama geçiş kadar eskidir. İlkel toplumlarda yasal zemine oturtulmuş resmi bir uygulama olmasa da stok kontrolü, veresiye alacakların takibi, kar-zarar hesaplamaları vb. bağlamında kısmi muhasebe uygulamaları var olmuştur. Modern hayatın başlaması ile hukuk sistemleri gelişmiş, iş ve işlemler resmîleştikçe muhasebe de yasal zemine oturmuştur. Yasal zorunluluk

kapsamında düzenlenen belgeler, tutulan ticari defterler teknolojik gelişmelere paralel olarak değişim ve gelişim göstermiştir.

İlk üç endüstri devrimi mekanizasyon, elektrik ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte ortaya çıkmıştır (Demirkan ve Coşkun Arslan, 2019: 41). Önceki sanayi devrimlerine kıyasla 10 kat daha hızlı ve 300 kat daha büyük ölçekte gerçekleştiği tahmin edilen (Kruskopf vd., 2019: 2) Endüstri 4.0 ile birlikte nesnelerin interneti, bulut bilişim sistemleri, yapay zekâ, sanal gerçeklik, üç boyutlu yazıcılar, blok zinciri vb. birçok teknolojik gelişme ortaya çıkmaktadır (Eş ve Atasoy, 2022: 254-255).

Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde teknolojik gelişmelerin hayatın her alanına girmesi ile birlikte yeni kavram ve uygulamalar da beraberinde gelmektedir (Kısacık ve Çakar, 2023: 114). Elektronik ticaret (e-ticaret), elektronik fon transferi (EFT) vb. ekonomik sistemde meydana gelen gelişmeler muhasebede elektronik dönüşümü kaçınılmaz kılmaktadır (Spilnyk vd., 2022: 218-219). Dijital muhasebe, gelişen teknolojilere dayalı olarak muhasebe süreçlerinin dijitalleştirilmesi ve otomatikleştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir (Lehner vd., 2019: 1).

Matbu şekilde bastırılıp el yazısı ile düzenlenen faturalar, irsaliyeler vb. ticari belgeler ve el yazısı ile tutulan ticari defterler teknolojik gelişmelerle bilgisayar yardımı ile düzenlenmeye başlanmış, dijitalleşen muhasebe uygulamaları ile birlikte ticari belgeler de ticari defterler de elektronik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kâğıt ve zaman tasarrufu sağlayan elektronik belge ve defterler kayıt dışı ekonomi ile mücadelede de etkili olmaktadır (Poyraz Can, 2022: 917). Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılmaya başlanması ile birlikte muhasebede elektronik dönüşümün daha da hızlanacağı öngörülmektedir.

2. Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi

Para transferi, ödemeler vb. bankacılık işlemleri güvenilir üçüncü bir taraf olarak değerlendirilen finansal kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Finansal işlemler finansal kurumlara bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılığı ortadan kaldırmak için finans ve teknolojinin bir araya getirilmesi ile blok zinciri (blockchain) sistemi geliştirilmiştir (Şahin ve Özkan, 2018: 241). Kripto varlıklarla özdeşleştirilen blok zinciri aslında bir altyapı teknolojisidir. Merkezi bir yapısı olmaması yani bir devlete ya da kuruma bağımlı olmaması ve yetkisiz erişilemez olması blok zincirini benzersiz kılmaktadır (Akgül, Şahin ve Şenol, 2022: 159).

Her ne kadar kripto paraların yazılımsal mimari alt yapısı olarak akla gelse de yeni dönemin teknolojisi olan blok zinciri teknolojisi sadece kripto paralarla sınırlı değildir (Demir, Arslan, Ülker ve Bacak, 2021: 104). Blok zinciri teknolojisi, işlemleri kaydetmek için merkeziyetsiz bir yapıya sahiptir (Coşkun Arslan, 2022: 141). Blok zinciri teknolojisinin merkezi bir otoriteye bağlı olmaması özelliği sayesinde sistem, kripto para piyasası, lisanslı depoculuk vb. (Poyraz Can ve Kısacık, 2024: 397) birçok alanda olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da tercih edilebilir ve kullanılabilir olmaktadır.

Blok zinciri sistemi muhasebe defterine benzerdir. Eşler arasında işlem yapıldığı zaman söz konusu işlem şifrelenmiş bir şekilde kayıt altına alınmaktadır. Blok zinciri sisteminin açık bir defter olma özelliğinden dolayı isteyen herkes bu ağa özgürce katılabilmektedir (Şahin, 2018: 77).

Blok zinciri teknolojisinin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Demirkan ve Coşkun Arslan, 2019: 47):

- Paylaşılabilir,
- Programlanabilir,
- Emniyetli,
- Güvenilir,
- Herhangi bir otoriteye bağımlı olmama,
- Herkes tarafından gözden geçirilebilir.

Blok zinciri teknolojisi bu özelliklerinden dolayı tercih edilebilir bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bilgi kullanıcılarının istifadesine sunulacak olan muhasebe verilerinin de söz konusu özelliklerden birçoğunu

bünyesinde barındırması beklenmektedir.

3. Literatür Araştırması

Son dönemlerde popüler olması ve birçok alanda kullanılabilir olması sebebi ile literatürde blok zinciri teknolojisini ele alan çalışmaların oldukça fazla olduğu gözlemlenmektedir. Literatürde blok zinciri teknolojisinin muhasebe ile ilişkisinin incelendiği çalışmalar aşağıda özet olarak sunulmuştur.

Doğan ve Ertugay (2019) blok zinciri teknolojisinin muhasebe kayıt sistemleri üzerindeki etkilerini ele aldıkları çalışmalarında blok zinciri teknolojisinin muhasebeyle ilişkili olası uygulamalarını tartışmışlardır. Blok zinciri teknolojisinin uygulanması için hali hazırda zamanla aşılacak engellerin sıralandığı sonuç bölümünde sürecin beraberinde getireceği faydalar değerlendirilmiştir.

Rındaşu (2019) araştırmasında muhasebe uygulayıcılarının blok zinciri teknolojisinin kullanımından hangi bağlamlarda yararlanabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Gereksiz faaliyetleri ortadan kaldırma potansiyeli ve artırılmış düzeyde veri güvenliği sunması nedeniyle blok zinciri teknolojisinin ana zorlukları ve avantajları hakkında pratik bir bakış açısı geliştirilmiştir. Böylece muhasebe mesleğinin gelecekte nasıl hareket edilecek bir alan olacağına dair bir analiz yapılmıştır.

Pimentel ve Boulianne (2020) muhasebe-blok zinciri literatürünün incelemesini yaparak gelecekteki araştırma fırsatları için mevcut eğilimler ve öneriler üzerinde durdukları çalışmalarında 7 alan tanımlaması yapmışlardır. Blok zinciri teknolojisinin geleceği, muhasebe üzerindeki etkisi, denetim hususları, kripto varlıklar için finansal raporlama, vaka çalışmaları ve vergilendirme olarak sıralanabilecek konularda ağırlıklı olarak blok zincir uygulamalarının muhasebe bilgi sistemleri üzerindeki etkisine yoğunlaşılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Pugna ve Duşescu (2020) araştırmalarında muhasebede blok zinciri teknolojisine geçişin organizasyonel zorlukları ve potansiyel olarak sağlayacağı katkılar üzerinde durmuşlardır. Çalışmanın sonucunda, hem muhasebe alanına hem de muhasebe meslek mensuplarının gelecekteki rolüne dair ikili bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarının blok zinciri teknolojisinin muhasebeyle bütünleşmesi neticesinde akıllı sözleşmelerin doğrulayıcısı konumunda sınırlı bir görev ifa edecekleri belirtilmiştir.

Deran, Dikmen ve Özçelik (2021) araştırmalarında blok zinciri teknolojisinin ödeme, muhasebe bilgi sistemleri ve denetim alanlarındaki etkilerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Ayrıca kripto varlıkların finansal tablolarda raporlanırken genel olarak hangi hesap grubunun kullanılmasının uygulama birliği sağlayacağı belirtilmiştir. Çalışmada yapılan fayda maliyet analizlerinin sonucuna göre blok zinciri teknolojisinin muhasebe bilgi sistemlerine entegrasyonunun henüz mümkün olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Güdelci (2022) çalışmasında blok zinciri teknolojisinin, muhasebenin ihtiyaçlarına cevap verecek bir yapıya sahip olduğu ve bu nedenle gelecekte şekillenecek muhasebe ve denetim alanlarında yenilikçi uygulamalara konu olacağı üzerinde durmuştur. Çalışmanın sonunda üçlü kayıt sistemi ve merkeziyetçi olmayan yapılanmanın muhasebeye etkilerinin olumlu yönde olacağı sonucuna varılmıştır.

Belluci, Cesa Bianchi ve Manetti (2022) çalışmalarında muhasebe uygulamalarının blok zincirden nasıl etkileneceğini araştırmışlardır. Araştırmada 346 makalenin sistematik literatür taraması yapılmıştır. Blok zinciri uygulamasının merkeziyetsiz ve şeffaf yapısının muhasebe güvenilirliğini geliştirirken, aynı zamanda üç girişli defter tutma, işlemlerin değiştirilemezliği, kripto para birimlerinin finansal tablolarda temsili, değer zinciri yönetimi, denetim ve raporlama gibi pek çok konuda yeni yeterlilikler getireceğini belirtmişlerdir.

Ürgüp (2023) çalışmasında muhasebe ve denetim üzerindeki blok zinciri teknolojisinin etkilerini incelemiş, blok zinciri teknolojisinin üç taraflı bir kayıt sistemini gündeme getirerek muhasebeye farklı bir bakış açısı ortaya koyduğunu ancak bu durumun kullanılagelen çift taraflı kayıt sisteminin gereksiz olduğu sonucunu doğurmadığını, internet tabanlı gerçekleşen muhasebe işlemlerinde blok zincirinin de yer alacağını, böylece bilgi kullanıcılarına hata ve hilelerin en aza indirildiği, güvenli finansal tabloların sunulabileceğini ifade etmiştir.

Akyüz ve Gülten (2023) çalışmalarında metaverse kavramını detaylı bir şekilde ele alarak metaverse uygulamalarının muhasebe bilim alanına olası etkilerini incelemişler, henüz gelişme evresinde olan metaverse ile

gelecekte daha sık karşılaşılacağını ifade etmişlerdir.

Bağdat ve Şenol (2024) çalışmalarında endüstri 4.0 teknolojilerinin muhasebe mesleğinde yeni kavramlar ortaya çıkaracağı ve muhasebenin geleceğine yön vereceği, dijital dönüşüm üzerine muhasebe meslek mensuplarına verilen eğitimlerin yetersiz olduğu, muhasebe mesleğinin gelecekte danışmanlık, müşavirlik, bütçeleme yönüne evirileceği sonuçlarına ulaşmışlardır.

Şahin (2024) çalışmasında meta veri tabanında gerçekleştirilecek olan muhasebe ve denetim uygulamalarını iyileştirmek için meslek mensuplarının, akademisyenlerin, uluslararası muhasebe ve denetim kuruluşlarının bilgi iletişim teknolojisi uzmanları ile işbirliği içinde güncellenen standartlar, kapsamlı çerçeveler ve yenilikçi yöntemler geliştirmek vb. için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Beştaş ve Aslan (2024) çalışmalarında literatür incelemesi yaparak muhasebe sistemlerine blok zinciri teknolojisinin olası etkilerini açıklamışlar ve alanla ilgili yapılan çalışmaların daha çok teorik düzeyde kaldığı sonucuna varmışlardır.

Bu çalışmada ise blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması öngörüsü kapsamında muhasebe meslek mensuplarına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Çalışmanın hem muhasebe meslek mensuplarına hem de literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

4. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Teknolojik gelişmelerle birlikte değişen ve gelişen muhasebe uygulamalarında, gerçekleştirilen işlemler ve muhasebe sonuçlarının (finansal tablolar) sunumu bağlamında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Elektronik dönüşüm ve blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarına etkilerinin incelenmesi, bilgi kullanıcılarına özellikle de muhasebe meslek mensuplarına yol göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılabilirliği öngörüsü kapsamında blok zincirli ticari belge ve ticari defterlerin gelecekte ortaya çıkacak olası etkilerinin ortaya konmasıdır. Bu bağlamda Türkiye’de araştırmaya konu edilen bu çalışmada teknolojik gelişmelerin muhasebe uygulamalarında ortaya çıkardığı dijitalleşme ile birlikte elektronik belge ve elektronik ticari defter uygulamaları ele alınmıştır.

5. Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisinin Muhasebeye Uygulanabilirliği

2000 yılında dörtte birlik kısmı elektronik olan muhasebe uygulamalarının 2017 yılında tamamına yakını elektronik olmuştur. Bu durum muhasebede e-dönüşümün çok hızlı gerçekleştiğinin bir göstergesidir (Şeker ve Hoş, 2021: 955). Muhasebenin e-dönüşüme çok hızlı adapte olması blok zinciri teknolojisine de adapte olabileceğini göstermektedir.

Blok zinciri teknolojisi, aralarında güven tesis etmek için herhangi bir neden olmayan, birbirlerini tanımayan, kısaca birbirlerine güvenmeleri gerekmeyen insanların merkezi bir otoriteye bağımlı olmadan kendi aralarında işlem yapabilmelerine olanak sağlayan bir sistemdir (Demirkan ve Coşkun Arslan, 2019: 47).

Muhasebe verilerinin güvenli şekilde saklanması, bilgi kullanıcıları ile paylaşılabilmesi ve doğruluğunun teyit edilmesi açısından blok zinciri teknolojisi muhasebe uygulamalarında kullanılabilir olmaktadır (Kılınç, 2020: 1001).

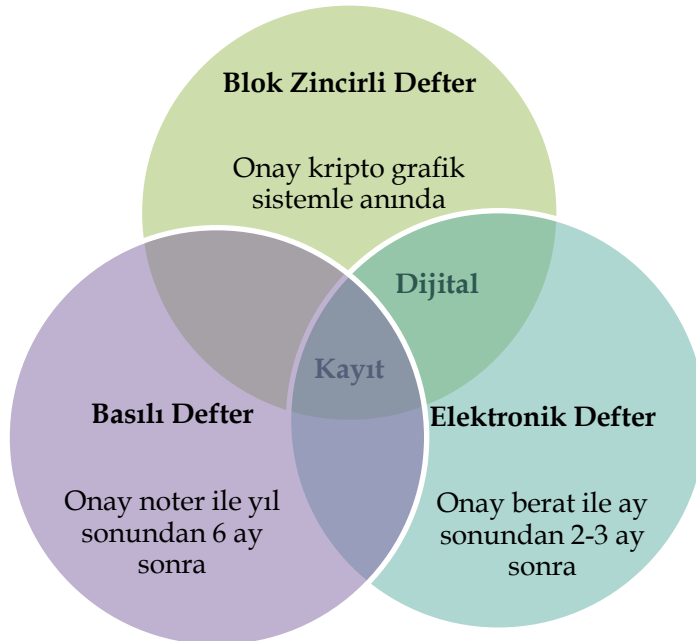
Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması durumunda alıcı, satıcı, devlet vb. gibi ticari işlemin tüm tarafları için aynı anda ve değiştirilemez bir şekilde belge oluşturulup ticari defterlere kaydedilerek finansal raporlar ve vergilendirme düzenleri ortaya konulabilecektir (Bağdat, 2022: 928).

Muhasebede hâlihazırda uygulanan, belgelere dayalı ticari işlemin alıcı ve satıcı tarafından hem varlık hem de kaynak hesabına kaydedildiği, çift taraflı kayıt sistemine blok zinciri teknolojisi kullanıldığında blok zinciri dağıtık defteri de üçüncü taraf olarak dâhil olmakta ve üç taraflı muhasebe sistemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim literatürde blok zinciri teknolojisine dayalı muhasebeyi açıklamak için “üç taraflı muhasebe sistemi” kavramı da kullanılmaktadır (Özkul ve Alkan, 2020: 224). Üç taraflı muhasebe sistemi aslında çift taraflı kayıt sisteminin geliştirilmiş halidir. Alıcı ve satıcıya ek üçüncü taraf olarak blok zinciri teknolojisi kriptografik sistemle dâhil

olmaktadır. Örneğin tarafların aralarında gerçekleştirdikleri ticari ilişki neticesinde satıcı taraf mal ya da hizmet satışına istinaden banka havalesi aldığı anda çift taraflı kayıt sisteminde borç tarafa kaydetmekte, alıcı taraf ise söz konusu ödemeyi yaptığı anda banka hesabından para çıkışı olduğu için alacak tarafa kayıt gerçekleştirmektedir. Taraflar arasında gerçekleşen bu işlem çift yönlü olarak her bir tarafın kendi ticari defterinde ayrı ayrı gösterilmektedir. Ayrıca tarafların ticari defterlerinde sistemsal bir bağ da bulunmamaktadır. Yani taraflardan birinin söz konusu işlemi kayıt altına aldığı halde diğer tarafın kaydetmemesi durumu söz konusu olabilmektedir. Blok zinciri teknolojisinde ise aynı işlem taraflarca ayrı ayrı değil, tarafların onaylamasıyla, tek kayıt ile gerçekleşmektedir (Uçma Uysal ve Kurt, 2018, 474; Şuekinici ve Çatıkkaş, 2020: 59). Kısaca alıcı ve satıcının ayrı ayrı muhasebe kaydı yapması gerekmeden tarafların işlemi onaylamasıyla birlikte kayıt gerçekleşmektedir. Bu şekilde muhasebe kayıtlarında meydana gelebilen tutar hataları, işlemi kaydetmeyi unutma sorunu vb. ortadan kalkacaktır.

Türkiye’de muhasebe uygulamalarında basılı ticari defterlerin noter tarafından tasdikleri yapıldığında ya da elektronik defterlerde beratlar alındığında ticari defterler üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamamakta, bu durum ticari defterlere makul güvence vermektedir. Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması ile birlikte blok zinciri kriptografik sistemle üçüncü taraf olarak dâhil olduğundan mevcut uygulamada makul güvence vermesi için basılı ticari defterlerin noterler tarafından tasdik edilmesi ya da elektronik ticari defterlerde berat alınması ihtiyacı ortadan kalkacaktır. Mevcut uygulamada noter tasdikleri (yevmiye defteri kapanış tasdiki) yılsonundan 6 ay sonraya, beratların alınması ise ay sonundan 2-3 ay sonraya kadar uzayabilmektedir. Bu durum bilgi kullanıcılarına işletmenin mali verilerinin geç ulaşmasına sebebiyet vermektedir. Blok zinciri teknolojisi muhasebe işlemlerine uygulandığında onay işlemi de hemen gerçekleştirilebileceği için bilgi kullanıcıları işletmenin mali verilerine mevzuat açısından gerekli düzenlemelerin yapılması, makul güvenceyi sağlayabilecek tedbirlerin alınması durumunda anında ulaşabileceklerdir.

Şekil 1: Basılı, Elektronik ve Blok Zincirli Ticari Defterlerin Karşılaştırılması

Şekil 1’de de görüleceği üzere basılı, elektronik ve blok zincirli ticari defterlerin ortak özelliği işletmenin mali nitelikteki işlemlerinin kayıt altına alınmasıdır. Ancak basılı defterler kâğıt çıktı alınmak sureti ile muhafaza edilirken elektronik ve blok zincirli ticari defterler elektronik ortamda (dijital) muhafaza edilmektedir. Ayrıca makul güvence veren ticari defterlerin üçüncü bir tarafça onay süreçleri birbirinden farklılık göstermektedir.

Basılı ticari defterlerde onay noter aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Yevmiye defteri kapanış tasdiki noterlerce

izleyen yılın Haziran ayının son gününe kadar yapılmaktadır. Yani basılı ticari defter kullanan bir işletmenin Ocak ayında gerçekleşen bir işlemi yaklaşık 17 ay sonra noterce onaylanmaktadır. Basılı ticari defter kullanan bir işletmenin Ocak ayında gerçekleştirdiği mali nitelikteki işleme ilişkin verileri bilgi kullanıcılarına 17 ay sonra ulaşmaktadır.

Elektronik ticari defterlerde onay beratlarla gerçekleşmektedir. Beratlar Gelir İdaresi Başkanlığından ay sonundan itibaren 2-3 ay içerisinde elektronik olarak alınmaktadır. Elektronik defter kullanan bir işletmenin verileri bilgi kullanıcılarına 2-3 ay içerisinde ulaşmaktadır.

Blok zincirli ticari defterlerde onay sistem tarafından işlem anında gerçekleşmektedir. Blok zincirli ticari defter kullanacak olan bir işletmenin verilerinin bilgi kullanıcılarına ulaşması anında gerçekleşebilecektir.

Muhasebe işlemlerinde blok zinciri teknolojisinin kullanılması durumunda ortaya çıkacak faydalar aşağıdaki gibidir (Büyükarıkan, 2019: 279):

- Otomasyon sağlanarak işlemler basitleşir,
- Muhasebe kayıtları senkronize bir şekilde karşılıklı gerçekleşebilir,
- Meslek mensuplarının iş yükleri azalır,
- Denetim kolaylaşır,
- Hukuksal avantaj sağlar,
- Maddi hatalar ortadan kalkar,
- Makul güvence sağlar,
- Maliyetler azalır,
- Arşiv kolaylığı sağlar,
- Ticari defterleri üçüncü bir tarafın onaylaması ihtiyacı ortadan kalkar.

Muhasebede teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan elektronik dönüşümün (dijitalleşmenin) yakın gelecekte blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında da kullanılması ile birlikte hız kazanacağı öngörülmektedir. Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması ile birlikte yukarıda sıralanan avantajların yanı sıra bazı dezavantajları da beraberinde getirebileceği beklenmektedir. Söz konusu dezavantajların başında şüphesiz muhasebe meslek mensuplarının sisteme adapte olamayıp mesleği icra edememeleri sorunu gelecektir. Ayrıca blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması ile birlikte işlemlerde otomatikleşme ortaya çıkacağından muhasebe meslek mensuplarına olan işgücü ihtiyacı da azalacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplum ihtiyaçlarının karşılandığı ekonomik sistemde kilit rol oynayan işletmeler, ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra istihdam oluşturmak sureti ile topluma gelir kapısı da olmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte makineleşme insan gücüne olan ihtiyacı azaltmakta, makineleri verimli kullanabilenler iş bulabilirken vasıfsız olanlar iş bulmada sorun yaşamaktadır. Bu durum istihdamda kalifiye eleman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Kalifiye eleman, bir şeyi yapabilme niteliği ve ustalığına sahip olan, gereği gibi yetişmiş, nitelikli işgücü olarak tanımlanabilmektedir. Çalışmış olduğu alanla ilgili kendini geliştirenler diğerlerine nazaran daha kaliteli işler üretebilmekte ve rakiplerinden öne çıkarak iş imkânı bulabilmektedir. Teknolojik gelişmeler makineleşmeden daha ziyade kalifiye eleman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Hızla gelişen teknoloji ile birlikte insan hayatı da hızlanmıştır. Bir asır öncesi iletişim günler alırken teknolojik gelişmelerle birlikte anlık iletişim mümkün hale gelmiştir. Hayatın bu denli hızlı yaşanması karşısında muhasebe uygulamalarının da hızlanması kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim el yazısı ile tutulan ticari defterler meslek mensubunun günlerini alırken bilgisayar yardımı ile tutulan ticari defterlerde bu süre oldukça kısalmaktadır. El yazısı ile tutulan ticari defterlerde büyük defter hesapları, mizan, finansal tabloların oluşturulması bile uğraş gerektirirken bilgisayar ortamında tutulan ticari defterlerde söz konusu işlemler otomatik olarak

gerçekleşebilmektedir.

Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması ile birlikte karşılıklı onay verilerek her iki tarafın ticari defterine kayıt gerçekleştirilecektir. Blok zinciri teknolojisi muhasebe işlemlerini bu denli hızlandırmasının yanı sıra bilgi kullanıcılarına da işletme ile ilgili mali verilerin daha kısa sürede ulaşmasını sağlayacaktır. Nitekim basılı ticari defterlerde yevmiye defteri kapanış tasdiki dönem sonundan itibaren 6 ay sonrasına, elektronik ticari defterler de ise 3 aya kadar uzayabilmektedir. Blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması durumunda noter tasdiki ya da berat alınması ihtiyacı ortadan kalkacağından bilgi kullanıcıları çok daha kısa sürede işletme ile ilgili mali verilere ulaşabileceklerdir.

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarında meydana gelen elektronik dönüşüm ve yakın gelecekte blok zinciri teknolojisinin de muhasebe uygulamalarında kullanılması öngörüsü kapsamında dikkat etmesi gereken hususlar:

- Muhasebe uygulamalarında meydana gelen elektronik dönüşüme adapte olmalıdırlar, kendilerinde eksik yönler gözlemlenmeleri durumunda bilgisayar / internet kullanımı hususunda eğitim almalıdırlar.
- Yakın gelecekte blok zincirinin de muhasebe uygulamalarında kullanılması öngörüsü kapsamında blok zinciri teknolojisi yakından takip edilmelidir.
- Mükelleflerine sundukları ön muhasebe (belgelere dayalı ticari işlemlerin kayıt altına alınması) hizmetine kıyasla daha fazla mali müşavirlik / danışmanlık hizmeti vermeliğirler.
- Mesleğin özü olan denetim alanında kendilerini geliştirmeliğirler.
- Mükelleflerine finansal tablo okuryazarlığı konusunda eğitmeliğirler.
- Mali hukuk alanında kendilerini geliştirmeliğirler.

Ayrıca blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulamalarında kullanılması öngörüsü dikkate alınarak Türkiye’de Vergi Usul Kanunu (VUK) ve Türk Ticaret Kanunu (TTK) revize edilmelidir. Vergi mevzuatı ve TTK blok zinciri teknolojisi uygulamalarına uygun hale getirilmelidir.

Literatür incelendiğinde blok zinciri teknolojisi ve muhasebe birçok açıdan incelenmiş olsa da muhasebe meslek mensuplarına yönelik öneriler geliştiren çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu durum çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Yine literatürde blok zinciri teknolojisinin muhasebe uygulama örnekleri ile ilgili çalışmalara rastlanmadığı göz önüne alındığında araştırmacılara söz konusu alanda çalışma yapması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Akgül, A., Şahin, E.E. ve Şenol, F. Y. (2022). "Blockchain-Based Cryptocurrency Price Prediction With Chaos Theory, Onchain Analysis, Sentiment Analysis And Fundamental-Technical Analysis". *Chaos Theory and Applications*, 4 (3), 157-168.
- Akyüz, F. ve Gülten, S. (2023). "Muhasebede Dijital Dönüşüm: Metaverse". *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 68, 91-108.
- Bağdat, A. (2022). "Muhasebe Eğitiminde E-Muhasebe Ve Endüstri 4.0 Teknolojisi Dersleri Üzerine Müfredat Önerisi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 924-937.
- Bağdat, A. ve Şenol, A. (2024). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Endüstri 4.0 Teknolojilerine Ve Muhasebenin Dijitalleşmesine Bakışı". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 31 (1), 1-26.
- Bellucci, M., Cesa Bianchi, D. ve Manetti, G. (2022). "Blockchain In Accounting Practice And Research: Systematic Literature Review". *Meditari Accountancy Research*, 30 (7), 121-146.
- Bektaş, M. ve Aslan, T. (2024). "Blok Zinciri Teknolojisi: E-Defter Uygulaması". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25 (1), 357-373.
- Büyükarıkın, U. (2021). "Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 269-288.
- Coşkun Arslan, M. (2022). "3 Boyutlu Sanal Dünyaların Muhasebe Uygulamalarında Beklenen Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme: Second Life Ve Metaverse'de Muhasebe". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (2), 133-149.
- Demir, M., Arslan, Ö., Ülker, Y. Ve Bacak, S. (2024). "Kripto Paraların Muhasebeleştirilme Esasları Ve SMMM'lerin Blok Zincir Teknolojisine Yönelik Düşünceleri Üzerine Bir Araştırma". S. Öztürk (Ed.). *İktisatta Ve İşletmede Seçme Konular*. Ankara: İksad Publishing House, 99-141.
- Demirkan, S. ve Coşkun Arslan, M. (2019). "Endüstri 4.0 Ve Muhasebe Sistemine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir İnceleme". *Enderun*, 3 (1), 40-56.
- Deran, A., Dikmen, B.B. ve Özçelik, M. (2021). "Blok Zinciri Teknolojisinin Ödeme Sistemleri, Muhasebe Bilgi Sistemi Ve Denetim Sürecine Etkisi; Kripto Varlıkların Finansal Tablolarda Raporlanması". *Erciyes Akademi*, 35 (3), 1215-1245.
- Doğan, M., Ertugay E. (2019). "Blokzinciri Ve Muhasebe Alanındaki Uygulamaları". *Third Sector Social Economic Review*, 54 (4), 1654-1670.
- Eş, A. ve Atasoy, A. (2022). "Dijitalleşmenin Muhasebe Meslek Mensuplarına Etkisi: Ankara İli Örneği". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 15 (2), 247-279.
- Güdelci, E.N. (2022). "New Era In Blockchain Technology And Better Accounting Information". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 15 (2), 437-461.
- Karicioğlu, R. ve Binici, F. Ö. (2023). "Hesap Verebilirlik, Muhasebe Ve Güvencede Blokzincir Teknolojisi Ve Yapay Zeka'nın Gelişim Fırsatı Ve Kullanımı". N. Güngör Karyağdı (Ed.). *Denetimde Yeni Trendler: Teori ve Uygulamalar 2*. Gaziantep: Özgür Yayınları, 67-79.
- Kılınc, Y. (2020). "Blockchain Teknolojisi: Muhasebe Ve Denetim Mesleği Açısından Bir İnceleme". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13 (3), 989-1011.
- Kısacık, H. ve Çakar, R. (2023). "Muhasebe Eğitiminde Hikâyeleştirme (Storytelling) Ve Uygulama Önerileri". *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 16 (1), 109-123.
- Kruskopf, S., Lobbas, C., Meinander, H., Söderling, K., Martikainen M. ve Lehner O.M. (2019). "Digital Accounting: Opportunities, Threats And The Human Factor". *Oxford Journal of Finance and Risk Perspectives*, 8 (2019) Special Issue Digital Accounting, 1-15.
- Lehner, O., Leitner-Hanetseder, S. ve Eisl, C. (2019). "The Whatness Of Digital Accounting: Status Quo And Ways To Move Forward". *Journal of Finance and Risk Perspectives*, 8 (2), 1-10.
- Özkul, F.U. ve Alkan, B.Ş. (2020). "Dijital Çağda Muhasebenin Dönüşümü: "Blockchain" Teknolojisinde Muhasebe Ve Mali Kontroller". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22 (2), 218-236.

- Pimentel, E. ve Boulianne, E. (2020). "Blockchain In Accounting Research And Practice: Current Trends And Future Opportunities". *Accounting Perspectives*, 19 (4), 325-361.
- Pugna, I. B. and Duşescu, A. (2020). "Blockchain-The Accounting Perspective". *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 14 (1), 214-224.
- Rındaşu, S.M. (2019). "Blockchain In Accounting: Trick Or Treat". *Quality-Access to Success*, 20 (170), 143-147.
- Poyraz Can, S. (2022). "İşletmelerde Muhasebe Organizasyonu Ve E-İşlemlerde Güncel Değişiklikler". Z. Karacagil (Ed.). *Current debates on social sciences 8*. Ankara: Bilgin Yayınevi, 911-920.
- Poyraz Can, S. ve Kısacık, H. (2024) "TÜRİB Çatısı Altında ELÜS'lerin Düzenlenmesi: Vergisel Ve Mali Teşvikler, Muhasebe Uygulamaları". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35 (2024), 383-407.
- Spilnyk, I., Brukhanskyi, R., Struk, N., Kolesnikova, O. ve Sokolenko, L. (2022). "Digital Accounting: Innovative Technologies Cause A New Paradigm". *Independent journal of management & production*, 13 (3), 215-224.
- Şahin, E.E. (2018). "Kripto Para Bitcoin: Arıma Ve Yapay Sinir Ağları İle Fiyat Tahmini". *Fiscaoeconomia*, 2 (2), 74-92.
- Şahin, E. E. ve Özkan, O. (2018). "Asimetrik Volatilitenin Tahmini: Kripto Para Bitcoin Uygulaması". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 240-247.
- Şahin, N. K. (2024). "Dijital Evren "Metaverse" Platformlarındaki İşlemlerin Muhasebe Faaliyetlerine Etkisi". *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (ICAFR Özel Sayısı), 54-75.
- Şeker, Y. ve Hoş, S. (2021). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Muhasebe Uygulamalarını Kullanımlarına İlişkin Bir Araştırma". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (4), 953-972.
- Şuekinci, C. ve Çatıkkaş, Ö. (2020). "Blok Zinciri Teknolojisinin Muhasebe Ve Vergilendirme Üzerine Etkileri". *Mali Çözüm Dergisi*, 30 (162), 51-65.
- Uysal, T. ve Kurt, G. (2018). "Muhasebede Ve Denetimde Blok Zinciri Teknolojisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 467-481.
- Ürgüp, S. E. (2023). "Blok Zinciri Teknolojisine Muhasebe ve Denetim Yönünden Bakış". N. Güngör Karyağdı (Ed.). *Denetimde Yeni Trendler: Teori ve Uygulamalar 2*. Gaziantep: Özgür Yayınları, 53-65.

Yazar Katkıları: Fikir- %50-50 Tasarım- %60-40; İki Yazar; Denetleme- %50-50; Kaynaklar-%40-60; Veri Toplanması ve/veya İşlemes %50-50i; Analiz ve/ veya Yorum- %50-50; Literatür Taraması %50-50; Yazıyı Yazan %50-50; Eleştirel İnceleme %50-50

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Sole Author Concept - %50-50; Design-%60-40; Supervision-Resources %40-60; Data Collection and/or Processing %50-50; Analysis and/or Interpretation %50-50; Literature Search- %50-50; Writing Manuscript-%50-50; Critical Review %50-50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

“Devlet” ve “Polis” Kavramlarına Toplumcu Gerçekçi Bir Bakış: Tuz ve Ekmek

A Socialist Realist Perspective on the State and Police in Tuz ve Ekmek

Aybige BAŞEĞMEZ
ÇETİN¹

¹Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi -Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bandırma/ Balıkesir-Türkiye
e-mail: acetin@bandirma.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 4.5. 2023
Kabul Tarihi/Accepted: 1.3 2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Aybige BAŞEĞMEZ ÇETİN
acetin@bandirma.edu.tr

Atf /Cite this article:
Başegmez Çetin, A. (2024). “Devlet” ve “Polis” Kavramlarına Toplumcu Gerçekçi Bir Bakış: Tuz ve Ekmek. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 103-115.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Toplumcu Gerçekçi Türk edebiyatının 1940 kuşağındaki başarılı temsilcilerinden Ömer Faruk Toprak'ın tek romanı *Tuz ve Ekmek*, Türkiye'nin siyasi, sosyal atmosferini, savaş sonrası ekonomik durumunu ve İkinci Dünya Savaşı ile yürürlüğe giren sıkıyönetimin gündelik hayattan basın yayın hayatına kadar uzanan derin tesirlerini yansıtmaktadır. Romanda Toplumcu Gerçekçi dünya görüşünü benimseyen gençlerin maruz kaldığı polis takibi, gözaltı ve şiddet, 1940'lı yılların siyasi atmosferi ile birleşmektedir. *Tuz ve Ekmek*'te devlet ve devletin silahlı gücünü temsil eden polisin, roman kahramanlarına uyguladığı baskı üzerinden devlet ve polis ile ilgili Marksist felsefeden etkilenen bir yorum oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Marksist kurama göre genel olarak devlet, ekonomik ilişkilerden doğan bir sınıfsal baskı ve sömürüyü devam ettirmek için bir mekanizma, polis ise sistemin sömürüsünün devamını sağlayan bir baskı aygıtı, silahlı güç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda *Tuz ve Ekmek* ile Marksist felsefe arasında bir paralellik fark edilmektedir. Çalışmada bu paralellikten hareketle öncelikle kaynaklardan yararlanılarak Marksist düşüncedeki devlet ve polis kavramlarına değinilmiş, daha sonra da *Tuz ve Ekmek* romanında bu görüşlerin yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Polis, Devlet, Toplumcu Gerçekçilik, Marksizm, Sıkıyönetim

Abstract

Ömer Faruk Toprak was one of the most successful representatives of Turkish socialist realist literature of the 1940s. In his only novel, *Tuz ve Ekmek*, he addressed the political and social atmosphere of Turkey, the post-war economic situation, and life under martial law. From everyday life to the press, *Tuz ve Ekmek* reflects its deep influences extending to broadcasting life. The novel combines the police persecution, imprisonment, and violence suffered by young socialists with the political atmosphere of the 1940s. It is noteworthy that in *Tuz ve Ekmek*, Toprak's view of Marxist philosophy was reflected in pressure exerted on the heroes of the novel by the state and the police, who represented the armed power of the state. In Marxism, the state is an instrument to perpetuate class oppression and economic exploitation; likewise, the police is an armed force that ensures the continuation of the systematic exploitation. There is a parallel between *Tuz ve Ekmek* and Marxist philosophy in this context. Based on this parallel, this study first addresses the literature's conception of state and police in Marxism and then reflects on these views in the novel, *Tuz ve Ekmek*.

Keywords: Police, State, Social Realism, Marxism, Martial Law

Giriş

Toplumcu Gerçekçi Türk edebiyatının hem şiir hem de düzyazı alanlarında tanınan isimlerinden Ömer Faruk Toprak'ın ilk olarak 1973'te yayımlanan *Tuz ve Ekmek* isimli romanı, 1940 kuşağının acılarını, siyasi mücadelelerini ve bu mücadelelerin bireysel ve toplumsal boyutlardaki sonuçlarını ele almaktadır. Roman kahramanlarının tecrübeleri ve siyasi bakış açılarından hareketle İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrasındaki Türkiye, Türk iç politikasıyla şekillenen basın yayın hayatının yansımaları romanın dikkat çeken yönlerindedir. Bu genel çerçeve ile romanda, solcu-devrimci gençler ve kapitalist sistemin kontrolündeki devlet çatışması merkeze alınarak devletin ve onun baskı unsuru olan polisin ve sıkıyönetim uygulamalarının olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır.

Marksist kurama göre toplum, alt yapı ve üst yapı ilişkileri ile oluşmaktadır. Bu yapıya göre toplumun ekonomik yapısı, üretim güçleri ve ilişkileri "alt yapı" olarak kabul edilirken "üst yapı" toplumsal bilincin belli biçimlerini, dinî, estetik vb. alanları içermekte, sanat da toplumun üst yapısının bir parçası olmaktadır (Eagleton, 2002: 20). Marksist düşünceye göre felsefi sistemlerin doğuşu, dinsel inançlardaki dönüşümler ve yeni sanatsal gelişmeler ekonomik yapıdan beslenmektedir. Sınıflara ayrılmış bir toplumda üst yapı, alt yapı ile ilişkilidir ve üst yapı ekonomik olarak güçlü olan sınıfın görüşlerini, değerlerini yansıtmaktadır. Sanat eseri de bu açıdan bilinçli ya da bilinçsiz olarak egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir (Moran, 2013: 44). Bu algıyla Marksizm dâhilinde edebiyat, sanatsal değerinden öte işlevsel boyutuyla ele alınmaktadır. İlk dönemini Marx, Engels ve Plehanov gibi isimlerin şekillendirdiği bu edebiyatın ikinci evresi genel adlandırmayla Toplumcu Gerçekçilik olarak bilinmektedir ve bu edebiyatın sınırları 1934'te Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde çizilmiştir:

1. *Toplumcu Gerçekçilik daha önceki eleştirel gerçekçilikten farklı olarak programatik bir edebiyattır ve bir tezi vardır.*
2. *Bu edebiyatta insanı belirleyen en temel öge kolektivizmdir: 'Sosyalist bireysellik ancak kolektif emek içinde gelişebilir.'*
3. *Toplumcu gerçekçi edebiyatta iyimser bir bakış açısı egemendir: 'Yaşam eylemdir ve yaratmaktır. Yeryüzünde yaşayan insanın ulaşmak isteyeceği en son erek yeryüzünde yaşamak mutluluğudur.'*
4. *Bu edebiyat eğitsel bir işleyle yüküldür: 'Sosyalist bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır.'* (Kahraman, 2004: 73)

Bu belirlenen ölçütler ile Toplumcu Gerçekçilikte, öncülü olan eleştirel gerçekçilikten farklı olarak toplum sorunlarının temelinde ekonomik yapının bulunduğu ve her toplumun ekonomik temelli bir tarihsel ilerleme içinde Sosyalizme giden bir diyalektik gelişim içinde olduğu fikri hâkimdir (Algül, 2020: 172). Bu amaçla edebiyatın görevi bu ilerleme doğrultusunda hareket etmektir. Bu edebiyat dâhilinde tezli edebiyat anlayışına uygun olarak eserlerde "olumlu kahraman" ile geleceğe karşı ümitvar bir söylem içinde "devrimci romantizm" oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu eğilim zamanla o kadar ileri düzeylere ulaşmıştır ki dönemde kendini kanıtlanmış nice yazar bulunmasına karşın Sovyet romanı denince akla yiğit işçi tipinin gelmesi Toplumcu Gerçekçiliğin bağnaz ve güdümlü bir edebiyat olarak görülmesine sebep olmuştur (Kacıroğlu, 2011: 151-52). Sovyet edebiyatı ve Toplumcu Gerçekçilik dâhilinde konuların ve tiplerin kısıtlı bir şekilde ele alındığı dikkat çekmesine rağmen Pospelov, bu edebiyat çerçevesinde toplumun ileriye doğru gelişmesine ayak bağı olacak biçimde engel teşkil eden olumsuz savaşım vb. tecrübelerin de işlendiği üzerinde durmaktadır (Pospelov, 2005: 500). Türk romanı açısından bakıldığında Pospelov'un belirttiği "olumsuz savaşım" romanlarının 1970'li yıllarda büyük bir ivme kazandığı görülmektedir. Berna Moran, 1960 ve 70'lerin kargaşalı büyük kentlerindeki başkaldırı hareketlerinden sonraki yenilginin özellikle 12 Mart romanlarına yansıdığını belirtmektedir. Bu bağlamda da romanlarda edilgen kahramanlara yer verilerek egemen gücün zorbalığı altında kalan solcu gençlere odaklanıldığını belirtir (Moran, 2007: 11-14). 1973 yılında yayımlanan *Tuz ve Ekmek* de 1940 kuşağının yaşadığı sıkıntılara odaklanmakla birlikte yayımlandığı yıl itibarıyla 12 Mart romanlarının kaleme alındığı bir atmosferin etkisini taşır. Bu tesirle romanda halkın ve köylülerin fakirliği gözler önüne serilmekle birlikte yayımlandığı döneminin özelliklerine uygun olarak solcu-devrimci gençlerin yaşadığı sıkıntılara odaklanılmaktadır. Çalışmada sırasıyla Toplumcu Gerçekçiliğin dayandığı Marksist düşüncedeki devlet algısı ve polise karşı yaklaşım ve bunun romandaki tesirleri,

sıkıyönetimdeki basın yayın faaliyetleri ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

1. “Devlet” ve “Polis” Nedir?

Marksist yoruma göre iktidarın kontrolündeki bir aygıt, hatta makine olarak ele alınan devletin ve iktidarın baskı araçlarından, aygıtlarından biri kabul edilen polisin konumunu anlamak için öncelikle genel olarak devletin ne olduğuna değinmek gerekir. Devletle ilgili en eski kaynaklar Aristoteles ve Platon’a kadar gitmektedir. Platon’a göre insanın kendi kendine yetememesinden dolayı topluma ve devlete (Platon 2016: 82) ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bakımdan “devlet, birlikte yaşamayı özel çıkar ve yararlarına uygun gören bireyler topluluğudur.” (Bayoğlu, 2012: 26). Aristoteles ise *Politika* isimli eserinde devleti doğal bir topluluk, insanı da doğal bir siyasal hayvan olarak değerlendirir. Bireyden aileye, aileden köye ve son olarak da polise (devlete) giden bir gelişim içinde devleti tanımlar (Aristoteles, 1993: 5-9). Modern anlamda devletin ne olduğuna değinen isimlerden biri ise Hegel’dir. Onun bu konudaki en önemli tespitlerinden biri sivil toplum ve devlet kavramları ile ilgilidir. Hegel’e göre “Devlet, örf ve âdetlerde dolaysız olarak; bireyin kendilik bilincinde, bilgisinde ve faaliyetinde dolaylı olarak mevcuttur. Buna karşılık, birey de devlete, kendi öz mahiyetine, gayesine ve faaliyetinin bir ürününe bağlanır gibi bağlanarak, onda kendi cevhersel özgürlüğünü bul[maktadır.]” (Hegel, 1991:199). Bu doğrultuda devlet, kendi kendine var olmaktadır, birey ise özgürlüğünü devlet içinde gerçekleştirebilmektedir. Sivil toplum ise “bütün bireysel menfaatlerin çatıştığı bir savaş alanı” (Hegel, 1991: 290) olarak kabul edilir. Böylece olumsuz bir yönle ele alınan sivil toplum “etik yaşamın zorunlu aşamalarından biri ve doğası gereği olumsuz uğraktır” (Erken, 2020: 50). Sosyolojinin kurucusu kabul edilen Durkheim devletin, siyasal toplumun tâbi olduğu en yüksek otorite olduğunu belirtmektedir (Durkheim 2006: 99). Kolektivite ile devletin ilişkisine de değinen Durkheim, devletin doğrudan kolektif bilincin yansıması olduğunu söylemenin imkânsız olduğunu belirtmekle birlikte devleti, kolektivite için geçerli olacak bazı temsilleri geliştirmekle yükümlü bir organ olarak kabul eder (Durkheim 2006: 100). Weber’e göre devlet; yasayla değiştirilebilir, yönetsel ve hukuki düzen ve bu düzeni sağlayan yürütme işini üstlenen görevlilerin bulunduğu, belli bir toprağa bağlı bir sistemdir. Ayrıca Weber, devletin kaba güç uygulayıcısı olarak görev yaptığını yani “yasal olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip kurumlaşmış nitelikteki siyasal bir girişim” (Weber, 2014: 99-101) olduğunu altını çizer.

Marksizm açısından bakıldığında ise devlet, sınıf baskısını ve sömürsünü korumanın bir aracıdır ve bu nedenle işçi sınıfıyla çatışması kaçınılmazdır. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökenleri*’nde öncelikle uygarlık tarihinin aşamalı olarak ilerlediği görüşünü dile getiren Engels, devletin dışarıdan dayatılan bir güç olmadığını, hatta toplumun ilerleyişinin bir aşaması olduğunu belirtir. Toplumsal karşıtlıkları frenleme mekanizması olarak işlev gören devlet mekanizmasının, karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların arasında bir düzen kurmayı vadettiğini ifade eder. Fakat her ne kadar toplumun içinden doğsa da devletin, toplumun üstünde yer alan ve giderek ona yabancılaşan bir güç olarak şekillendiği görüşünü dile getirir (Engels, 2004: 162). Marx’a göre devlet, sınıf egemenliğinin ve bir sınıfın başka bir sınıf tarafından ezilmesinin organıdır (Lenin, 1999: 15). Althusser ise Marksist düşüncede devletin, yönetici sınıfın işçi sınıfı üzerindeki iktidarını ve kapitalist sömürsünü sürdürmek için bir baskı makinesi olarak algılandığına işaret eder (Althusser, 2006: 56). Buna ek olarak devlet tanımında Althusser, devlet iktidarını devlet aygıtlarından ayırmaktadır. Ayrıca iktidar ve devletle ilişkili olarak birbiri ile karıştırılmaması gereken baskı aygıtları ve ideolojik aygıtların mevcudiyetini tespit eder. Bu manada polis, mahkeme, ordu ve hükümet baskı aygıtlarıyken genel olarak din, hukuk, eğitim, siyaset, sendika, haberleşme vb. alanlar ideolojik aygıtlar olmaktadır (Althusser, 2006: 63-65). Bu değerlendirmeler ışığında Marksist düşüncede devletin, kapitalist yönetici sınıfın toplum üzerindeki gücünü ve kontrolünü sürdürmesi için bir araç, makine olduğu algısı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Marksizme göre kapitalist devlet tarafsız değildir ve egemen sınıfın çıkarlarını temsil etmektedir. Mevcut sistemdeki devlet ortadan kaldırılmalı ve yerine üretim araçlarının işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda kolektif olarak sahiplenildiği ve kontrol edildiği Sosyalist bir sistem getirilmelidir (Lenin, 1999: 16). Ancak bu şekilde devletin, sınıf baskısının tarafı olmaktan kurtulabileceği inancı savunulmaktadır.

Modern devlet kapsamında belirli yasalar çerçevesinde silahlı güç kullanma yetkisi ile güvenliği sağlamak

görevini üstlenen “polis” bir kavram olarak tarih içinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. İlk olarak “plois” kelimesinden gelen polisin anlamı geniştir ve kamusal idare bu kelime ile karşılır. Eski Yunan’da kent anlamına gelen “polis”, kent teşkilatının tamamı için kullanılmaktadır. 14. asırda Fransa’da iyi düzenlenmiş devlet faaliyeti için kullanılan “polis” in bugünkü anlamı ise 1791’den sonraki düzenlemelerle şekillenmiştir (Derbil, 1944: 474). Özellikle Londra Metropolitan Polisi’nin 1829’da kuruluşu genel olarak modern polis teşkilatının başlangıcı olarak kabul edilir (Subaşı, 2018: 121). Polisin işlevi ile ilgili değerlendirmelere bakıldığında görüşleriyle öne çıkan isimlerden biri Foucault’dur. Foucault, bu konudaki görüşlerinde modern devlet öncesine odaklanarak 17. ve 18. yüzyıllarda devletin iki doktrinle şekillendirildiğini belirterek bunların devlet aklı ve polis teorisi (Foucault, 2014: 44) olduğunu ifade eder. Bu bağlamda polis teorisinin tarihsel gelişiminden de bahseden Foucault, ele aldığı dönemde polisin devlet içinde işleyen bir mekanizma olmanın ötesinde devlete özgü bir yönetim teknolojisi olarak kabul edildiğini kaynaklardan yararlanarak ifade eder (Foucault, 2014: 48). Hegel ise polisi devletin değil, sivil toplumun bir parçası olarak görmektedir. Hegel’in düşüncelerine karşı bir eleştiri kaleme alan Marx ise tam tersi bir manada polisi, devletin temsilcisi olarak ele almaktadır (Subaşı, 2019: 265). Engels de devlet teşkilatlanması için bir silahlı güç örgütlenmesinin kaçınılmaz olduğunu belirterek güç kavramı etrafında açıkladığı silahlı kamu gücünü daha geniş bir çerçevede ele alır ve devletin güç sağlamak için hapisane de dâhil olmak üzere her türlü ceza kurumundan yararlandığını ifade eder (Engels, 2004: 162). Lenin “kendiliğinden hareket eden silahlı bir gücü” n önemini izah ederken Engels’in görüşlerinden hareket eder ve geleneksel bağlamda silahlı güç ile devlet egemenliğinin ilişkisine farklı bir açıdan değinir (Lenin, 1999: 19). Devlet tanımında bahsedildiği gibi Althusser polis ve onunla ilişkili olarak mahkemeyi, hapisaneyi baskı aygıtlarından kabul eder ve baskı aygıtlarının fiziksel baskı da dâhil olmak üzere güç kullanarak işlediğini belirtir (Althusser, 2006: 65). Bu bağlamda Marksist teoride polis, yönetici sınıfın gücünü sürdürmek için kullandığı bir baskı aygıtı olarak görülmektedir. Marksistler polisin halkın, işçi sınıfının çıkarlarına hizmet etmekten çok, egemen sınıfın çıkarlarını korumak ve onların yasalarını uygulamak için var olduğunu savunurlar. Kısacası Marksistler, polisin sınıf sisteminin sürdürülmesinde ve korunmasında merkezi bir rol oynadığına inanmaktadırlar.

2. *Tuz ve Ekmek*’te “Devlet” ve “Polis” Algısı

Tuz ve Ekmek’te 1940’lı yılların siyasi ve sosyal olaylarına yer veren Ömer Faruk Toprak ile ilgili detaylı çalışmasında Fatih Sakallı, adı geçen romanın dönemin izlerini taşıdığını belirtmektedir. Özellikle romanda, baskının hâkim olduğu bir yönetim anlayışı ile insanların fikirleri yüzünden hücrelere kapatılmasının, sonu işkenceye kadar varan sorgulamalara maruz bırakılmasının ve buna benzer birçok uygulama ile insanları bezdirme çabalarının devrin karakteristiğini yansıttığını ifade eder (Sakallı, 2012: 269). 1940’lı yılların ilk yarısını kapsayan İkinci Dünya Savaşı, dünya genelinde yaklaşık 65 milyon insanın hayatını kaybetmesine ve büyük bir yıkıma sebep olmuştur ve bu savaş dönemin siyasi ve sosyal atmosferini derinden etkilemiştir. Türkiye özelinde bakıldığında bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra yönetime geçen Kurtuluş Savaşı kahramanlarından İsmet İnönü’nün iktidarda olduğu dönemi kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı boyunca İsmet İnönü ya da “Milli Şef” yönetiminin uyguladığı denge politikaları ile Türkiye savaş dışında tutulmuş, fakat savaşa girilmemesine rağmen alınan tedbirler nedeniyle bu süreçte ülke içinde türlü sıkıntılar yaşanmıştır. Dönemde varlık vergisi, tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sancıları ve sıkıyönetim gibi pek çok problem ve uygulama öne çıkmaktadır. Dönemdeki sağ-sol hareketleri, İkinci Dünya Savaşı esnasındaki denge politikası gereğince kontrollü bir şekilde serbest bırakılırken 1943’te Stalingrad yenilgisinden sonra denge politikası değişmeye başlamış, savaş sonunda denge politikası değişmiş Sovyet yanlısı *Tan* gazetesi baskına uğramıştır (Tunçay, 1994: 1954). Romanda bu siyasi atmosfer içinde iktidara duyulan tepki ile “devlet” e ve “polis” e ilişkin ideolojik fikirler iç içe verilmektedir.

Tuz ve Ekmek’te Marksist düşüncedeki algıya uygun olarak “devlet”, iktidar sahiplerinin sesini korumakta ve iktidar sahipleri mevcut kapitalist sistemi devam ettirme gayreti içinde farklı aygıtları kullanarak baskı yapmakta ve toplumsal dönüşümü durdurmaya çalışmaktadır. Bu baskı altında romandaki solcu-devrimci gençler, Berna Moran’ın 12 Mart romanlarındaki kahramanlarla ilgili cümlesine uygun olarak “sayısız kolları olan büyük bir

yaratığın karşısında çaresiz" (Moran, 2007: 14) kalmaktadır. Genel olarak bakıldığında köy romanları ve 12 Mart romanları, egemen iktidar erkini bir ya da birkaç cepheden eleştiren eserlerdir (Oskay, 2022: 34) *Tuz ve Ekmek*'te de bu eğilimin yansıması görülmektedir. Romanda "aydın, devrimci, ilerici ve yurtsever" olarak tanımlanan Sabahattin, Osman Fuat, Sait Hüsnü, Fikret, Ali Turgut ve Nihat gibi gençler dönemin siyasi erki olan CHP iktidarını ve İnönü'nün uyguladığı politikaları eleştirmekte bir yandan da "bozuk" olarak niteledikleri mevcut devlet sistemini ilerlemenin önünde bir engel olarak görmektedirler. 1940'lı yılların başında siyasi görüş ve edebiyat anlayışlarıyla kaleme aldıkları eserlerine yer verdikleri bir dergi çıkardıkları ifade edilen bu gençlerden biri olan ve roman boyunca polisten kaçış serüveni anlatılan öğretmen Sabahattin, kaçış serüveninde kendisine yardımcı olan arkadaşı, iktisat bölümü öğrencisi Nihat'la diyalogunda baskı döneminin üniversitelere tesirini "Öyle öğrencileri tutukladılar ki, görersen, konuşsan hayret edersin. Genç kafaları sindirmek için yapıyorlar bunları. Kendi bozuk yönetimlerini sürdürmek için, hangi yoldan olursa olsun, yurtseverleri sindirmek istiyorlar." (Toprak, 1991: 21) diyerek ifade eder. Kendi görüşlerindeki gençleri "özgür kafalı ve yurtsever" olarak niteleyen Sabahattin, iktidarı toplumsal ilerlemeyi engellemeye çalışmakla suçlar. Polis tarafından tutuklanan gençlerden biri olan şair Osman Fuat'ın siyasi atmosfer ile ilgili düşünceleri, ilerlemenin önündeki iktidar erkinin kimliğini açıklamaktadır: "İnönü'nün 1945'te gerici düzeni savunan adamları, kendi küçük yaşamlarının iç karartan tablosuna rağmen, onun çürümüş yönetimini sürdürüyorlardı. Bu yönetimi korumağa çalışırlarken, insanları hem karanlığa itebiliyorlar hem de bazen davranışlarında kaskatı olabiliyorlardı. Kolayca yasaların dışına çıkıp, yurtsever aydınlara en sert baskıyı reva görüyorlardı." (Toprak, 1991:75) ifadeleri ile dönemdeki devletin mevcut durumu "çürümüş" olarak sunulur. Romanda polis tarafından sürekli sorgulanan isimlerden olan şair Sait Hüsnü, evlenmek istediği kız arkadaşı Leylâ'ya "Toplumun çelişkilerini görerek, bazı ülkelerde çabuk, bazı ülkelerde yavaş yürüyen, eski düzenin yıkılma evrelerini farkediyorum. Biz epey gerilerde kalmışız. Üstelik yavaş da yürüyoruz. İnsana değer veren yönetim, bilsem ne vakit geçer?" (Toprak, 1991: 73) diyerek tarihî gelişim içinde her toplumun ekonomik ilişkilerden hareketle geçirmesi kaçınılmaz olan evrelerden geçerek Sosyalizme ulaşacağı görüşünü akla getirmektedir. Sait Hüsnü'nün ve romandaki gençlerin istediği yönetim değişikliğinin sadece bir iktidar değişimi olmadığı Marksizm doğrultusunda bir dönüşümün hedeflendiği romanda Sabahattin'in ifadelerinde belirtilir. Sabahattin "Ekonomik koşullar değişecek. Yeni ekonomik düzen beraberinde, devrimci bir eğitim getirmeli ülkemize. Bu da iyi çalışılırsa, uzun süreli bir iş değil, aslında" (Toprak, 1991: 44) diyerek her türlü baskıya rağmen idealist bir devrimci profili çizen gençlerin umutlarını yitirmediklerini de ifade eder. Sabahattin'in bu sözlerine karşılık veren Nihat ise bu devrimin ekonominin şekillendirdiği sınıfsal karşıtlıklardan geçip toplumun belli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması sonucunda hedefe ulaşılacağına dair inancını ifade ederek "Karamsar bir havaya kaptırma kendini. Her olayı bir dram yaşantısı da getirse, iyimser bir görüşle karşıla. Tarihi koşullar bizimle beraberdir. Aydınlara gösterilen düşmanlıklar, bir gün gelecek dostluğa, sevgiye dönüşecektir." (Toprak, 1991: 44) der. Bu bağlamda roman boyunca "aydın, devrimci, ilerici" vb. olarak nitelenen gençlerin hedeflerinin Marksist doğrultuda olduğu belirtilir. Marksist hedefler doğrultusunda kaçınılmaz olan sistem değişikliğinin önünde duran iktidar ve devlet de bu doğrultuda çürümüşlük ve bozuklukla suçlanır.

Romanda devlete ve devleti yöneten iktidara karşı olumsuz bakış açısı burjuva ve köy sorunu boyutuyla da ortaya çıkar. Romanda "burjuva", "kadın" ve "köy" sorunları ön planda tutulmamakla birlikte bu konular, farklı kişiler üzerinden Toplumcu Gerçekçi bir yaklaşımla ele alınır. Bu bağlamda "burjuva-zengin/fakir", "şehirli/köylü" karşıtlığı romanda ekonomiye bağlı bir toplumsal karşıtlığı günyüzüne çıkarır. "Burjuva-zengin/şehirli" sınıfın temsilcisi, Sabahattin'in karısı Ayşe'nin amcası olarak tanıtılan Paşa Amca ve onun oğlu Fatin Bey'dir. Kadıköy taraflarında bir köşkte oturdukları belirtilen ve oldukça zengin bir hayat yaşayan bu iki akraba ile ilgili Sabahattin'in düşünceleri, burjuva sınıfına dair görüşleri romana taşıması bakımından dikkat çekicidir: "Hiçbir yoksul yazarın kitaplarında anlattıkları onları etkilememişti. Örneğin Diderot'nun fikir savaşı onları ilgilendirmemişti. Paşa, Diderot'yu bilmezdi, tek yapıtını okumamıştı. Ama Fatin Beyin kitaplığında Hugo, Zola, Diderot yanyana dururdu. Onların kitaplarını masal gibi okurdu. Fikirleri, kalem savaşları karşısında kılı kıpırdamazdı. Hiçbir inancın, ülkünün yanından geçmeyi aklının kıyısından geçirmemişti." (Toprak, 1991: 163). Böylece ezilen, ekonomik olarak dezavantajlı olan işçi ve köylü kesimin sıkıntılarının, toplumun aydınları ya da

burjuvaları olarak nitelendirilmeye uygun kimselerce ilgisizlikle karşılandığı Paşa ve Fatin Bey'in kütüphanelerinden hareketle ele alınır. Fatin Bey ve Paşa, Ankara'da tanıdıkları olan nüfuzlu insanlardır. İkisi de Sabahattin kaçarken Ayşe'ye yardım teklifinde bulunsalar da Sabahattin ve Ayşe'nin görüşlerini anlamayıp ikisinin de siyasi görüşleri sebebiyle düştükleri durumu "yanlış bir iş yapma" (Toprak, 1991: 161) olarak görürler. Bu manada romanda Sosyalist bir yönetimi arzulayan gençlerin karşısında konumlanırlar.

Köyle ilgili karşıtlıklar ise eserde Osman Fuat'ın serüveni üzerinden verilir. Romanda ozan oldukları belirtilen Ali Turgut, Sait Hüsnü ve Osman Fuat, 1940'lı yılların Toplumcu Gerçekçi edebiyatçıları temsil eden kahramanlardır. Bu üç ozan, bir meyhanede vakit geçirip edebiyattan ve şiirden konuştukları bir gecenin sabahında tutuklanırlar. Osman Fuat serbest kaldıktan bir süre sonra romanda A... ili olarak ismi verilen bir Anadolu şehrine sürgüne gönderilir: "A... adı ile eski bir tarihten geliyordu ama, gerçekte küçük bir kasaba kişiliğine bürünmüştü son zamanlarda. Ticareti ve zenaatı ile hâlâ ilkel bir düzeyde idi." (Toprak, 1991: 167) cümleleri ile tanıtılan şehirde, mektup ve dilekçe yazarak geçimini sağlamaya çalışan Osman Fuat, zamanla hukuki problemleri olan köylülerin danıştığı, güvendiği bir kişi hâline gelir ve ona danışan köylülerin sıkıntılarının aktarıldığı satırlar, romana "köy" ve "kadın" sorunlarını taşır. Osman Fuat'a derdini anlatan köylülerden biri Köylü İsmail'dir. Noter senedi ile 15 yıl önce satın alıp sürdürdüğü tarlasının tapu senetli sahibinin köyün ağası olan Recep Ağa olduğunu öğrenen köylü İsmail, ne yapabileceğini sormak için Osman Fuat'a danışır. Fakat Osman Fuat'ın yapabileceği bir şey yoktur. Onun bu konudaki düşüncelerine "Başlangıçta cehaletten ötürü, yanlış ya da eksik yapılmıştı hesaplar. Yerden göğe haklıydı ama, ne yapılabilirdi?" (Toprak, 1991: 171) ifadeleri ile yer verilir. Köylü İsmail'in toprak derdi hakkında az bilgi verilmesine rağmen onun çaresizliği aracılığıyla "ezen/ezilen", "köylü/ağa" karşıtlığı, sınıfsal zıtlıklar ve bunların oluşturduğu haksız düzen okuyucuya aktarılır. Bu bağlamda mevcut iktidarın koyduğu kanunların/yasaların ezilen sınıfları korumadığı, ekonomik olarak güçsüz sınıfta yer alan köylülerin, güçlü iktidar sahipleri veya kapitalist düzenin devamını sağlayan devlet mekanizması karşısında haklılığını ispat edebilme şansı olmadığı görüşü romanda hissettirilir. Köylü İsmail ile Osman Fuat bir kere daha rastlaşırlar. Akşam geç saatlerde öküz arabası ile geçen Köylü İsmail'i tanıyan Osman Fuat, pazarda bir öküzünü satıp tuz aldığını öğrendiği Köylü İsmail'e neden beş kilo tuz aldığını sorar. Köylü İsmail'in "tuz bizim her şeyimiz. (...) Tuz ve ekmek ile başlar hayatımız..." (Toprak, 1991: 257) cevabı hem romanın ismini belirlemesi bakımından hem de köylülerin ekonomik durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Osman Fuat'a danışan köylülerden biri de Esmâ ve annesidir. Esmâ, ilkokul dörde kadar okutulmuş, babası tarafından erken yaşta para karşılığı evlendirilmiş, kocasının uyguladığı türlü işkencelerden kaçarak şehre gitmiş bir genç kadındır. Büyük şehirde de başına pek çok kötülük gelmiştir. Kötü yola düşmekten zekâsı sayesinde kurtulan Esmâ, tekrar köyüne dönünce de babasının kendisini tekrar para karşılığı vereceğini anlamış ve babasını öldürmeye karar vermiştir ama bu kararını uygulamadan önce son bir kez adalet arayışı için Osman Fuat'a "Yasalar beni bu zâlimin elinden kurtaracak güçte değilse, ben onu öldürürüm, ne ceza verilirse razı olurum. Asarlarsa bile boynum kıldan ince. Hiç olmazsa sesimi böyle duyururum. Ondan sonra, babalar kızlarını satamaz belki. Yalvarırım sana Kâtip efendi, bir köylü kızının feryadını duyur herkese. Yeter artık, dara düştükçe, başımızı hangi taş sert ise oraya vurduğumuz." (Toprak, 1991: 245) diyerek çaresizlik içinde yardım istemiştir. Onun bu çaresiz mücadelesi üzerinden "kadın/erkek", "güçlü/ zayıf", "ezen/ ezilen" karşıtlığı vurgulanır ve kanunlara göre haklarını nasıl savunacaklarını bilemeyen köylülerin, kadınların durumu romana taşınır.

Eserdeki yaklaşımla devlet mekanizması içerisinde cezaya bir tahakküm yöntemi olarak başvurulmaktadır. Sıkıyönetim bu manada cezayı ve şiddeti meşrulaştıran bir kılıf olarak algılanır. Olağanüstü zamanlarda ve durumlarda ülkede güvenliğin sağlanması için ordunun yardımıyla gerçekleştirilen yönetim, örfi idare (<https://sozluk.gov.tr/> son erişim tarihi: 01.03.2023) anlamındaki sıkıyönetim, *Tuz ve Ekmek*'te savaştan kaynaklı bir tedbirden ziyade aydınları baskı altına almak için uygulanan bir uygulama olarak yorumlanır. Milli Şef dönemindeki sıkıyönetim, ilk kez 20 Kasım 1940 tarihinde Edirne, İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde, İtalya'nın tehditlerine karşı öncelikle bir ay süre ile ilan edilmiş, fakat görülen zaruret sebebiyle TBMM kararı ile 22 Aralık 1947'ye kadar toplam 15 kez uzatılmıştır (Koçak 1996: 341). Sıkıyönetim dâhilinde

halkın rahatını bozanlar, devletin emniyet ve huzurunu tehdit eden fiillerde bulunanlar Örfi İdare Komutanlığına yakalanmıştır (Mat, 2008: 155). *Tuz ve Ekmek*'teki kahramanlar, sıkıyönetim sebebiyle sık sık tutuklanmakta, sorgularda herhangi bir suç tespit edilememesine rağmen tekrar tekrar göz altına alınmaktadırlar. Bu sorgulamalar sonucunda kimisi hapishanelerde kalırken kimisi de Anadolu'nun ücra yerlerine sürülmektedir. Romanda Sabahattin "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sıkıyönetimli İstanbul, özgür düşünen aydınların bir çoğunu koparıp atmıştı çorak Anadolu kasabalarına, yoksul illere. Her nasılsa İstanbul'da kalanların dergileri kapatılmış, kendilerine de adamakıllı gözdağı verilmişti." (Toprak, 1991: 47) diye düşünerek sıkıyönetimin uygulamalarının kendisi gibi gençler için sonuçlarını değerlendirir. Sait Hüsnü ise sevgilisi Leylâ ile konuşurken kendisinin de mağduru olduğu sıkıyönetim uygulamalarına değinerek "Bizleri birer ikişer, o gördüğünüz binanın içindeki hücrelere kapadılar. Maddi-manevi baskılarla, işkencelerle, kimimiz iki-üç ay kaldık orada." (Toprak, 1991: 72) der ve romandaki hâkim görüş bağlamında sıkıyönetimin, sistematik bir şekilde ilerici olarak nitelenen solcu-devrimci görüşlü gençlere odaklandığını ifade eder. Sıkıyönetim süresinin sürekli uzatılması ve bu dönemde polis ile Sıkıyönetim Komutanlığının görev ve sorumluluklarındaki sınırların belirsizliği de esere yansımaktadır. Bu bağlamda Sıkıyönetim Komutanlığına sürgüne yollanan isimlerden biri olan Osman Fuat, arkadaşı ile konuşurken "Mahpus olsam süresi bellidir. Çıkacağım günü bilirim. Sürgünlükte hiçbir şey belli değil. İstanbul'da Sıkıyönetim ne zaman sona ererse, bizim çilemiz o zaman bitecek herhalde" (Toprak, 1991: 182) ifadeleriyle sıkıyönetimin oluşturduğu sıkıntıyı ve bilinmezlik hissiyatını belirtmektedir. Romanda sıkıyönetim uygulamalarındaki yetki belirsizliğine de değinilir. Sıkıyönetim Mahkemelerince gözaltına alınan birinin akibetini öğrenmenin neredeyse imkânsız olduğu, Sabahattin'in eşi Ayşe'nin polisle diyaloguna yansır. Ayşe eşinden kırk gündür haber alamadığı uzun bir dönemde, kendisinin kocasından haberi olup olmadığını yoklamak için kapısına gelen polise "Sıkıyönetim sizden habersiz tutuklanmış olmasın? Askeri Cezaevine sormak istiyorum ben." (Toprak, 1991: 14), "Sizden habersiz Sıkıyönetim'e teslim olsa, Askeri Cezaevi'ne konulsa, nasıl haberim olacak benim?" (Toprak, 1991: 14) sorularını sorarak dönemdeki uygulamanın oluşturduğu kafa karışıklığını yansıtır ve tutuklu yakınları için bilgi edinme zorluğuna değinir.

Sıkıyönetim döneminde 1940'ta yürürlüğe giren Örfi İdare Kanunu ile basın yayın faaliyetlerini de kontrol etme, hatta kapatma yetkisi de Sıkıyönetim Komutanlığına bağlanmıştır. Dönemde *Ulus* gazetesi dışındaki gazeteler, İstanbul'dan yayımlandığı için basın yayın hayatının büyük bir bölümü sıkıyönetimden payını almıştır (Mat, 2008: 154). Böylelikle iktidarı rahatsız eden her türlü yayın faaliyetine de müdahale edebilme yetkisi yasal bir zemine bağlanmıştır. Bu kontrol mekanizması, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış tesirlerle de birleşmiş ve dönemde çıkarılan gazeteler, farklı siyasi görüşler etrafında kümelenmiştir. Gevgilili'nin belirttiğine göre *Tan*, *Vatan*, *Akşam*, *Tanın* Alman karşıtı bir cepheleyen *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler Alman politikalarını destekleyen yayınlar yapmışlardır (Gevgilili, 1994: 218). *Tuz ve Ekmek*'e de yansıyan basın yayın alanındaki bu gelişmeler, Sait Hüsnü tarafından sevgilisi Leylâ'ya kendisinin ve arkadaşlarının neden polis tarafından gözaltına alınıp durduğunu açıklarken dile getirilir: "Şiirler yazıyorum. Ama alışılmış biçimde değil bunlar. Toplumsal bir görüş açısından geliyor bizim yazdığımız şiirler. Beş on arkadaş ortaklaşa dergi çıkarıyorduk. Dergimize çeşitli baskılar yaptılar. Yıldıramayınca yasa dışı kararlarla kapattılar dergimizi. Biliyorsunuz, İstanbul'da Sıkıyönetim var. Onun demir eli hepimizin üstünde dolaşüyor." (Toprak, 1991: 72). Böylece romanda işlenen kaçış ve sıkıntılarının sebebi sıkıyönetime bağlanırken bir yandan da sol görüşlü gençlerin basın yayın faaliyetleri yaşanan sıkıyönetim baskısının gerekçesi olarak yorumlanır.

Tuz ve Ekmek'te sıkıyönetim döneminde iktidarın basın yayın hayatını kontrol etme isteğinin nerelere vardığı, İnönü döneminin önemli hadiselerinden biri olan *Tan* gazetesi baskını üzerinden de verilir. 7 Haziran 1945'te Fuat Köprülü, Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan dörtlü bir bildiri yazarak CHP'den ayrıldıktan sonra sol görüşlü gazeteler *Yurt*, *Yeni Dünya*, *Adımlar* ve *Tan* bu muhalif kesime destek çıkmıştır. Muhalif gazetelerdeki çekişmeler, 4 Aralık 1945'te İstanbul'da olaylı bir gösteri ile sonuçlanmıştır. Beyazıt Meydanı'nda toplanan kalabalık Çağaloğlu'na doğru yürümüştür. ABC Kitabevi, *La Turquie*, *Görüşler* dergisi, *Yeni Dünya* gazetesi, Berrak Kitabevi'ne saldırılmış ve en önemlisi *Tan* gazetesi yağmalanmıştır (Gevgilili, 1994: 280). Baskın gecesi *Tuz ve*

Ekmek'te Ali Turgut'un günlüğünden satırlarla okuyucuya aktarılır: "Üniversitede sağcı öğrenciler, verilen işaret üzerine, günlerdir gizlice yaptıkları hazırlığı açığa vurmuşlar, Beyazıt'ta toplanıp (komünizmi tel'in) yürüyüşüne geçmişlerdi. CHP'nin verdiği işaret belliydi, hedef gösterilmişti. Tan basımevi, paramparça edilecekti." (Toprak, 1991: 110). Her ne kadar devlet yetkilileri tarafından bu baskının iktidar eliyle yapıldığı reddedilse de romanda bu olay, iktidar erkinin toplumsal ilerlemenin önüne geçme ve "ezen/ezilen" düzeni üzerine kurulu devlet mekanizmasını sürdürme isteğini gözler önüne seren bir örnek olarak değerlendirilir. Romanda bu baskın gecesinde yola çıkılarak dönemin politik yorumuna da yer verilir. Sıkıyönetim döneminin basın üzerindeki etkisi ve baskın gecesinin sol kesim tarafından nasıl algılandığı da Ali Turgut'un günlüğüne yansır: "Gazeteler, o yıllarda CHP'li yönetimin kadife eldiven içinde demir yumruk sakladığını bilirlerdi. Yayın organları, ölçüyü kaçırmazdı pek. Basın birbiri ile kavgaya düşerse, o zaman ipin ucu kaçırdı biraz. Bunlar ise çok kez kişisel saldırı niteliğinde olurdu." (Toprak, 1991: 109). İnönü iktidarının savaştan taraflar arasındaki dengeyi kurma amacı ile her iki tarafı da idare ederek savaştan uzak kalma mücadelesi sonucunda doğan basına müdahaleye dikkat çeken bu ifadelerden sonra aslında müdahalelerin genellikle Nazi taraftarlarınca kontrol edildiği: "Aslında gazeteler ikiye ayrılmıştı. Mihver, Nazi Faşist birliğini gösteren Alman-İtalyan-Japon güçlerini bir araya getiriyordu. Öbür yanda ise Anglo-Sakson tarafına kâğıt üzerinde bağlı idi. Basının büyük çoğunluğu ve o dönemin iki dışişleri bakanı, Nazilerle içli dışlı dostluk kurmuşlardı." (Toprak, 1991: 109) denilerek açıklanır. Ayrıca baskının şiddetinin "benzerlerine Nâzi Almanyasında rastlanan bu biçim vahşili[k]" (Toprak, 1991: 111) satırlarıyla yorumlanması da bu olayın Almanya ve Sovyetler Birliği çatışması bağlamında algılandığını göstermektedir. Böylelikle *Tuz ve Ekmek*'te sıkıyönetim ve bu dönemdeki basınla ilgili müdahalelerin, iktidarın mevcut devlet mekanizmasını devam ettirme isteğinin farklı göstergeleri olarak yorumlandığı görülmektedir.

Tuz ve Ekmek'te iktidar olarak devleti elinde tutan yönetici sınıf, polis, hapisane vb. her türlü baskı aygıtını kendi çıkarları için kullanmaktadır. Anthony Giddens'ın "iktidar" ve "tahakküm" kavramlarını ele alırken ifade ettiği gibi romanda da sıkıyönetimle baskısını arttıran "İktidar, güç kullanarak cezalandırma şeklinde uygulandığında, en tehlikeli ve çoğunlukla en korkutucu hâlini al[maktadır]" (Giddens, 2005: 18). Türk romanında jandarma algısı üzerine değerlendirmelerde bulunan Bahtiyar Aslan, Toplumcu Gerçekçi romanlardaki algının ideolojik boyutlarının bulunduğunu belirtirken bu dönemde yapılan bazı uygulamaların da bu algıyı beslediğine değinerek silahlı güç olarak kırsal kesimde görev yapan jandarmalar hakkındaki bu yorumların şehirlerde polisler için geçerli olduğunu belirtir (Aslan, 2009: 43). 1940'lı yıllarda Türkiye'de sıkıyönetim tedbirleri, İkinci Dünya Savaşı tehdidinde karşı alınmış olsa da yukarıda da belirtildiği gibi eser dâhilinde sıkıyönetim devlet mekanizmasının, halkı ve özellikle solcu-devrimci gençleri baskı altına almak için başvurduğu bir uygulama olarak algılanmaktadır. Romandaki polis algısı bu manada değerlendirilmeye müsait olarak olumsuz bakış açısından nasibini almaktadır. Eserde polis gücünün, bir yıldırma ve baskı aracı olarak algılandığı Sabahattin'in maruz kaldığı polis baskısına dair görüşlerinde açığa çıkmaktadır: "Yasaların dışına çıkmadığı halde, polis kim bilir kaç yıldır izliyordu kendisini. Onların yasalarına ve anlayışlarına göre en azından 'kuşkulu kişi' idi demek" (Toprak, 1991: 47). Bu düşüncelerle polisin takipleri kanunların dışına çıkmayan insanlara yönelmiş bir yaptırım olarak yorumlanmakta, polis gücü, devleti solcu-devrimci ideallere göre dönüştürmek isteyen gençleri yıldırma için işlev gören bir baskı aygıtı olmaktadır.

Eserin ilk sayfalarından itibaren polislerin acımasızlığı ve roman kahramanlarına karşı uyguladıkları acımasız tutum, özellikle polis şefi Ahmet Hulusi'nin üzerinden verilmektedir. Solcu-devrimci gençleri bir av gibi görerek yakalamaya çalışan bir sistem adamı olduğu sık sık vurgulanan Ahmet Hulusi için "Fazla ışık olsa da, Ahmet Hulusi'nin gözbebeklerine dikkatle bakılsa, şöyle bir toplu iğne başı kadar bile insancılık kıvılcımı bulunmazdı" (Toprak, 1991: 152) denilmektedir. Farklı polislerle ilgili benzer olumsuzlayıcı yaklaşım eserde tekrar eder. Bir memurun tutumu "Gene o çiçek bozuğu, aksi suratlı memur. Kurşuna dizecekmiş gibi kaldırıp götürüyordu insanı. Karar verme yetkisi onda olsaydı, belki eli hiç titremeden yapardı bu işi" (Toprak, 1991: 83) ifadeleri ile aktarılırken başka bir polis memurunun tutumu ise "düşmana esir düşmüştü sanki. Bu saatte nereye götürülürdü insan? Gündüzler bitmiş miydi? Kapının önünde durdular. Tabancayı yerine yerleştirdi düşman suratlı adam"

(Toprak, 1991: 66) cümleleri ile verilerek polislerin sert tutumlarının tutuklanan gençlere hissettirdikleri üzerinde durulur.

Tuz ve Ekmek'te solcu-devrimci gençler, polislerin düşmanca tutumlarının sebebini de konuşurlar. Sabahattin'in, Nihat'la konuşurken sarf ettiği "Gerçekten, yurtseverlere düşman yapmaya çalışıyorlar herkesi. Kendi görüşlerine göre, bir vatan haini tipi çiziyorlar. Ellerindeki basın, güvenlik kuvvetleri, hatta kendi çıkarlarının çizgisinde yürüyen yarı aydınları, hep bize düşman yetiştiriyorlar." (Toprak, 1991: 21) ifadeleri, polis baskısını oluşturan gücün; devlet mekanizması, ideolojik aygıtlar ve baskı aygıtları sayesinde insanları yönlendirdiği görüşünü yansıtarak Marksist felsefeye uygun bir çıkarım yapılmaktadır. Eserde basın ve yarı aydınlarla birlikte polis, iktidarın elinde bir baskı aygıtı olarak devrimci gençlere karşı oluşturulan bozuk düzeni devam ettirmek için kullanılan bir araç olarak değerlendirilir. Eserde bu genel yorumun yanında olumsuz polis algısını yansıtan kişi olan Ahmet Hulusi'nin üzerinden de polislerin davranışlarının altında yatan nedenlere değinilir. Polis şefi ile ilgili "Niçin böyledir? (...) Oysa, onun beyni, otuz-otuz beş yıldır hep böyle kirli ellerle yıkanmış. Şimdi başka türlü düşünemiyor artık." (Toprak, 1991: 152) denilerek Ahmet Hulusi'nin yıllarca mevcut devlet mekanizmasının tesiri altında kalmasından dolayı bu kadar acımasız bir tutum içinde olduğu görüşü dile getirilir. Osman Fuat'ın sürgüne gittiği A... ilindeki komiser de Ahmet Hulusi gibi acımasız bir kişi olarak anlatılır. Osman Fuat bu komiserle ilgili "Bu adam hiç müzik dinlemiş miydi?" (Toprak, 1991: 144), "Hiç insanlı düşüncelerle titremiş miydi?" (Toprak, 1991: 144) diye içinden geçirir. Kendi sorduğu soruya kendisi cevap vererek "Nerden titreyecek? Rousseau'yu, Diderot'yu okudu mu acaba? Haydi onları bırakalım Hugo'nun Sefiller'inden otuz sayfa okusaydı hiç olmazsa" (Toprak, 1991: 144) düşüncesiyle komiserin acımasız tavırlarının sebebini anlamlandırmaya çalışır. Sait Hüsnü "Aydınlara, devrimci insanlara karşı düşmanlık duygusu yayıyorlar. Özellikle yöneticiler, polislerin eğitimsiz kalmalarından da yararlanarak, onları bazı yanlış hareketlere itmekteler." (Toprak, 1991: 58) diyerek romanda mevcut sistem tarafından şekillendirilen polislerin, solcu-devrimci gençlere karşı gösterdikleri düşmanca tutumun tesadüfi olmadığına, sistemli bir şekilde planlandığına değinir.

Roman boyunca tutuklamalarda polislerin keyfi davranışları göze çarpmaktadır. Nihat'la konuşurken Sabahattin, takip ve tutuklamalardaki keyfiyeti "polisin gözüne batan kişiler olmaktan başka ne kabahatimiz var bizim? Bu bir kabahat ise tabii. Ben durmadan polisten kaçıyorum ama, suçumu bilmiyorum hâlâ. Hangi gizli kapının arkasında gördüler beni, bilmiyorum. İnsan inançlarından ya da devrimciliğinden ötürü, nasıl bir çukura itiliyor görüyorsun." (Toprak, 1991: 20) diyerek belirtir. Böylelikle polislerin ellerinde hiçbir delil yokken sadece tesadüfi olaylardan dolayı solcu-devrimci gençleri takip ettiğini, tutukladığını belirtir. Sait Hüsnü ve Ali Turgut da neden gözaltına alındıklarını konuşurken Sait Hüsnü, bu haksız gözaltılar için iki sebep sayar: "Birincisi gözdağı vermek için. İkincisi de boş atıp dolu tutturmak istiyorlar." (Toprak, 1991: 58) der. Bu baskı içinde polis asılsız iddialarla gençleri suçlamakta, hatta işkence etmektedir. *Tuz ve Ekmek*'te üzerinde sıklıkla durulan suçlamalardan biri "Devrimciler Derneği" (Toprak, 1991: 67) ile ilgilidir. Roman boyunca her sorguda tekrar tekrar sorulan Devrimciler Derneği ile ilgili sorulara karşı bütün gençler bilmediklerini ifade etse de polis şefi Ahmet Hulusi ve diğer polisler aynı soruyu sormaya devam eder. Sabahattin'e yöneltilen diğer bir suçlama da Asmalımescit'te bir pavyonda Beyaz Rus bir kadınla olan konuşmasıdır. Bir polis memurunun izleme sırasında yanlış anlamasından kaynaklanan bu iddia, itirafçı olan bir üniversite öğrencisi tarafından da tekrarlanır. Halbuki Sabahattin, bir pavyona değil, Asmalımescit'te bulunan Fransız Kitabevi'ne gitmiştir (Toprak, 1991: 68). Bu gibi asılsız suçlama ve iddialar, romanda polislerin ne kadar haksız bir baskı yaptıklarını vurgulamak için birer örnek olarak yer bulmaktadır. Böylelikle romanda tamamen iktidarın lehine görev yapan polislerin yanlış uygulamalarının altı çizilmeye çalışılmaktadır.

Polis baskısı romanda sadece suçlu ve şüphelilere yönelmez, onların aile ve arkadaşlarına da farklı düzeylerde baskılar yapılır. Polislerin sıkı takibe aldığı Sabahattin'in eşi Ayşe, polis tarafından sürekli olarak takip edilir. Sabahattin gibi öğretmen olan Ayşe, kendisine kocasının yerini soran polis memuruna "Benim her hareketimden haberiniz var sizin. Hangi saatte nereye gidiyorum, kimlerle konuşuyorum biliyorsunuz. Okulla ev arasında olduğumu görüyorsunuz." (Toprak, 1991: 14-15) demekte böylelikle polisin kesintisiz takibini dile getirmektedir.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Ahmet Hulusi tarafından çağırılan ve o sırada hamile olan Ayşe, polis şefinin odasına girdiğinde odadaki sandalyeye müsaadesiz oturunca polis şefi Ahmet Hulusi sinirlenir ve “Suçlulara otur denilmeden oturmazlar. Siz de kocanız gibi âsisiniz demek” (Toprak, 1991: 211) ifadeleriyle Ayşe’ye kızar. Bu bağlamda romandaki polis şefinin, henüz yargılanmadan suçlu olarak kabul ettiği Sabahattin’e baskı uygulamakla kalmadığı, hiçbir suçu bulunmayan bir hamile kadına bile merhamet göstermediği görülür. Ahmet Hulusi, Sait Hüsnü’nün evlenmeyi düşündüğü sevgilisi Leylâ’yı da polis merkezine çağırır ve ona “Son zamanlarda, sizin hayatınıza tehlike getirebilecek bir gençle arkadaşlık ediyorsunuz. Sizin durumunuzu inceledim. İyi bir aile kızı olduğunuzu öğrendim. Bundan ötürü sizi uyarmak istiyorum.” (Toprak, 1991: 104) diyerek Sait Hüsnü ile evlilik yolunda ilerleyen ilişkisini kesmesi için uyarı ile tehdit arasında bir telkinde bulunur. Polislin yetkilerini aşan bu tutumlar, romandaki polis baskısının yansımaları olur.

Hapishanedekilere karşı uygulanan fiili şiddet de *Tuz ve Ekmek*’te önemli bir yer tutar. Foucault’nun hapishane ile ilgili “beden aynı zamanda siyasal bir alanın içine de doğrudan dalmış durumdadır. İktidar ise onu terbiye etmek ve damgalamak için kullanır.” (Foucault, 1992: 30) önermesine uygun olarak romanda, iktidar sahiplerinin, hapishane aracılığıyla solcu-devrimci gençleri damgalama ve terbiye etme amacı güttükleri görüşü hâkimdir. Hapishanelerin ortamı, tutukluları itiraf etmeye sevk etmesi amacıyla oldukça zorlayıcı şartlara sahiptir. Romanda hücreler hâlindeki hapishanelerin loş, gece mi gündüz mü belli olmayan hatta sadece 15 mumluk ampulle aydınlatılan yerler olduğu belirtilir. Hücrelerde 20-30 cm genişliğinde tel kafesli pencereler ve pencerelerin önünde sedir gibi ot minderler bulunmaktadır (Toprak, 1991: 55). Ayrıca döne döne inilen merdivenlerle girilen koridorlar ve hücrelerdeki rutubet kokusu (Toprak, 1991: 42) belirtilerek hapishanelerin zorlayıcı şartları romana taşınmaktadır. Sait Hüsnü’nün bu hapishane hücrelerini tarif ederken “yeraltındaki hücreler, bir ölü odasının yalnızlığını taşırdı hep. Zemin katı ise, yaşama çizgisine götürüyordu insanı” (Toprak, 1991: 172) diye düşünmesi mekân olarak hapishanenin verdiği hissiyatı romana taşır. Böylelikle Türk edebiyatında genellikle toplumcu Marksist yazarlar tarafından eserlerine taşınan hapishanenin (Akpınar, 2010: 23), *Tuz ve Ekmek*’te de ele alındığı görülmektedir.

Hapishanelerin kötü durumunun yanı sıra işkence de romandaki sorgulamaların olmazsa olmazı gibidir. Romanda dayak, dar ve alçak bir hücrede sabaha kadar bekletilmek, falaka gibi işkenceler, polislerin istediği ifadeyi almak için başvurduğu bir yöntem olmaktadır. Sabahattin’e sorguda tekrar tekrar “Şimdi bana anlat bakalım. Bu (Devrimciler Derneği) nedir, ne gibi etkinlikleri vardır?” (Toprak, 1991: 84) diye sorulur. Sabahattin tutuklandıktan sonra bu derneği polisten öğrendiğini ifade edince polis, arkadaşların “Senin de bu gizli örgüte dahil olduğunu söylediler. Sen kabul etmiyorsun. Onlar beraberiz, aramızda o da var diyorlar” (Toprak, 1991: 84) diyerek bir itiraf almaya çalışır. Polislerin istedikleri itirafı alamayınca da “Yani sonuna kadar inkâr edeceksin. Sen zararlı çıkarsın. Benden söylemesi. Şimdi seni bir yere kapatacaklar. Ellerin arkadan kelepçeli olacak. Yiyecek verilmeyecek. Sorularımıza olumlu yanıtlar vereceğin zaman oradan çıkacaksın.” (Toprak, 1991: 85) diyerek fiziksel ve psikolojik şiddete başvurdukları dile getirilir. Bu tehdidin sonucunda Sabahattin, dar ve ayakta durmanın imkânsız olduğu bir hücreye kapatılır. Sabaha kadar süren bu işkencenin sonunda Sabahattin, o kadar kötü görünür ki polisler onun bayılmak üzere olduğunu zanneder ama sorgu sabah tekrar devam eder (Toprak, 1991: 85). Sabahattin’in dışında yine Devrimciler Derneği ile ilgili sorgulanan isimlerden biri olan Ali Turgut da gözaltı sırasında dayaktan nasibini alanlardan biridir. Kayışla ayakları bağlanan Ali Turgut, yarım saat boyunca dövülür. Baskı o kadar artar ki gözaltında bulunan şüphelilerden bazıları intihar bile ederler. Eserde “Dördüncü kattaki hücrelerden birinde bir şişe kırıldı ansızın. 18 numaradan, bir dakika sonra feryat ve inilti geldi. Nöbetçi memurlar, uykularından silkindiler. İnilti sesleri devam ediyordu. (...) 18 numarayı açınca kan içindeki genci yere serili buldular.” (Toprak, 1991: 179) satırları devamında “sonradan anlaşıldı ki, 18 numaradaki tutuklu, su şişesini kırıp kesmiş bileklerini” (Toprak, 1991: 179) bilgisiyle verilen gencin intiharı, hapishane psikolojisinin ve baskı aygıtı olarak işlevinin romanda en dikkat çekici örneklerinden biri olur. Romanın sonunda polislin uyguladığı baskılara daha fazla dayanamayan Sabahattin, polislere karşı gelir. Hatta bir polise yumruk atmaya çalışır. Onun bu başkaldırısı sonucunda polisler ona şiddet uygulayarak ölümüne sebebiyet verir (Toprak, 1991: 283-284). Bu

bağlamda *Tuz ve Ekmek*'te polisler sadece iktidardan aldıkları yetkiyle kendilerinin suçlu kabul ettikleri insanlardan istedikleri cevapları almak için uğraşan baskı gücü konumundadır. Bu muameleye uğrayan şüpheliler de her türlü psikolojik ve fiziksel işkence sonucunda intihar bile edebilecek duruma gelmektedir.

Sonuç

Ömer Faruk Toprak'ın tek romanı olan *Tuz ve Ekmek*'te, solcu-devrimci kahramanların başlarından geçen serüven, dönemin atmosferi ile birleşmektedir. Bu atmosfer içinde *Tuz ve Ekmek* romanı devlet, iktidar, polis ve onlarla ilişkili olarak sıkıyönetim, haksız sorgulamalar, suç ve ceza gibi uygulamaların, kavramların 1940 kuşağı toplumcuları tarafından nasıl algılandığını yansıtmaktadır.

Çalışmada toplumcu yönelişleri ile romanda yer alan solcu-devrimci gençlerin devlet ve polisle olan olumsuz tecrübeleri, kaçışları ve sürgünlerinden yola çıkılarak Toplumcu Gerçekçilik ve onunla ilişkili olarak Marksist kuramdaki devlet ve polisle ilgili bakış açısının *Tuz ve Ekmek*'teki yansımaları incelenmiştir. Bu doğrultuda romanda öncelikle kapitalist sömürünün sürdürücüsü olarak konumlandırılan devlet sistemini olumsuz bir bakış açısıyla ele alan Marksist algının romanda da izleri tespit edilmiştir. İsimleri geçen kahramanların, siyasi- edebî dergi çıkarmak ya da sol fikirler taşımak dışında bir suçları olmamasına rağmen polis baskısı ve sürgün, gözaltı gibi uygulamalara maruz kaldıkları görülmektedir. Bunun sonucunda da bu gençlerin, mevcut durumu ile devlete, onu kontrol eden iktidara karşı besledikleri olumsuz bakış açısı romanda dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Toplumcu Gerçekçi romanlarda genellikle ağalara ve feodal liderlere yönelen karşıtlığın ötesine geçen *Tuz ve Ekmek*, doğrudan devlet mekanizmasına yönelmekten çekinmemektedir. Şehirde polis, hapishane ve sıkıyönetimle uygulanan bu baskı yanında köylülerin ve kadınların yaşadığı sıkıntılar da romanda ezen/ezilen ilişkisini destekleyerek bütün sisteme yayılan bir çürümeye işaret eder. Aynı doğrultuda sıkıyönetimle devlet tarafından kontrol altında tutulan basın durumuna da dikkat çekilmektedir. Özellikle sıkıyönetim döneminde basın hayatı ile ilgili en bilindik olaylardan biri olan *Tan* gazetesi baskını da romanda ele alınmakta, bu olaydan hareketle dönemin politik yorumuna yer verilmektedir.

Genel olarak Marksist düşüncede baskı aygıtlarından biri kabul edilmesi sebebiyle halkın değil, iktidarın savunucusu kabul edilen polisler karşı tutum, *Tuz ve Ekmek*'te geniş bir yer tutmaktadır. Olumsuz algı, romanın tamamı boyunca devam etmekte polis, "kötü" ve "iftiracı" olarak görülmektedir. *Tuz ve Ekmek*'te polis baskısı özellikle gözaltı ve hapishane etrafında görülmektedir. Romandaki hapishanelerde ve sorgulamalarda hem fiziki hem de psikolojik şiddete başvurmayan polisler ve hapishanelerdeki kötü fiziki şartlar da işkencelerin bir parçası hâline gelmektedir.

Kaynaklar

- Akpınar, S. (2010). "Kerim Korcan'ın Hikâye ve Romanlarında Hapishane", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(2), 21-36.
- Algül, A. (2020). "Eleştirel Gerçekçilikten Devrimci Romantizme Doğru Toplumcu Gerçekçilik Üzerine Bir Çalışma", *Frankofoni* 2(S.37), 171-179.
- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev.: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aslan, B. (2009). "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Jandarma Olgusuna Genel Bakış" *Turkologia*, 3, 34-43.
- Bayoğlu, E. (2012). Platon ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması, [Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum.
- Aristoteles, (1993). *Politika* (Çev.: Metin Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Derbil, S. (1944). "Polis Kavramı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(S.4), 473-485.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri* (Çev.: Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2002). *Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi* (Çev.: Utku Özmakas). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engels, F. (2004). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. İstanbul: Eriş Yayınları.
- Erken, B. (2020). "Hegel'de Sivil Toplum ve Devlet Üzerine Teorik Bir İnceleme", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 2020, 33-53.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu* (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar* (Çev.: Işık Ergüden- Osman Akinhay). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Gevgilili, A. (1994). "Türkiye Basını". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Murat Belge (Ed). Cilt 1, İletişim Yayınları: İstanbul, 202-228.
- Giddens, A. (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet* (Çev.: Cumhur Atay). İstanbul: Devrin Yayıncılık.
- Hegel, G.W.F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* (Çev.: Cenap Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2011). *Türk Öykücülüğünde 1940 Kuşağı ve Toplumcu-Gerçekçi Yönelişler*. Sivas: Asitan Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2014). *Türk Şiiri Modernizm Şiir*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lenin, V. I (1999). *Devlet ve Devrim* (Çev.: Saliha N. Kaya-İsmail Yarkın). İstanbul: İnter Yayınları.
- Mat, G. (2008). Çok Partili Dönemde Sıkıyönetim, [Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi]. İzmir.
- Moran, B. (2013). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2007). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 3. İstanbul: İletişim Yayınları
- Oskay, H. B. (2022). *Devlet Başa Muharrir Leşe*. İstanbul: Mavi Gök Yayınları.
- Platon (2016). *Devlet* (Çev.: Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Pospelov, G. (2005). *Edebiyat Bilimi* (Çev.: Yılmaz Onay). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sakallı, F. (2012). *Ömer Faruk Toprak (Hayatı- Sanatı- Eserleri)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Subaşı, E. (2018). "Kapitalizm Kavşağında: Kent, Polis ve Güvenlik", *İdealkent*, 23(9), 113-133.
- Subaşı, E. (2019). "Relinking The Social And The Political: Hegel, Marx And The Police As Socialisation of the State Power". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(S1), 254-277.
- Toprak, Ö. F. (1991). *Tuz ve Ekmek*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunçay, M. (1994). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a kadar)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları. 1950-1954.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (Çev.: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- <https://sozluk.gov.tr/> (01.03.2023)

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Tölögön Kasımbekov'un 'Baskın' Romanında Tarih Bilinci

Historical Awareness in Tolegen Kasymbekov's Novel "The Raid"

Aslıhan
AYTAÇ¹

¹ Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt/Türkiye
e-mail: slhnytc@gmail.com

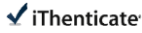
Geliş Tarihi/Received: 29.5.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 1.3.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Aslıhan AYTAÇ
slhnytc@gmail.com

Atf /Cite this article:
Aytaç, A. (2024). Tölögön Kasımbekov'un 'Baskın' Romanında Tarih Bilinci. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 116-124.

Bu makale, "The Third International CUA Graduate Students Symposium"da (5-6 Haziran 2016, Erdebil/İran) sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

İnsanoğlu geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç görüntü düzeyinden meydana gelen zaman algısına bütünsellik kazandırarak tarih bilinci oluşturur. Bu doğrultuda tarih bilinci, ataların deneyimsel belleğinden yola çıkarak şimdiki, geçmiş düzleminde anlaşılır kılarak geleceğin farkındalıkla kurulmasını sağlar. Toplumlar için tutunma noktası oluşturan tarih bilinci, bir milletin varoluşundaki öncül koşullardan biri şeklinde kabul edilir.

Tarih bilincini, anlatmaya dayalı edebî metinlerinde ana etimon olarak önceleyen Tölögön Kasımbekov, tarihsel romanlarıyla Kırgız edebiyatına yön verir. Yazar, tarihsel gerçeklikleri kurgusal düzleme aktarıp okuru bilgilendirmeyi amaçlarken ideolojisi doğrultusunda yönlendirmek ister. Bu bakış açısıyla yazarın tarihsel gerçeklerden yola çıkarak kaleme aldığı 'Baskın' romanında, Türkistan coğrafyasındaki Hokand Hanlığının, 1859-1898 yılları arasındaki sosyal, politik, ekonomik, askerî ve kültürel panoraması, özgürlük/ bağımsızlık mücadelesi şeklinde çıkarılırken tarih bilincinin önemine dikkat çekilir.

İnsan- zaman- mekân ilişkisinin algısal düzlemde kurulduğu romanda, kolektif bilinçte yer alan kültürel bellek kodları, tarih bilincini belirginleştirmek üzere sıklıkla kullanılır. Bu açıdan çalışmada geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki döngüsel ilişki; atalar kültürü, vatan bilinci ve müziğin büyüğü şeklinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Bilinci, Millî Bilinç, Zaman, Bellek

Abstract

Humans create an awareness of history by integrating a perception of time consisting of three levels of imagery: past, present and future. This way, historical awareness, starting from the experiential memory of the ancestors, makes the present understandable in the plane of the past and ensures that the future is also established through awareness. Historical awareness, which constitutes a foothold for societies, is considered one of the preliminary conditions for the existence of a nation.

Tolegen Kasymbekov, who prioritized historical awareness as the etymon in his literary texts based on narration, shaped Kyrgyz literature with his historical novels. The author transferred the historical realities to the fictional plane and while he aimed to educate the reader, he also wanted to lead him/her in the direction of his own ideology. With this point of view, in his novel "Raid", which was based on historical facts, he described the social, political, economic, military and cultural panorama of the Khanate of Kokand in the Turkestan geography between 1859 and 1898 as a struggle for freedom and independence and drew attention to the importance of historical awareness.

In the novel, where the human-time-space relationship was established on the perceptual plane, the cultural memory codes in the collective consciousness were frequently used to clarify the awareness of history. From this point of view, in this study, the cyclical relationship between the past, present and future will be evaluated in the form of the cult of ancestors, an awareness of belonging to a homeland and the magic of music.

Keywords: Historical Awareness, National Awareness, Time, Memory

Giriş

İnsan- zaman ve mekân ilişkisini anlamlandırma çabasının sonucunda ortaya çıkan tarih bilinci, “*kendi varlığımızın köklerini tanımak ve bugünkü hayatımızın potansiyelini aydınlatmak*” (Ülken, 2016: 211) için gereklidir. Nitekim tarih bilinci, şimdi’yi, geçmiş düzleminde anlaşılır kılarken geleceğin şekillendirilmesinde görev üstlenir. Bu açıdan tarih bilinci, “*geçmiş değerlendirek geleceği yönlendirme esasına dayan(ması)*” (Bıçak, 1995: 67) yönüyle millet ülküsü ve kendilik değerlerinin oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir.

Tarih akışındaki gerçeklikleri kurmacaya taşıyarak yorumlayan tarihsel romanlarda ise bilinç “*olmazsa olmaz bir koşul*” (Gögebakan, 2004: 15) olarak yer alır. Çalışmada, tarih bilinci bağlamında değerlendirilecek ‘Baskın’, Kırgız romancılığının gelişimine önemli katkıları bulunan kalemlerden biri olan Tölögön Kasımbekov tarafından tarihsel roman türünde kurgulanır. Anlatılarını tarihsel gerçeklerden yola çıkarak meydana getirmeyi tercih eden yazar; ‘Kırılan Kılıç’, ‘Baskın’, ‘Kırgın’ ve ‘Diriliş’i nehir roman şeklinde okuyucuya sunar.

Orta Asya Türklerini bir idare etrafında toplayan (Saray, 2019: 232) Hokand Hanlığının 1859-1898 yılları arasını ele alan romanda, Türklerin, Rus birliklerinin ‘baskın’larına karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi sembolik biçimde konu alınır. Bununla birlikte Türk hanlıkları arasındaki iç çatışmaların meydana getirdiği siyasal parçalanmanın trajik sonuçları, tarih bilincine dikkat çekmek üzere kullanılır.

‘Baskın’da, Rusların ötekileştirme politikasının “*halkı tarihselliğinden koparma anlayışı*” (Azap, 2017: 154) üzerine temellendirilmesi, tarih bilincinin anlam alanını genişletir. Bu doğrultuda ötekileştirme, sömürme ve yayılma politikasına karşı kendilik değerlerini korumak ve millî birliği sağlamak için savaşı anlatı kişilerinin tarih bilincine sahip, gerçek şahsiyetlerden seçilmesi ülkü değerlerin belirginleştirilmesine imkân hazırlar. Sorumluluk bilinciyle Türk hanlıkları arasında birlik ve bütünlük sağlamak için çaba gösteren başkişi Şabdan Çantayevic, onların bilinçten yoksun tavrı karşısında umudunu kaybetmesine rağmen olması gerek davranış biçiminden vazgeçmez.

Entrik kurgusu, tarihsel gerçekliklere bağlı kalınarak meydana getirilen ‘Baskın’ romanı, tarih bilincini belirginleştiren simgeler ışığında, dört bölüm olarak kurgulanır. Romanda tarih bilincini oluşturan unsurlar; atalar ruhu, vatanın kutsiyeti ve müziğin büyüyle ön plana çıkar. Kültürel bellek kodları, atalar ruhu ile bağlantı kurulmasını sağlayıp özgürlük istenci meydana getirerek vatanın korunması gerektiğini sezdirir. Türküler ise atalarla düşünsel ve duygusal düzlemde buluşup kendiliğin çağrısına dönüşerek tarih bilinci oluşturur.

1. Atalar Ruhü: Kültürel Bellek Kodları

Kendiliği oluşturan değerler dizgesini, millî bilinç ve tarih bilinciyle bütünleyen toplum, kültürel bellek kodları aracılığıyla atalar ruhunun farkına varır. Kolektif bilincin yansıması olan bellek kodları, “*insana, kendini güvenle tanımlayacağı bir tarihsel kimlik nosyonu sunar.*” (Korkmaz, 2016: 93). Bu yönüyle ‘Baskın’da kültürel bellek kodları; anne arketipi, baba arketipi, gelenek, inanç dizgesi, atasözü, destan, mit gibi kendilik değerlerine kaynaklık eden öğelerle detaylandırılır. Bununla birlikte atalar ruhunun, anlatı kişilerine algısal düzlemde güvenlik alanı sağladığı dikkatlere sunulur.

Romanda, kültürel bellek kodlarını anlamlandıramadığı için tarih bilincinden yoksun olan Türk Hanlıklarının trajik sonu okuyucuya nakledilir. Türk Hanlıkları arasındaki politik açmaz ve anlaşmazlıklar, Rusların Türkistan bölgesini kademeli olarak işgal etmesine yol açar. Ruslar, işgalin ilk yıllarında “*barış ve ilim gezisi*” (Kasımbek, 2008: 15) göstermelik sebebiyle Türkistan coğrafyasının jeopolitik özellikleri, demografik yapısı, Türk milletinin sosyo- ekonomik ve sosyo- kültürel niteliklerini araştırmak için bölgede keşif gezisine çıkar. Başkişi Şabdan ise babası Çantay tarafından mensubu olduğu milletin hak ve özgürlüklerini korumak üzere çeşitli alanlardaki uzmanlardan oluşan Rus keşif ekibine dahil edilir. Çantay, ataların kadim geleneklerinden yola çıkarak oğlu Şabdan’ı, Rus heyeti kontrol etmek için görevlendirir ve Türkistan bölgesiyle Türk milletinin çıkarlarını koruması için yönlendirir. Bu geleneksel davranış biçimi “*baba hukukunun geçerli bulunduğu Türk aile*” (Kafesoğlu, 2013: 220) yapısını örnekler. Türk aile yapısında atalar ruhunu simgeleyen baba/ Çantay, geleceğin temsilcisi oğul/ Şabdan’da tarih bilinci uyandırırken soylu değerler dizgesinin aktarıcısı olarak bulunduğunu gösterir: “*Baban sağ*

iken halkını tanı, atın var iken bölgeni tanı" diyen atasözleriyle adaletin ak yoluna, insanlığın kutsal hedefinde at koştur! diye nasihatlerine devam etti. Bu baba sözü, talimde de tertipte de gerekli. Bu sözler iki edilmez." (Kasımbek, 2008: 15) şeklinde öğüt veren Çantay, Türk milletinin kolektif bilincindeki baba arketipi temsilcisidir. Baba, deneyimsel bellek (Assmann, 2015: 27) yoluyla atalarından edindiği geleneksel düşünce biçimini, Şabdan'la paylaşarak yaşlı bir bilge olduğunu göstermekle birlikte sözlü geleneğe ait atasözünü kullanarak atalar ruhunu referans alır.

İdeal özellikleriyle bir halk kahramanı şeklinde tanıtılan Şabdan, Türk milletinin vatani, hakları ve bağımsızlığını korumayı amaç edinir. Anlatı boyunca çok yönlü biçimde devam eden mücadele, Şabdan'ın umutsuzluğa bağlı bunaltı duymasına yol açar. Bu nedenle içsel çatışmalarına yenik düşmek üzere olan anlatı başkişisi, tarihsel gerçekliklerin epik yansıması olan destan ve mite ait imgelere sığınarak atalar ruhunu duyumsamak ister:

Yukarıdaki dağ yamaçlarının gerilerinden kurt ulumaları duyuluyor, sesler, birbirine çok yakın olan dağ yamaçlarına çarparak aşağılardaki vadilerde ürpertici bir yankı hâlini alıyordu. Bu sesler Şabdan'a Türk tarihindeki destanları hatırlatır gibi oldu. Acaba yine destanlardaki gibi bu kurtlar en çaresiz zamanda kendisine yol mu göstermek istiyordu? Yoksa bu bir çağrı mıydı? (...) Gözünün önünde Türk mitolojisi belirdi. Gökyüzünde, yerlere süt beyazı nurlarını saçmakta olan ay, aşağıda Tanrı Dağları ve bir tepenin üzerinde ağzını göklere dikerek uluyan bir bozkurt!.. Kendisini bir anda tarihin derinliklerinde dolaşan bir Türk çerisi gibi hissetti. (...) Şabdan bir anda üşüdüğünü hissederek titremeye başladı. Bu üşüme hissi ve arkasından gelen titreme, kendisine Bilge Kağan'ın "Ey Türk, titre ve kendine dön!" haykırışını da hatırlattı. (Kasımbek, 2008: 254).

Türk tarih, destan ve mitolojisine ait kodları işaret eden *kurt*, *bozkurt*, *gökyüzü*, *gök*, *beyaz*, *ay*, *Tanrı Dağları*, *Bilge Kağan* sözcükleri açar ibare olarak kullanılır. Şabdan, dış dünyada verdiği politik savaşın yanı sıra iç dünyasında psikolojik bir yıkımla karşı karşıya olduğu için tutunma noktasını atalar ruhu şeklinde belirler. Nitekim Şabdan, Ergenekon Destanında olduğu gibi kutsal kurdun kendisine rehberlik etmesini, gökyüzündeki parlak ayın karanlığı aydınlatmasını umut eder. Bu sırada yüce Türk hükümdarı Bilge Kağan'ın Orhun Anıtlarındaki çağları aşan "kendine dön!" çağrısını farkındalıkla anımsar. Böylece başkişi, "tarihsel olanı, değerler dünyasına göre içselleştirerek yeniden yarat(irken)" (Deveci, 2011: 717) tarihin döngüselliklerinin bilincine varır. Kendilik değerlerini simgeleyen bellek kodları aracılığıyla gerçekleşen bilinçlenme, fiziksel olarak *titreme* şeklinde görülürken kendine dönüşün ifadesi haline gelir.

Şabdan'ın yanı sıra bir Kırgız beyi olan Bahadır Baytik de Rus yayılma ideolojisi ve ötekileştirme politikasına karşı Türk milletinin çıkarlarını korumaya özen gösterirken atalar ruhunu temel alır. Rus işgaline son vermek için politik ve askerî alanda savaşan Bahadır Baytik "Allah inancı sağlam olan, karargâh kurup hükmeden, liderlik vasıflarına sahip olan, kendisi her zaman asıl ve asil kabul eden yurduna, milletine ve ailesine her zaman sahip çıkan, örf ve adetlerini, ana dilini sağlam tutan ve her zaman birlik ruhunu koruyan" (Kasımbek, 2008: 105) bir yönetici olarak tanıtılır. Kahraman tipi niteliklerine sahip olan Bahadır Baytik; adil yönetim anlayışı, geleneklere bağlılığı, savaşçı ruhu ve inanç dizgesiyle millî bütünlüğü koruyan bir Türk beyi şeklinde karakterize edilir. Bu açıdan "Bahadır Baytik, tarihin derinliklerinden beri devam eden, Türk atalardan kalan "esirine de düşmanına da adaletli ve şefkatli davranma" geleneğini bozma(z)" (Kasımbek, 2008: 51). Geleneksel davranış biçimiyle binlerce yıllık köklü geçmişe sahip Türk milletinin temsilcisine dönüşen Bahadır Baytik; kahramanlık, özgürlük, güven, cesaret, adalet, merhamet ve şefkat kavramlarının anlaşılmasını sağlar.

Şabdan, Çantay ile Bahadır Baytik'in özverili çabasına rağmen Türk boyları arasında siyasal ve askerî bütünlük sağlanamadığı için Hokand Hanlığı parçalanır. Bunun üzerine anlaşmazlık yaşayan Türk boyları arasında millî birliği kurmak üzere görev üstlenen Kurmancan Datka, "halkının varoluş kavgasına öncülük etmiş" (Azap, 2016: 759) farkındalık sahibi, özgüvenli, bilgili, cesur bir kadın olmakla birlikte şefkatli, merhametli, fedakâr ve sevecen annedir. Bu açıdan annelik vasfıyla halkının birlik kurması için çok yönlü biçimde mücadele veren Kurmancan Datka yüceltilir.

Türklere özgü geleneksel değer bütünü benimsesi yönüyle idealize edilen Kurmancan Datka, "ata ve bilge kadın" (Jung, 2009: 21) özellikleriyle anne arketipi olarak romanda yer alır: "Eşi Alımbek öldükten sonra ilk çocuğu Abdullah'la ilgilenmeye başlamıştı. Abdullah'tan kalan torunu Mirzapayas'a akla karayı nasıl ayırt etmesi gerektiğini

öğretmişti. İşte, kaderin cilvesine bak, şimdi de Kamçibek'in Kadir ile Aziz'ine bakıyor." (Kasımbek, 2008: 305). Türk tarihinde önemli bir kadın kahraman olan Kurmancan Datka, eşi Alımbek, büyük oğlu Abdullah ve küçük oğlu Kamçibek'i bağımsızlık mücadelesi sırasında kaybeder. Bu nedenle geleceğin umudu olan torunlarını yetiştirirken atalar ruhunun gelecek nesillere ağmasını bir anne-kadın olarak sağlar. Böylece Kurmancan Datka, "atalar ruhuna ait değerlerin nesiller arasındaki geçişini sağlayan problematik bir bilinç kimliğine dönü(şür)" (Korkmaz, 2015: 189) ve anne arketipi temsilcisi yönüyle tarih bilincinin önemini gelecek nesillere aktarır. Ayrıca Türk geleneğinde kadına atfedilen değeri, 'Datka' askerî unvanını almasıyla anlaşılır kılar.

Hokand Hanlığının parçalanmasından sonra ekonomik, politik ve askerî sorunlar tarafından kuşatılan Türk beyleri, atalar kültürünün önemli göstergelerinden olan atasözleriyle bir değerlendirme yapar: "Sürüsünü çaldıran adam hep tetikte olur." sözü boş yere söylenmemiş." (Kasımbek, 2008: 198) tespiti, Hokand Hanlığının beş bölgeye bölünmesinden sonra beylerin parçalanma hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar ve farkındalığa bağlı bir uyanışı işaret eder. Bu bağlamda binlerce yıllık deneyimin söze dönüşümü olan atasözleri, "geçmişle şimdi arasında kültürel bağ kuran" (Deveci, 2012: 181) bellek kodu olarak geçmişi hatırlatma işlevine sahiptir.

Hokand Hanlığının parçalanması, Rusların yayılmacı ideolojisiyle birlikte ötekileştirme politikasını uygulanabilir hale getirir. Ötekileştirme misyonunun temsilcisi Rus nüfuzu, Türk milleti için "kimlik mekânı" (Morley ve Robins, 2011: 11) olan Tanrı Dağlarının adını değiştirerek mitik hafızayı tehdit eder ve gelenekten kopuş sürecinin başlatılmasını amaçlar:

- Mademki buralara kadar ulaştık. Ne dersiniz; Tanrı Dağı" denilen bu dağların adını "Aleksandır Sıradağları" diye değiştirsek, siz yukarıda beni destekler misiniz? dedi.

Tsimmerman:

- Bravo!" dedi coşkulu bir şekilde. Meslektaşının teklifini alkışladı. Teğmenler de onu alkışlarıyla desteklediler. (...) Teklif Rus Çarını da memnun etti ve Türk'ün adıyla özleşen "Tanrı Dağları"nın adı, "II. Aleksandır Dağları" olarak değiştirildi. (Kasımbek, 2008: 64-65).

Türk uygarlığının kurulduğu mekân olarak kabul edilen Tanrı Dağları, Türk milletinin coğrafik kutsal simgesidir. Tarih boyunca kutsallık atfedilerek yüceltilen Tanrı Dağları, Türk ismiyle özdeşleşerek bir millî kimlik mekânına dönüşür. Bu açıdan Tanrı Dağları isminin, II. Aleksandır Dağları şeklinde değiştirilmesinin teklif edilmesi, ötekileştirme politikasının mütecaviz dışavurumu olmakla birlikte kendilik değerlerindeki sürekliliği kırma ve mekânsal yabancılaşma oluşturma amacının yansımasıdır.

Romanda, değerler dizgesindeki sürekliliği yok ederek ötekileştirme ve sömürme ideolojisini yaygınlaştırmayı amaçlayan Rus düşman birlikleri, Türklerin inanç sistemini de yok sayarak atalar kültürünü tahrip eder:

İçkisini yudumlayan Albay tekrar devam etti:

- Biliyorsunuz, sizin için bu içki haramdır, fakat alıyorsunuz. (Kasımbek, 2008: 164).

Görüldüğü üzere 'biz' ve 'siz' arasındaki çok yönlü ayrım, millî kimlikle ilişkilendirilen inanç dizgesiyle netleştirilir. "Saptırılan kutsallık" (Korkmaz, 2016: 23) şeklinde beliren ötekileştirme programı, inançsal değerlere tutunan anlatı kişileri tarafından kabul görmez. Bununla birlikte başkışı Şabdan'ın "votka ve domuz etinin bulunduğu yere hiç mi hiç yaklaşma(ması)" (Kasımbek, 2008: 233) ise kimlik özelliklerini koruyarak millî sorumluluk üstlendiğini inançsal düzlemde ortaya koyar.

'Baskın' da, atalar ruhunu sembolize eden kültürel bellek kodları, Türk milletinin değerler bütününe açılmayacak şekilde kullanılır. Türkler için kutsal tutunma noktası olan bellek kodları, millî kimliğin onaylanarak korunmasını sağlarken tarih bilincini hatırla(t)ma düzleminde yansıtır.

2. Özgürlük İstenci: Vatan Bilinci

Politik, ekonomik ve askerî üstünlüğe sahip olan iktidar erkinin, yönetmeye talip olduğu toplum/ millet ile düşman olması özgürlük sorunsalını ortaya çıkarır. Zira özgürlük, otoriteye sahip yönetenlerin baskılarına karşı korunmayı (Mill, 2015: 5) belirginleştiren bir kavramdır. Bu bağlamda 'Baskın' romanında özgürlük istencine bağlı

vatan bilinci; Türklerin, Rus despotik yönetiminden korunması düzleminde irdelenir. Türkistan coğrafyasında bulunan Hokand Hanlığı topraklarında, Rus yönetimine karşı direnç gösteren sorumluluk sahibi anlatı kişileri, özgürlük istenciyle vatan/ toprak için savaşır.

Hokand Hanlığını işgal eden Rus birlikleri, “*yeryüzü cenneti*” (Kasımbek, 2008: 30) şeklinde nitelendirilen Türkistan’ın stratejik öneminin farkında olduğu için despot bir yönetim biçimi benimser. Bu nedenle coğrafyanın vatanlaşmasını sağlayan kimlik mekânlarını tahrip ederek toprak bütünlüğünü yok etmeyi hedefler:

Her tarafı yerle yeksan etmek için emir verdi Tsimmerman.

5 Eylül’den itibaren yedi gün yedi gece altı yüz kişi çalışarak önce surların ve mescitlerin diplerinde arama yaptılar. Daha sonra da taş duvarların dipleri iyice oyularak içine her biri altı kilo olan 217 adet dinamit yerleştirdiler ve hepsini de aynı anda patlattılar. Her taraf yığın yığın harabeye dönüştü. Çünkü heybetli surlar bir anda yerle yeksan oldu. (Kasımbek, 2008: 59).

Binlerce yıllık tarihsel süreçte bellek mekânına (Assmann, 2015: 14) dönüşen şehrin surları ve ibadetgâhların sistematik biçimde yok edilmesi, milletin toprak/ vatana olan aidiyet duygusunu ortadan kaldırma amacı güder. Bununla birlikte harabeye dönüşen mekânlar aracılığıyla ‘baskın’ sonucunda özgürlük ve vatanını kaybeden Türk milletinin ruh hali simgelenir. Zira “*acımasız avcunun gazabından korkan karacalara dön(en)*” (Kasımbek, 2008: 59) toplum, tiranlaşan Rus yönetimi karşısında korku ile kaygı duyar. Ötekileştirme sürecini şiddet ve yıkımla birleştiren Rusların, Hokand Hanlığı üzerinde otoriter bir iktidar kurma politikası izlediği ve işgallerin artarak devam edeceği görülür:

İdil kıyısından beri yıllar boyu sürekli ilerleyerek her girdiği yerde kendisine sağlam üstler kurup Kırgız- Kazak topraklarını geçen Rus ordularının bir kanadı (...) Aral kıyısına, diğer kanadı ise bembeyaz dağlarla süslü bölgeye yerleştiler. Bir sonraki aşikâr sıçrama; bir tarafı Semizkent’e, diğer tarafı Hokand karargâhına, göçebe Kırgız- Kıpçakların yaşadıkları Tanrı Dağlarına olacaktır. (Kasımbek, 2008: 60).

İç politikadaki anlaşmazlıklar nedeniyle askerî birlik sağlayamayan Türk Hanlıklarının, ekonomik yetersizlik nedeniyle modern silahlara sahip olamaması; Rusların, bölgeyi savaşmadan ele geçirmesine yol açar. Rus orduları, kısa zaman içinde, Türkistan coğrafyasındaki yayılcı politikasına ivme kazandırarak pek çok bölgeyi işgal eder. Böylece Ruslar; siyasal, bölgesel ve askerî üstünlüğe sahip olduktan sonra politik programını kesintisiz biçimde uygulamaya geçirerek bellek mekânlarını hedef alır.

Türk ata yurdu simgesi, “*öz evladına ana yüzü kadar sıcak, ana şefkati kadar samimi, yabancıya ise haşin, heybetli ve soğuk*” (Kasımbek, 2008: 125) olan Tanrı Dağları, Türkistan coğrafyasında ilerleyen Ruslar tarafından işgal edildikten sonra “*adeta onlardan yüz çevirmiş ya da memnuniyetsizliğini belirtiyormuşçasına sonbaharın soluk bulutlarının altında mateme bürünmüş bir şekilde duruyordu.*” (Kasımbek, 2008: 30). Koruyucu ve birleştirici özelliğiyle anne- kadın ruhu atfedilen Tanrı Dağları, Türk milleti için güvenli bir varlık alanı sunar. Bu yönüyle bir vatan bilincinin kurucu sembolü olur.

Tanrı Dağlarının işgal edilmesi, Türk milletinde uyanışa yol açar. Bunun üzerine Kurmancan Datka’nın oğlu Abdullah Datka, özgürlük istenciyle vatanını korumak için işgale karşı direnişe geçer ancak hayatını kaybeder. Son nefesini vermeden önce “*nasip olursa yüreğimi alıp geri dönün oraya, bizim yedi atamızın değil, yetmiş atamızın yattığı yere... Derin bir çukur kazarak yüreğimi oraya saklayın. Yabancı yerde kalmasın, kendi halkının içinde, kendi topraklarından sağlığında huzur bulmayan yüreğim, bari öldükten sonra kendi topraklarında sükûnet bulsun.*” (Kasımbek, 2008: 209) diyerek vatan bilincini ortaya koyar. Ataların emaneti olan vatanını, işgaller sonunda kaybeden Türk milletinin temsilcisi olan Abdullah Datka’nın ruhu, dünyalık zamanda huzur bulamaz. Bu nedenle uçmağa varmasının ardından ataların ruhuyla kendi topraklarında bir araya gelerek huzura kavuşmayı son arzusu olarak dile getirir. Bu durum vatanın, atalar ruhuyla/ geçmişle bağlantı kurarak tarihselliği ortaya çıkaran bir metafor olduğunu gözler önüne serer.

‘Baskın’da, Türk milleti için varoluşsal bir tutunma noktası olan özgürlük istenci, vatan/ toprak düzleminde açılır. Geçmiş ve geleceği mekânsal düzlemde bütünleştiren vatan, tarih bilinci inşasında kurucu misyon

üstlenerek millî kimlik oluşturulmasını sağlar.

3. Müziğin Büyüsü: Türküler

Kültürel kimlik unsurlarından biri olan müzik, tinsel varlık alanıyla bağlantı kurulmasını sağlayarak bir bilinçlenme sembolüne dönüşür. Bu açıdan “*atalar ruhuna eriştir(en)*” (Korkmaz, 2016: 135) müzik/ türkü, toplumsal hafızada uyanışın çağrısı halini alır. Müziğin atalar ruhunu “*hatırlama ve hatırlatma*” (Edman, 1998: 113) işlevi, ‘Baskın’da kopuz eşliğinde söylenen türkülerle ortaya konur.

Romanın son bölümünde, Hokand Hanlığı beş parçaya bölünür ve bölgelere birer yönetici tayin edilir. Bölgenin yöneticisi olmak isteyen Kerimbay, güçlü bir rakip olan Törö ile mücadeleye girişir. Topluma bilge arketipi kimliğiyle düşünsel ve duygusal öncülük yapan Toktogul ise kopuzuyla Törö’nün yanında yer alır.

Sanatını amaçları doğrultusunda kullanan Toktogul, Törö’nün politik mücadelesini bir sanatçıya ait his inceliğiyle aktarır. Toktogul, gündelik hayata dair çıkarımlarını türküleriyle yorumlar ve toplumsal bilinçlenmenin ateşini yakar: “*Toplantının başında Törö bulunuyordu. Toktogul ise ta eskiden Dedem Korkut’tan beri gelen öncülük, koruyuculuk, barıştırmacılık gibi önemli görevleri üstlenerek, kötü günde de iyi günde de insanları birleştirmek için şarkı söyleme geleneğine uyararak, şarkısını söylüyordu. Zorbalığı, horluğu da açıkça kınıyor, şarkı sözlerinde bunlara da yer veriyordu.*” (Kasimbek, 2008: 344). Yaşlı bilge arketipi Dede Korkut’un kopuz ezgisiyle türkü söyleme geleneği, yüzyılları aşarak Toktogul ile devam eder. Dede Korkut’un romandaki temsilcisi Toktogul, gelenekselliği kutsallıkla bütünleyerek öncü, koruyucu ve birleştirici görevi üstlendiği için idealize edilir. Bu doğrultuda kolektif bilinçte yer alan deneyimler bütünü, sanatçı duyarlılığıyla türkülerinde dile getirip ötekileştirme sürecine karşı farkındalık meydana getirir.

Toktogul; dinleyicilerde duygusal, düşünsel etki bırakmayı ve türkülerle dile getirdiği söylemlerini, toplum hafızasında ülküleştirmeyi gaye edinir: “*Yaşlısı insaflı, genci utangaçtır bizim halkın, yakası yayık, tepesi yayla ulu dağ olarak serpilip yatıyor bizim yer*” diyerek halk ve toprakla başlayıp, sonra da Aykol Manas başta olmak üzere diğerlerinin isimlerini, yaptıkları kahramanlıklarını söyleyerek şarkısını devam ettirdi.” (Kasimbek, 2008: 347). Millî bilinci önceleyen Toktogul, Kırgız destan kahramanı Manas ile Türklerin kendilik değerleri ve davranış biçimini türkülerin gizil diliyle idealize eder. Bu bağlamda simgesel kahramanlar aracılığıyla olması gerek değerleri ön plana çıkarıp tehlikelere karşı uyarır.

İnsani ve ahlaki değerler dizgesini esas alarak mücadele veren Törö ile Toktogul’un aksine Kerimbay, düşman birlikleriyle yaptığı gizli antlaşmalarla bölgenin yöneticisi olur. Bunun üzerine Törö ve Toktogul’un yönetime başkaldırdığını öne sürerek tutuklama emri verir. Çünkü müziğin büyüyle millî bilinç oluşturan Toktogul, “*tehlikeli bir düşman*” (Kasimbek, 2008: 385) ilan edilir. Toktogul, Kerimbay’ın yanı sıra işgal kuvvetlerinin de olumsuz düzlemde dikkatini çeker: “*Bu şarkıcı ise (şeyhten) daha etkili. Bunun sözünü bütün insanlar dinler. (...) Onun için kavgaya karışmamış bile olsa bunu elimizden kaçırmayalım.*” (Kasimbek, 2008: 385) şeklindeki uyarı, türkülerin toplumsal uyanıştaki önemine dikkat çekerken sanatçıların, aydınlığın yüzü olduğunu işaret eder.

Tutuklandıktan sonra hapisanede ölümü bekleyen Toktogul, içinde bulunduğu trajik ruh haline rağmen umudunu yitirmeyerek “*insanın çökmüş ruhunu iki koltuğundan destekle(yen)*” (Kasimbek, 2008: 391) kopuzuyla türküler söyler. Böylece demir parmaklıklar ardındaki dostlarını, müziğini büyüyle etkileyip umutlanmalarını telkin eder: “*Toktogul, kopuzunun sesi iyice duyulsun diye tellere hızlı hızlı dokunuyordu. Bir müddet sonra üç telin titremesi zindanların taş duvarlarında yankılanmaya başladı. Törö, tepedeki demir ağılı yarığa bakıp tebessüm ederek heyecanla dinliyordu. Kopuzun ritmiyle birlikte yüreği de kıpır kıpır çarparak gönlü ulu dağların yeşillikleri arasında geziniyordu. Sadece Törö değil, hapisanedeki bütün tutuklular, demir kapıya kulaklarını dayayıp hareketsiz bir şekilde dinliyorlardı.*” (Kasimbek, 2008: 391). Türk medeniyetinde önemli bir yere sahip olan kopuz, romanda bilinçlenme ve aydınlanma simgesi olarak kullanılır. Bu bağlamda Toktogul’un atalar ruhunu duyumsaması ve geleceğe ağmasını sağlayan kopuz, şimdinin de anlamlandırılmasını sağlayan bir bellek nesnesidir. Kopuzun çekici sesinin akışına kapılan Törö, Toktogul ve diğer mahkûmlar, türkülerin tesirinde kalarak aydınlanır. Ahenkli ezgiler, çağrışımlara dönüşerek anlatı kişilerini düşsel bir yolculuğa çıkarıp onların tinsel düzlemde özgürleşmesini sağlar.

Toktogul, “*yedi atadan değil yetmiş atadan kalan sanat(a)*” (Kasımbek, 2008: 343) hayatını adayarak Türk milletinin bağımsızlık kazanması için fedakârlıklarda bulunur. Ancak düşmanla işbirliği yapan Kerimbay tarafından suçlandıktan sonra Törö ve yüzlerce masum insanla birlikte idam edilerek susturulur.

‘Baskın’ da, tarih bilinci kazanımının önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilen müzik/ türkü, Türk milletinin kendine dönüşünü sağlayan kültürel kimlik unsurudur.

Sonuç

Kırgız edebiyatı için kurucu metinler olma özelliği taşıyan anlatılar kaleme alan Tölögön Kasımbekov, nehir roman tarzında kurguladığı tarihsel romanlarıyla yazın alanındaki yetisini ispat eder. Yazar, sorumluluk sahibi aydın kimliğiyle mensubu olduğu milletin bağımsızlık savaşımını esas alarak; okurda, millî bilinç ve tarih bilinci kazanımı sağlamayı niyete bağlı olarak tercih eder.

Çalışmanın konusunu oluşturan ‘Baskın’ romanında tarih bilinci başat değer şeklinde ele alınırken bellek kodları ise bilinçlendirmenin yolu şeklinde açıklanır. Romanda tarih bilincini oluşturan unsurlar; atalar ruhu, vatanın kutsallığı ve müziğin büyüü şeklinde belirlenebilir.

Eserde, Hokand Hanlığının 1859- 1898 yılları arasındaki politik, ekonomik ve askerî alandaki gelişmelerine panoramik biçimde ışık tutulur. Hokand Hanlığının idaresinde bulunan Türk yöneticilerin kişisel çıkarları uğruna birbiriyle savaşması, ekonomik ve askerî yoksunluklar, Rusların Türkistan coğrafyasında ilerlemesine yol açar. Bunun üzerine ‘baskın’lar karşısında bağımsızlık/ özgürlük mücadelesi veren anlatı kişilerinin verili olanı aşma istenci, tarih bilinci düzleminde irdelenir.

Tarihsel gerçekliklerden hareketle meydana getirilen kurgusal evrende; Şabdan Çantayeviç, Baytik, Kurmancan Datka, Toktogul gibi millî bilinci temsil eden tarihî şahsiyetlere geniş ölçüde yer verilmesi bilinç kazanımının öncelendiğini gösterir. Ayrıca romanda Türk milletine özgü gelenek, inanç dizgesi, davranış biçimi, destan, mit, arketip, vatan/ toprak ve müzik/ türkü; tarih bilincini güçlendiren unsurlar olarak ayrıntılı biçimde sunularak örneklendirilir.

Kaynaklar

- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. (Çev: Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Azap, S. (2016), "Kırgızların Gelecek Algısını Oluşturan Anne Arketipi: Kurmancan Datka (Tölölgön Kasımbekov'un *Kırılan Kılıç* Romanı Örneğinde)". *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, (Ed. Doç. Dr. Şayan Ulaşan-Dr. Shurubu Kayhan), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 0017.
- Azap, S. (2017). *Tölölgön Kasımbekov İnsan ve Eser*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Bıçak, A. (1995). "Kant'ın Tarih Anlayışında Tarih Bilincinin Yeri". *Felsefe Dünyası*, S.16, 56-74.
- Deveci, M. (2011). "Yahya Kemal'in Süleymaniye'de Bayram Sabahı Şiirinde Zamana Diyalektik Bir Bakış". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3, 715-729.
- Deveci, M. (2012). *Ferit Edgü Varoluş ve Bireyleşme*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Edman, I. (1998). *Sanat ve İnsan*. (Çev: Turhan Oğuzkan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gögebakan, T. (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Jung, C.G. (2009). *Dört Arketip*. (Çev: Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kasımbek, T. (2008). *Baskın*. (Akt: Dr. Saadettin Koç). Konya: Gençlik Kitabevi.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, R. (2016). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Mill, J.S. (2015). *Özgürlük Üzerine*. (Çev: Berkay Tartıcı). İstanbul: Liberus Yayınları
- Morley, D. ve Robins, K. (2011). *Kimlik Mekânları*. (Çev: Emrehan Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saray, M. (2019). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2016). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım Bey'in Şark Vilayetlerindeki Bazı Meselelere İlişkin Raporu (1881) Ve Raporun Mütalaası

Report of Justice Inspector Seyyid Mehmed Âsım Bey on Some Issues in the Eastern Provinces (1881) And Evaluation of the Report

Tarık Ziya ARVAS

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Van-Türkiye.

e-mail: tzarvas@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 28.5.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11.3.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Tarık Ziya ARVAS
tzarvas@hotmail.com

Atrf /Cite this article:

Arvas, T. Z. (2024). Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım Bey'in Şark Vilayetlerindeki Bazı Meselelere İlişkin Raporu (1881) Ve Raporun Mütalaası. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 125-149.

Öz

Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım Bey, 1879 yılında geçici görevle Şark vilayetlerine gönderildi. Bölgede yirmi bir ay kalan müfettiş, bu süre zarfında gözlemlediği bazı meselelere dair bir rapor hazırlayarak 1881 yılında hükümete sundu. Raporunda Berlin Antlaşması gereğince başlatılan Anadolu İslahatı, Batılıların bu ıslahatlara gösterdiği ilgi, bölgedeki nüfus durumu, Nasturi ve Ermenilerin sebep oldukları problemler, Müslüman ve gayrimüslim münasebetleri, Ermenilerin şikâyetleri ve bu şikâyetlerin temelsizliği, halkın geçim ve geçim kaynakları, asayiş hadiseleri, Müslüman halkın ve bölgenin kalkındırılmasının gerekliliği, ekonomik ve kültürel kalkınmanın nasıl sağlanacağı hususlarına yer verilmektedir. Bunun yanında raporda, siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan Kürt ve Ermenileri mukayese eden bilgiler de yer almaktadır. Rapor, hazırlandığı dönemin önemine binaen merkezi idareyi önemli hususlarda bilgilendirdiği gibi günümüz araştırmalarına da kaynak sağlayabilecek niteliktedir. Bu çalışmada raporun transkripsiyonuna yer verilmiş ve burada yer alan bilgiler konularına göre başlıklandırılarak arşiv belgeleri, anılar, seyahatnameler ve araştırma eserleri üzerinden mütalaa edilmiştir.

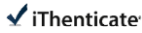
Anahtar Kelimeler: Şark Vilayetleri, Rapor, Mütalaa, Ermeni, Kürt, Nasturi

Abstract

Courthouse Inspector Seyyid Mehmed Asım Bey was sent to the Eastern provinces on temporary duty in 1879. Staying in the region for twenty-one months, the inspector prepared a report on some of the issues he observed during this time and submitted it to the government in 1881. In the report, the Anatolian Reformation initiated in accordance with the Berlin Treaty, the interest of the Westerners in these reforms, the population situation in the region, the problems caused by the Nestorians and Armenians, the relations between Muslims and non-Muslims, the complaints of the Armenians and the groundlessness of these complaints, the livelihood of the people, the security incidents, The necessity of the development of the Muslim people and the region, how to ensure economic and cultural development issues are included. In addition, the report also includes information comparing Kurds and Armenians in terms of political, social and economic aspects. Due to the importance of the period in which it was prepared, the report not only informs the central administration on important issues, but also provides resources for current research. In this study, the transcription of the report was included and the information contained therein was titled according to its subjects and analyzed through archival documents, memoirs, travelogues and research works.

Keywords: Eastern Provinces, Report, Evaluation, Armenian, Kurd, Nestorian

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Ulaşım ve iletişim imkânlarının zor olduğu asırlar için herhangi bir ülkedeki yerel idarecilerin ve denetimle görevli şahsiyetlerin hazırladığı raporlar, farklı konulardaki meselelerin teşhisi ve çözümü bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle, ülkeyi yönetenlerin merkezden uzak yerel bölgelerdeki uygulamaları üzerinde hazırlanan raporların önemli bir etkisi olmalıdır. Osmanlı Devleti'nde yerel yetkililerin, müfettişlerin ve teftiş heyetlerinin görev yaptıkları veya görevlendirildikleri yerlerdeki bir olayı, bir meseleyi tasvir etme, sonuçlarını belirtme veya mevcut vaziyeti ve çözüm yollarını gösterme amacıyla kaleme aldıkları raporlar arşivlerde mevcuttur. Bunlar gerek dönemleri için gerekse geçmişi aydınlatma bakımından günümüz için önem taşımaktadır. Çalışmamızın konusu olan ve Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım Bey'in¹ 1881 yılında saraya sunduğu rapor ise bunlardan biridir.

Bu rapor, Osmanlı Devleti için maddi ve manevi büyük tahribata neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından kısa süre sonra yazılmıştır. Bilindiği gibi bu savaş ülkede büyük toprak ve insan kayıplarına yol açmıştır. İşgal edilen yerlerdeki Müslüman halk derin acılar yaşamış ve kaybedilen topraklardan Anadolu'ya büyük bir mülteci göçü olmuştur. Gerek savaşın sonuçları ve gerek savaştan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ve büyük devletlerin bu antlaşmaya dayanarak yaptıkları dayatmalar, ülkeyi ve ülke idarecilerini bir hayli zor durumda bıraktığı gibi Müslüman halkta üzüntü ve öfkeye neden olmuştur (Karal, 2011: 47-57, 70-80). Nitekim raporda bunun tesirlerini görmek mümkündür.

Raporun hazırlanması ve yazılması müfettişin bölgeye olan yakın ilgisinin bir neticesidir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881). Bilindiği üzere 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın (1878) Ermenilere dair maddeleri gereğince, Vilâyât-ı Sitte denilen ve Ermeni nüfusunun yoğunlaştığı altı Doğu vilayetinde bir ıslahat çalışmasına başlandı. Bu ıslahatlar Rusya ve Batılı ülkelerin baskıları altında ve onlardan gelen talepler dikkate alınarak yapıldı (Demir Görür, 2020: 52-72). Bu süreçte denetim veya gözlemci olarak yabancı ve yerli birçok kişi, farklı sınıflarla Doğu vilayetlerini gezip incelemelerde bulundu. Yabancı konsolos, ataşe, denetleyici, gazeteci, misyoner ve seyyahların büyük kısmı bölgedeki Osmanlı idaresi ve Müslüman halk hakkında olumsuz kanaatler dile getirdi ve bunların söyledikleri ve yazdıkları Batı basınında yer aldı (Kızıl Öztürk, 2023: 446; Ximenez, 1895: 1-16). Ülkenin idarecileri, memurları ve aydınları dış basında yazılanlardan ve Batı kamuoyunun tepkilerinden haberdardılar. Bu da vaziyetin aslında böyle olmadığını somut birtakım delillerle göstermeyi gerekli hale getiriyordu.²

Seyyid Mehmed Âsım da bu kapsamda Doğu vilayetlerindeki meseleleri resmî bir sıfatla yakından mütalaa etmek için Osmanlı yönetiminden talepte bulundu. Bu istek üzerine hükümet tarafından, uhdesine Van Adliye Müfettişliği görevi tevdi edilerek bölgeye gönderildi. Yirmi bir ay boyunca bölgede kalan müfettiş, bu süreçte Van, Hakkâri ve Bitlis vilayetleri ile buralara bağlı kaza ve diğer yerleşim yerlerini gezerek incelemeler yaptı. Bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerinin yanında Kürt, Ermeni ve Nasturilere dair tespitlerde bulundu. Yaptığı tetkik ve gözlemlerden edindiklerini daha sonra bir rapor haline getirerek 1881 yılında saraya sundu. (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881)

Yöntem ve Sınırlılıklar

Adliye Müfettişi Seyyid Mehmed Âsım'ın yazdığı raporun tam transkripsiyonu yapılmış ve buna ekler kısmında yer verilmiştir. Burada yer alan bilgiler konularına göre ayrılmış ve her konu arşiv belgeleri, anılar, seyahatnameler ve araştırma eserleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın sade ve anlaşılır olması

¹ Raporu kaleme aldığı dönemde Seyyid Mehmed Asım Bey'in asli görevi Trabzon Adliye Müfettişliğidir. Hayatı ve yaptığı görevler hakkında bilgi için Sicil-i Ahval Defterleri fihristleri üzerinde yapılan incelemelerde böyle bir isme rastlanmadı. Osmanlı arşiv belgeleri üzerindeki taramalarda ise Seyyid Mehmed Asım isminin beş belgede geçtiği görülmektedir. Ancak bunlar da başka vesilelerle kaleme alınmış olup biyografik nitelikte bir bilgi ihtiva etmemektedir.

² Dönemin tanığı Örikağasızade Hasan Sırrı bu çabayı hatıralarında dile getirmektedir. Padişah ve ülke idarecilerinin gayretleriyle Amerika ve Avrupa ülkelerinden nispeten tarafsız yabancı gözlemciler davet edilmiş ve onların bölgeyi gezmeleri sağlanmıştır. Bkz. Örikağasızade Hasan Sırrı. (2007). *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

amaçlanarak rapordaki sıralamadan farklı olarak müfettişin dile getirdiği hususlar ve buna dair yapılan değerlendirmeler konularına göre dizimlenmiş ve başlıklandırılmıştır. Bahsedilen tasnif yöntemi izlendikten sonra her alt başlıkta önce raporda yer alan konunun kısa özetine yer verilmiş daha sonra da bunun mütalaa yapılmıştır. Fakat bu tasnif yapılırken bazı güçlüklerle karşılaşıldığını ifade etmek gerekir. Müfettişin ele aldığı bir meselenin farklı boyutlarına aynı satırlarda yer vermesi ve yakın ilgisi olmayan bir meseleden diğerine hemen geçiş yapması tasnifi zorlaştırmıştır. Çalışmada az da olsa bunun yansımaları görülebilecektir.

Yorum veya değerlendirme yapılmasında güçlük çekilen bazı mevzulara mütalaa kısmında yer verilmemiştir. Bu kapsamda Çölemerik kazasında çok sayıda sim ve simli kurşun³ madenlerinin mevcut olduğu ve bundan istifade edildiği bahsine girilmemiştir. Zira burada önce maden ocaklarının sayısı ve bunların üretim miktarlarının veya toplam üretim miktarının tespit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra bunlardan faydalanma oranı ve yöreye nasıl ve ne şekillerde katkısının olduğu belirlenmelidir. Osmanlı arşivlerinde ve diğer kaynaklarda bununla ilgili bazı bilgilere ulaşılmışsa da bunlar yorum ve değerlendirme yapmak için nicelik olarak yeterli görülmemiştir. Bunun yanında müfettişin rapora iliştiğini ifade ettiği nüfus cetveli de ilgili arşiv dosyasında maalesef bulunmamaktadır. Yapılan arşiv taramasında da bu belgeye ulaşılamamıştır.

Yer isimlerinin günümüzdeki karşılıkları için kaynakçada künyesi verilen *Osmanlı Yer Adları* isimli eserden yararlanılmıştır.

1. Raporun İhtiva Ettiği Mevzular ve Mütalaa

Rapor bölgeye ilişkin siyasi, sosyal, iktisadî, kültürel ve ıslahatlar olmak üzere beş genel başlık altında değerlendirilebilecek çeşitli meselelere yer vermektedir.

1.1. Siyasi Mevzular

1.1.1. Avrupa Devletlerinin Anadolu Islahatı'na Gösterdikleri Alaka

Bu bahiste, Osmanlı Devleti'ni oluşturan çeşitli milletlerin birbiriyle bağdaşmaz isteklerinin oluşturduğu sıkıntılar ve Anadolu Islahatı'na Avrupa'nın gösterdiği ilgi ve alakadan söz edilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Raporda ifade edildiği gibi ülke topraklarındaki milletlerin birbiriyle çatışan istekleri ve bununla ilgili olarak Avrupalı büyük güçlerin reform taleplerinin oluşturduğu baskı, Osmanlı Devleti'ni bir hayli zor durumda bırakmıştır (Demir Görür, 2020: 3-8; Shaw ve Shaw, 2010: 216-218, 243-244; Dumont, 2011: 124-126, 136). Bu bağlamda Osmanlı-Rus Harbinden (1877-1878) sonra Ermeni sorununun uluslararası bir mesele olması neticesinde Avrupa'nın büyük güçleri ve Rusya, Ermeni nüfusunun yoğunlaştığı Doğu Anadolu Bölgesine daha fazla ilgi göstermeye başlamışlardır. Zikredilen savaştan sonra imzalanan Berlin Antlaşmasının altmış birinci maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermeniler için, mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyordu. Bu ifadelerle yükümlülük altına giren hükümet (Armaoğlu, 2010: 746), dış baskılar altında yeni bir reform süreci başlatmak zorunda kaldı. Vilâyet-ı Sitte denilen altı Doğu vilayetinde uygulanan Anadolu Islahatı isimli bu reform programı, Avrupa ülkeleri ile Rusya'nın gözettiği, denetlediği ve ilgi gösterdiği konulardan biri oldu. Bu kapsamda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın temsilci bulundurduğu teftiş komisyonları, reformları denetlemekle görevli sivil ve askerî temsilciler ve yine bu ülkelerden gelen basın mensupları bölgeyi gezmeye başladılar (Demir Görür, 2020: 147-149; Şaşmaz, 2001: 173-188). Ancak 1897 yılında bölgeye gelen Amerikalı gazeteci Hepworth'un da ifade ettiği gibi söz konusu ülkelerin bu ilgisi sadece çıkarlarıyla ilgili idi. Ona göre; "İngiltere bir çeşit koruma tavrı takımıyordu. Ancak bu sahte ve ayıplı bir tavidir. Rusya ise sadece küçük Asya'yı topraklarına katmak için uygun zamanı kolluyordu." (Hepworth, 1898: 157-158). Bu ifadeler, esas amacın problemleri halletmeye yönelik olmadığına işaret etmektedir. Bu da bize

³ Sim gümüş madenine verilen isimdir. Gümüş içeriği yüksek olan kurşun madenlerine "Simli Kurşun" denilir. Daha geniş bilgi için Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün web sayfasının ilgili kısımlarına bakılabilir.

meselenin ilerleyen süreçte neden ve nasıl çetrefilli bir hal aldığını gösterecektir.

1.1.2. Ermenilerin İslahat Taleplerindeki Asıl Maksat ve Ermeni Kilisesinin Ayrılmakçı-Milliyetçi Düşünceyi Teşviki

Raporda Ermenilerin ıslahatlardan maksatlarının, bilgi olarak kendilerinden aşağı gördükleri Kürtleri zarara uğratma ve perişan etme olduğu, bunun yanında ruhban sınıfının kiliselerde vaaz ve nasihatlerle süsledikleri milliyetçi fikirler vasıtasıyla zaman kollayıp desise peşinde olduğundan bahsedilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Ermenilerin ıslahatlardan maksatlarının, malûmâtça kendilerinden aşağı gördükleri Kürtleri mahv ve perişan etme iddiası kanaatimizce yerinde bir değerlendirme değildir. Zira tıpkı ülkenin genelinde olduğu gibi bölgede de çözülmesi gereken birtakım meselelerin olduğunu müfettiş de kabul etmektedir. Bunlara bu çalışmada yer verildiği için tekrar değinilmeyecektir. Fakat Ermeni politik önderlerinin ıslahatlardan maksatlarının yalnızca kendi dindaşlarının problemlerine çözüm bulmak olduğu iddiaları hakikatte zayıf gözükmemektedir. Bunu ülkemizde son yirmi otuz yılda Ermenilere dair yapılan yüzlerce çalışmada açıkça görmek mümkündür.

Öte yandan müfettişin milliyetçilik-kilise ilişkisi hakkında verdiği bilgiler ise yakın dönem yerli-yabancı ve hatta Ermeni çalışmalarında da yer almaktadır. Bu bağlamda XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Batı kaynaklı milliyetçilik akımının Osmanlı Ermenileri arasında yayılmaya başladığını görmekteyiz. Bu yayılmada Ermeni kilisesi ve mensuplarının faaliyetleri önemli rol oynadığı için Ermeni milli kimliğinin oluşmasında, Ermeni kilisesi ve mensuplarının çalışmaları temel faktör olarak gösterilmektedir (Şahin, 2014: 105-128; Kızıl Öztürk, 2023: 447-448). Nitekim zikredilen yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul Ermeni Patriği olan din adamları, fikirleri ve faaliyetleriyle milliyetçi ve ayrılmakçı bir Ermeni kimliği oluşturmaya çalıştılar. Bunlar arasında İstanbul Ermeni Patriği yapmış olan Mıgırdıç Kırimyan, Nerses Varjebeyan ve Mateos İzmirliyan öne çıkmış şahsiyetlerdir (Yavuz, 2007: 259).

Bunlardan Mıgırdıç Kırimyan 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması müzakereleri sırasında Ermenilerin taleplerini Ruslara bildiren delegelerin arasında yer almıştır. Daha sonra Berlin'de yapılan kongrede Ermeni isteklerini büyük devletlere sunmak üzere teşkil edilen heyetin başkanlığını yapmıştır. Bunun yanında önemli Avrupa başkentlerinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, İngiltere, Fransa ve İtalya'da önemli devlet adamlarıyla görüşmüştür. Böylece Berlin Kongresi'nde büyük devletlerin Ermenilere destek vermelerini sağlamaya çalışmıştır (Yavuz, 2007: 263-264, 280-281). İlerleyen zamanlarda Kırimyan ve diğer ruhban sınıfı mensupları ile bazı yetiştiricilerin fikirlerinin etkisinde kalan rahip, öğretmen ve birtakım kimseler olduğu görülmektedir (BOA. A.MKT. MHM, 500/26, H. 15 C 1307/6 Şubat 1890; BOA. DH. ŞFR, 142/63, R. 1 Şubat 1305/13 Şubat 1890).

Batılıların çıkar eksenli politikaları ve Ermeni milliyetçilerin çalışmalarının neticelerinden, Ermeni halkın da şikâyetçi olduğunu görmekteyiz. Daha önceleri bölgenin genelinde ve bilhassa şehirlerdeki Ermenilerin, zengin ve hallerinden memnun oldukları, fakat Ermeni milliyetçilerin çalışmalarının Müslüman-Ermeni ilişkilerini bozarak her şeyi tersine çevirdiğine dair Ermeni sakinlerce dile getirilenler bunu göstermektedir (Hepworth, 1898: 331-332).

1.1.3. Kürtlerin İtham Edildiği Gasp, Yağma ve Katletme Hadiselerinin Mübalağadan İbaret Olduğu

Kürtler tarafından yapıldığı rivayet edilen mezalim; gasp, yağma ve katl gibi birtakım fillerin mübalağadan ibaret olduğu dile getirilmektedir. Devamında, Müslüman nüfusa nispetle Ermenilerin azlığı göz önüne alındığında, vuku bulan cinayetlerin ekserisi Ermeniler tarafından yapıldığı sabit olduğu halde yine de Ermeniler birtakım isnad ve mübalağalarla Avrupa nazarında kendilerini mazlum gösterirler denilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Genel itibarıyla Kürt-Ermeni ilişkilerinin bazı dengeler üzerinde asırlar boyunca barışçıl olduğu ifade edilir. İlişkilerin en kötü olduğu zamanlarda bile, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Rize, Van ve Bitlis'te altı yıl konsolosluk görevi yapan Rus General Mayewski'nin ifadesi ile Ermeniler ve Kürtler, yüzyıllar boyu dostça

yaşamış ve aralarında düşmanlık hiçbir vakit hatıra gelmemiştir (Mayewski, 1997: 56).

Zikredilen iyi ilişkileri olumsuz etkileyen problemler ise daha ziyade göçebe Kürt aşiretlerinin neden olduğu dönemsel zarar ve ziyanlardı. Bunun içindir ki bazı kaynaklarda göçebe veya yarı göçebe Kürtlerin, yağma ve talanı adeta alışkanlık haline getirdiği ifade edilmektedir (Averyanov, 2010: 122). Kontrolü zor olan göçebelerin öteden beri devam eden bu hareketleri, din fark etmeksizin bütün yerleşiklere zarar verdiği için bunlar sosyal yaşam şeklinin doğurduğu meseleler olarak kabul edilirdi. Ancak XIX. yüzyılda yoğunlaşan ve Doğu Anadolu Bölgesine de yayılan Osmanlı-Rus savaşları bu yöndeki algıyı değiştirmeye başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında Rus ordularının bölgeye girmesiyle beraber bu tür hadiselerin bazı yer ve zamanlarda dini-siyasi bir niteliğe dönüştüğü veya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Ruslara karşı Osmanlı saflarında savaşlara katılan Kürt aşiretleri disiplinden çıkarak yerleşik köylülere ve ekinlere zarar vermeye başladılar. 1828-1829 savaşlarında Ruslar Erzurum'u istila edince, Kürt aşiretleri etrafa dağılarak Erzurum ovaları ve Pasin kazasının dağ köylerini, Muş ve Hınıs kazalarını vurup buralarda yerleşik olan Ermeni halkın mal, eşya ve hayvanlarını gasp ve yağmaladılar (Beydilli, 1988: 385-386). Bu yağma ve talan nedeniyle bazı Ermeni köyleri, sakinleri tarafından terk edildi (Walpole, 1851: 148; Brant-Glascott, 1840: 416).

93 Harbinden önce bölgeyi gezen İngiliz Seyyah H. F. Tozer, Haydaranlı aşiretinin Bayezid⁴-Van arasındaki köyler ile İran sınırına kadar olan yerleri talan edip yağmaladığını söyler (Tozer, 1881: 374). XX. yüzyılın başında bölgeyi gezen İngiliz misyoner papaz W. A. Wigram da, verimli Gever⁵ Ovası ve çevresinde pek çok köyün terk edildiğini ve bu köylerin çoğunun Hristiyan Nasturi köyleri olduğunu söyleyerek Kürt baskılarının devamlı olduğunu belirtiyor (Wigram, 2004: 222-225).

Aşiretlerin bu yağma ve talanına yerleşik Kürtlerin de uğradığını ifade etmek gerekiyor. Bir zamanlar yerleşik nüfusuyla parlak bir mıntıka olarak bilinen Abağa⁶ XIX. yüzyılın başından itibaren aşiretlerin baskısıyla buranın yerli halkı olan Yezidi Kürtler tarafından terk edilmiş, yöre aşiret hayvanlarının sürüldüğü bir yayla haline gelmişti (Celil, 1998: 22-23). 1880'li yıllarda bölgeyi dolaşan Cuinet, Abağa Ovasında çok sayıda Ermeni ve Yezidi köy kalıntılarının olduğunu ve eskiden bu ovada 300 köyden fazla yerleşim varken şimdi bu sayının 40'a indiğini ifade etmiştir (Cuinet, 1891: 713). Dolayısıyla Ermenilerin Kürtlerle ilgili şikâyetleri temelsiz değildi.

Ermeni ve Müslüman köylülerin şikâyetçi oldukları bu problemler esasen Osmanlı yönetimi için de bir rahatsızlık kaynağıydı (Mayewski, 1997: 33). Bu nedenle Osmanlı idaresi otorite boşluğunun oluşturduğu asayişsizliği önlemek için bazı tedbirler aldı. Özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla bahse konu aşiretlerin kontrol altına alınması için gayret gösterildi. Çünkü gönderilen raporlarda bölgedeki göçebe aşiretlerin başlarına buyruk hareket ettikleri, ahaliye zulmettikleri ve devlet düzeninden çıktıkları ifade ediliyordu. Otorite ve asayiş hâkim kılmak için Sultan II. Abdülhamid döneminde buraya ıslah heyetleri gönderildi (Bingül, 2013: 142). Bu bağlamda 1879 yılında bölgedeki diğer hadiselerin yanında Muş sancağında Kürtlerin Ermenilere zulmettiğine dair şikâyetleri incelemek üzere Hassa Ordusu Müşiri Derviş Paşa ve Ali Şefik Bey bölgeye gittiği kayıtlarda yer almaktadır (BOA. Y.A.RES, 4/64, H. 29 L 1296/16 Ekim 1879).

Ancak Ermenilerin şikâyet konusu ettiği hadiselerin sürekli ve yaygın olduğunu da söylemek mümkün değildir. Nitekim Rus General Mayewski, bu tür vakaların devlet otoritesinin sağlanamadığı yerler için geçerli olduğunu ifade ederek; *"Mal ve can emniyetine gelince Türkiye'de hükümetin nüfuzunun cari olduğu mahaller, Elizabetpul vilayetinden daha emindir"* diyordu (Mayewski, 1997: 128). Yine aynı gözlemci, Ermeni köylerinin daima Kürt hücumuna maruz olmadığını çünkü eğer böyle olmuş olsaydı şimdiye kadar hiçbir Ermeni köyün bu bölgede yaşamaması lazım geldiğini, hâlbuki Ermeni köylerinin her zaman Kürt köylerinden daha zengin ve nispeten daha hâsılatlı olduğunu belirtmektedir. Devamında, Kürt beylerinden zarar gören Ermeni köylerinin de gayet ıssız ve kenarda olanlar olduğunu, silah taşımaları men edilmiş olan Ermenilerin bir saldırı durumunda himaye gördükleri yakın mesafedeki Kürtlerin yardımını talep ettiklerini ve onların da bir polisten daha mükemmel

⁴ Osmanlı döneminde Bayezid Sancağı kabaca bugünkü Ağrı iline karşılık gelmektedir.

⁵ Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinin Osmanlı dönemindeki ismidir.

⁶ Van'ın Çaldıran ilçesinin Osmanlı dönemindeki ismidir.

surette Ermenileri muhafaza ettiklerini ifade etmektedir (Mayewski, 1997: 34).

Hadisenin diğ er boyutu ise müfettiş in ifade ettiğ i gibi mübalağa hatta birtakım uydurma hikâyelerle ilgilidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı ülkelerinin bölgeye olan ilgisinin artmasından sonra, buraya gelen Avrupa ve Amerikalı yabancılara birçok uydurma veya abartılı hikâyenin de Ermeniler tarafından anlatıldığı vakidir. Bölgeyi, Sultan II. Abdülhamid döneminde farklı tarihlerde üç kez dolaş an ve seyahatlerini kaleme alan İngiliz Binbaşı Mark Sykes, bu uydurma ve abartılarla ilgili; *“Elbette yine korkunç hikâyeler duyuyorduk. Ancak bunların çoğ u önceki İngiliz konsolosluğ unda çalış an aş çısının acıklı hikâyesine benzer hikâyelerdir.”* diyordu. Sykes’ın örnek verdiği hikâyede, Van’daki İngiliz Konsolosunun eski yaş lı kadın aş çısı bazı nedenlerden iş i bırakıp evine dönmüştür. Kısa bir süre sonra konsolosluğ a kızgınlık ve telaş la içeri giren bir adam, aş çı kadının köyünün yakılıp yıkıldığını ve köyde vahş i askerlerce yapılan katliamda yaş lı kadının da öldürüldüğ ünü söyler. Konsolos olayın detaylarını öğrenmek için üzgün bir vaziyette bahsedilen köye gider; kadın sağ, ev ise sağlamdır. Sykes anılarında; *“konsolos, yıkıldığı söylenen evin parlak çatısı altında ve öldürülmüş kadınla akşam yemeğ i yerken gerçek hikâyeyi cesedin dudaklarından dinler”* diyerek ironik bir dil kullanır (Sykes, 1904: 237-238).

Mayewski de Kürtlerin Ermenileri mahvetmek için istisnasız uğ raştıkları ş eklindeki birtakım iddiaların gerçeğ i yansıtmadığını, zira eğ er öyle olmuş olsaydı Kürtlerin arasında diğ er milletlerden hiç kimsenin yaşamaması veya bu insanların ya Kürtlerin esiri olması ya da bir lokma ekmeğ e muhtaç olmaları gerekirdi demektedir (Mayewski, 1997: 127). Yine bu hususta İngiliz Binbaşı Noel, Kürtler hakkında ilkel, barbar ve hayattaki tek iş leri Ermenileri öldürmek ş eklindeki yanlış kanaatlerin Avrupa’da yaygınlaştığını ancak bölgeyi ziyaret eden seyyahların Kürtler hakkında çok iyi izlenimlerle döndüklerini ifade eder (Noel, 2010: 159).

Bu bahisteki diğ er hususa gelince, müfettiş in Van vilayetinde hapisanedeki Ermeni sayısından hareketle kendi iddiasını desteklemeye çalış masının bilgi olarak da yöntem olarak da yanlış olduğ u kanaatindeyiz. Birincisi bu tarihlerde vilayetteki Ermeni nüfusu, Müslüman nüfusa yakın bir orandadır (Karpat, 2010, s. 306). Dolayısıyla hapisteki on kişiden dördünün Ermeni olması normaldir. İkincisi müfettiş in yukarıda ifade ettiğ i gibi bölgedeki Ermeniler tarım ve ticaretle uğ raş an ve maddi olarak Müslümanlardan daha ileri seviyede bir millettir. Bu vasıflarına bakıldığında da müfettiş in yine hapisteki Ermeni sayısına bakarak onları suça daha yatkın göstermesi mantıksal açıdan doğru olmayacaktır.

1.1.4. Bitlis Vilayeti dâhilindeki Bir Ermeni köyünde Bir Binbaş ının Darbedilebilmesi Hadisesinin Gösterdikleri ve Ermenilerin Kürt Mezalimi Adıyla İleri Sürdükleri Ş ikâyetlerin Siyasi Maksatlara Dayandığı

Zikredilen vakia ve bunun işaret ettikleriyle ilgili müfettiş ş unları söylemektedir; Bitlis vilâyeti dâhilinde Muş sancağ ına gitmekte olan bir binbaşı, yolculuk esnasında gecelemek mecburiyetinde bulunduğ u bir Ermeni köyünde ücreti karş ılığ ında bir yer istemiş se de Ermeniler bunu ret ettikleri gibi bütün köy halkı binbaşı üzerine hücum ederek aile ve maiyetindekileri darp ve yaralamış lardır. Ermeniler resmî sıfatı olanlara bile bu tür saldırılara girişebilmiş ken ileri sürdükleri ş ikâyetler ve Kürt mezalimi adıyla Avrupa’ya varıncaya kadar ulaştırdıkları feryatlar dikkatlice muhakeme edilirse hakikatte bunların zulme uğ ramalarından ileri gelen iddialar olmadığı anlaş ılacaktır. Ermenilerin gizli olan siyasi maksatları, idari bazı imtiyazlar elde etmektir. Avrupa’nın dikkatini çekmek için uydurdıkları yukarıda zikredilen önemsiz/manasız iddialardan dahi bu anlaş ılıyor (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Bölgeye gelen yerli ve yabancı görevli, asker, idareci, konsolos ve benzeri şahıs veya gruplar dönemin ulaş ım zorlukları gereğ i yolculukları boyunca köylerde konaklamak durumunda kalırlardı. Bilhassa yol güzergâhındaki köyler adeta birer konaklama yeri gibiydi. Köylüler öteden beri gelip-geç en bu yolcuların arpa, saman ve yiyecek istemelerinden muzdaripti (Sadettin Paş a, 2004: 24-25). Aş ıretlerin aksine yükümlülükler hususunda hükümete itaatkâr olsalar da yine de vergi, askerlik veya geç en bir askerî birliğ i misafir etmek gibi mükellefiyetler köylülerde, memur ve askerlere dolayısıyla devlete karşı olumsuz bir duygu da geliştirmiş ti (Mayewski, 1997: 134-135, 137). Sultan III. Selim zamanında valilerin görev sürelerinin uzatılma gerekç elerinden biri de bu konaklama ve masrafların halka olan külfetini azaltma gayreti oluşturuyordu (Sertoğ lu, 2011: 2764).

Kaynaklar incelendiğ inde yolculukları esnasında konaklamak mecburiyetinde kalan misafirlere Ermenilere

nazaran Müslümanların daha olumlu yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Dönemin kaynakları bilhassa Müslüman köylülerini misafirperver olarak tanımlamaktadırlar. Çatak'tan Hakkârî'ye doğru yola çıkan İngiliz seyyah Percy, kendilerine Khania⁷ diyen Kürt köyündeki halkı, gösterdikleri ilgi nedeniyle çok medeni olarak tanımlıyor (Percy, 1901: 163). Van köyleri arasında yoksulluğuna karşın Erciş yakınlarındaki Arnes⁸ Köyü konuksever ve cömertliğiyle eskiden beri ün yapmıştı (Percy, 1901: 163; Sykes, 1900: 100). Öyle ki Arnes köyünün reisi Kulihan Bey, yemek davetini kabul etmeyen Osmanlı Generali Sadettin Paşa⁹ ve askerlerini uğurlamayarak tepkisini gösterir. Ancak bu örnekler herkesin bu konaklama külfeti veya zahmetinden memnun olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim Sadettin Paşa'nın teftişi esnasında Ermeni köylülerin dile getirdiği şikâyetlerinden biri de bu konaklama meselesiydi (Sadettin Paşa, 2004: 24-25).

Bir Ermeni köyünde vuku bulduğu söylenen olayın, Osmanlı idaresindeki Ermenilerin yüzyıllardır devlet ve devlet temsilcileri ile münasebetlerine bakılırsa muhtemelen nadir gerçekleşen bir hadisedir. Zira genel manada asırlardır süren olumlu tavırları nedeniyle Ermeniler Osmanlı yöneticilerince "Millet-i Sadıka" olarak tanımlanmıştır. Öte yandan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu vilayetlerinde -ve muhtemelen Anadolu'nun tümünde- devletin resmî görevlilerine hele askerî sınıftan olanlara Hıristiyan veya Müslümanlardan kimsenin bir saldırıya girişmediğini veya cüret etmediğini ilgili devlet kurumlarının yayımladığı arşiv belgeleri (Karacakaya, 2001) ve dönemin kaynakları üzerinde yaptığımız okumalardan anlıyoruz. Yabancı bir gözlemcinin "iki zaptiye tefriki ile Avrupalılar seyahatleri boyunca emin bir şekilde bölgede gezebilmektedirler" (Mayewski, 1997: 126) sözleri de bunu doğrular yöndedir. Elbette birtakım Müslüman yerel güç unsurlarının isyanları bundan müstesnadır. Ermeni çetecilerinin köylere saklanıp buradan saldırı girişimleri ise 1890'dan sonra olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Müfettişin ifade ettiği diğer bir husus ise Ermeni milliyetçilerin Kürt mezalimi adıyla ileri sürdükleri şikâyetlerin siyasi maksatlara dayandığıdır. Ermeni politik önderlerinin ve çetelerinin birtakım siyasi maksatlarla Kürt mezalimi adıyla Avrupa'da yoğun propaganda faaliyetlerine giriştikleri bilinen bir hakikattir. Bu propaganda bir süre sonra amacına ulaşmış ve ne yazık ki Batı kamuoyu ve hükümetlerini de etkisi altına alarak Müslüman Kürt ve dolayısıyla Türk karşıtı bir söylem ve politikaya giden yolu açmıştır (Ximenez, 1895: 5-6). Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Rus General Mayewski ve İngiliz Binbaşı Noel'in söyledikleri de bunu göstermektedir. Bu bağlamda müfettişin ifade ettiği gibi Ermeni propagandasındaki amaç, XIX. yüzyılın başından itibaren Batı ve Rusya etkisi ve daha sonra desteği ile ortaya çıkıp yayılan Balkanlardaki milliyetçilik dalgasının, önce imtiyaz daha sonra bağımsızlığa gittiğini gören Ermeni milliyetçilerinin de aynı yol ve hedefi takip etmek istemeleri idi.

1.1.5. Kürtlerin Yaz Aylarında Yaylalara Çıkmalarının Yasaklanmasına Dair Ermenilerin Talepleri

Ermenilerin taleplerinden birinin de asayişini temin etmek bahanesiyle Kürtlerin yaz aylarında yaylalara gitmelerinin men edilmesidir. Asayişini temin arzusunun sosyal bir gerekliliğin ifadesi olduğu göz önüne alındığında bu talep meşru görünmektedir. Ancak Kürtlerin tek ticari sermayeleri olan koyunları otlatmak için yaz mevsiminde yaylalara çıkmalarının hayati bir mesele olduğu ve bundan men edilecek olurlar ise Kürtlerin mahv ve perişan olacakları açıktır ifadelerine raporda yer verilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Kırsal ve göçebe bir yaşam süren Kürt aşiretlerinin hayatlarına yön veren besledikleri hayvanlardı. Kışın vadi ve düzlüklerde yaşayan bu insanlar, yazın buralar kuru ve çıplak kaldığından yüksek yerlere, eriyen karların altından çıkan yeşil alanlara çıkmak zorunda kalırlardı. (Arfa, 2006: 11; Maunsell, 1901: 123-124). Göçebeler, ilkbaharla başlayan bu mevsimlik göçlerle (Nikitin, 2010: 143), koyun sürüleri ve kıl çadırlarıyla birlikte otlakların peşinden giderlerdi (Creagh, 1880: 167; Menteşavili, 2004: 16). Kışın ise tam tersi olur, karların başladığı noktadan

⁷ Hânî olarak ifade edilir. Şair ve mutasavvıf Ahmed-i Hânî'nin de (ö. 1707 ?) mensup olduğu aile veya aşiret. Özerverli, M. S. (1997). *Hânî, Şeyh Ahmed*, İstanbul: DİA, XVI/31-32.

⁸ Van'ın Muradiye ilçesine bağlı Ünseli Beldesi.

⁹ Ermeni çetelerinin köy, kasaba ve hatta şehirlere baskınlarından sonra 1895 yılında Kürt-Ermeni çatışmaları yoğun bir hal aldı. Sadettin Paşa, teftiş ve bir yönüyle bu çatışmaları sona erdirmek için bölgeye gönderildi. Bkz. aynı eser.

¹⁰ Bkz. Karacakaya, R. (2001). *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

yavaş yavaş aşağılara inilirdi (Nikitin, 2010: 117-118). Beytüşşebap, Çölemerik, Çatak, Gevaş, Müküs, Reşadiye, Abağa, Tendürek, Aladağ yaylaları göçebelerle dolardı. Yarım milyona yakın hayvan bu dağlara gelirdi. Ağrı havalisinde yaşayan ve pek çok kabileye bölünen Celali aşiretinin bir kısmı Abağa muntıkasındaki yaylalara gelirdi. XX. yüzyılın başında buraya gelen koyun miktarı takriben 140.000 idi. (Süleyman Sabri Paşa, 2015: 69).

Erkeklerin silahlarıyla eşlik ettiği göç kafilesi geçtikleri köylerde, yollarda yerli halkla yer yer tartıştıkları görülürdü. Göçebelerin geçtiği güzergâhtaki köylerde, geçişin sürdüğü günlerde bir tedirginlik olurdu. Köylüler kapılarının arkasına sürme çekerek evlerine kapanırken, silahlı erkekler ise, yerleşme yerlerinin yakınındaki belirli mevkiilerde tetikte dururlardı (Nikitin, 2010: 102-104). Mevsimlik göç sırasında göçebeler fırsat buldukça yerleşiklere saldırmaktan da geri durmazlardı. Yerleşik halkın, göçebelerin bu baskın ve saldırılarından kendilerini korumaları için belirli aşiret reislerine haraç ödediği de oluyordu. (Menteşavili, 2004: 102). Önceki yüzyıllardan beri devam edegelen göç zamanlarındaki bu saldırıları önlemek için XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hükümet bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu kapsamda Ömer Paşa¹¹ sert tedbirler olarak göçebelerin silah ve çadırlarına el koymuş ve Kürtlere yaz göçbeliğini yasaklamıştı. Fakat anlaşılacağı üzere Ömer Paşa'nın gitmesinden sonra vaziyet eski haline dönmüştü (Walpole, 1851: 147).

Göçebe veya yarı göçebe yaşam biçimine sahip, çoğu vakit sürüleriyle beraber hareket eden, gerektiğinde dağlık alanlara çekilebilen aşiretleri kontrol etmek kolay değildi (Nikitin, 2010: 280-282). Bu nedenle merkezden uzakta hareketli bir nüfusu kontrol etmek, vergilendirmek ve asayişini temin etmek için aşiretlerin iskânı hükümetin önemseydiği bir husustu (Klein, 2014: 234). Bunu sağlamak için çeşitli dönemlerde hükümetler zorlayıcı veya teşvik edici önlemler almıştı (Rassam, 1897: 136). Esasen Osmanlı devletinin göçebe aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışması öteden beri devam eden bir politika idi. Zira bu problemleri sona erdirecek kalıcı çözüm aşiretleri yerleşik hayata geçirmektir.¹² Yüzyılın ortalarında Kürdistan Valisi Esad Paşa, göçebe aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için özel bir gayret gösterdi (Mehmed Hurşid Paşa, 2007: 233). 1858 tarihli arazi yasasının 24. maddesi ile meraların da -eğer istenirse- kişiler adına kayda geçirilmesine izin verilmesi yerleşik hayatı cazip hale getirdi (Bruinessen, 2008: 280-281).

Sonraki yıllarda ise Sultan II. Abdülhamid aşiretlerin yerleşik hayata geçmesine ayrı bir önem verdi. 7 Ekim 1891 tarihinde Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde çıkan bir yazıda Sultan II. Abdülhamid'in Aşiretlerin iskânına büyük önem verdiği belirtilmekteydi. Yazıda; "*Vesaiti terakkiyat; servet, maarif, ticaret, ziraat gibi hususata menut(bağlı) olup işte iskan-ı aşair kaziyesinde bunların cümlesi münderiçtir....eğer düşünülecek olursa mahiyet ve tabiyet-i aşair ile bunların kabil-i tevfiq ve tatbik olmadığı*" ifade edilerek padişahın göreve geldiği günden beri buna kafa yorduğu ve hatta Aşiret Alayları'nın kurulma sebeplerinden birinin de bu olduğu yazılmaktaydı (Takvim-i Vekayi, 3 Rebiülevvel 1309, nr. 97, s. 1-2).

1896 yılı ıslahat layihasının 27. maddesi bu göç anarşisi ve alınacak önlemlerle ilgiliydi (Karaca, 1993: 169). Bu kapsamda Kürt aşiretlerinin yaz-kış dönemlerindeki göç esnasında yerleşik halka zararlarının önlenmesi için bazı tedbirler alındı ve yerleşik halkın şikâyetlerine çözüm amacıyla jandarmalar, özellikle yağma ve talanda bulunan aşiretlere göç esnasında refakat etti. İtaat etmeyen Dersim Kürtleri ile Başkale kazası civarındaki Şikak aşireti üzerine 1896 yılında askerî birlikler gönderildi ve bazı aşiret reisleri tutuklandı. Alınan önlemler neticesinde bu aşiretler kontrol altına alındı (Şaşmaz, 2001: 173-186). Hükümetin gayretleri ve değişen şartlar neticesinde Şikak ve Mukri gibi göçebe aşiretlerden bir kısmı yerleşik hayata geçti (Menteşavili, 2004: 106).

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ermenilerin bu husustaki şikâyetlerinin dayandığı esas, Kürtlerin yaylalara çıkması değildi. Göç sırasında aşiret mensuplarının kendilerine, hayvanlarına ve ekili alanlarına verdikleri zararlarıdır. Bu itibarla dile getirdikleri şikâyetler, ne şekilde olursa olsun bunun önüne geçmek için tedbir alınması amacına matuftu.

¹¹ Ömer Lütfi Paşa 1806-1871 yılları arasında yaşayan Osmanlı devlet adamı ve kumandanıdır. 1846 yılında bölgede asayişini sağlamak için görevlendirilmiştir. Bkz. Saydam, A. (2007). *Ömer Lütfi Paşa*. İstanbul: DİA, XXXIV/74-76.

¹² Bkz. Halaçoğlu, Y. (1998). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

1.1.6. Nasturilerin Problem Kaynağı Olması

Çölemerik Kazasındaki Nasturilerin -doğru yoldan ayrılarak- problem kaynağı haline gelmiş olmanın yanında, vergi ve diğer yükümlülüklerden dolayı üzerlerinde biriken bir hayli alacağın da tahsil olunmadığı dile getirilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Esasen merkezi otoritenin kolay kurulamadığı dağlık alanlarda yaşayan topluluklar, devlet için daima bir problem kaynağı olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu sadece Nasturiler için söz konusu olan bir husus değildir. Hakkâri sancağında yaşayan Hıristiyan Nasturilerin, Müslüman Kürtlerden farklı olarak bir problem kaynağı olarak görülmeleri daha ziyade onların Rus ve İngilizlerle olan bağlantıları ve meydana gelebilecek bir harpte karşı safta yer alma ihtimallerinden kaynaklanıyordu (Arvas, 2015: 72-89). Bunun dışında devletin tesis ettiği kurallara uyma, vergi ve diğer meseleler hususunda Nasturilerin yerel ve merkezi hükümet için oluşturdukları rahatsızlık Kürtlerinkinden fazla değildi.

Dağlık bir bölge olan Hakkâri’de yaşayan göçebe veya yarı göçebe Kürt ve Nasturi aşiretlerini tam olarak hâkimiyet altına almak oldukça güçtü. Öyle ki XIX. yüzyılın başlarına kadar Hakkâri’deki Kürtler gibi Nasturi aşiretlerinin de devlete bağlılıkları çoğu zaman doğru dürüst ödenmeyen yıllık bir vergiden ibaretti (BOA, Y.MTV, 36/32, R. 21 Teşrinievvel 1304/2 Kasım 1888). 29 Eylül 1875 tarihinde yerel yetkililerden merkeze gönderilen bir telgrafta, Hakkâri’deki Kürt ve Nasturilerin, otuz yıldan beri aşar ve ağnam vergisi vermedikleri şikâyet konusu yapılmaktaydı. Müslümanlardan farklı olarak cizyeye tabi olan Nasturilerden bir miktar cizye alınmışsa da onu dahi vermediklerinden üzerlerinde tahmini seksen yük kuruştan ziyade verginin biriktiği ifade ediliyordu (BOA, A.MKT.UM, 488/66, H. 28 Ş 1292/29 Eylül 1875).

Mahalli idareden 2 Kasım 1888’de hükümete gönderilen bir yazıda, yöre sorunlu bir yer olarak tanımlanarak buradaki Kürt ve Nasturilerin çok az miktarda vergiye tabi oldukları halde, bunu da hiçbir vakit tamamıyla vermedikleri ve az bir kısmının dahi tahsilinin ancak asker sevkiyle mümkün olduğunu belirtiliyordu. Yazıda, Kürt ve Nasturi aşiretlerinin nüfus sayımı, emlak tahriri, askerlik hizmeti ile çeşitli vergilerden tamamen bağışık oldukları halde, birkaç bey ve ağanın boyunduruğunda yaşadıklarından, devletin temin ettiği hürriyet ve haklardan mahrum oldukları ifade ediliyordu (BOA. Y. MTV, 36/32, R. 21 Teşrinievvel 1304/2 Kasım 1888). Dolayısıyla “doğru yoldan ayrılma” veya problem kaynağı olma sadece Nasturiler için söz konusu olan bir husus değildir.

Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren misyonerlerin etkisiyle yoğunlaşan ve dinsel farklılıktan kaynaklanan çatışmalar olarak gösterilen buradaki Kürt-Nasturi anlaşmazlık veya çatışmalarının, dış müdahaleler nedeniyle yöneticileri endişelendiren bir azınlık meselesine dönüştüğü de bir hakikattir (BOA. MV, 23/36, H. 27 Za 1304/17 Ağustos 1887).

1.1.7. İngiltere’nin Nasturileri Himaye Etme Arzusu

Raporda, Hakkâri vilayetine bağlı Çölemerik kazasındaki Hıristiyan Nasturilerin, İngilizler tarafından himaye edilmek istendiği ifade edilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

İngiltere XIX. yüzyılda Avrupa siyasetine yön veren ve dünyanın farklı yerlerinde doğrudan veya dolaylı sömürge alanları kurmuş bir devletti. Bu itibarla buralardaki çıkarlarını gözetebilmek ve devam ettirebilmek için de buna uygun politikalar geliştiriyor ve bunları uygulamaya çalışıyordu. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı toprakları da bu manada İngiltere’nin ilgi alanındaydı (Roberts, 2010: 509-513; Armaoğlu, 2010: 44-45; Palmer, 1995: 169-196). İngilizler bilhassa Rusların güneye inmelerinin önüne set çekebilmek için Nasturileri nüfuz alanına dâhil ederek bunu kolaylaştıracaklarını düşünüyorlardı (Heckmann, 2002: 82).

Cizre hâkimi Bedirhan Bey’in¹³ 1843 ve 1846 yıllarında Hakkâri’deki Nasturilere saldırması ve bu saldırılarda çok

¹³ Başında Bedirhan Bey’in bulunduğu Bedirhani beyliği veya mirligi, merkezi Cizre olan Botan bölgesinde hâkimiyet kurmuştu. Yavuz Selim zamanında Osmanlı Devleti’ne bağlanan bu beylik bölgede otonom bir şekilde varlığını sürdürmüş, diğer tabi Kürt beylikler gibi yıllık vergi ve savaş zamanında askeri destek vermek yükümlülüğünü yerine getirmiştir. Sultan II. Mahmud döneminden itibaren merkezileşme politikasına paralel olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu mevcut otonom yapılanma ortadan kaldırılmaya çalışılırken, Bedirhan Bey’in 1843 ve daha sonra 1846 yılında Hakkâri’de mukim Nasturilere saldırıp katliam yapması ve akabinde de isyan hareketi başlatması beyliğin tasfiyesini hızlandırmıştır.

sayıda Nasturinin hayatını kaybetmesi, İngiltere'ye önce meseleye müdahil olma ve sonrasında bu topluluğu himaye etme fırsatını verdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında da İngiltere'nin bu yöndeki faaliyetleri devam etti (Yonan, 1999: 49-50). İngilizler amaçlarına dayanak oluşturmak için Nasturileri Protestanlık mezhebini kabul etmeye ikna etmeye çalışarak onları himaye etmenin gerekçesini oluşturma gayretine girdiler (BOA, Y.PRK. UM 3/40, 21 L 1297/26 Eylül 1880).

1.2. İktisadî Mevzular

1.2.1. Kürtlerin İktisadî Meşguliyetleri ve Temel Geçim Kaynakları

Kürtler bir dereceye kadar ziraatla meşgul iseler de temel geçimleri hayvan besleme ve ticarettir. Yaz mevsiminde meskûn oldukları köylerden kalkıp hayvanlarıyla beş on saatlik uzak mahallerde bulunan yaylalara giderler ve kış mevsiminde geri dönerler. Bu suretle her sene iki yüz binden fazla koyunu dışarıya satarlar denilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Müfettişin de belirttiği gibi Kürtlerin esas geçim kaynakları hayvancılıktı. Bu nedenledir ki Kürt aşiretlerinin yaşam tarzları göçebe veya yarı göçebelik şeklindedir. Toprağın yapısı ve iklim şartları insanları yerleşik ekiciden çok, hayvan yetiştiriciliği yapan yarı göçebe olmaya zorlamıştır (Nikitin, 2010: 136). Bazı aşiretler tüm yıl boyunca çadırlarda kalsa da Kürtlerin çoğu yarı göçebe niteliğinde olup kışı köylerde geçirirlerdi (Maunsell, 1901: 122-124). Büyük sürüler halinde beslenen koyun ve keçi sürüleri Kürtler için temel geçim kaynağıydı (Prothero, 1920: 49). Köylerde ekili araziler var ise de (Cutts, 1878: 151) mal varlığı ve zenginlik hayvan sayısı ile hesaplanırdı (Menteşavili, 2004: 20; Millingen, 1998: 148).

Köylülerin kendilerine ait yaylaları vardı. Belirli köylere bağlı olan yarı göçebelerin yaz göçleri, genellikle sahip oldukları arazilerinin sınırı içinde kalarak 5-20 kilometrelik bir uzaklığı kaplardı (Menteşavili, 2004: 154, 163). Sonbahar yaklaştığında hayvan ve hayvan ürünlerinin bir kısmı satılıp para elde ediliyor ve bu para ile ihtiyaç duyulan tahıl, kap kakak, kumaş ve diğer malları satın alınıyor ya da takas yapılıyordu (Bruinessen, 2008: 36-37; Nikitin, 2010: 120, 128). Beslenen küçükbaş hayvanların yüz binlerle ifade edilen sayılarla başta İstanbul olmak üzere tüccarlar aracılığıyla bölge dışına ihraç edildiği ifade edilmiştir (Nikitin, 2010: 129).

1.2.2. Ermenilerin İktisadî Meşguliyetleri

Ermenilerin ziraat ve ticaretle meşgul oldukları ve ekserisinin mal ve servet sahibi oldukları belirtilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

İfade edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeniler, eskiden beri ahalinin zengin tabakasını teşkil ederdi. Şehirdekiler sanayi ve ticaretle meşgul iken köydekiler çiftçilikle uğraşırdı (Mayewski, 1997: 31-32). Bölgede ziraat aletleri ve üretim sistemi oldukça ilkel olsa da (Cuinet, 1891: 664) sulama kanalları ve teras tarla yapımında usta olan Ermeni köylüler (Menteşavili, 2004: 164), iyi sulama sistemi ve çalışkanlığı birleştirerek (Mayewski, 1997: 33) arpa ve buğday yetiştirirlerdi. Bu nedenle olacak tarım yapılan vadilerdeki büyük köyler ekseriyetle ziraatçı yerleşikler olan Ermenilere aitti (Maunsell, 1894: 82, 84).

Tarımsal faaliyetlerin yanında sanat ve ticaret sahibi olan Ermeniler, bilhassa ticaretleri için müsait mevkiler olan şehirlerde yaşamaktaydılar (Mayewski, 1997: 32). Farklı tarihlerde bölgede bulunan gözlemcilerin tespitlerine göre, Müslümanlar ticaret ve zanaat erbabı olmayıp hatta bu meslekleri küçümsediklerinden (Mayewski, 1997: 115; Ximenez, 1895: 8) zikredilen işleri Ermeniler yapmaktaydılar. Bu nedenle bölgedeki sanayi ve ticaret hemen tümüyle şehir ve kasabalar yaşayan Ermenilerin elindeydi (Shiel, 1838: 64; Bird, 1891: 336; Klein, 2014: 256 dipnot bilgisi; Millingen, 1998: 160; Sadettin Paşa, 2004: 62; Lynch, 1901: 89). Ticari kabiliyetleri gelişen ve para kazanmasını bilen Ermeniler (Hepworth, 1898: 138), klasik gayret ve tutumluluklarıyla sahip oldukları ticareti geliştirip büyütmekteydiler (Bird, 1891: 340). Bunda çalışkan ve tutumlu olmalarının yanı sıra biriktirme ve servet sahibi olma tabiatına haiz olmaları da etkiliydi (Mayewski, 1997: 31-32).

1855 yılına gelindiğinde mirliğin bölge üzerindeki hâkimiyetine kesin olarak son verilmiştir. Bkz. Ögün, T. (2010). *Cizreli İzzeddin Şir ve İsyanı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları; Ramiz, L. (2006). *Emir Bedirhan*, İstanbul: bgst Yayınları; Doğan, C. (2011). "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 31-43.

Böyle bir vaziyetin oluşumunda, göçebe savaşçı niteliklerinin aksine Kürtlerin -hayvancılık dışında- ekonomik yeteneklerinin yetersiz olması da etkili idi. Nitekim Kürtler para ve ticaretle ilgili işlerini Ermenilere bırakırken (Nikitin, 2010: 157) üretim kaynakları olan bu insanlara ayrıca değer verirdiler (Shiel, 1838: 57).

1.2.3. Ermenilerin Ekonomik Zenginliği ve Bunun Neticeleri

Raporda, ziraatla meşgul olan Ermeniler erzakın bir kısmını depoladıkları için kıtlık zamanlarında zarar görmedikleri hatta kâr ettikleri, Kürtlerin ise bu felaketlerden daha fazla etkilendikleri ve zarar gördükleri ifade edilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Üretimin tabiat koşulları ve iç güvenliğe bağlı olduğu dönem ve ülke koşullarında bu iki unsurdan biri veya her ikisinin birlikte olumsuz olduğu dönemlerde, tedbir alınmadığı veya geç kalındığı vakit kıtlıklar meydana gelebilmekteydi. 1877-1880 yılları arasındaki savaş ve bunun yanında kuraklığın yol açtığı sefalet, açlık ve salgın hastalıklar bölgeyi olumsuz etkilemiş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştu. (Celil, 1998: 55; Georgeon, 2006: 124-125; Abdulla, 2009: 259). Yine Erzurum, Bitlis ve Van vilâyetlerinde 1892 ve 1893 yıllarında bir kuraklık hadisesi meydana gelmiş ve bahsi geçen vilâyetlerdeki halkın bir kısmı bölge dışındaki şehirlere göç ettikleri anlaşılmıştı (Gül, 2009: 151). Hükümet böyle durumlarda kıtlık komisyonları teşkil ederek bölgeye göndermekteydi. Nitekim 1880 yılında meydana gelen bir kıtlıkta bölgeye bir komisyon gönderilmiş, kamu ve servet sahiplerinin yardımıyla kıtlığın etkisi peyderpey azaltılmıştı (BOA. Y. PRK. BŞK, 3/15, H. 16 C 1297/26 Mayıs 1880: BOA. Y.A. HUS, 165/40, H. 19 Ş 1297/27 Temmuz 1880)

Müfettişin bahsettiği gibi kıtlık dönemlerinde ziyadesiyle zarar gören Müslüman halktı. Zira tarımla uğraşan Ermeniler, felaket dönemlerini geçirmeye yetecek kadar ihtiyat zahiresine sahiptiler. Yine aynı zamanda tarımsal üretim Ermenilerin elinde olduğu için kıtlık zamanlarında Ermeniler ürettiklerini yüksek fiyata satabilmekteydiler (Ximenez, 1895, s. 8-9). Bunun yanında bu zor zamanlarda Ermeni tüccarların da işi fırsata çevirerek eldeki tahılı stoklayarak tekel oluşturdukları da ifade edilmiştir (Sykes, 1915: 417; Klein, 2014: 253; Karal, 2011: 145).

İhtiyacından fazlasına sahip olanların böylesi dönemlerde felakete maruz kalan insanlara yardım etmemesi, ellerindeki ihtiyacı sahipleriyle paylaşmaması ve daha kötüsü bunu fırsata çevirmesi, izahtan uzak gayri insani bir tavır olduğu şüphesizdir. Bu manada böyle davranan Ermeniler de bundan müstesna değildir. Maalesef yardımseverlik, cömertlik ve konukseverlik hususunda Ermenilerin genel itibarıyla, XIX. yüzyılda bölgede seyahat eden Batılı yabancı gözlemciler üzerinde de olumsuz etkiler bıraktığını görüyoruz. Zikrettiğimiz hasletler konusunda Müslümanlarla kıyaslayarak dindaşları olan Ermenileri eleştirdiklerini görüyoruz. İngiliz diplomat ve gezgin Sykes anılarında bu hususu açıkça dile getirenlerden biridir. (Sykes, 1904: 237)

Sözü edilen bu tutum ve davranışlardan ayrı olmak üzere yukarıda ifade edildiği gibi üretimin tabiat koşulları ve iç güvenliğe bağlı olduğu zaman ve mekânlarda tedbirli olmak, ihtiyat için zahireyi depolamak esasen gerekli bir tutum olarak değerlendirilebilir. Nitekim kıtlık zamanlarında felaketten az etkilenmeleri ve onlardan vefat edenlerin olmaması asırlar içinde edindikleri bir tecrübenin neticesi gibi gözükmektedir.

1.2.4. Bölgeyi Kalkındırmak İçin Yapılması Gerekenler

Mahalli olarak tanzim edilmesi gerekenler hususunda en öncelikli olanların, ticarete dair işlerin ve muamelelerin artışını sağlayacak olan ulaşımı geliştirmek ve bölgedeki halkı çağdaş eğitimden faydalandırmak olduğu beyan edilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Aslında birçok bakımdan geri kalmışlık sadece Şark vilayetlerine özgü bir vakıya değildi. 1835-1839 yılları arasında yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı ordusunda görev yapan ve bu vesile ile Anadolu'nun bir kısmını gezen tanınmış Alman subayı Moltke; *"dereler, geniş araziler, maden yatakları ve ormanlar hep faydalanılmadan duruyor"* diyerek mevcut vaziyete işaret etmektedir (Moltke, 1999: 239). Yine geri kalmışlığın cumhuriyetin ilk yıllarında dahi Anadolu'nun birçok yerinde mevcut olduğunu, bu döneme ait hatırat ve romanlarda açık bir şekilde görmek mümkündür. Şark vilayetlerinde ise bundan farklı olarak güçlü aşiret yapısı, feodal gelenekler ile yerleşik kültürün zayıf olması bölgenin gelişimini engelleyen önemli unsurlardı. Nitekim 1920'li yıllarda bölgeye görevli olarak gelen Osmanlı Generali Süleyman Sabri Paşa, bir taraftan Osmanlı-İran savaşları, öte yandan aşiret

kavgaları ve ağaların zulmünün burada ziraat, ticaret, sanat ve imar namına bir eserin meydana gelmesine mani olmakla kalmadığını, aynı zamanda Ortaçağ'dan kalma medeniyeti de mahvettiğini ifade etmektedir (Süleyman Sabri Paşa, 2015: 57).

Dönemin tanıkları ise bölgedeki ekonomik durgunluk veya geri kalmışlığın nedenlerini tarihi ve coğrafi etkenlerin yanında (Menteşavili, 2004: 35; Nikitin, 2010: 129), insan faktörü (Lynch, 1901: 83; Sadettin Paşa, 2004: 75), demiryollarının yokluğu ve iyi karayollarının olmamasını sebep olarak göstermişlerdir (Whitman, 1914: 80). XIX. yüzyılda iktisadın temeli olan ziraatın geriliğine ise ulaşım-pazar eksikliği, göçebe Kürtlerin tarıma verdikleri zarar (Lynch, 1901: 11, 21, 45), Kürt aşiretlerinin oluşturduğu güvensizlik (Celil, 1998: 22; Brant-Glascott, 1840: 396), ulaşım-nakletme sıkıntısı (Maunsell, 1894: 84) ve ilkel üretim metotları sebep gösterilmiştir (Prothero, 1920: 51; Cuinet, 1891: 664-665). Bu itibarla mevcut geri kalmışlığı temel olarak ulaşım, bayındırlık ve eğitime bağlayan müfettişin bu manadaki tespitleri ve önerdikleri önemlidir.

1.3. Sosyal ve Kültürel Mevzular

1.3.1. İslam Ahalisinin Geri Kalmışlığı

Bu bahiste bölgenin ıslahatında en evvel icrasına teşebbüs olunacak şeyin İslam ahalisini, Ermenilerin bulunduğu ilerleme derecesine ulaştırmak üzere süratle mektepler yapmak olduğu belirtilmektedir. Çünkü Kürtler her ne kadar zeki ve kabiliyetli iseler de cehaletleri cihetiyle Ermenilerin hâiz oldukları ma'lûmât altında ezilip mazlum olmaktadır. Meselâ bir Ermeni'nin iddiası üzerine mahkemeye getirilen/gelen bir Kürt ifadesi alındığında kendi haklarından habersiz bir şekilde "sen bilirsin" sözünden başka suretle kendini savunamayıp, Ermeni'nin yalanları karşısında suçsuzluğunu ispat edecek yerde bir de şüpheli vasfını daha da şiddetlendirmektedir denilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Müfettişin ifade ettiği gibi bölgede cehaletin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın başında bölgede olan Osmanlı ordu komutanı Süleyman Sabri Paşa'nın belirttiği üzere halk arasında umumiyetle okuryazar yoktu. Her köyün bir yarı mollası vardı. Fakat mollalar ekseriyetle okuma bilir, yazma bilmezlerdi. Ağalar, civar memleketlerden en tahsillisi rüşdiye mezunu maaşlı kâtipler getirir ve istihdam ederlerdi. Bu kâtiplerin çoğu bir medreseyi tamamlamamış kimselerdi ve bu nedenle de resmî ve özel yazışmalar için ancak usul kitaplarına bakarak mektup yazabiliyorlardı (Süleyman Sabri Paşa, 2015: 80). Billhassa kırsal alanlarda yaşayan Kürtlerin Türkçe bilmedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bundan dolayı bazı mahkemelerde Kürtçe tercümanı bulundurduğu görülmektedir (Erzurum Vilâyet Salnamesi, 1293/1876: 101).

Resmî kayıtlar, bölgede okula giden öğrenci oranı ve öğrenci başına düşen öğretmen sayısında Ermenilerin önde olduğunu göstermektedir. (Aydoğan, 2007: 127). Ermenilerin Kürtlere nazaran daha eğitilmiş olmalarının bir diğer sebebi ise onların senelik veya birkaç sene için büyük kentlere yaptıkları göçlerdi. Bölgedeki vasıfsız köylü ve şehirli Ermeni erkekler, arkalarında ailelerini bırakarak İstanbul'a birkaç yıllığına çalışmaya giderlerdi (Lynch, 1901: 91). Çoğu hamallık yaparak para kazansa da (Quataert, 2004: 910-911) büyük kent yaşamının bir neticesi olarak ekonomik ve kültürel olarak bir gelişme gösterirlerdi. Bölgedeki şehirlerde yaşayan orta ve üst sınıf Ermeniler ise Rus ve İran Ermenileriyle ticari ve kültürel alışveriş yaptıklarından bu kesimde ekonomik ve kültürel bir zenginlik meydana geliyordu (Kieser, 2013: 136). Bu etkenler tabiatıyla Ermenileri, Kürtlere bilgi ve zenginlik olarak üstün kılıyordu.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru her alanda reformlar yapmaya başladığı gibi eğitim alanında da modern eğitim kurumlarını merkezden başlayarak çevreye doğru inşa etmeye ve daha sonra yaygınlaştırmaya başladı. Eğitimin çağdaşlaştırılması ve yaygın hale getirilmesi için Sultan II. Abdülhamid zamanında vilâyetlerde maarif idareleri kuruldu (BOA. Y.A.RES, 14/48, H. 26 S 1299/ 17 Ocak 1882). Bu gayretler neticesinde Tanzimat Devri'nde merkez ve merkeze yakın çevrede başlatılan çağdaş eğitim faaliyetleri yakın ve uzak vilâyetlere doğru da genişletildi. (Kodaman, 1991: 39-40, 54-55, 86). Ancak bu eğitim kurumlarının zayıf nitelikleri, maddi kaynak eksikliği ve zamana olan ihtiyaç, Kürtlerin Ermenilere kıyasla daha geç gelişmelerinin önündeki engellerdi (Arvas, 2018: 238-239).

1.3.2. Nasturilerin Kendi Aralarında Muhalif İki Fırkaya Ayrılması

Çölemerik Kazasındaki Nasturilerin sağ ve sol olmak üzere birbirine muhalif iki kola ayrıldıkları söylenmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Burada verilen bilgi bir yönüyle doğru olsa da bazı detaylar atlanarak eksik bırakılmıştır. Şöyle ki; daha ziyade dağlık bir bölge olan Hakkâri sancağında yarı göçebe bir yaşam süren ve temel geçim kaynakları hayvancılık olan Hristiyan Nasturi ve Müslüman Kürt aşiretleri yüzyıllardır yan yana ve iç içe yaşıyorlardı. Bu süreçte Nasturiler birçok yönden Kürtlerle ortaklaşan sosyal bir yapı içerisinde yaşamlarını sürdürüyorlardı (Dalyan, 2009: 92-97). Aşağıda ifade edileceği üzere Hakkâri'deki Nasturilerin sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayrılmaları da onlara has bir vakıa olmayıp dönemin Kürt aşiret yapılanmasının içinde yer almalarının bir neticesi idi.

Hakkâri sancağında nüfus ve hâkimiyet bakımından Ertuşî ve Pinyanişiler birçok alt kolları olan birer büyük Kürt aşiret yapılanmasını oluşturmaktaydılar. Sağ kanat ve sol kanat olarak ikiye ayrılan bu Kürt aşiretlerinden Ertuşîler sol kanadı oluştururken Pinyanişler ise sağ kanatta yer alıyordu. Bu oluşumda Nasturilerin en büyük ve güçlü aşireti Tiyari Nasturileri Ertuşîlerle beraber sol kanatta yer alıyor, nüfus ve güç bakımından ikinci sıradaki Tuhup Nasturileri de Pinyanişilerle beraber sağ kanatta yer alıyordu. Bu rakip oluşumlar arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalarda din değil, sosyal gruplaşmalar etkili oluyordu. Nitekim 1859 yılında Nasturi Tiyari aşireti ile yine ona rakip olan Tuhup aşireti arasında yayla paylaşmazlığından çıkan çatışmaya Kürtlerin de, taraf oldukları kanatlara göre katıldıklarını görüyoruz. Kürt aşiretlerinden Ertuşîler Tiyariilere yardım ederken, Pinyanişi aşireti ise Tuhup aşiretinin yanında yer almıştı (BOA, A.MKT.UM 367/9, 11 M 1276/10 Ağustos 1856). Bu vakıadaki konumlanma, konjoktörel bir durumun değil kökleri eskiye dayanan bir ittifak yapısının neticesi idi (BOA, A.MKT.UM 367/9, H. 9 S 1276/7 Eylül 1859).

Raporda bu ayrıntıya verilerek bölgedeki anlaşmazlık ve çatışmaların Kürt-Nasturi karşıtlığı şeklinde olmayıp, dini inanç fark etmeksizin rakip aşiretler arasında olduğunu ifade edilebilirdi. Zira yukarıda belirtildiği üzere iki Kürt aşireti çatıştığı gibi bazen de iki Nasturi aşiretinin çatıştığı görülüyordu. Bir anlaşmazlık veya çatışmada Nasturi ve Kürtlerin kendi soydaş ve dindaşlarına karşı birbirleriyle ittifak ettikleri de görülürdü. Mesela 1843 yılında Cizre hâkimi Bedirhan Bey'in Nasturi Tiyari Aşireti üzerine yaptığı saldırıda diğer bir Nasturi aşireti olan Tuhubalılar Bedirhan Bey'e yardım etmişlerdi (Layard, 2000: 137).

Bu itibarla Nasturilerin "*sağ ve sol itibarıyla birbirlerine muhalif olan iki kola ayrıldıkları*" belirtilirken buradaki sosyal yapıyı iyi örneklendiren bu bilgi yukarıda ifade edildiği gibi detaylandırabilirdi. Zira emperyal ülkelerin söylemlerini, iddialarını boşa çıkarmak için bölgedeki hadiselerin iki toplum arasındaki din farklılığından kaynaklanmadığını ortaya koymak daha yarar sağlayacak bir tespit olurdu. Çünkü XIX. yüzyılda emperyalist devletlerin birçok yönden ülkeyi baskı altına aldıkları bir dönemde -bilhassa etnik ve dini azınlık meselelerinde- Osmanlı Devleti'nin haklılığını doğrulayacak, destekleyecek ve somutlaştıracak bilgi ve kanıtların varlığı önemliydi. Bu şekildeki bir yaklaşım ile hem bölgedeki sosyal yapıya dair merkezi idare daha doğru bilgilendirileceği gibi ilgili ülkelerin konuya ilişkin tezlerine karşı da muhtemelen daha güçlü söylemlerle karşılık verme imkânı sağlanmış olunacaktı.

1.3.3. Demografik Yapı

Hakkâri vilayetine tabi Çölemerik kazasındaki 198 köyde ahalinin ekseriyetini Müslümanların teşkil ettiği belirtilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Raporda zikredildiği üzere Hakkâri vilayetine bağlı Çölemerik kazasında Müslümanlar ahalinin ekseriyetini oluşturmaktadır. Zira 19. yüzyıla ait resmi istatistiklere bakıldığında Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Hakkâri vilayeti ve kazalarında da Müslüman nüfusu gayrimüslim nüfustan her zaman fazla olmuştur (Karpas, 2010: 407-412). Zikredilen kazada bazı yabancı istatistiklerde Hristiyan nüfusa dair rakamlar oldukça fazla gösterilmektedir (Cuinet, 1891: 636). Ancak Nasturilerin yaşadığı yerleşim alanlarının coğrafi yapısı ve mevcut

yapı kalıntılarını dikkate alındığında bunun gerçeği yansıtmayacağı anlaşılabilmektedir.¹⁴

Raporda nüfus bahsinin ikinci kısmında, Van sancağı dâhilinde nüfusun ekseriyetinin Müslüman olduğu ve bunların da Kürt olduğu ifade edilmektedir. (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Bu husustaki tespitin bir yönüyle eksik kaldığı görülmektedir. Zira Van sancağındaki halkın ekseriyeti Müslümandır fakat bunların tamamı Kürt değildir. Van ve çevresi, 1018-1021 yılları arasında Anadolu'ya yönelen Türk akınlarının başladığı ilk yerdir (Honigmann, 1970: 175; Grousset: 539). Daha sonra 1064 yılında etrafındaki birçok kasaba, şehir ve kale ile birlikte Van, Büyük Selçuklularca fethedilmiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 51; Kılıç, 2012: 506). XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru ise Karakoyunlu Türkmenleri Erciş'i kendilerine merkez edinmiş ve Van ile çevresinde hâkimiyet kurmuşlardır (Sümer, 2001: 434). Karakoyunlulardan sonra devlet ismi değişse de Van bölgesindeki Türk hâkimiyeti daima var olmuştur. Dolayısıyla bu bölgede bir Türk nüfus varlığının da söz konusu olması gerekir. Osmanlı resmî kayıtlarında nüfus bileşimi Müslümanlar ile gayrimüslimler şeklinde tasnif edildiği için bunu net olarak belirlemek mümkün değildir. Fakat yine de döneme ait bazı kaynaklarda bu rakamlara ulaşılabilmektedir. Fransız coğrafyacı, Doğubilimci ve Duyun-ı Umumiye görevlisi Vital Cuinet'e göre, 1880 yılında Van'da 210.000 Kürt nüfusun yanında 30.500 Türk yaşamaktadır (Cuinet, 1891: 636). Rus verilerine dayandırılan başka bir çalışmada ise buradaki Türk nüfusu 1912 yılında 35.000, 1914'te ise 34.080'dir (Koçlar ve Bozkurt, 2021: 106-107).

Bu istatistikî verilerde gösterildiği gibi Van'daki Türk varlığı XIX. yüzyılda azımsanmayacak bir nüfusa sahip olduğu gibi günümüzde de buradaki Türk nüfus varlığı devam etmektedir. Dolayısıyla Van sancağındaki Müslümanların Kürtler olduğu ifadesi tam manasıyla doğru değildir.

1.4. Islahatlara Dair Mevzular

1.4.1. Yapılan Düzenlemelerin Sonuç Verdiği ve Şikâyete Sebep Hadiselerin Ortadan Kalktığı

Bu babda, daha önceleri şikâyetlere sebep olan bazı hâller olmuş ise de şimdilerde vaziyetin böyle olmadığı, adliye mahkemeleri tanzim ve teşkil olunarak İslâm ve Hıristiyan bütün ahalinin hukukunun kefil olan yeni kanunların olumlu etkilerinin görülmeye başladığı ifade edilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881). Müfettiş 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının hemen akabinde bölgeye gitmiştir. Daha önceleri diye bahsettiği olaylar yukarıda da ifade edildiği üzere farklı dönemlerde meydana gelen ancak bilhassa savaş dönemlerinde yaşanan asayişsizlik hadiseleri ve bunun ardından gelen şikâyetlerdir. Bilhassa bölgeyi büyük ölçüde etkileyen bu son savaş, Şark vilayetlerinde büyük tahribata sebebiyet verdiği gibi otorite boşluğu asayişsizliğe de yol açmıştı. Kervan ticareti eşkiya saldırıları nedeniyle giderek daha çok aksamış ve bölgede sadece Hıristiyanlarca değil, topluluk kuvvetinden yoksun Müslümanlar tarafından da hissedilen genel emniyetsizlik duygusu giderek artmıştı (Klein, 2014: 44, 47). Dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşının olumsuz yansımaları hemen her kesimden insanı etkilemişti.

Savaştan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın (1878) ilgili maddelerine dayanarak Batılı Devletler ve Rusya'nın baskıları ile Osmanlı idaresinin savaşın yol açtığı otorite kaybını ve asayişsizliği izale istemi neticesinde, daha önce ifade edildiği gibi hükümet bölgeye teftiş heyetler göndermiş, birtakım askerî tedbirler almış ve bazı düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Ayrıca bölgenin geleneksel yapısı dikkate alınarak buraya nasihat heyetleri göndermeye başlamıştır (Bingül, 2013: 142; BOA. Y.A.RES, 4/64, H. 29 L 1296/16 Ekim 1879). Bütün bunların nispi olarak sükûneti saptadığı söylenebilir. Bunun yanında adliye mahkemelerinin kurulması ve bu mahkemelerin uygulayacağı kanunların yürürlüğe konulması, Ermeniler ve onlarla benzer kaderi yaşayan yerleşik Müslüman halk arasında olumlu bir psikolojik ortam oluşturduğu sonucuna varılabilir.

1.4.2. Yapılan Islahatların Başlangıç Aşamasında Olduğu ve Yakında Olumlu Neticeler Vereceği

Yapılan düzenlemeler ne kadar mükemmel olsa da başlangıç aşamasında bunların tamamıyla icrasının mümkün

¹⁴ Bu neticeye Nasturilerin bir zamanlar yaşadığı Hakkâri merkeze 15 km uzaklıkta olan Kırıkdağ (Dez) Vadisindeki köylerde alan incelemesi yapılarak ulaşılmıştır.

olmayacağı ancak yakında bunların olumu neticeler vereceği ve böylece Ermeni şikâyetlerinin önünün alınacağı dile getirilmektedir (BOA, Y.PRK.AZN, 1/50, 28 N 1298/24 Ağustos 1881).

Bölgenin şartları dikkate alındığında ıslahatların zaman, kaynak ve bunları uygulayacak yetişmiş insan kaynağı gerektirdiği muhakkaktır. Bunun yanında ıslahatların değerini takdir edebilecek, uygulanmasına yardımcı olacak veya kolaylık sağlayacak bir zihniyetin de varlığı önemlidir. Müfettişin ifade ettiği gibi başlangıç aşamasında bunların tamamıyla icrası mümkün değildi. Dönemin yabancı gözlemcileri de bu fikirdedirler. Nitekim 1894 yılında bölgeyi gezen İspanyol seyyah ve bilim adamı Ximenez; en medeni ülkelerde olduğu gibi Anadolu’da her kesimin mutlu olduğunun söylenemeyeceği, fakat gerçek olanın, burayı gezen-gören herkesin fark edeceği üzere üzüntü gibi mutluluğun da, dini ve ırkı ne olursa olsun buradaki herkes için ortak olduğunu belirtiyordu. Devamında bir krizin elbette var olduğunu ve nitekim bunun için bazı düzenlemeler yapılırken bazılarının da yapılmasının düşünüldüğünü ifade ediyordu (Ximenez, 1895: 5).

Zamanın geçmesi ile birlikte belki kadro ve kaynak meseleleri bir şekilde halledilebilirdi. Ancak zihniyet meselesinin ıslahatların önündeki en büyük engel olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1897 yılında Anadolu’yu gezen İngiliz Gazeteci Whitman; Padişahın bölgeye İstanbul’daki sivil okullarda eğitim görmüş kaymakamlar gönderdiğini, bu kaymakamların dürüst, çağdaş fikirlerle teması olan, gayretle çalışan, halka faydalı olma kaygısına sahip insanlar olduğunu, gittikleri yerde reformları uygulamaya, yollar yapmaya çalıştıklarını, yapılan çalışmalara katkıda bulunmaları için halka çağrıda bulduklarını ancak Müslüman ve Ermenilerin el ele verip hükümete dilekçe yazarak kaymakamın memleketlerinden aldırılmasını talep ettiklerini ve bu tavırlarıyla daha öncelerinde olduğu gibi hiçbir şey yapmayan eski zihniyetteki yöneticileri tercih ettiklerini ifade etmektedir (Whitman, 1914: 79, 81).

Bu zorluklara mukabil, yapılan ve yapılması düşünülen ıslahatların amaca uygun ve doğru yöntemlerle uygulanması halinde olumlu sonuç vererek Ermenilerin şikâyetlerinin asgari düzeye indirilebileceği yerinde bir tespittir. Buna Mithat Paşa’nın valilik yaptığı yerlerde uygulamaya koyduğu reformların başarısı ve Lübnan Vilayet Nizamnamesinin¹⁵ sağladığı sükûnet misal verebilir.

Müfettiş yazdığı raporun sonunda yaptığı tespitlerin yalnızca kendi mütalaalarından çıkardığı sonuçlar olduğunu belirtmektedir. Resmî bir sıfatla uzun bir süre bölgede görev yapan müfettişin, resmî bilgilerden yararlanmaması ve yalnızca kendi değerlendirmelerine yer vermesi, raporun daha zengin içerikli olmasının önüne geçmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında Hıristiyan azınlıkların yaşadığı yerler; milliyetçi hareketler, isyanlar ve dış müdahaleler sebebiyle problemlili alanlar olmuştur. Şüphesiz bu bölgelerden biri de Anadolu’nun Şark vilayetleridir. Müslümanların yanı sıra Hıristiyan Ermeni ve Nasturilerin yaşadığı bu vilayetlere dair arşiv belgeleri, yazılan kitaplar, raporlar, yürürlüğe konulan reform metinleri, seyahatnameler ve basın haberleri dönemi incelemeye yardımcı esas kaynaklardır. Adliye Müfettişinin 1881 yılında yazdığı ve bugüne kadar herhangi bir araştırmanın konusu olmadığı anlaşılan rapor da bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Raporun değerini arttıran hususiyetlerden birincisi doğrudan yapılan gözlemlerin bir ürünü olmasıdır. Bu nedenle bu arşiv vesikası başka arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları üzerinden mütalaa edilerek zikredilen meselelerin daha fazla detaylandırılması ve aydınlatılmasının faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Zira birinci elden kaynaklar olarak kıymetli değer taşıyan bazı arşiv

¹⁵ 1860 yılında Lübnan’da iki hâkim etnik ve dinî topluluk olan Durzi ve Maruniler arasında iç ve dış etkenler neticesinde kanlı çarpışmalar meydana geldi. Bazı siyasi ve askeri müdahalelerden sonra uzlaşma ve sükûneti sağlamak için İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşturduğu uluslararası bir heyetçe Lübnan Vilayet Nizamnamesi hazırlandı ve 9 Haziran 1861’de ilan edildi. Nizamname ile Lübnan’a idarî, adli ve malî özerklik verildi. Lübnan Dağı ile sınırlı olan ve Beyrut ile diğer Müslüman kıyı bölgeleri kapsamayan bölgenin yönetimi, büyük güçlerin denetimi altında olmak üzere, Bab-ı Âli’nin atayacağı Katolik Hıristiyan bir genel valiye tevdi edildi. Valiye yerel temsilcilerden oluşan bir meclis de idarede yardımcı olacaktı. Yeni hükümet kendi adli düzenine ve milis kuvvetlerini sahip olacaktı. Dinine bakılmaksızın bütün ahali yasalar önünde eşit sayılacak, vergiler yerel ihtiyaçlara sarf edilecekti. Bkz. Reyhan, C. (2006). “Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 1/1, 2006, s. 175-176.

belgelerinin, nispeten az kelime ile kaleme alınsa bile işaret ettikleriyle aslında zengin bir muhtevaya sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte gerek geçmişte gerek günümüzde yerel problemleri inceleyen ve yorumlayan raporların, hazırlayanın şahsi kanaatleriyle birlikte somut bulgu, belge, istatistik ve görüşmelere dayandırılmasının daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. Zira bu şekilde hazırlanacak gözlem raporlarıyla ülke idarecilerinin problemleri alanlara dair yerinde ve doğru politikalar belirleyebilmelerine daha fazla katkıda bulunulacaktır.

Ekler

Ek 1: Raporun Transkripsiyonu

Sâye-i şevket ve adâletinde yaşadığımız Velî ni'met bîminnetimiz pâdişâh-ı teb'aperver ve şehinşâh-ı adaletkâr efendimiz hazretlerinin memâlik-i vesîatu'l-mülk-i şâhâneleri hakkında feyz-i res-i terakkî ve rif'at olan bunca inâyât ve müsâadât-ı şehriyârîleri âsâr-ı celilesinden her ferd ayrı ayrı hissemend-i şeref ve saâdet olmakda olduğundan bu ni'met-i azîmiye bir mukâbele-i şükrâne olmak üzere bi'l-cümle bendegâne mütehattim olan vazîfe-i mukaddese ez-dil ve cân-ı sadâkat ve istikâmetle bu mülk ve devletin refâh ve terakkîsine ve bu mülk ve devlete sermâye-i feyz ve mefharet olan velîyy-i ni'metin rızâ-yı âlisine muvâfık sûretde arz-ı hizmet ve ubûdiyet olmasıyla vüs' ve iktidârın müsâadesi mertebesinde bu bende-i kemîne dahi min-gayri haddin ifâ-yı hizmet ve ubûdiyet arzusuyla ba'zı ma'rûzâta kemâl-i acz ve ibtihâl ile ictisâr eyledim.

Bir müddetden beri Devlet-i Aliyye'yi işğâl eden gavâil-i hâriciyenin menşe'-i zâhîrisi zîr ve sitân-ı saltanat-ı seniyye hey'et-i mecmûasını terkîb eden akvâm-ı muhtelifenin yekdiğeriyle nâ-kâbil te'lif olan amâl ve temenniyâtının husûlünü Avrupa devletlerinin bir sûret-i mahsusada iltizâm eylemelerinde mer'î olub gavâil-i mezkûre cümlesinden biri de Anadolu islâhâtı nâmıyla âfâka münteşir olan mes'ele-i mahalliyyeyi sûretpezîr icrâ etmek maksadıyla Avrupa'nın gösterdiği tehâlûk nâm olduğundan Avrupa hey'et-i mütemeddinesinin teveccühüne mazhariyetle nazarlarda o derece ehemmiyetli görünen mes'eleyi hasb-el-me'mûriye yakından mütâlaa etmek azm-i kavîsinde bulunduğuma mebnî uhde-i bendegâneme tavsiye buyurulan Van Adliye Müfettişliği hengâmında on bir ay müddet mehâkim-i merkeziyenin tanzîm ve teşkîliyle imrâr eyleyerek on ay dahi dâire-i me'mûriyetim dâhilinde olub Van ve Hakkâri ve Bitlis Vilâyetleri havâlisinde bulunan mehâkimin teşkîl ve teftîşi vesîlesiyle oralarda geşt-ü güzâr ile ifâ-yı vazîfe sırasında muhâta-i tedkîke aldığım mevâddı ber vech-i zîr arz ve tahrîr eyledim.

Merbûtan ref' ve takdîm eylediğim cedvelden malûm-ı âlî buyurulacağı vechile Hakkâri vilayetine tâbî' Cölemerik kazâsının hâvî olduğu yüz doksan sekiz pâre kurada meskûn olan ahâlînin ekseriyetini teşkîl eden fırka İslâmdır. Hıristiyanlar mukdimleri İngiltere Devleti'nin himâye dâiyesinde bulunduğu Nasturiler olub sağ ve sol i'tibârıyla birbirlerine muhâlif iki kola münkasımdır. Bunlar rivâyet olduğu gibi dūcâr-ı cevîr ve i'tisâf olmaktan başka vergi ve tekâlîf-i sâireden dolayı zimmetlerinde hayli bakâyâ tahsîl olunamayub kalmışdır. Cedvelin mülâhazât hânesinde arz ve beyân olduğu üzere Cölemerik kazâsının müteaddid sim ve simli kurşun ve tunba ma'denleri mevcûd olub bunlardan istifâde olunmaktadır.

Van sancağı dâhilinde bulunan nüfusun ekseri İslâmdır. İslâmlar Kürd cinsine mensûbdur. Kürdler ba'zı mertebe zirâatle meşğûl iseler de bunların en büyük istifâdeleri ağnâm ticâretinden olmasıyla mevsim-i sayfa meskûn oldukları köylerden kalkub ağnâmı ra'y ederek beş on saatlik uzak mahallerde bulunan yaylaklara giderler ve mevsim-i şitâda köylere avdet ederler ve bu sûretle her sene iki yüz binden mütecâviz koyun hârice satarlar.

Hey'et-i Hristiyanıyyeyi terkîb eden nüfûs Ermeni milletine mensûbdur. Ermeniler zirâat ve ticâretle me'lûf olduklarından ekserisi mütemevvil ve servetdâr âdemlerdir. Hattâ kâhtın Kürdler üzerine daha ziyâde te'sîri Ermenilerin zirâatle meşğûl oldukları cihetle iddihâr etmiş oldukları erzâkın beliyye-i kahta giriftâr olanların hayâtını muhâfazaya kifâyet etmesinden münbais olmuşdur. İşte bu sebebden nâsidir ki kaht esnâsında ol tarafda bulunan Ermenilerden vefiyyât vukû' bulmayub Ermeni kaht-zedegân komisyonundan gelen iânâtdan dahi bir kaç bin lira fazla kalmışdır. Kürdler tarafından ikâ'ı rivâyet olunan mezâlîm gasb ve gâret ve katl-i nüfûs gibi bir takım ef'âl-i cinâiye olub bunlar da ta'yîn-i şahs olunmayarak umûmiyetde kalan mübâlağâtдан ibâretidir. Hattâ me'mûriyet-i çâkerânem müddeti olan yirmi bir ay zarfında Van Vilayeti dâhilinde katl-i cinâyetle müttehem ve maznûn olan on kişi var ise dördü Ermeni ve bākisi Kürd ve milel-i sâiredendir. Nüfûs-ı İslâmiyyeye nisbetle Ermenilerin ekalliyeti pîş-i nazara alındıkda vukûât-ı cinâiyenin ekserisinin Ermeniler tarafından ikâ' olunmuş olduğu sâbit olur iken yine Ermeniler bir takım isnâdât ve mübâlağât ile Avrupa nazarında kendilerini mazlum göstermekdedirler. Bitlis vilayeti dâhilinde Muş sancağına gitmekde olan bir asker binbaşısı esnâ-yı râhdâ beytütet etmek mecbûriyetinde bulunduğu bir Ermeni köyünde akçesiyle bir mahal istemiş ise de Ermeniler red etdikden mâadâ umûmen köy halkı, binbaşı üzerine hücum ederek familya ve etbânı darb ve cerh etmiş ve mûmâileyhin hayâtını tehlikeli bir hâlde bırakmışlardır. Ermeniler sıfat-ı resmiyesi olanlar hakkında bile bu misüllü ta'diyâta tasaddî etmekdedirler. Hâl böyle iken Ermenilerin meydâna koydukları şikâyetler ve Kürd mezâlîmi nâmıyla tâ Avrupa'ya varınca erişdirdikleri feryâdlar bir nazar-ı hükmî ile muhâkeme olunacak olur ise hakikaten mazlûmiyetden ileri gelmiş iddiâlar olmadığı anlaşılır. Ermenilerin muzmerleri olan maksad-ı siyâset ki idârece ba'zı mertebe imtiyâzâta nâil olmak dâiyesidir. Avrupa'nın dikkatini celb için tasnî' etdikleri bâlâda mezkûr vâhî iddiâlardan dahi tereşşuh ediyor.

Ermenilerin imtiyâzât-ı mahsûsalarından biri te'mîn-i asâyiş bahanesiyle Kürdlerin mevsim-i sayfa yaylaklara

gitmelerini men' etmekdir. Vâkıa te'mîni âsayiş arzusu bir iktizâ-yı ictimâinin ifadesi olduğu derpîş olundukda meşrû' görünür ise de ekrâdın mevsim-i sayfda hayme-nişin olarak yaylaklarda bulunmaları mücerred sermâye-i ticâretleri olan koyunları ra'y etmek için olduğuna mebnî bu kazıyyenin Kürdler için bir mes'ele-i hayatiye demek olduğu ve ra'y-i aġnâmdan men' edilecek olurlar ise Kürdlerin mahv ve perişan olacakları bedîhidir.

Efkâr-ı kâsıra-i abîdânemce ol havâlî islâhâtında en evvel icrâsına teşebbüs olunacak bir şey var ise o da ahâli-i İslamiye'yi Ermenilerin bulunduğu derece-i terakkiye isâl emrinde kemâl-i müsâraatla mektebler yapmaktır. Çünkü Kürdler her ne kadar zekâ ve isti'dâd ile meftûr iseler de cehâletleri cihetiyle Ermenilerin hâiz oldukları ma'lûmât altında ezilüb mazlûm olmaktadır. Meselâ bir Ermeni'nin iddiâsı üzerine mahkemeye ihzâr olunan bir Kürd isticvâb olundukda "sen bilürsün" sözünden başka sûretle müdâfaaya muktedir olamayub Ermeni'nin tezvirâtı ile mazlûmiyetini isbât edecek yerde maznûniyetini şiddetlendirecek kadar hukûk-ı şahsiyesinden bi-haber olduğu ekser vâkıadır.

Tafsilât-ı ma'rûzadan etrâfıyla ma'lûm-ı âlî buyurulacağı vechile oralarca elsine-i iddiâyâ gönderilen ve islâhât denilen şey Ermenilerin ma'lûmâtça kendülerinin mâdûnunda gördükleri Kürdleri mahv ve perişan etmek ve me'mûrîn-i rûhaniyenin kiliselerde ettikleri va'z ve nesâyih tesvilât-kârâne ile perverde olan efkâr-ı milliyeyi bi'l-vâsita hükûmet-i meşrûaları aleyhinde isti'mâl için Avrupa'nın şu aralık Şark hakkında ihtibâr ettiği meslek-i nâ-hemvârdan istifâde zımnında intihâz-ı vakt eylemek emeliyle tertîb olunan bir desiseden ibâretidir.

Vâkıa mukaddemleri ba'zı mûcib-i şikâyet hâlât vukû' bulmuş ise de şimdilerde hâl böyle olmadığından Ermenilerin feryâdlarını masum gösterecek fenâlıklar zuhur etmemektedir. Sâye-i adâlet vâye-i hazret-i pâdişâhide mehâkim-i adliye tanzîm ve teşkil olunarak İslâm ve Hristiyân kâffe-i ahâlinin kâfil-i hukûku olan kavânîn-i cedîdenin te'sîrât-ı hasenesi müşâhede olunmağa başlayub fakat arz ve beyândan müstaġni olduğu üzere her şey ne kadar mükemmel ise bidâyet hâlinde tamâmıyla icrâsı mümkün olmayacağından yakında muntazar olan intizâm hâsıl olacağına göre oraların bir derece daha umûr-ı inzibâtiyesine bir sûret-i mahsûsada dikkat ve ihtimâm edilmekle bu gûnâ sû-i ahvâl men' edilmiş ve Ermenilerin makâsıd-ı mahsûsalarının husûlüne vesile ittihâz ettikleri şikâyetin önü alınmış olacağı tabîdir.

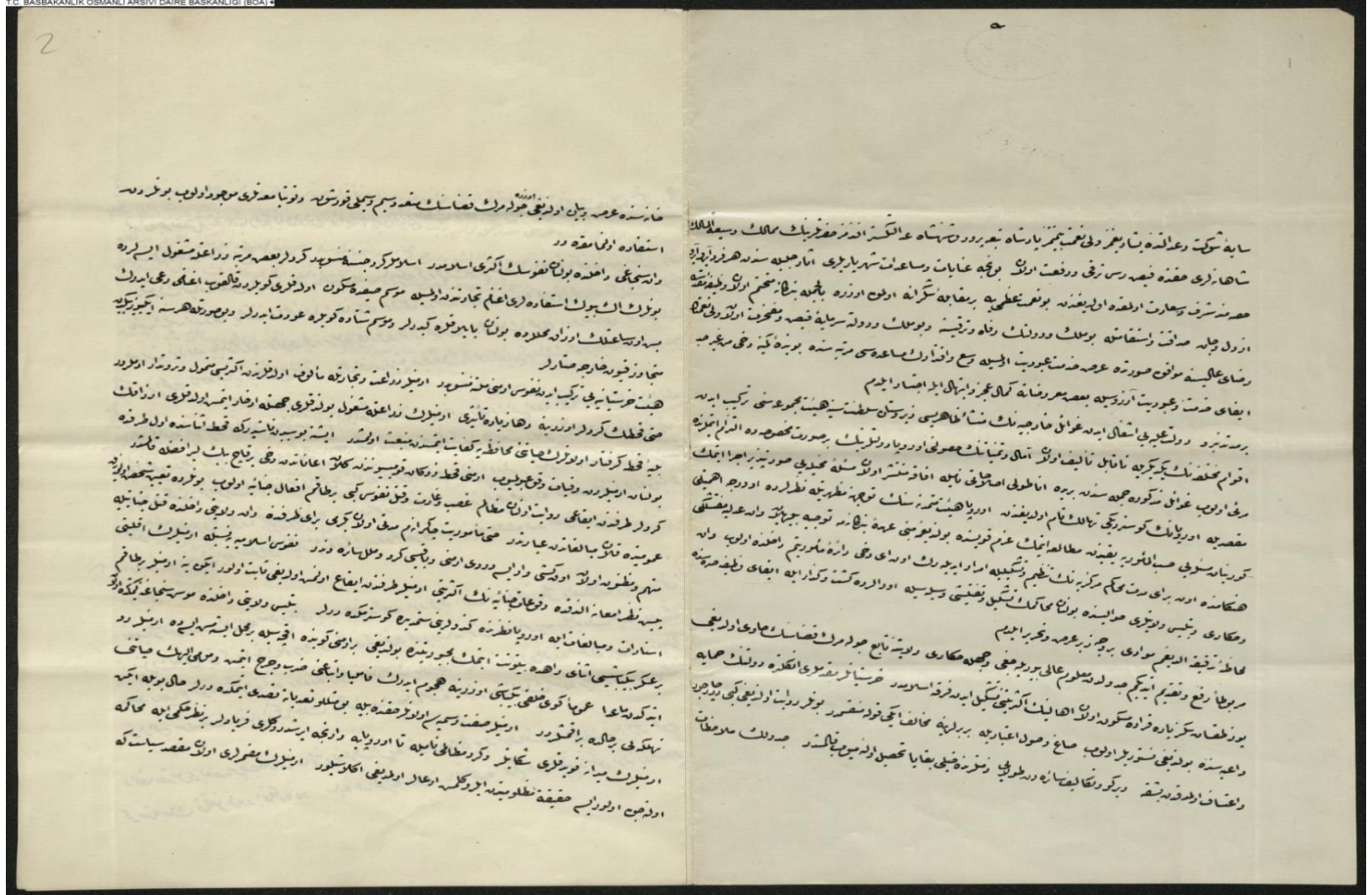
Tensik-i ahvâl-i mahalliye zımnında en evvel yapılacak bir şey de ticârete âid umûr ve muâmelâtın tevfrini müstelzim olacak vesâiti teshîl vâdisinde ba'zı umûr-ı nâfiaya teşebbüs ile ora halkını dahi muhsinât ve maârif-i asriyeden behredar intifâ eylemekdir.

Cenâb-ı hakkın bu mülk-i devlete ihsân-ı mahsûs-ı ilâhisi olan pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ma'mûriyyet-i büldân ve mes'ûdiyet-i teb'a ve zir u sitân emrinde hemân meşhûd-ı uyûn-ı iftihâr-ı âlemiyân olan bunca ikdâmât-ı seniyye ve himem ve makâsıd-ı celîle-i mülûkâneleri asâr-ı feyz neşâdıyla Van ve havâlisi dahi her dürlü terakkiyât ve mes'adete mazhar olacağı der-kâr olub işbu lâyiha-i kemterânemle beyân-ı mütâlaât-ı kâsıraya mücâseret-i abîdanem ise mücerred istitlâât-ı bendegânemin arz ve ifâdesinden ibâret olmaġın ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

**Fi 28 Ramazan sene 98 ve fi 11 Ağustos sene 97
Trabzon vilâyeti adliye müfettişi kulları
es-Seyyid Mehmed Âsım**

Ek 2: Adliye Müfettişinin Raporu

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

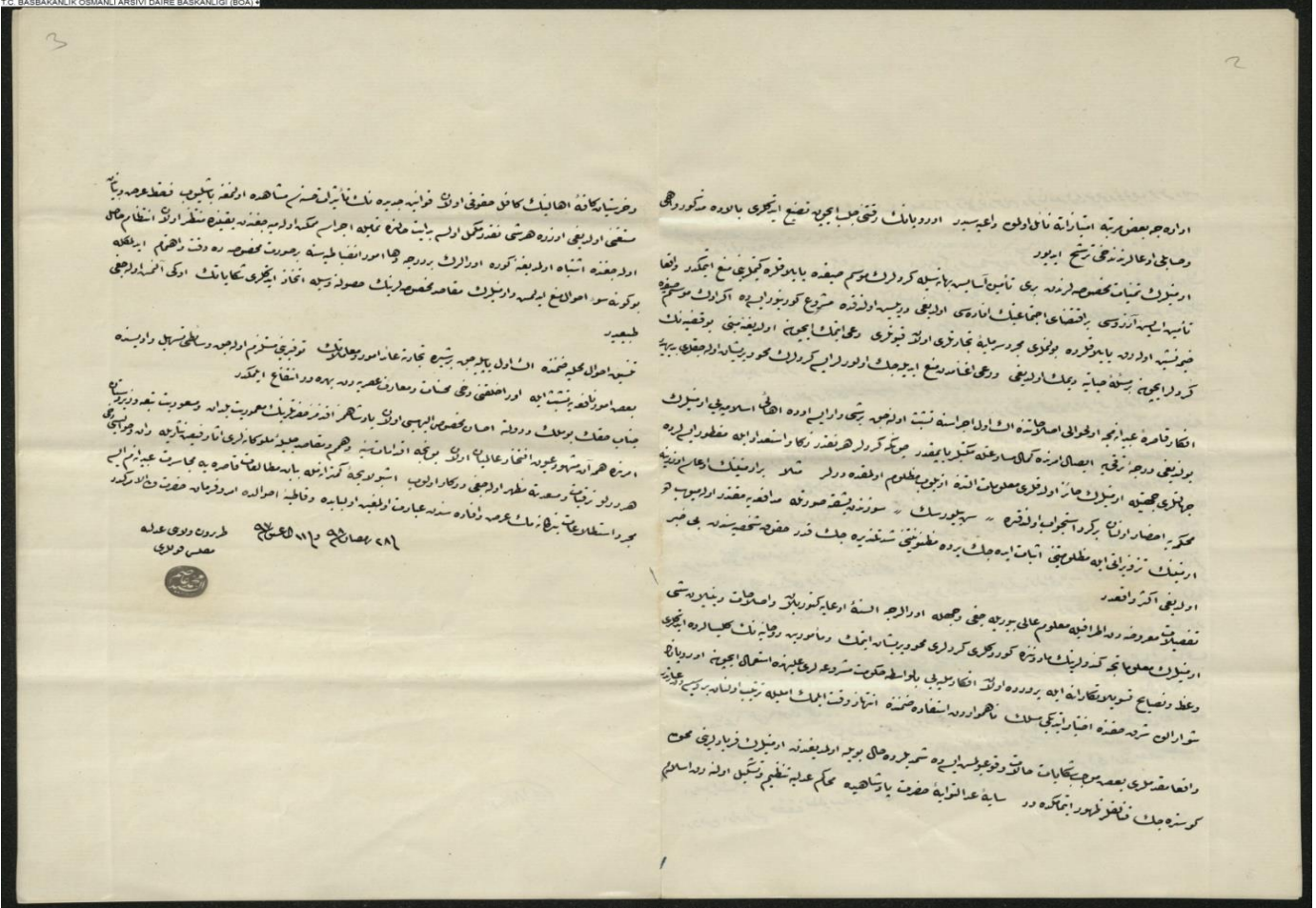

Y.PRK.AZN.00001.00050.001

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), 1/50, 28 N 1298/23 Ağustos 1881.

Ek 3: Raporun Devamı

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.AZN.00001.00050.001

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), 1/50, 28 N 1298/23 Ağustos 1881.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM), 500/26, H. 15 C 1307/6 Şubat 1890.
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyetler Evrakı (A.MKT.UM), 367/9, R. 11 M 1276/10 Ağustos 1856).
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyetler Evrakı (A.MKT.UM), 367/9, H. 9 S 1276/7 Eylül 1859).
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilâyetler Evrakı (A. MKT. UM), 488/66, H. 28 Ş 1292/29 Eylül 1875).
- BOA. Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 142/63, R. 1 Şubat 1305/13 Şubat 1890.
- BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 23/36, H. 27 Za 1304/17 Ağustos 1887.
- BOA. Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı (Y. MTV), 36/32, R. 21 Teşrinievvel 1304/2 Kasım 1888).
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK. AZN.), 1/50, H. 28 N 1298/24 Ağustos 1881
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), 3/15, H. 16 C 1297/26 Mayıs 1880.
- BOA. Yıldız Perâkende Evrâkı Umûmî (Y.PRK. UM), 3/40, H. 21 L 1297/26 Eylül 1880.
- BOA. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. HUS) 165/40, H. 19 Ş 1297/27 Temmuz 1880.
- BOA. Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES), 14/48, H. 26 S 1299/17 Ocak 1882.
- BOA. Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES), 4/64, H. 29 L 1296/16 Ekim 1879.

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekayi, 3 Rebiülevvel 1309, nr. 97, 1-2.

Salnameler

Erzurum Vilâyet Salnamesi (1293). Defa 7.

Kıtap ve Makaleler

- Abdulla, N. (2009). *İmparatorluk Sınır ve Aşiret-Kürdistan ve 1843-1943 Türk-Fars Sınır Çatışmaları* (M. Aslan, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Arfa, H. (2006). *Kürtler-Tarih & Politika* (F. Nerse, Çev.). İstanbul: Avesta Yayın.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi* (6. bs.). İstanbul: Alkım Yayınları.
- Arvas, T. Z. (2015). *Hakkârî'de Hıristiyan Bir Topluluk-Nasturiler (1836-1936)*. Ankara: Hâkim Yayınları.
- Arvas, T. Z. (2018). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Averyanov, P. İ. (2010). *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*. (İ. Kale, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Aydoğan, E. (2007). *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Beydilli, K. (1988). 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 13(17), 365-434.
- Bingül, Ş. (2013). *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bird, İ. L. (1891). *Journeys in Persia and Kurdistan-Including a Summer in The Upper Karun Region and a Visit The Nestorian Rayahs* (Vol 2). London: John Murray-Albemarle Street
- Brant-Glascott. (1840). Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 10, 341-434.
- Bruinessen, M. V. (2008) *Ağa Şeyh Devlet*, (S. B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Celil, C. (1998). *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*. İstanbul: Peri Yayınları.

- Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'asie, Géographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'asie Mineure* (Tome 2). Paris.
- Cutts, E. L. (1878). *Christians Under the Crescent in Asia*. London.
- Creagh, J. (1880). *Armenians, Koords, And Turks* (Vol 2). London.
- Dalyan, M. G. (2009). *19. Yüzyılda Nasturiler*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta: SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Dumont, P. (2011). Tanzimat Dönemi 55-134. *Osmanlı Tarihi II*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Homer Yayınevi.
- Demir Görür, E. (2020). *Vilâyât-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Doğan, C. (2011). "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 31-43.
- Grousset, R. (2005). *Ermenilerin Tarihi* (S. Dolanoğlu, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Gül, A. (2009). Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık, (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 144-158.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Heckmann, L. Y. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri* (G. Erkaya, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hepworth, G. H. (1898). *Through Armenian On Horseback*. London.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa 1838-1899*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Karacakaya, R. (2001). *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi-I Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, VIII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914* (2. bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, O. (2012). Van. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 505-510). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kieser, H. L. (2013). *İskalanmış Barış-Doğu Vilâyetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938* (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klein, J. (2014). *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri* (R. Akman, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçlar, B. ve Bozkurt, U. (2021). I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı*, 99-132.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Layard, A. H. (2000). *Ninova ve Kalıntıları* (Z. Afşar, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies* (Vol 2). London&Newyork: Longmans, Green, and Co.
- Maunsell, F. R. (1894). *Kurdistan. The Geographical Journal*, 3(2), 81-92.
- Maunsell, F. R. (1901). *Central Kurdistan, The Geographical Journal*, 18(2), 121-141.
- Mayewski, (1997). *Doğu Anadolu Raporu Van ve Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistikî* (H. Pehlivanlı, Haz.). Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Mehmed Hürşid Paşa. (2007). *Seyahatname-i Hudud* (A. Eser, Çev.). İstanbul: Simurg Yayınları.

- Menteşavili, A. M. (2004). *Dünden Bugüne Kürtler* (A. Hacıhasanoğlu, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Millingen, F. (1998). *Kürtler Arasında Doğal Yaşam* (N. Mestci, Çev.). İstanbul: Doz Yayınları.
- Moltke, H. V. (1999). *Türkiye Mektupları* (H. Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Nikitin, B. (2010). *Kürtler* (2. bs.) (E. Karahan, H. Akkuş ve N. Uğurlu, Çev.). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Noel, E. W. C. (2010). *Kürdistan 1919-Binbaşı Noel'in Günlüğü* (B. Birer, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Öğün, T. (2010). *Cizreli İzzeddin Şir ve İsyanı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Örikağasıade Hasan Sırrı. (2007). *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öztürk, M. K. (2023). "Vilâyet-i Şarkiy'e de Ermeni Meselesi ve Hamidiye Alayları hususuna Dair Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya Gönderilen Bir Rapor ve Raporun Mütalaası". *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 438-468.
- Özervarlı, M. S. (1997). *Hânî, Şeyh Ahmed, XVI*, İstanbul: DİA.
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üç Yüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi* (B. Çorakçı Dişbudak, Çev.). İstanbul: Bilgin Yayıncılık.
- Percy, E. (1901). *Higlands of Asiatic Turkey*. London.
- Prothero, G. W. (Ed.). (1920). *Armenia And Kurdistan*. London: Historical Section of the Foreign Office, H. M. Stationery Office.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıl Islahatlarına Genel Bakış - Islahatlar Devri 1812-1914. H. İncelik ve D. Quataert (Ed.). (S. Andıç, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, II* içinde (s. 885-1051). İstanbul: Eren Yayınları.
- Ramiz, L. (2006). *Emir Bedirhan*, İstanbul: bgst Yayınları.
- Rassam, H. (1897). *Asshur And The Land Of Nimrod, Being an Account of the Discoveries Made in the Ancient Ruins of Nineveh, Asshur, Sepharvaim, Cauh, Babylon, Borsippa, Cuthah, and Van, Including a Narrative of Different Journeys in Mesopotamia, Assyria, Asia Minor, and Koordistan*. New York: Eaton & Mains.
- Reyhan, C. (2006). "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 1/1, 2006, s. 175-184.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa Tarihi* (A. Demirkaynak, Çev.). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Sadettin Paşa, (2004). *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)* (S. Önal, Haz.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Ankara: Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Mehmet Harmancı, Çev.). İstanbul: e Yayınları.
- Shiel, J. (1838). Notes on a Journey from Tabríz, Through Kurdistán, via Ván, Bitlis, Se'ert and Erbil, to Suleimâniyeh, in July and August, 1836. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 8, 54-101.
- Süleyman Sabri Paşa. (2015). *Van Tarihi ve Kürtler* (B. Büyükkaracı, Çev.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sümer, F. (2001). *Karakoyunlular. İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 434-438). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sykes, M. (1900). *Through Five Turkish Provinces*. London: Bickers and Son.
- Sykes, M. (1904). *Dar-ul-İslam - A Record of a Journey Through Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*. London.
- Sykes. (1915). *The Caliphs' Last Heritage-A Short History of The Türkish Empire*. London

- Şahin, G. (2014). Ermeni Milliyetçiliğinin Kökenleri Hakkında. M. Hülagü (Ed.). *Tarih Boyunca Türkler ve Ermeniler Sempozyumu Bildirileri* içinde (C. 9, s. 105-128). Ankara: TTK Yayınları.
- Şaşmaz, M. (2001). Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması (1895-1897). H. C. Güzel (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 173-188). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia And Eastern Asia Minor*. London: Longmans&Green and Co.
- Walpole, F. (1851). *The Ansayri and the Assassins, with Travels in the Further East İn 1850-51 Including A Visit To Ninevah*, II. London.
- Whitman, S. (1914). *Turkish Memories*. London.
- Wigram, W. A. (2004). *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam* (İ. Bingöl, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ximenez, S. (1895). *Kurds and Armenians*. London: The Dore Printing Company.
- Yavuz, F. (2007). Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan. *Akademik İncelemeler*, 2(1), 258-289.
- Yonan, G. (1999). *Asur Soykırımı* (E. Sever, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

İngiliz Belgelerine Göre Stephen Cave'in Mısır Özel Misyonu: Mısır Maliyesinin İflası

Stephen Cave's Special Mission in Egypt According to British Documents: The Bankruptcy of Egyptian Finance

Serdar
BAY¹

¹ Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars Türkiye
e-mail: kau.serdarbay@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 5.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 14.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Serdar BAY
kau.serdarbay@gmail.com

Atrf /Cite this article:
Bay, S. (2024). İngiliz Belgelerine Göre
Stephen Cave'in Mısır Özel Misyonu: Mısır
Maliyesinin İflası. *Erzurum Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 19, 150-173.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hidiv İsmail Paşa Mısır maliyesini batılı usulde düzenlemek amacıyla Kasım 1875'te İngiltere'den iki uzman talep etti. İngiltere bu talebi Mısır'daki nüfuzunu arttırmak ve gelecekteki konumunu güçlendirmek için fırsat olarak değerlendirdi. İngiltere bazı gerekçelerle talep edilen memurların seçilmesi, görev ve yetkilerinin belirlenmesi amacıyla Mısır'a ilk olarak Stephan Cave başkanlığında özel bir misyon gönderdi. Ancak Cave'in birincil amacı memurların belirlenmesinde Hidiv ile görüşmek değil İngiltere için oldukça önemli olan bu ülke hakkında iktisadi ve siyasi her türlü istihbaratı toplamaktı. Cave'in Mısır'a gönderilişi aslına bakılırsa bir soruşturma ve bilgi toplama misyonuydu. Cave'in maliyeye ilişkin hazırladığı rapor neticesinde Mısır'ın tüm borçları ilk defa gün yüzüne çıkmış oldu. İngiliz Hükümet'i raporu 3 Nisan 1876'da kamuoyuyla paylaşmış ve sadece birkaç gün sonra Hidiv temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Kamuoyunda, büyük devletlerin desteği olmadan Mısır maliyesinin kurtarılamayacağına dair bir kanaat oluşmuş, çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören tahvil sahiplerinin baskısıyla büyük devletler Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir idare kurmuşlardır. Bu çalışma, başta İngiliz Ulusal Arşivi'nde Foreign Office kayıtları içerisindeki *Confidential Egypt and Sudan, Mr. Cave's Special Mission to Egypt* yazışmalarının bulunduğu FO 407/7 kataloğundaki belgeler ışığında hazırlanarak, Cave'in misyonunun Mısır ve Hidiv üzerindeki etkisi ve İngiltere'nin gelecekteki işgaline nasıl bir zemin hazırladığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Maliye, Hidiv İsmail Paşa, Stephen Cave

Abstract

In November 1875, Khedive Ismail Pasha requested two experts from Britain in order to organize the Egyptian finances in a western style. Britain took this request as an opportunity to increase its influence in Egypt and strengthen its future position. Britain first sent a special mission headed by Stephan Cave to Egypt to select the requested officials and to determine their duties and powers. However, Cave's primary purpose was not to meet with the Khedive in the selection of officials, but to gather all kinds of economic and political intelligence about this country, which was very important for England. Cave's mission to Egypt was in fact an investigation and information gathering mission. As a result of Cave's report on Egypt's finances, all of Egypt's debts came to light for the first time. The British government made the report public on 3 April 1876 and only a few days later the Khedive declared default. The public opinion became convinced that the Egyptian finances could not be saved without the support of the great powers, and under the pressure of the bondholders who saw that their interests were jeopardised, the great powers established an international administration over the Egyptian finances. This study has been prepared in the light of the documents in the FO 407/7 catalogue, which contains Confidential Egypt and Sudan, Mr. Cave's Special Mission to Egypt correspondence in the Foreign Office records in the British National Archives, in order to evaluate the impact of Cave's mission on Egypt and the Khedive and how it prepared the ground for Britain's future occupation.

Keywords: Egypt, England, Finance, Khedive Ismail Pasha, Stephen Cave

Giriş

Mısır'ın iflase sürüklenmesinde başrolü oynayan, 1863'te Mısır yönetimini amcası Said Paşa'dan devralan Hidiv İsmail Paşa ve onun yanlış politikalarıdır. İsmail Paşa Osmanlı Devleti'nden ayrılıp, Mısır önderliğinde Afrika İmparatorluğu hayalleri kuran bir yöneticiydi (İbrahim, 1998: 198-216). Bu hayalini gerçekleştirmek için Avrupa bankerlerinden yüklü miktarlarda krediler alarak Mısır'a büyük yatırımlar yapmıştır. Hidiv, Mısır'a ve kendisine tanınan ayrıcalıkları genişletmek için başta Sultan Abdülaziz olmak üzere Babîli yöneticilerine pahalı hediyeler ve yüklü miktarlarda rüşvetler dağıtmaktan da kaçınmamıştır (Asker, 2010: 215-243). Alınan bu krediler, rüşvet olarak dağıtılan paralar ve israf boyutuna varan harcamalar Mısır'ı ve Hidiv İsmail Paşa'yı¹ yıkıma götürmüştür. 1863'te başa geldiğinde 3.300.000 sterlin olan Mısır'ın borcu alınan ağır krediler neticesinde 1876'da 91.000.000 sterline ulaşmıştı (McCoan, 1877: 136).

Hidiv, kredilerini genel olarak iki devletin finansörlerinden temin ediyordu. Uzun vadeli tahviller genel itibariyle İngiliz finansörlerin elindeyken, kısa vadeli dalgalı borçlar ise Fransız finans çevrelerinin elindeydi (Labib, 2020: 155-174). 1875'e gelindiğinde Hidiv İsmail Paşa mali açıdan oldukça zor durumdaydı ve 1876 yılı içerisinde vadesi gelen yaklaşık 22.000.000 sterlinlik dalgalı borcu ödemesi gerekiyordu. 1873'te New York, Frankfurt, Berlin ve Viyana'da patlak veren bankacılık krizi Londra bankerlerini de etkiledi. Bu yüzden krediye ulaşımında büyük zorluklar yaşanırken, finansörler kredi vermeye istekli değillerdi. Krizden daha az etkilenen Fransız bankerler ise Mısır'a çok yüksek faizle kısa vadeli krediler veriyorlardı (Driault & Lhéritier, 1926: 301). Diğer taraftan dalgalı borç ödemelerinde yaşanan aksaklıklardan dolayı Fransızlar Hidiv'e yeni bir kredi vermek istemiyorlardı. Hidiv İsmail Paşa da nakit ihtiyacını karşılamak için kendisine ait Süveyş Kanalı hisselerinin bir kısmını satışa çıkardı. 1875 sonbaharında İngiltere Başbakanı Disraeli hisselerin 176.602'lik kısmını yaklaşık 4.000.000 sterlin karşılığında satın aldı (Çınar, 2008: 143).

Hidiv İsmail Paşa, finansörlerden kredi temin edebilmek için ödeme gücünün yanında, modern bir mali sistemin de gerekli olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Mısır maliyesinin batı tarzında düzenlenmesi için Hidiv, İngiltere'nin kanal hisselerini satın almasıyla şiddetlenen İngiliz-Fransız rekabetinden faydalanarak, İngiltere nezdinde girişimde bulundu (Marlowe, 1970: 15). Burada önemli olan asıl husus ise İngiltere'nin Hidiv'in bu talebini bilinçli olarak çarpıtması olmuştur. İngiliz Hükümeti'nin Mısır'da yapmış olduğu manipülasyon neticesinde yavaş yavaş iflas eden Mısır, müdahalenin ardından ani bir şekilde iflas ederken, İngiltere gelecek için büyük bir kazanç elde etmiştir.

Bu çalışmanın amacı, daha önce eşi görülmemiş bir manipülasyonun sonucunda elde edilen verilerin, hükümet eliyle sistemli ve bilinçli şekilde kullanılarak, bir devletin iflasında oynadığı rolü açıklamaya çalışmaktır.

Hidiv İsmail Paşa'nın İngiltere'den Mali Uzman Talebi

Galler Prensi Edward (daha sonra Kral VII. Edward) Hindistan'a doğru seyahat ederken 24 Ekim'de Mısır'a uğradı (Russel, 1878: 60). Hidiv, Prens'in maiyetinde bulunan Sir Bartle Frere vasıtasıyla İngiliz Hükümetinden Mısır maliyesine danışmanlık yapmak üzere bir İngiliz yetkilinin atanması isteğini Prens'e ilettili. Prens bu türden bir istek için hükümetin resmî temsilcisi Kahire Başkonsolosu Stanton'u işaret ederek, talebin onun vasıtasıyla iletmesini istedi (Dicey, 1902: 134). Hidiv de bunun üzerine 30 Ekim 1875'te Stanton'dan kendisine mali konularda yardımcı olup, maliyenin düzenlenmesinde görev alacak yetkili bir hükümet memurunun Londra'dan gönderilmesini talep etti. Bu talep vakit kaybedilmeden hükümete iletilmiş, Dışişleri Bakanı Derby, Stanton'dan herhangi bir yanlış anlamayı önlemek adına talebin yazılı olarak iletmesini istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 1). Mısır Dışişleri Müdürü Nubar Paşa, Mısır Maliye Müdürü'nün emri altında olmak üzere bu müdürlüğün gelir ve

¹ İsmail Paşa amcası Said Paşa'nın ölümünün ardından 18 Ocak 1863'te Mısır valisi olmuş, ilk olarak Sultan Abdülaziz'den Mısır veraset usulünü değiştiren fermanı almış, ardından ise yetersiz bulduğu vali unvanına karşılık Hidiv unvanını kullanmaya başlamıştır (Çetin, 2011: 117-119). İsmail Paşa bu ayrıcalıkları elde edebilmek için İstanbul'daki devlet erkanına yüklü miktarda rüşvet dağıttığı gibi Sultan Abdülaziz'e de 7 milyon Fransız frangı değerinde savaş gemisi hediye etmiştir (Asker, 2010: 215-243).

gider dairesinde görevlendirilecek, modern koşullarda bir ülkenin kaynaklarını yönetme kabiliyetine ve tecrübesine sahip kişilerin gönderilmesini resmî olarak İngiltere’den talep etti (TNA, FO 407/7, No. 3 Ek 1).

Hindistan yolunun güvenliği için Mısır büyük önem arz ediyordu İngiltere de bu talebi büyük bir fırsat olarak görmüştür. Bu nedenle Mısır hakkında elde edilecek her türlü siyasi ve iktisadi bilgi gelecek için çok değerliydi. Hidiv’in talep ettiği memurların doğrudan gönderilmesi İngiltere’nin hiçbir şekilde çıkarına değildi. Bu yüzden talep edilen memurların görev ve yetki tanımlamalarının çok genel olduğunu bahane etti. Başarılı bir mali yönetim, bir ülkenin kaynaklarının geliştirilmesi veya ekonomik yönetimi kadar, taahhütlerin ve harcamaların akılcıca sınırlandırılmasına da bağlı olduğu gerekçesiyle atanacak memurlara verilmesi önerilen yetkilerin ve pozisyonların açıkça tanımlanmasını istedi. Diğer taraftan İngiltere yazışma yoluyla yeterli bir uzlaşmaya ulaşmanın imkânsız olduğu gerekçesiyle, memurların seçilmesi ve görev yetki alanlarının belirlenmesi için Mısır’a öncelikle özel bir heyet gönderme kararı aldı. Hükümet bu anlamda Hidiv’le görüşmesi için Kahire’ye gönderilecek heyetin başına Muhafazakâr Parti’den Avam Meclisi Üyesi ve aynı zamanda Genel Ödemeler Müdürü (Paymaster General)² Stephen Cave’i³ seçti. Aslına bakılırsa bu seçim bile Disraeli Hükümeti’nin niyetini ortaya koyuyordu. Çünkü bu kurum, İngiltere Başbakanının özel ilgi duyduğu bazı gizli görevler için hazır “sağ kol” bulundurulabilecek bir yerdi (Marlowe, 1970: 15). Hatta Dışişleri Bakanı bu misyon için ilk olarak eski maliye bakanı ve Dış Krediler Komitesi Başkanı Robert Lowe’u önermiş ancak Disraeli, böylesi hassas bir misyonu yönetme yeteneğine sahip olduğu gerekçesiyle Cave’i tercih etmiştir (Hicks, 2012: 182-203).

Cave’in misyonuna İstanbul’daki Süveyş Kanalı Harç Komisyonu’ndaki İngiliz Delegesi Albay Stokes⁴, yazışmaların yürütülmesi ve kayıtların tutulması adına Dışişlerinden Victor Buckley diplomatik sekreter olarak atanırken, Savaş Bakanlığı Genel Muhasebe Yardımcısı W. H. White ve Finans Departmanından A. C. Taylor da misyonda görevlendirilmiştir. Cave’in Kahire misyonunun birincil amacı, talep edilen mali düzenlemelerde yardımcı olacak memurların belirlenmesinde Hidiv ile görüşmek olsa da İngiltere için oldukça önemli olan bu ülke hakkında iktisadi ve siyasi her türlü istihbaratı toplamasıydı. Bunları yaparken Cave, Mısır’ın iç işlerine müdahale anlamı taşıyacak hiçbir girişim ve tavsiyede bulunmayacaktı (TNA, FO 407/7, No. 10).

İngiltere Cave’in hazırlayacağı rapora göre memurları göndermenin daha uygun olacağını, Cave’in Mısır maliyesinin durumunu doğru tespit etmesi için ona her türlü kolaylığın sağlanmasını ve bunun Mısır’ın iç işlerine müdahale olarak asla değerlendirilmemesini Hidiv’e bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 12). Hükümet Stanton’dan da kendisine verilen görevin ifasında Cave’in Mısır ve Süveyş Kanalı ile ilgili bilgilere erişmek istediği için konsolosluğun elindeki tüm yazışmaların ve imkanların kendisiyle paylaşılmasını istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 16).

Cave ve beraberindekiler 16 Aralık’ta İskenderiye’ye gelmiş, 17 Aralık’ta ise Kahire’de Hidiv’le ilk görüşmelerini yapmışlardır (TNA, FO 407/7, No. 20). Cave geliş amacını⁵, Mısır’ın iç işlerine karışma arzusu olarak

² Birleşik Krallıkta devlet ödemelerinin yapılmasından resmi olarak sorumlu olan hükümet üyesi.

³ Stephen Cave 1820’de Clifton’da doğmuş Oxford’daki Harrow ve Balliol Collage’de eğitim görmüştür. 1859’da Shoreham adına Muhafazakâr Parlamento üyesi olarak parlamentoya girmiş ve 1880’e kadar koltuğunu korumuştur. Cave 1874’te Muhafazakâr Parti’nin tekrar iktidara gelmesiyle hukuk müşaviri ve Paymaster General olarak görev almış ve 1880’de ölene kadar bu görevleri yürütmüştür. (Stephen, 1887: 341).

⁴ Albay Stokes, İngiliz Hükümeti adına Hidiv’in Süveyş Kanalı hisselerinin yakın zamanda satın alınması konusunda Başkonsolos Stanton’la ortaklaşa görüşmeleri yürüttüğü için bölge hakkında oldukça deneyim sahibiydi (TNA, FO 407/7, No. 9).

⁵ Yapılan bazı araştırmalar Stephen Cave’in Mısır’a Eylül 1875’te ya da raporunu hükümete sunduğu tarih olan 23 Mart 1876’da geldiğini belirtmektedir. Özellikle yerli araştırmacıların bu tarihleri referans olarak gösterdikleri eserler şunlardır; (Altundağ, 1993: 1116), (Cromer, 1916: 4), Cromer’in Cave’in misyonuyla ilgili vermiş olduğu tarih aslında raporun hükümete sunulduğu tarihtir ve büyük olasılıkla çeviri hatasından dolayı araştırmacılar Cave’in 23 Mart 1876’da geldiğini düşünmüşlerdir. Halbuki Cave bu tarihte Londra’dadır. Diğer taraftan Cave’in misyonuyla alakalı da bazı yanlış değerlendirmeler bulunmaktadır. Yerli ve yabancı birtakım çalışmalar Hidiv’in İngiltere’den talep ettiği mali uzmanların Cave ve ekibi olduğunu varsaymışlardır. Halbuki İngiliz Hükümeti Hidiv’in talep ettiği memurları belirlemek, onlara verilecek görev ve yetkilerin yazışma yoluyla tespitinin zorluğundan dolayı tüm bunları kararlaştırmak için Cave’i ve ekibini göndermiştir. Cave’in misyonuyla alakalı yapılan yanlış değerlendirmelerin referansları ise şunlardır; (Meszaros, 1973: 176), (Bowen, 1887: 38), (Traill, 1897: 21), (Hallberg, 1931: 254), (Issawi 1966: 430), (Atkins, 1968: 61), (Mansfield, 1971: 8), (Hunter, 2007: 24), (Traill, 1897: 21-22). Tüm bu çalışmalardan farklı olarak Hidiv’in İngiltere’den talebi ve Cave’in misyonuyla alakalı en sağlıklı çalışmalar ise şunlardır; (Marlowe, 1970: 14-17), (Dicey, 1902: 134), (Frotek, 2023: 1-36).

algılanmamasını, Mısır'ın refah ve mutluluğuna duydukları ilgiden kaynaklanan tamamen dostane bir karaktere sahip olduğu şeklinde belirtmiştir. Talep edilen uzmanların belirlenmesi için gerekli gördükleri Mısır'ın mali kayıtlarının tamamını incelemek istediklerini, bu doğrultuda kendisine her türlü kolaylığın sağlanacağını umduğunu ifade ederken, Hidiv ise heyete bu anlamda gerekli kolaylığı göstereceğini söylemiştir (TNA, FO 407/7, No. 23).

Hidiv, Cave ile yaptığı görüşmenin ardından endişeye kapılmıştır. Çünkü İngiltere'den sadece maliyeyi düzenlemek için memur talep etmişken, Cave Mısır'ın tüm mali kayıtlarına erişmek istiyordu. Hidiv'in diğer bir endişesi de bu misyonla alakalı Babıâli'nin resmî açıklama talep etmesiydi. Ayrıca diğer büyük devletler de Cave'in misyonunu bahane göstererek benzer taleplerde bulunabilirlerdi. Bu türden endişelerin ve itirazların önüne geçmek isteyen Disraeli Hükümeti, Cave'in misyonunun Hidiv'in bir ricasından kaynaklandığını ve onun yönetimine herhangi bir şekilde müdahale etme iddiasında bulunulmadığını Babıâli'ye bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 18; TNA, FO 407/7, No. 26).

Cave Hidiv'le görüşmesinin ardından Kahire'deki temaslarına devam ederek 19 Aralık'ta Nubar Paşa ile görüşmüştür. Paşa, görüşmede Mısır'ı mali krize sürükleyen nedenler hakkında ve bunların sorumlusu olarak gördüğü Hidiv yönetimiyle alakalı düşüncelerini aktarmıştır. Nakit ihtiyacından dolayı çıkarılan Mukabele Kanunu'na⁶ ve orduya yapılan büyük harcamalara karşı olduğunu, bunun yerine 10.000 ya da 5.000 kişilik bir polis gücüne sahip olunması gerektiğini ve maliyenin yönetiminin tamamen İngilizlere bırakılması gerektiğini söylemiştir. Hidiv'in şeker yetiştirmemesi gerektiğini, çünkü yabancı şekerin %8'lik bir vergi yükü altında olmasına rağmen piyasada daha düşük bir fiyata satılabileceğini ancak ordunun bakımı ve Daira'nın⁷ idaresi konusunda Hidiv'in geri adım atmayacağını ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 32). Nubar Paşa'nın Mısır ve Hidiv hakkında vermiş olduğu bilgiler çok değerliydi çünkü Cave bu bilgileri ileride Hidiv'in muhalefetini kırmak için kullanacaktı.

Hidiv ise 20 Aralık'ta Cave'e Nubar Paşa'nın söylediklerinin hiçbirini onaylamadığını, maliyesini yeniden düzenleyecek ve mali işlerde yardımcı olacak yetenekli adamlar istediğini, hiçbir şekilde aşırıya kaçmadığını ve hala kredi temin edebileceğini söylemiştir. Cave, Derby'e gönderdiği raporda, Hidiv'in borçlanma noktasında çok ileri gittiğini ancak ülkenin kaynaklarının büyük olduğunu, vergi alınabilecek geniş arazilerin ekime açıldığını ve açılmaya devam ettiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Daira'nın yönetimi ise başarılıydı ve buradan elde edilen kârlar, Hidiv'in daha fazla harcama yapmasına olanak sağlamıştı (TNA, FO 407/7, No. 32).

Cave'in misyonu ile alakalı Hidiv aslına bakılırsa Nubar Paşa tarafından eksik bilgilendirilmişti. Çünkü misyonun içeriği hakkında elindeki tek somut kanıt Stanton'un telgrafıydı. Hidiv ordu, postane, polis, bayındırlık benzeri işlerin idaresinde yabancılardan faydalandığı gibi şimdi maliyesinin idaresinde kendisine yardımcı olacak uzmanların İngiltere'den gönderilmesini istemişti. Cave'in iddiasına göre ise sadece iki alt düzey çalışanın durumunu görüşmek amacıyla İngiltere'den bir heyet gönderilmesi beklenemezdi. Mısır'ın genel mali durumundan haberdar olmadan ve bu konuda Londra'ya ayrıntılı bir rapor sunmadan, bu tür memurların gönderilmesi imkânsızdı. Bu nedenle Cave, Mısır'ın mali durumu hakkında gerekli bilgileri Hidiv'den talep etmiş, Hidiv ise kendisinden zaman istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 32).

Ortaya çıkan bu yeni durum Hidiv'in İngiltere'den asla talep etmediği ve beklemediği bir gelişmeydi. İngiltere'den talep edilen memurlar Hidiv'e bağlı olup, maliyenin düzenlenmesinde görev alacaklardı. Hidiv böylece maliyesinde reform yaptığı için piyasaların güvenini kazanacağı gibi diğer taraftan bu yeni durum İngiltere ile Fransa arasında rekabet yaratacak Hidiv ise daha uygun koşullarda kredi temin edebilecekti. Ancak şimdi Cave'in misyonu her şeyi tersine çevirebilir, hazırlayacağı raporu İngiltere koz olarak kullanabileceği gibi Mısır ekonomisi de olumsuz etkilenebilirdi.

⁶ 1871'de Hidiv İsmail Paşa tarafından Mısır'da çıkarılan vergi kanunudur. Buna göre toprak sahipleri, toprak vergilerinin altı yıllık miktarını peşin ödedikleri takdirde altı yılın sonundaki toprak vergilerinin yarısından muaf olacaklardı. Böylece Hidiv kanun çıkmasını takip eden ilk iki yıl içerisinde 8.000.000 sterlin gelir elde etmişti (Hunter, 1984: 39-40).

⁷ Mısır'da Hidiv ve ailesine ait özel mülkler.

Cave ile Hidiv arasında görüşmelerin sürdüğü bir anda Kahire’de beklenmedik gelişmeler yaşandı. Nubar Paşa, Hidiv’in ticaret müdürlüğünü elinden almasından dolayı istifa etmişti (TNA, FO 407/7, No. 40). Cave bu istifanın telaşa neden olmadığını (TNA, FO 407/7, No. 36), Londra’da Hidiv ile arasında anlaşmazlık olduğuna dair çıkan haberlerin ise doğruluk payının olmadığını, bunun Nubar Paşa’nın söylemlerinden kaynaklandığını Derby’e bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 39). The Economist, Cave’in misyonuyla alakalı, kendisinden maliyesinin sırlarını açıklamasının istenmesi karşısında Hidiv’in hayrete düştüğünü, Nubar Paşa’ya da kendisini böyle bir konuma getirdiği için kızgın olduğunu ve Paşa’ya: “Seni daha fazla hizmetimde tutmayacağım, çünkü ya bu adamın gerçekte ne için geldiğini biliyordun ve bana söylemedin ya da bilmen gereken hayati bir durum varken bilmedin ve her iki durumda da görevin için uygun değilsin” diyerek görevden aldığını iddia etmiştir. (The Economist, 19 February 1876: 214)

Stephen Cave’in Hidiv’in Muhalefetini Kırma Girişimleri

Cave Mısır’ın mali kayıtlarına erişimini engelleyen Hidiv’in muhalefetini kırmak için Nubar Paşa’dan edindiği bilgileri koz olarak kullanmaya çalıştı. Hidiv’in yaklaşan ödemeleri vardı ve acil kredi bulması gerekiyordu. Cave bu amaçla İngiliz finansörler tarafından demiryollarının kiralanmasıyla dalgalı borcun üstlenilmesi konusunda İngiltere’nin yardımını vaat etti. Cave’e göre Mısır’ın mevcut mali durumu etkili bir yardım yapılmasına imkân veremekteydi ancak kaynakları daha ağır şekilde ipotek altına alındığı takdirde istenilen krediyi sağlaması mümkün değildi. Cave, Mısır’ın mali sıkıntılarının İngiltere için önemli bir fırsat olduğunu, Hidiv’in İngiltere’nin yardımı olmadan işlerini düzenleyip mevcut zorlukları aşması halinde İngiltere’nin Mısır üzerindeki nüfuzunu kaybedeceğinden endişe duymaktaydı. Bu yüzden Cave, Hidiv’in ihtiyaç duyduğu yardımın vakit kaybedilmeden yapılmasını, bunun gelecekte İngiltere’nin menfaatine olacağını dair Whitehall’a uyarı telgrafı göndermiştir (TNA, FO 407/7, No. 39).

Akdeniz’de ekonomik çıkarları bulunan Durham’ın Muhafazakâr Milletvekili Sir George Elliot tarafından temsil edilen bir grup İngiliz finansör, muhtemelen Cave’in tavsiyesiyle Kahire’ye gelerek, Hidiv’le Mısır’ın tüm borçlarının konsolidasyonuna ilişkin gayr-ı resmi görüşmelere başladı (Atkins, 1974: 272). Elliot Hidiv’e yıllık yaklaşık 1.423.000 sterlin tutarındaki demiryolu, kanal ve tütün vergisi gibi gelirler karşılığında yeni bir kredi planı sundu. Cave’in ve Elliot’un temalarının ardından çıkarlarının ciddi şekilde tehlikeye düştüğü gören Fransız finansörler de Hidiv’le görüşmek için Kahire’ye geldiler (TNA, FO 407/7, No. 42). Bu yaşananlar Hidiv’in kredi temini için önemli gelişmelerdi ve Cave’in misyonu dolaylı da olsa işe yaramıştı, Kahire İngiliz ve Fransız finansörlerin rekabetine sahne oluyordu.

Hidiv bir yandan finansörlerle görüşürken, diğer yandan da maliyeye ilişkin genel bilgiler vererek Cave’i geçiştirmeye çalışıyordu. Cave verilen bilgilerin genelliğinden geçiştirildiğinin farkındaydı, bir görüş oluşturabilmesi ve mali durumun doğruluğunu tespit etmek adına hesapların ayrıntılarına da ihtiyacı vardı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 32). Cave’in istekleri Mısır’ın iç işlerine yabancı müdahalesine fiilen izin vermek anlamına geliyordu. Böyle bir soruşturmanın siyasi ve iktisadi bakımlardan ağır sonuçlarının olması muhtemeldi. Mısır’da nüfuz kazanmak isteyen yabancı devletlerin, bu soruşturmayı örnek göstererek benzer taleplerde bulunmaları kaçınılmazdı. Dahası birden çok devletin müdahalesi neticesinde Babıâli de bu durumu bahane göstererek Mısır’ın özerkliğine son verebilirdi. Tüm bu ihtimaller Hidiv’in Cave’in isteklerine temkinli yaklaşmasına neden oluyordu. Ancak İngiltere’den talep ettiği iki uzman Kahire’ye ulaştığında, gelir ve giderlere ilişkin her ayrıntıyı sunabilirdi. Çünkü bu kişiler yabancı bir devlete bağlı olmayıp, kendi hükümetinin çalışanları olduğundan hiçbir itiraza ve eleştiriye maruz kalmamış olacaktı (TNA, FO 407/7, No. 31. Confidential).

Hidiv gerek Cave’in ve İngiltere’nin baskılarından gerekse acil kredi ihtiyacından dolayı 30 Aralık 1876’da Cave’e aşağıdaki başlıklar hakkında bilgi verdiğini iddia eden belgeler sundu:

1. Yirmi altı yıllık ticari mal ithalatı ve ihracatı.
2. Aynı dönem için pamuk ihracatı.
3. On iki yıllık spekülâtif ithalat ve ihracatı.

4. Ekili arazilerin alanı.
5. Mevcut hükümet tarafından taahhüt edilen krediler.
6. Eylül 1873'e kadar kamu işleri için harcanan meblağlar.
7. Bu kredilere ilişkin yıllık masraflar için gelirden ödenen meblağlar.
8. 1876 yılı bütçesi.

Hidiv ayrıca İskenderiye ve Süveyş'teki limanlar, rıhtımlar, köprüler, kanallar, deniz fenerleri ve demiryolları olmak üzere, altıncı sıradaki başlık dışındaki bayındırlık işleri için harcanan meblağlar, okullar, Mısır nüfusunun doğum ve ölümlerine ilişkin verileri de sundu. Cave, verilen tüm bu belgeler ışığında, ülkenin kaynaklarında çok büyük bir gelişme olduğunu gizlemedi. İstatistiklerin genel doğruluğunu sorgulamak için herhangi bir neden yoktu ancak yaklaşık 2.000.000 sterlin fazla gösterilen bütçe hem açıklama hem de ek bilgi gerektiriyordu. Ayrıca alınacak yeni kredilere hangi gelir kalemlerinin teminat olarak gösterileceği de büyük bir soru işaretiydi. Bütçenin açıklığa kavuşturulması ve gerekli olan diğer ayrıntılar için Hidiv 3 Ocak 1876'da yapacakları diğer görüşmeyi işaret etmiştir. Çünkü Hidiv, Süveyş Kanalı temettülerinin %15'i üzerindeki hakkının ipotek edilmesiyle %8 faizle 2.000.000 sterlinlik bir kredi için finansörlerle görüşmeleri devam ettiğinden Cave'i o tarihe kadar oyalamak istemiştir.

Hidiv, Mısır'ın önündeki en büyük sorun olarak duran dalgalı borcun ödenmesi için alınacak krediye teminat göstermek istediği gelirler hakkında da Cave'e bilgileri sunmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: Mısır'ın Gelirleri ile Krediye Rehin Tutulan Miktar (TNA, FO 407/7, No. 43).

<i>Mısır'ın Demiryolları, Telgraf, Tütün Gelirleri ile Krediye Rehin Tutulan Miktar</i>	Gelir (£)
Demiryolları	1.250.000
Telgraf	50.000
Tütün Vergisi	300.000
Toplam	1.600.00
1873 Kredisine Rehin Tutulan Miktar	750.000
Geriye Kalan Tutar	850.000

Hidiv tabloda gösterildiği üzere, geriye kalan 850.000 sterlini teminat olarak göstererek, Avrupa piyasalarından %7 faizle 12.000.000 sterlinlik bir kredi temin etmeyi amaçlıyordu. Ancak Cave kendisine sunulan bilgilerin yetersizliğinden dolayı bu konuda herhangi bir görüş belirtmekten kaçınmıştır (TNA, FO 407/7, No. 43).

Cave demiryollarının gelir güvencesiyle⁸, Mısır'ın dalgalı borcunun İngiltere tarafından üstlenilmesi durumunda ülkenin maliyesine istikrar kazandıracak bir planın, Hidiv tarafından kabul edileceğini tahmin ediyordu. Mısır'ın geleceğine ilişkin umutlu duygudan dolayı çeşitli ülke finansörleri, demiryollarının ve devletin diğer mülklerinin güvenliği konusunda serbestçe yardımlarını sunuyorlardı. Bu nedenle Hidiv, kendisini mevcut sıkıntıdan kurtaracak avansları elde etmekte çok zorluk çekmeyebilirdi. Ancak bunu yaparken sermayesini azaltması gerekeceği gibi, harcamalarını şimdiye kadar olduğu gibi aynı oranda sürdürürse, ülkeyi yıkımdan hiçbir şey kurtaramayacaktı (TNA, FO 407/7, No. 49).

Cave hükümetten aldığı talimat gereği, Mısır'da İngiliz nüfuzunun nasıl daha güçlü zemin kazanabileceğine dair de araştırmalarda bulunuyordu. Hidiv'in İngiltere tarafından 1873 kredisini alırken maruz kaldığı gibi fahiş koşullardan korunacağına dair ikna edilmesi ve mali durumunun düzenlenmesine yardımcı olma umudunun

⁸ Bu tarihe kadar 13.361.320 sterlin maliyetle 1.210 mil demiryolu inşa edilmişken, 852.958 sterlin maliyetle 9.443 mil telgraf hattı kurulmuştu.

verilmesi yeterli olacaktı. Bu zemin bir kez sağlandıktan sonra İngiliz mali uzmanlarının uyarılarının dikkate alınmaması durumunda, bu kişilerin ülkeden ayrılmak zorunda kalmaları halinde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların tehdidiyle, Hidiv rahatlıkla kontrol altında tutulabilirdi (TNA, FO 407/7, No. 49).

Beklenen görüşme nihayet 3 Ocak 1876'da yapılmış, Hidiv maliyeye ilişkin kayıtlar yerine İngiltere'nin üzerinde önemle durduğu köle ticareti ve Zanzibar meseleleri ile bunların ekonomisine verdiği zarar hakkında Cave'in dikkatini çekmeye çalışmıştır. İngiltere'nin isteklerine uyararak köle ticaretini durdurma çabasının kendisine yüklediği büyük harcamalardan bahsetmiştir. Bu amaçla Darfour'da 14.000 adam bulundurduğunu, aksi halde 6.000 kişinin yeterli olacağını ayrıca eskiden köle ticaretine eşlik eden meşru ticaretin ortadan kalkması sonucunda Sudan'dan yapılan ihracatın üçte iki oranında azaldığını, Ekvator'dan Mısır'a giden Nil yolunun uzun ve belirsiz olduğunu ve Gordon Paşa'nın (Albay Gordon) deniz kıyısında bir liman kurulmasını tavsiye ettiğini söylemiştir. Bunun yapılabileceği tek yer Mısır topraklarını Zanzibar'dan ayıran Juba Nehri'nin on mil güneyiydi. Hidiv, İngiltere'nin Zanzibar Sultanı ile kendisine bir liman tahsisi konusunda arabuluculuk yaparsa, minnettar olacağını ifade etti (Turton, 1970: 366). Böyle bir değişim yapılmadığı takdirde Ekvator'dan köle ticaretini durdurma çabalarından çekilmek zorunda kalacaktı. Cave ise Albay Gordon'un bulunduğu bu limandan Albert Nyanza'ya giden yolun vahşi, dağlık ve az bilinen bir ülkeden geçtiği için planın çok maliyetli olacağını düşünüyordu. Ayrıca Cave, Hidiv'in fildişi ticaretinin tekeli ele geçirmeyi umduğu Ekvator'dan çekileceğinden ise oldukça kuşkuluydu. Ancak söz konusu limanın Mısırlıların elinde Zanzibar'dakinden daha fazla avantaja dönüşeceğine de şüphe yoktu (TNA, FO 407/7, No. 49).

Cave'in Mısır Maliyesinin Durumu Hakkında Hazırladığı Rapor

Cave'in Kahire'de kaldığı sürece Hidiv'in ihtiyacı olan krediyi temin etmesi oldukça zordu. Çünkü her geçen gün kamuoyunda Cave'in misyonuyla alakalı yeni iddialar ortaya atılıyor, Hidiv'in istenilen kayıtları göstermemesi piyasalarda Mısır ekonomisine karşı kuşkuya neden oluyordu. Bu nedenle Hidiv daha fazla direnememiş ve iki hükümet arasında gizli kalması şartıyla, Mısır maliyesine ilişkin bazı bilgileri verebileceğine dair Cave'i tekrar görüşmeye davet etmiştir.

Hidiv bu görüşmede, iktidarı boyunca alınan borçların ödenmesi için ülke gelirlerinin ne ölçüde rehin verildiğini kısmen gerçeği yansıtacak bir şekilde sunmuştur. Yeni sunulan bilgiler ışığında 1873 Kredisine özel olarak rehin tutulan demiryolu gelirlerine karşılık yeni bir kredi edinme politikasına ilişkin bazı şüpheler ortaya çıkmıştır. Cave de bunun üzerine Mısır kredilerinin tamamının satın alınması ve nispeten düşük bir faiz oranıyla fonlanmış bir borç oluşturulması gibi daha kapsamlı bir plan önermiştir. Mısır'ın mali idaresinde yapılacak bir reform ve harcamalar üzerinde gerçek bir kontrolün tesis edilmesi, İngiltere'deki önemli finansörler tarafından da kabul görecekti. Cave böylece hükümetini de tehlikeye atmadan Mısır'ın borcunu finanse edebilecek bir planla, Hidiv'in Fransız finansörlerin fahiş oranlı kredi tekliflerine kendini adanmasını önlemiş olacaktı (TNA, FO 407/7, No. 54). Bu amaçla Cave, ülkenin mali durumu ve bu önerileri hayata geçirmek için alınabilecek önlemler hakkında 15 Ocak 1876'da Londra'ya "Mısır'ın Mali Durumu ve Kredisinin Yeniden Sağlanmasına Yönelik Tedbirler Hakkında Memorandum" başlıklı bir rapor göndermiştir. Buna göre;

Gelirler, yılda 10.772.611 sterlin, ancak bu miktarın çok önemli bir kalemi 1.614.657 sterlinlik Mukabele gelirinden⁹ oluşmaktaydı. Bu kalem geçicidir ve beş veya altı yıl içinde çok büyük bir oranda hesaptan düşeceği için elde kalan miktar 9.157.954 sterlin olacaktır.

Giderler, Hidiv'in özel kaynaklara sahip olduğunu belirttiği Habeş Savaşı'nın maliyeti hariç, harcama 8.981.852 sterlin ve bunun 5.036.675 sterlini çeşitli devlet borçlarının faiz ödemesine ve batan fonlara ayrılmış durumdadır. Hidiv'in özel borçları, bunlar, gün ışığına çıkan iki örnek dışında, yani 1867 tarihli Mustafa Paşa kredisi ve 1865 tarihli İngiliz-Mısır Daira kredisi dışında devlete yüklenemezdi. Ayrıca Daira'nın 3.000.000 sterlin tutarındaki dalgalı borcunun bir kısmı 1875 yılında bütçeye eklenmiştir.

⁹ 1886'da bu gelir tamamen ortadan kalkacaktı. Cave göre Mukabele Kanunu, bugünün acil ihtiyaçlarını karşılamak için geleceğin imkanlarının pervasızca feda edilmesinin en çarpıcı örneğiydi (Cromer, 1916: 30).

Toprak vergileri, bunların başında ekim alanı genişledikçe artacak olan arazi vergisi gelmekteydi. Şu anda 4.805.107 feddan¹⁰ ekili araziden vergi alınıyordu ki bu Said Paşa döneminde ekilen 4.051.976 feddana kıyasla Hidiv İsmail Paşa yönetimi altında on üç yılı boyunca %18,5 artmıştır. 352.350 feddan da ekime açılmış ve yakında vergilendirilecekti. Bu kademeli olarak gerçekleştirileceğinden, hemen bir gelir artışı olmayacak ancak gelecek beş yıl içinde gelire yılda 150.000 sterlin katkı yapması beklenebilir. Tahrir yapıldıktan sonra 267.650 feddanlık bir alan daha vergiye tabi olacak ve buradan yılda 110.000 sterlin ek gelir sağlanacaktı. Ekili alana yapılan bu iki ekleme 620.000 feddan ya da Hidiv'in göreve geldiği sırada ekili olan arazinin %15'i anlamına gelmektedir; dolayısıyla Hidiv'in on üç yıllık yönetimi boyunca ekili alanlara toplamda %33,5'lik bir ekleme yapılmıştır. Ayrıca halen tescil edilmiş ancak henüz ekilmemiş 1.098.000 feddan ekilebilir arazi bulunmaktadır (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Yukarı Mısır'daki Daira şeker arazilerinde Hidiv'in özel arazisininin 40.000 dönümünün ürününü işleyen on iki fabrika vardı. Fabrikalardan altısını gezen Cave, burada üretilen şekerin mükemmel kalitede olduğunu ve makinelerin daha büyük ölçekte, çok daha geniş bir kamış yelpazesini işleyebilecek kapasitede olduğunu gördü. İbrahim Kanalı sayesinde büyük miktarda ilave arazi daha düzenli bir şekilde ekime açılıyordu. 160 mil uzunluğundaki bu kanal, gemiler için seyrüsefere de elverişliydi. Ancak daha geniş arazileri düzgün bir şekilde işlemek için bölgedeki nüfus yetersizdi. Tabii bu araziler ipotekli olduğu için büyük bir gelir getirmiyordu (TNA, FO 407/7, No. 117).

Demiryolları, net gelirleri 1873'te yılda 750.000 sterlinden 1875'te 990.800 sterline çıkmıştır. Ancak raporda bu artış oranına tamamen güvenilemeyeceği çünkü hatlar eskidikçe brüt gelirlerin daha fazlası bakım ve yenileme işlemleri için ayrılacağı ifade edilmiştir. Bu harcamalardan sonra bile, demiryolları dürüst ve akıllı bir idaresi muhtemelen daha büyük bir gelir sağlayacaktır. Demir yollarının uzunluğu 1873'te 1.110 mil iken 1874-1875 yıllarında 100 mil daha eklenerek, toplam 1.210 mile ulaşmıştır. Mil başına yaklaşık 11.000 sterlin ortalama maliyetle inşa edilirken, fiilen yapım aşamasında olan tek önemli hat ise Sudan hattıdır.

Gümrük, rapora göre buradaki vergilerde de iyileşme beklenebilir. Son yedi yılda ihraç edilen pamuk miktarında istikrarlı ve kademeli bir artış olmuş, miktar 1867'de 1.253.593 kentalden¹¹ 1874'te 2.615.120 kentale yükselmiştir. İsmail Paşa'nın hidivliğinin on üç yılında ihraç edilen pamuk miktarı, önceki on üç yılın ihracatına oranla %257'lik bir artış göstermiştir. Aynı zamanda geliştirilmiş makineler, pamuğun artık büyük ölçüde yağ ve küspe yapılan tohumdan daha etkili bir şekilde ayrılmasını sağlamaktaydı.

İthalat getirilerinde de belirgin bir iyileşme söz konusudur ancak getiriler miktarlara değil değerlere dayandığı için muhtemelen fiyatlardaki dalgalanmadan dolayı bu kadar istikrarlı bir işleyiş söz konusu değildir. 1850'den 1862'ye kadar 29.641.155 sterlin olan toplam ithalat değerinin, 1863'ten 1875'e kadar 61.939.736 sterline ulaşması, on üç yıl içinde %100'lük bir ilerleme olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde ihracat dört kat artarak 36.339.543 sterlinden 145.939.736 sterline yükselmiştir.

Nüfus artışı, on üç yıl boyunca Mısır'ın nüfusu önemli ölçüde artmış, doğumlar ölümlerden 636.809 fazla olmuştur.

Eğitime önem verilmiştir. Avrupa modeline göre kurulan okulların sayısı 1862'de 185 iken 1875'te 4.817'ye yükselmiştir. Son yılda 4.817 okul, 6.018 öğretmen ve 140.977 öğrenci vardı; bu sayı bir önceki yıla göre 1.072 okul, 1.615 öğretmen ve 27.722 öğrencilik bir artış anlamına geliyordu. Verilen eğitimin kalitesi ister istemez değişmektedir ancak genel olarak iyileşmiştir ve bazı durumlarda çok üstün bir nitelik taşımaktadır.

Bu istatistikler, Mısır'ın Hidiv İsmail Paşa yönetimi altında her yönden büyük ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Ancak bu ilerlemeye rağmen mevcut mali durum oldukça kritiktir. Bunun finansal baskıdan kaynaklı üç nedeni bulunmaktadır.

1. Verimli çalışmalar çok hızlı bir şekilde devam ettirilmiş ve bunlara harcanan paranın eşdeğer bir getiri sağlaması

¹⁰ 1 Feddan: 4200,8 m²'dir.

¹¹ 1 Kental 100 kg.

için gerekli zaman tanınmamış,

2. Verimsiz işler için büyük meblağlar harcanmış,

3. Bu harcamanın yolları ve araçları, ülkeye karşılığı olmayan ağır yükler getiren yıkıcı koşullarda alınan kredilerle sağlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Batık Krediler¹² (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Kredilerin Tarihleri	Kredi Miktarı	Geri Ödenecek Tutarlar (£)		
		Anapara	Faiz	Toplam
1864	4.864.063	5.704.200	3.590.200	9.304.400
1868	7.193.334	11.890.000	16.709.129	28.599.129
1873	19.973.658	32.000.000	44.9750.150	76.970.150
Toplamda	32.031.055	49.594.200	65.269.479	114.873.679

Yukarıdaki tabloda belirtilen 114.873.679 sterlin gibi muazzam bir miktardan sadece 19.104.310 sterlin ödenmiş ve geriye kalan bakiye 95.769.369 sterlidir. Bir de 1903'ten önce acil olarak ödenmesi gereken (Hidiv'in belirttiği) 12.000.000 sterlin tutarında dalgali borç vardır. Başka küçük krediler de bulunmakta ancak bu üç ana kredi, Mısır maliyesinin kötü yönetimini ve gelirlerinin israfını çarpıcı bir şekilde göstermektedir (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Dalgali Borçlar (Kısa Vadeli Borçlar) Bahsi geçen bu uzun vadeli borçların yanı sıra bir de Hidiv'in 1876 yılı içerisinde ödemesi gereken dalgali borçları bulunmaktaydı. Bu borcun miktarı 16.000.000 sterlin olup, İngiltere tarafından Süveyş Kanal hisselerinin satın alma parası olan 4.000.000 sterlin buraya aktarıldıktan sonra bile 12.000.000 sterlin gibi bir borç kalmaktadır. Bu durum, büyük ölçüde 28.000.000 sterline ulaşan dalgali borcu tasfiye etmek amacıyla akdedilen 1873 kredisinin ağır koşullarından kaynaklanmaktaydı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54). Bu anlamda Hidiv'in yeni bir krediye ihtiyacı vardı ancak Mısır'ın gelir ve giderleri yeni bir krediye karşılayacak durumda değildi (Tablo 3).

Tablo 3: Mısır'ın Gelir ve Gider Tablosu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76)

Gelirler	Giderler	Miktar (£)
Gelirler		9.157.954
İdari Harcamalar	3.945.177	
1862,1868 ve 1873 Kredilerine ödenen	3.781.945	
Giderler Toplamı		7.727.122
Dalgali Borcu Ödemek İçin Elde Kalan		1.430.832

Hidiv İsmail Paşa vadesi gelen 12.000.000 sterlinlik dalgali borcu ödemek için bir kredi arayışına girmiştir. Bu kredi için ise 1.600.000 sterlin gelir sağlayan demiryolları, tütün ve telgraf gelirlerinden 1873 kredisine rehin verilen 750.000 sterlin düşüldükten sonra geriye kalan 850.000 sterlini teminat olarak gösterip %7 faizle 12.000.000 sterlinlik bir kredi sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak 1861'de kaynaklarına neredeyse hiç dokunulmadığı halde bile böyle bir kredi temin edilememiştir. Hidiv, demiryollarının gelirlerini teminat olarak gösterse bile Avrupa piyasalarında 1876 yılı içerisinde %7 faizle 24.000.000 sterlin nominal tutarda bir tahvil ihraç etmeden 12.000.000 sterlinlik net bir meblağı elde etmesi çok zordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

¹² Cave'in ifadesiyle. (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Böyle bir kredi kullanılsa bile yıllık 1.680.000 sterlin ödemesi gerekecekti. Yukarıdaki tabloda gösterilen fazlalık ise 1.430.832 sterlinken geriye 249.168 sterlin kalmaktadır. Diğer taraftan Hidiv bu kredi için rehin olarak demiryollarının gelirlerini göstermek istemekte ancak 1873 tarihli kredi sözleşmesine göre demiryollarının tüm gelirleri, bu krediye zaten rehinli olduğundan, doğal olarak bu çok şüpheli bir teminattı.

Çeşitli kredilerin sözleşmeleri incelendiğinde, gelirin mevcut her kısmının bazen birden fazla kez rehin verildiği görülmektedir. 1873 kredisi zaten her türlü kaynağı yutmaktaydı. Diğer borçlar için rehin olarak verilen menkul kıymetler ise şunlardır: Rodat-el-Bahreïn (Delta) Vilayetinin geliri, Mısır gümrük vergileri, köprü ve liman ücretleri, tuz, taze balık ve tüm çiftlik vergileri, koyun, yağ, feribot ve mavnalardan alınan vergiler (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Cave'in Mısır Maliyesini İflastan Kurtarma Planı

Mısır'daki neredeyse bütün gelir kalemleri kredilere rehinliydi. Dalgalı borç ödenmeden, Mısır'ın mali işlerinde bir iyileşme beklenemezdi. Hidiv bir süre daha kredi bulamazsa dalgalı borç tahvil sahiplerinin çıkarları için ölümcül olacak çok ciddi bir kriz meydana gelmesi muhtemeldi. Cave tehlikeyi önlemenin en uygun yolu olarak, mevcut tüm kredilerin (Devlet, Daire ve Dalgalı) %6 faizle tek bir kredide birleştirilmesini görüyordu (Atkins, 1974: 264-282). Bu sayede rehinli gelirler serbest kalacak ve makul bir faiz oranıyla verilecek yeni bir kredi için bu gelirler teminat olarak kullanılabilirdi. Durumun ciddiyeti tahvil sahiplerine açıklandığında, paralarına adil bir getiri sağlayan ve onları ağır kayıplardan kurtaran bir düzenlemeye rıza göstermeleri beklenebilirdi. Cave, Hidiv'in ülkeyi hızlı bir şekilde sağlam bir mali konuma getirecek ve birkaç yıl içinde mevcut borçlarından tamamen kurtulmasını sağlayacak bir planı onaylayacağından şüphe etmiyordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Bu planın başarısının bağlı olduğu temel bir koşul vardı. Hidiv, İngiltere tarafından kendi emrinde istihdam edilmek üzere gönderilecek memurlara mali işler üzerinde tam bir yetki verecek, onların rızası olmadan yeni bir krediye başvurmayacaktı. Ayrıca görevlerindeki suistimaller dışında ve İngiltere tarafından belirlenecek başka bir İngiliz memurla değiştirilecekleri teminat altına alınmadan görevden azledilemeyeceklerdi. Bu tür garantiler olmadan, kombinasyonun bir diğer önemli unsuru olan düşük faiz oranıyla gerekli sermayeyi çekmek zor olacaktı. Aksi halde piyasalarda gerekli güven sağlanamazdı.

Cave'e göre İngiltere'nin sağlayacağı yardımla mevcut kredilerin tamamı makul faizli tek bir krediyle değiştirilirse (Tablo 4), ülkenin hızla toparlanmaması için hiçbir neden yoktu. İngiltere'nin bu düzenlemeye vereceği desteğin ardından başarılı olunması halinde, Hidiv nezdinde önemli bir nüfuz kazanılacaktı.

Tablo 4: Mısır Yükümlülükleri Mevcut Krediler, Ödenen ve Ödenecek Miktarlar (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Borç	Ödenmiş (£)	Ödenecek (£)	Sona Ereceği Tarih
1862	775.000	2.517.000	1892
1864	3.572.200	2.132.000	1879
1868	1.167.480	10.722.520	1898
1873	686.343	31.313.659	1903
1867 (Mustafa Paşa)	922.500	1.157.500	1881
1865 (Daire Kredisi)	1.542.688	1.457.312	1881
Toplam	8.667.011	49.299.991	

Rapora göre tabloda belirtilen 1864, 1865 (İngiliz-Mısır Daire) ve 1867 (Mustafa Paşa) kredileri kendi geri ödeme sürelerine bırakılabilirdi. Bunların ödenmesiyle eşzamanlı olarak sona erecek olan Mukabele vergisi bu krediler için özel olarak ayrılabilirdi. Böyle bir durumda geriye kalan krediler (Tablo 5) birleştirilebilirdi.

Tablo 5: 1864, 1865 ve 1867 Kredilerinin Yıllık Ödeme Tutarları (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Kredi Adı	Yıllık Taksit (£)
1864 Kredisi	620.292
1865 Daira Kredisi	368.350
1867 Mustafa Paşa Kredisi	258.075
Toplam	1.246.717

Cave'e göre Mukabele vergisi, yukarıda da belirtildiği gibi yılda 1.614.657 sterlin getirmekte ve bu kalem 367.940 sterlinlik bir fazlalık bırakmaktaydı. Diğer kredilerin anaparası, nominal değer altında bir değerle ödenebilirdi. İngiltere'nin desteğini almış bir plan karşısında tahvil sahipleri anaparaların %80'i üzerinden yapılacak plana rıza göstereceklerdir. Böylece geri kalan tüm krediler tek bir kredide toplanacaktı (Tablo 6).

Tablo 6: Birleştirilecek Krediler (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54)

Krediler	Ödenecek Anaparalar (£)
1862	2.517.000
1868	10.722.520
1873	31.313.656
Toplam	44.553.176
Cave'in Bütün Kredileri Tek Bir Kredide Birleştirme Planı (£)	
44.553.176'nın %80'i	35.642.540
Dalgalı Borç	12.000.000
Toplam	47.642.540
Yuvarlak Hesap	48.000.000

48.000.000 sterlini temin edebilmek için %6 faizle 14 yıl vadeli bir kredi kullanıldığı takdirde, yıllık 5.116.128 sterlinlik bir ödeme, bu planın uygulanabilmesi için yeterli olacaktır (Tablo 7).

Tablo 7: Cave'in Yeni Kredi Planına Göre Oluşacak Gelir ve Giderler TNA, FO 407/7, (Inclosure in No. 54)

Giderler	Miktar (£)
1876 Yılı Bütçesi Olağan Harcamalar	3.945.177
Önerilen Yıllık Ödeme	5.116.128
Giderler Toplamı	9.061.305
Gelir	
Mukabele Vergisi Düşüldükten Sonra Elde Kalacak Asıl Miktar	9.157.954
Kalan	96.649

Yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi gelecek beş ya da altı yıl için 367.940 sterlinlik Mukabele fazlasına ek olarak 96.649 sterlin ilave bırakılmaktadır ki bu sürenin sonunda yukarıda belirtilen gelirin doğal artışı, beklenmedik durumları karşılamak için yeterli bir fazlalık sağlayacaktır. Planın yıllık ödeme miktarı olarak hesaplanan

5.116.128 sterlin çeşitli vergi kalemleriyle toplanabilirdi (Tablo 8).

Tablo 8: Yeni Alınacak Kredinin Yıllık 5.116.128 sterlin Ödemesi İçin Taahhüt Edilmesi Gereken Vergiler, Harçlar Vb. TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54.

Gelirler	Kese
Toprak	839.500
Aşar	36.934
Patent ve Ruhsatlar	82.346
Gümrük	124.737
Demiryolu	193.207
Mahmudiye Kanalı'nın Köprüleri, Barajlar, Limanlar ve Kasr-El-Nil Köprüsünün Gelirleri	32.313
Tütün	51.483
Tuz	50.000
Toplam	1.410.338
Sterlin Karşılığı	7.233.435

Hidiv 12.000.000 sterlinlik dalgali borcunu yeni kredi ile kapatmak için 24.000.000 sterlinlik bir kredi almak zorundaydı. Bu paranın 30 yıllık faizi ise en az 25.200.00 sterlin olacaktır. Bu da toplam 49.200.000 sterlin yapmaktadır. Mevcut kredilerin ödenmemiş ana para ve faizlerinin toplamı olan 95.769.369 sterlinlik miktar da eklendiğinde, Mısır'ın 1906 yılına kadar 144.969.369 sterlin gibi ödemesi gereken bir borç ortaya çıkacaktır. Ancak Cave'in planına göre 14 yıl vadeli yıllık 5.116.128 sterlin taksitle toplamda 71.625.792 sterlin ödeme yapılarak söz konusu borç yükünden 1890'da kurtulunabilirdi. Bu 1906 yılına kadar ödenecek tutarın yarısından daha azdır. Cave bu planın Mısır'a çok önemli fayda sağlayacağını düşünüyordu (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 54).

Mısır'ın mali durumuyla ilgili rapor 23 Ocak'ta Whithall'da değerlendirilmiş ve kısa süreli bir şokun ardından Derby misyon ana amacına ulaştığı için hükümetin acil görüşme talebiyle Cave'i Londra'ya çağırmıştır. Hükümet Cave'e Londra'ya dönene kadar Hidiv'e mali beklentiler hakkında herhangi bir fikir vermektan kaçınmasını tavsiye etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 63).

Cave'in planının ruhuna uygun olarak bazı İngiliz finansörler, Mısır'ın tüm kamu ve özel borçlarını batan fonla birlikte %6 hisse senedinde birleştirilmesine yönelik planlarını Hidiv'e sundular. Özel borçları da içermesinin yanı sıra, bazı ayrıntılarıyla Cave'in planından farklıydı. Ancak bu planların ortak noktaları Mısır maliyesinin tüm gelir ve gider kalemleri üzerinde İngiltere tarafından atanacak memurlarca kontrol uygulanmasıydı. Hidiv, Cave'in onayını alması koşuluyla bu plana mührünü basmaya hazırды. Bu Mısır maliyesini sağlam bir temele oturtacağı için kabul edilebilir bir plandı. Diğer taraftan dalgali borç sahipleri tarafından Hidiv'e yapılan baskılar, erken bir çözüm gerektirdiğinden, bu plan onun rahatlamasını sağlayacağı gibi çok daha ciddi sıkıntılara yol açacak tekliflerle uğraşmasını da engelleyecekti. Cave, daha iyi bir teklif bulabileceğini düşünmediğinden Hidiv'e bu teklifi kabul etmesini tavsiye etmek için hükümetinden yetki istedi (TNA, FO 407/7, No. 52).

Cave 18 Ocak'ta Hidiv'le görüşerek, hazırlamış olduğu raporun genel bir değerlendirmesini yapmış, dalgali borcu ödeyebilmek adına temin etmek istediği kredi için rehin gösterebileceği neredeyse hiçbir kaynağın kalmadığını, bazı noktalarda gözle görülür ilerleme kaydedildiğini ancak bunların ne yazık ki aynı anda üzerine yüklenen yüke eşit olmadığını söylemiştir. Yapılan yatırımların tam olarak etkisini göstermesi ise birkaç yıl sürecekti. Gerek sağlık açısından gerekse kitlelerin eğitimi açısından nüfusun durumundaki iyileşmenin memnuniyet verici

olduğunu, bunun da ülkenin gelecekteki refahı için önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76).

Cave, maliyenin mevcut durumunun ise kötü olduğunu, son on üç yılın mali sistemi devam ettiği takdirde bunu yıkıcı bir kriz olmadan atlatmanın neredeyse imkânsız olacağını belirtmiştir. Ancak mevcut dalgalı borçların ödenmesi sorunu çözülebilir ve ülke için olağanüstü harcamalardan uzak, sıkı bir tasarrufun uygulanacağı bir dinlenme dönemi sağlanabilirse, kaynaklar açısından bu kadar zengin bir ülkenin toparlanabileceğine hiç şüphe yoktu. En büyük güçlüğü, ülkenin tüm kaynaklarının, halihazırda sözleşmeye bağlanmış olan borçların ödenmesini sağlamak üzere ipotek altına alınmış olmasından kaynaklandığının bir kez daha altını çizmiştir. Şu anda ödenenden çok daha düşük bir faizle ana kredilerin geri ödenmesini içerecek bir planla bu kaynaklar serbest bırakılmalıydı (TNA, FO 407/7, Inclosure in No. 76). Hidiv 1876'nın ilk aylarında bile ortalama %30 gibi yüksek bir rakamla borçlanırken, Cave'in teklifi oldukça makuldü (Landes, 1958: 317).

Görüşmenin ardından George Elliot Mısır'ın tüm kredilerinin üstlenilmesine ilişkin bir teklifi Hidiv'e sundu. Hidiv, Cave'in onayını alması koşuluyla teklifi kabul etmeye hazırды. Elliot'un planı Daira borçlarını da kapsıyordu ve bu zamana kadar Daira'nın borcuyla ilgili hiçbir resmî bilgi Cave'e sunulmamıştı. Bu yüzden Cave plan hakkında bir görüş bildirmeden önce bazı verilerin kendisine sağlanmasını istedi. Diğer taraftan Cave, Elliot'un planının, 18 Ocak'taki görüşmede bahsettiği planla aynı ilkeye dayandığı için planı genel olarak onaylamıştı. Cave'in sunduğu plan, tüm borçların çok daha kısa sürede ödenmesini öngördüğünden ülke için daha avantajlıydı. Ancak Hidiv, Cave'in planının olağanüstü ihtiyaçlar için çok küçük bir gelir marjı bırakmasından dolayı Elliot'un planını daha uygun bulmuştur (TNA, FO 407/7, No. 77).

Görüşmenin ardından Cave ile İngiliz Hükümeti arasında ipler bir anda gerilmiştir. Cave'in raporu hükümette Hidiv yönetimine karşı bir hoşnutsuzluk yarattı. Raporun kamuoyunda duyulmasıyla piyasaların ve Mısır'a kredi sağlayan finansörlerin tepkisi bir hayli sert olacaktı. Mısır'ın ödeme gücünün yetersizliğinin ortaya konulmasıyla, İngiliz tahvil sahipleri hükümet üzerinde büyük bir baskısı oluşturacaktı. Bu nedenle de Cave'in hükümet adına Hidiv'e finansal desteğe dair hiçbir söylemde bulunmaması talimatı verilmişti. Ancak Cave'in, Elliot'un planını desteklediğine dair Dışişlerine bilgi gelmişti. Bunun üzerine Derby 2 Şubat'ta Cave'e telgraf çekerek, Elliot'un ya da başka bir İngiliz finansörün planını desteklemesinin, talimatlarına aykırı olduğu gerekçesiyle, konu hakkında acil açıklama talep etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 82). Cave ise ertesi günkü telgrafında herhangi bir finansal plana destek vermediğini, fikrinin sorulduğu yegâne mali plana karşı düşüncesini söylediğini bildirmiştir. Ayrıca talimatlarına ne kadar bağlı kaldığıyla ilgili Hazine Bakanlığına gönderdiği 29 Ocak tarihli mektuba bakılmasını istemiştir (TNA, FO 407/7, No. 84).

İngiltere Mısır'ı maddi yönden desteklemekten vazgeçerken, Fransa Hükümeti'nin desteğiyle Kahire'de bulunan Fransız finansörler Hidiv'e yeni kredi tekliflerini sunuyorlardı. Anglo-Egyptian Bank ile Crédit Foncier, Süveyş Kanalı gelirlerini ve İskenderiye'de toplanan liman ücretleri teminatına karşılık %14 faizle üç aylık kredi vererek, Ocak ve Şubat'ta vadesi gelen yükümlülüklerin karşılanmasında Hidiv'e yardımcı oldular (Bouvier, 1960: 83-84). Özellikle yüksek faiz oranı nedeniyle bu kredinin Hidiv'i daha büyük zorluklara sürüklemesi muhtemeldi (TNA, FO 407/7, No. 118). Diğer taraftan Elliot'un planı gerek İngiliz Hükümeti'nin baskısı gerekse avans temininde yaşanan zorluklar nedeniyle başarısız oldu (TNA, FO 407/7, No. 86).

Kontrol Departmanı

Cave'in Mısır'da mali yapının düzene konması için şart olarak gördüğü bir diğer önlem ise gelir ve giderleri kontrol ederek, maliyeyi düzenleyecek bir kontrol departmanıydı. Hidiv'in kredi teminini kolaylaştıracağı, İngiltere'nin siyasi ve mali desteğini alacağı düşüncesiyle kontrol departmanına itirazı yoktu hatta departmanın başına İngiltere'den talep edilen memurlardan birini getirmeyi düşünüyordu. Departman, ipotekli vergiler üzerinde tam bir kontrole sahip olacak ve bu vergileri, mümkünse altı aylık bir rezervi önceden biriktirerek, borcun ödenmesi için kullanacaktı. Hidiv ise bu departmanın izni dışında başka hiçbir borç ya da taahhütte girmeyecekti (TNA, FO 407/7, No. 87).

Cave, İngiliz bir komiserin idaresinde mali idareden bağımsız, özel çalışanları olan ayrı bir departman

kurulmasını istiyordu. Faiz ödemelerini ve konsolide stokun batık fonunu karşılamaya yetecek kadar arazi vergisi, demiryolları ve limanlardan elde edilen bazı özel gelirler, bu departmanın kasasına aktarılacaktı. Departmanın görevi ise yıllık ödemelerin tam olarak yapılmasını sağlamak ve bir ihtiyat fonu oluşturmaktı (TNA, FO 407/7, No. 66). Cave aslına bakılırsa “devlet içinde devlet” yetkilerine sahip bir departman önererek, Mısır’ın mali bağımsızlığına son veriyordu.

Cave vakit kaybedilmeden bu departmanın kurulmasını ve konsolidasyon işleminin yapılmasını istiyordu çünkü Mısır’ın nisan ayındaki ödemelerinden dolayı temerrüde düşmesine¹³ kesin gözüyle bakılıyordu (Hunter, 1984: 182). Birçok açıdan tavsiye edilebilir olsa da temelinde en iyi ihtimalle iflas eylemi içeren alacaklılarla konkordato olan bir plan büyük bir kriz yaratacak ve Tunus örneğinde¹⁴ olduğu gibi uluslararası karışıklıklara yol açacaktı (TNA, FO 407/7, No. 87). Bu durumdan kaçınmanın tek yolu sunulan planın kabul edilmesiydi.

Kontrol departmanının da genel hatları belirlendikten sonra geriye bir tek Hidiv’in İngiltere’den talep ettiği memurların belirlenmesi kalmıştı. Hidiv gönderilecek memurlardan birinin sulama işlerinde tecrübeli olmasını istiyordu (TNA, FO 407/7, No. 86). Hükümet de Hazine Bakanlığı’ndan Cave’in Mısır’daki misyonu son bulmadan, Hidiv’in talep ettiği memurların aday gösterilmesini istedi (TNA, FO 407/7, No. 45). Cave Londra’ya gönderdiği telgrafında memurun Hindistanlı olmasının avantajlı olacağını belirtti. Hazine Bakanlığı da bu fikri uygun buldu ve iyi derecede Fransızca bilen Albay Rundall ile Colvin’i önerdi ancak Disraeli bu kişileri kabul etmedi (TNA, FO 407/7, No. 79).

İngiliz Hükümeti, Hidiv’in düşündüğü amaçlar için en uygun kişinin Ulusal Borçlar Genel Kontrolörlüğü görevini yürüten C. Rivers Wilson olduğuna karar verdi (TNA, FO 407/7, No. 92). Hidiv bu seçiminden dolayı İngiltere’ye memnuniyetini ifade ederken, Cave fikir değiştirerek kendisi Mısır’dayken Wilson’un geliş amacının yanlış anlaşılacağından dolayı Wilson’un ayrılışını ertelemesini istedi (TNA, FO 407/7, No. 96).

Hidiv İsmail Paşa’nın İngiltere’den Talebi

Cave’in misyonu kısa sürede karışıklıklara yol açmış, hazırladığı rapor ise Hidiv’in durumunu daha da zorlaştırmıştı. Çünkü Hidiv acil krediye ihtiyacı olmasına rağmen, Cave’in raporu hazırlanana kadar herhangi bir mali işlem gerçekleştirilememişti. George Elliot’la yapılan kredi görüşmeleri, avans temin etmenin imkansızlığı nedeniyle çökerken, Fransızların ise talep ettikleri fahiş faiz oranları ise görüşmelerin tıkanmasına neden olmuş ve gerekli kredi alınamamıştı. Bu duruma gelinmesinde başta Cave’in hazırladığı raporun içeriğinin olumsuz olduğuna dair kamuoyunda ortaya atılan iddialar ve yine raporun yayımlanmasıyla ilgili Disraeli’nin ikircikli açıklamaları etkili olmuştu. Piyasalar Mısır’ın mali durumunun kötülüğünün farkındaydı ancak şimdi ortada mevcut durumu teyit edebilecek, bir hükümet yetkilisinin hazırladığı resmi bir rapor vardı. Finansörler de raporu görmeden çıkarlarını tehlikeye atacak hiçbir kredi sözleşmesine yanaşmıyordu. Hidiv de kamuoyunda güven yaratıp kolay bir şekilde kredi sağlamak için Cave’in misyonu ve çalışmaları hakkında İngiliz Hükümeti’ne gönderilmek üzere Başkonsolos Stanton’a bir mektup verdi (TNA, FO 407/7, No. 115).

Hidiv, Stanton’a İngiltere’den Mısır maliyesi için deneyimli iki uzman talep ederken, hükümetin de bu talebe nezaketle karşılık vererek Stephen Cave’in bu kişilerin seçimi ve onlara verilmek istenilen görevlerin niteliği konusunda kendisiyle bir anlaşmaya varmak amacıyla Mısır’a geldiğini belirtti. Ancak Cave’in misyonunun durumunu zorlaştıran karışıklıklara neden olduğunu, bu yüzden hükümetin bu mektubu yayımlayarak, Cave’in Londra’ya dönüşünü duyuracağını temenni ettiğini söyledi. (TNA, FO 407/7, Inclosure 1 in No. 115). Cave, Kahire’de bulunduğu sürece Hidiv ile yeni bir kredi sözleşmesi imkânsızdı.

¹³ Temerrüd, borçlanmış bir kişinin veya devletin borcunu hukuka aykırı olacak şekilde ödeyememesi durumudur. Temerrüde düşmek ise borçlu tarafın borcunu zamanında ödeyemediği durumlarda oluşan tanımdır. Ancak burada temerrüde düşme kavramı iflas etmek ve borcu hiçbir zaman ödeyemeyecek olmak şeklinde anlaşılmalıdır.

¹⁴ Tunus 1866-1867 yıllarında temerrüde düştüğünü ilan etmesiyle, alacaklı devletlerin baskısıyla maliyesi uluslararası bir kuruma devredilmişti. Fransa’nın öncülüğünde kurulan bu kurumun diğer üyeleri ise İngiltere ve İtalya’ydı. Uluslararası Finans Komisyonu (Commission Financière Internationale) Tunus’un tüm gelirlerinin toplanması, bütçenin hazırlanması ve borçların ödenmesinden sorumlu olmuştur (Ganiage, 2015: 214-215, Tunçer, 2015: 80)

Hidiv mektubunda genel olarak, Cave'in raporunun Mısır adına olumlu yönlerine atıfta bulunmuştur. Eğitime gösterilen özen sayesinde Mısır'ın büyük bir ilerleme kaydettiğini belirterek, kaynaklarının dikkate değer bir şekilde geliştiğini, ithalat ve ihracatının önemli ölçüde artmasının, pamuk üretimindeki yaklaşık dört kat artışın ve son birkaç yıl içinde gerçekleştirilen bayındırlık çalışmaları sonucunda ekim alanına dönüştürülen boş arazinin büyüklüğünün bunun kanıtı olduğundan bahsetmiştir. Nüfusun durumundaki iyileşme ve bu iyileşmedeki kayda değer artışın da önemine dikkat çekmiştir (TNA, FO 407/7, Inclosure 2 in No. 115).

Mali durumla ilgili olarak ise Cave'in de belirttiği gibi dalgalı borçların hazineyi zor durumda bıraktığını kabul etmiş ancak bunun geçici olduğunu, zorlukları ortadan kaldırmanın kolay olduğunu, bu amaçla Cave'in plan sunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Mısır'ın mali durumunun bu planın uygulanabilirliğine izin verdiğini de ifade etmekteydi (TNA, FO 407/7, No. 88).

Stanton, mektubu hükümete göndermeden önce Cave'e göstermiştir. Cave mektubun içeriğini genel olarak kabul etmiş ancak İngiliz Hükümeti'nin aynı bilgilere sahip olması nedeniyle, Hidiv'in kendilerinden sermaye elde etmek için olumlu beyanlarda bulunmaya teşvik ettiğini düşünebileceğinden, mektubun gönderilmemesini tavsiye etmiştir. Ancak Stanton raporla ilgili incelemelerin sürdüğü böylesi bir anda mektubu göndermemenin doğru olmayacağını ifade ederek 6 Şubat'ta mektubu göndermiştir (TNA, FO 407/7, No. 90). Cave ise mektubun tavsiyesine aykırı olarak gönderildiğini, mektupta maliyeyi rayına oturturmak için temel şart olarak gördüğü kontrol departmanından hiç söz edilmediğini 10 Şubat'ta Derby'e bildirmiştir. Eğer kamuoyunda bir şey yayımlanacaksa, bunun Mısır'ın tüm gelir ve giderlerini gösterdiği, maliye üzerinde "Kontrol Departmanı" projesinin de yer aldığı ve Hidiv'e de sunduğu rapor olduğunu ifade etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 91).

Hidiv gönderdiği mektupta dalgalı borcun taksitlerini karşılamak için gerekli parayı elde edememesinin nedeni olarak Cave'in misyonunu göstermişti ancak zaten Hidiv'in makul koşullarda bir kredi alamayacağı açıkça ortaydı. Osmanlı Devleti'nin Ekim 1875'te temerrüde düşmesi, Mısır'ın kredilerini doğrudan etkilemiş (Bouvier, 1960: 75-104) bu durum piyasalardan yeni kredi edinimini de zorlaştırmıştı (Tunçer, 2015: 36). Cave genel olarak gerçeğin tamamını yansıtmasa da İngiliz Hükümeti'nin yetkisi altında yayımlanması halinde yanlış bir izlenim yaratacağı nedeniyle mektuba karşı çıkmaktaydı (TNA, FO 407/7, No. 118). Hükümet de mektubu mevcut koşullar altında yayımlamama kararı aldı (TNA, FO 407/7, No. 124, Confidential).

Cave Kahire'den ayrılmadan önce 23 Şubat'ta Hidiv İsmail Paşa'nın huzuruna çıktı. Hidiv, arazi vergisini etkileyen hesaplamalarında yakın zamanda fark edilen bir hatayı belirtti. On yılın sonunda bu hesaptaki gelir tahmin edilenden daha ciddi bir şekilde azalacaktı ve böylece Mısır Hazinesi 1886'da 2.500.000 sterlin kaybedecekti. Bu açıklama ümit edilen İngiliz yardımının da nihai olarak sonunu getirdi çünkü gelir kalemindeki kayıp çok büyüktü ve İngiliz finansörler kendilerini Mısır borçlarının konsolidasyonu gibi riskli bir işe adanmak istemeyeceklerdi (Atkins, 1968: 76). Cave ise miktardaki bu değişikliği 23 Mart'ta hükümete sunduğu rapora uygun olarak ilave etmiştir (TNA, FO 407/7, No. 179).

Cave'in Raporu'nun Yayımlanması ve Kamuoyundaki Tepkileri

Rivers Wilson, Mısır'da elini kuvvetlendireceği ve görevi daha sağlıklı yapacağı düşüncesiyle Kahire'ye varmadan önce Cave ile görüşmek istiyordu. Wilson ve Cave ise Kahire'de buluşmalarının yanlış anlaşılacağından dolayı Paris'te görüşme kararı aldılar (TNA, FO 407/7, No. 128). Hidiv ise muhtemelen rekabet yaratma duygusuyla Wilson'un Kahire'ye doğru yola çıktığı sıralarda Fransa'dan da mali uzman talep etmişti (TNA, FO 407/7, No. 180. Secret). Ancak bu talep Hidiv İsmail Paşa'nın İngiltere nezdindeki kredisinin sonu oldu. Kendisine karşı Whitehall'da büyük bir öfke oluştu çünkü İngiliz karar alıcıları Hindistan'a giden yolda Tunus benzeri uluslararası bir yapının Mısır'da hâkim olmasını istemiyordu (Marlowe, 1965: 95). Ancak şimdi İngiltere'nin dışında Fransa'nın da müdahil olması ve İngiltere'nin aksine Mısır'da uluslararası bir kontrol departmanını yüksek sesle önermesiyle Hindistan yolu tehlikeye atılmıştı (The Economist, 4 March 1876: 275).

Fransız sermayedarlardan 3.000.000 sterlinlik bir kredi temin eden Hidiv'in önünde dalgalı borçların büyük kısmı halen duruyordu ve acil olarak kredi bulması gerekiyordu. Bu sırada İngiliz sermayedarlardan Rothschild, kredi verebileceğine dair Hidiv'le görüşmelere başladı. Ancak görüşmeler sırasında Hidiv'in en büyük endişesi Cave'in

raporunun kamuoyunda duyulmasıydı. Derby, Hidiv'e Rothschild ile müzakerelerin devam edebilmesi için raporun yayımlanmayacağını, Fransızların tekliflerini geçiştirerek Wilson'ın gelişini beklemesi gerektiğini bildirdi. Raporun varlığı bile görüşmeleri sekteye uğratmaya yetmiş Rotschild, kredi sözleşmesinden önce raporun kendisiyle paylaşılmasını talep etmiş ancak İngiliz Hükümeti bu talebi reddetmişti (TNA, FO 407/7, No. 162. Confidential).

Raporun varlığı bir tek Hidiv üzerinde değil aynı zamanda İngiliz Hükümeti üzerinde de büyük bir baskı oluşturuyordu. Elindeki gücün farkında olan hükümet tedbiri elden bırakmak istemiyordu. J. W. Barclay 13 Mart'ta parlamentoda Cave'in raporunun yayımlanmasıyla ilgili sorusuna Başbakan Disraeli "belki sayın üye gelecek bir gün soruyu tekrarlar" (HC Deb 13 March 1876 vol 227 c1870) diyerek zaman kazanmaya çalışırken, Barclay 16 Mart'ta soruyu tekrarladığında Disraeli, Dışişleri Bakanı ve Whitehall'daki meslektaşlarının raporu daha yeni gördüklerini söyleyerek geçiştirmeye çalışmıştır (HC Deb 16 March 1876 vol 228 c74).

Raporun yayımlanmasıyla ilgili belirsizlik sürerken Mısır tahvil faizleri Mart'ta %2'nin üzerinde artış gösterdi. İngiltere'den bir açıklama gelmemesi Mısır tahvillerini daha da olumsuz etkiliyordu (Foretek, 2023: 28). Hazine Bakanı Northcote ise Drummond Wolff tarafından rapor hakkında sıkıştırılınca, Cave'in görevinin yayımlanması için bir rapor hazırlamak olmadığını, kendisinin İngiltere'nin bölgedeki geleceği adına özel bilgileri almak için gönderildiğini söylemiştir (HC Deb 28 March 1876 vol 228 cc699-700).

İngiliz Hükümeti baskılara daha fazla dayanamayarak raporun parlamentoya sunulmasının iyi bir etkisi olacağına dair Hidiv'le iletişime geçti (TNA, FO 407/7, No. 169). Derby, Cave'e verdiği özel ve gizli bilgilerin raporda yer almadığını ve bunların parlamentoya sunulmayacağını ancak raporu geciktirmenin mümkün olmadığını bir kez daha Hidiv'e ilettiler (TNA, FO 407/7, No. 171). Hidiv ise raporun yayımlanmasına şiddetle karşı çıkmış, raporun gizli kalacağı teminatına atıfta bulunmuştur (Crabitès, 1933: 231-232).

İngiliz finansörlerle sermaye konusunda bir anlaşma yapılmadan Mısır'ın mali durumuyla ilgili herhangi bir tartışmanın Hidiv'in çıkarlarına ciddi şekilde zarar vereceği ortadaydı. Şimdi Fransızlar da Tunus benzeri uluslararası bir kurumun kabul edilmesinin, kredi vermenin ve Mısır borçlarının konsolidasyonuna ilişkin müzakerelerin yürütülmesinin ön şartı olarak sunuyordu. Hidiv Fransızların her türlü teklifini kabul etmiş ve İngiltere'nin Fransa ve İtalya'nın yanında bu kuruma komiser göndermeyi kabul etmesi halinde raporun yayımlanmasına itirazı olmayacağını ifade etmiştir. Ancak Hidiv'in aynı anda iki hükümetle de görüşmesi ve Paris'ten de uzman talep etmesi Londra'nın tepkisine neden olmuş, kontrol departmanına aday göstermek istemediği gibi Wilson'u da geri çağırmaı düşünmüştür. Hidiv ise Stanton'a mali durumunun belirsizliğinin Cave'in para piyasasını kendisine neredeyse kapatan misyonu olduğunu söyleyerek, üstü kapalı bir şekilde İngiltere'yi suçlamıştır (TNA, FO 407/7, No. 177).

Derby, Hidiv'e raporun yayımlanmasına karşı gösterdiği itirazının İngiltere'deki itibarına zarar verdiğini ve bu konudaki muhalefetini geri çekmesinin daha akıllıca olacağını tavsiye etti (TNA, FO 407/7, No. 182). Disraeli'nin parlamentoda Hidiv'in Mısır maliyesinin mevcut karışık durumunda raporun kamuoyuna açıklanmasına şiddetle karşı çıktığını söylemesi, İsmail Paşa'nın kredi ümitlerini mahvetmek için yeterli oldu (HC Deb 23 March 1876 vol 228 c480). Raporun kendisi bile belki piyasaları bu derece etkilemeyebilirdi çünkü bu konuşmanın ardından piyasalarda panik başladı ve Mısır Hisse Senetleri %6 düştü (The Spectator, 25 March 1876: 289).

Hidiv 26 Mart'ta İngiliz Hükümeti'nin eylemleri nedeniyle itibarının düştüğünü gerekçe göstererek Wilson'ı, koşullar daha fazla zorlaşırsa kendini savunmak için yapılan tüm görüşmelerin kamuoyuna duyurulmasıyla tehdit etti (TNA, FO 407/7, No. 185). Times, Disraeli'yi raporun yayımlanmasıyla ilgili parlamentodaki muğlak ifadelerinden dolayı eleştirirken, başbakanın ikircikli tavrını "parlamento prosedüründe hatırladığımız en sıra dışı olaylardan biri" olarak nitelendirmiş ve şöyle devam etmiştir:

"Haftalardır spekülasyonlar Mr. Cave'in raporu ile meşgul. Bu Mısır menkul kıymetler piyasalarını etkilemek için ısrarla ve finansçıların bildiği her türlü sanatla kullanıldı. Cave'in gönderdiği telgraflardan anlaşılan Mısır'ın ödeme gücü son derece elverişliydi... Şimdi Cave'in bu görevinin ne kadar büyük bir hata olduğunu

görebiliyoruz. Ekselansları (Hidiv) sadece mali departmanda yüksek mevkilerde bulunacak iki üstün kâtip istemiştir. Mısır Hidiv'i'nin iflas edip etmeyeceğini ve ne zaman iflas edeceğini tüm dünyaya söyleyecek büyük bir şahsiyet istediğine dair en ufak bir kanıt yoktur" (The Times, 24 March 1876: 9; Foretek, 2023: 28).

Cave'in herhangi bir borç yapılandırma anlaşmasından önce geri çağrıldığı söylentisi ise piyasalarda paniğe neden oldu. İngiltere'nin Hidiv'e yardım edememesi halinde Mısır'ın mali durumunun tahmin edilenden daha da kötü olacağına dair endişeler arttı. Cave zaten Hidiv'e her ne şekilde ve hangi ülkenin mali araçları vasıtasıyla yapılırsa yapılırsa, konsolidasyonun her zaman doğrudan temerrüde tercih edileceğini açıklamıştı. Kamuoyunda ise ödenmemiş borçların bilinenden daha büyük olduğu tahmin ediliyor ve bu doğrultuda iddialarda bulunuluyordu (Foretek, 2023: 27).

Rapor yayımlanmadan kredi temin etmenin imkansızlığını kavrayan Hidiv geri adım atmak zorunda kalmış, 31 Mart'ta Stanton'a parlamentoda duyurulmasını özellikle rica ettiği bir mektup vermiştir. Mektupta, Cave'in raporunun yayımlanmasına izin vermeyi reddetmediğini sadece ülkesinin çıkarlarını ilgilendiren nedenlerden dolayı bir süreliğine ertelenmesini talep ettiğini belirtmiştir (TNA, FO 407/7, No. 188). İngiltere Hazine Bakanı 31 Mart'ta Avam Kamarasında, Hidiv'in raporun derhal ve çekincesiz olarak sunulmasını kabul ettiğini ve en geç 3 Nisan'da parlamentoya sunulacağını bildirmiştir (TNA, FO 407/7, No. 190; HC Deb 31 March 1876 vol 228 c1038).

Hidiv, kredilerin ödeneceğine dair kamuoyuna yaptığı açıklamalarla tahvil sahiplerini rahatlatmaya çalışırken, Times 1 Nisan'da Cave'in raporunun yayımlanmasının kamuoyunu sakinleştireceğini ve bunun belirsizliği ortadan kaldıracak en doğru seçenek olduğunu açıkladı (Foretek, 2023: 30). Spectator de Mısır'ın mali durumuyla ilgili bilgiler gizli kalmaya devam ederse Başbakan Disraeli'nin Nil'de boğulabileceğine dair uyarıda bulundu. Raporla ilgili ise Mısır maliyesinin batılı ilkelere göre yönetilmesiyle ve tüm borçların %6 veya %7 gibi bir oranda konsolide edilmesiyle sorunun çözülebileceğini savunmuştur (The Spectator, 1 April 1876: 424). Ancak belirsizliğin devam etmesi ve raporun yayımlanmasının ertelenmesi nedeniyle tahvil fiyatları düşmeye devam etmiştir. Times bu defa Kahire'deki İngiliz ikircikliliğinin Mısır kredisine zarar verdiği gerekçesiyle hükümeti daha sert eleştirmiştir.

Nihayet beklenen rapor 3 Nisan'da yayımlanmıştır. Raporun yayımlanması, Mısır'ın dalgalı borç tahvillerinin büyük bir kısmını elinde bulunduran Fransız bankerleri ve Mısır'ın iflas etmesi durumunda Süveyş Kanalı ticaretinin itibarını yitireceğini düşünen İngiltere'deki politikacıları bir hayli kızdırdı. Bazı özel tahviller de eklendiğinde 21.000.000 sterline ulaşan dalgalı borcun on iki ay içerisinde ödenmezse endişe verici sonuçların çıkacağına dair kamuoyunda sesler yükselmeye başladı (The Spectator, 8 April 1876: 454). Hidiv'in bu ortamda bir hükümetin veya bir kapitalistler topluluğunun yardımı olmadan piyasalardan kredi sağlaması imkânsızken, iflas ise artık kaçınılmazdı (The Spectator, 8 April 1876: 456). Raporun yayımlanmasının ardından, piyasaların açılmasıyla birlikte Mısır tahvillerinin fiyatı %4 artmışsa da bu yükseliş fazla uzun sürmemiştir (Foretek, 2023: 30) çok geçmeden Hidiv 8 Nisan 1876'da temerrüde düştüğünü ilan etmiştir (Egypt No. 8 (1876), No. 54).

Bu durum İngiliz basınında şu şekilde yankı bulmuştur. Times, Hidiv'in şahsi mülklerinden elde edilen net gelirlerin yetersizliği ve Cave'in açıkça izah ettiği Mukabele'nin Mısır ekonomisine maaliyetini vurgulamıştır. Economist ise 10 Nisan'da raporun Mısır'ın mali sıkıntısına ilişkin genel tabloyu güçlendirdiğini belirtirken, Hidiv'in şahsi mülklerinin mali durumu ve daha önce hiç olmadığı kadar büyük olan dalgalı borcun boyutuna ilişkin kamuoyuna sunulan yeni bilgilerden dolayı Cave'e övgüler yağdırmıştır¹⁵ (The Economist 10 April 1876).

Temerrüt ilanının ardından çıkarlarının tehlikeye düştüğünü gören tahvil sahipleri hükümetleri üzerinde baskı kurarak gelecek için acil önlemlerin alınmasını istediler. İngiltere'nin Mısır'a karşı soğuk tavrından yararlanan Fransa, Hidiv üzerinde nüfuz kurarak borçların konsolidasyonu ve maliyeyle ilgili düzenlemelerde öncü rol oynadı. Hidiv 2 Mayıs'ta yayımladığı bir kararnameyle Fransa, Avusturya ve İtalya'dan¹⁶ gelen komisyon

¹⁵ Cave'in ve daha sonra Hidiv'in talebiyle Mısır'a gelen İtalyan Scialloja, İngiliz Goschen ve Fransız Joubert'in, borçlunun alacaklılardan kurtulmasının en iyi yolunun onlara ödeme yapmak olduğu şeklindeki çağdışı görüşü benimseyen sıradan maliyeciler olduğuyla ilgili farklı bir çalışma hakkında bakınız (Wallace, 1883: 331).

¹⁶ İngiltere 1877'de Almanya ve Rusya ise 1885'te komisyona üye göndermişlerdir (Milner, 1893: 65).

üyeleriyle, kendisi adına sonun başlangıcı olacak olan *Caisse de la Dette Publique*¹⁷ idaresinin kurulduğunu duyurdu (Hunter, 1984, p. 183; Halberg, 1931: 254). 7 Mayıs'ta yayımlanan ikinci bir kararnameyle de Mısır'ın tüm borçları altmış beş yıl vadeli %7 faizle 91.000.000 sterlinlik tek bir borçta birleştirildi. Ancak bu komisyona ve konsolidasyona ilişkin en büyük itiraz İngiltere'den geldi. Fransa'nın Mısır'da daha fazla nüfuz kazanmasını önlemek isteyen İngiltere'nin baskıları neticesinde yeni düzenlemeler yapıldı. Sadece birkaç ay sonra 18 Kasım 1876'da Mısır'ın yönetiminin hayati alanları üzerinde Goschen-Jouberet Anlaşması olarak bilinen İngiliz-Fransız İkili Kontrol (the Dual Control) adı altında bir kararname daha çıkarıldı ve borçların konsolidasyonu tekrar yapıldı (McCoan, 1898: 137-145). Daha sonra Nubar Paşa başkanlığında kurulan kabinede İngiltere'nin Kahire'ye gönderdiği mali uzman Rivers Wilson Maliye Bakanı olarak görev aldı (Hunter, 1998: 196). Hidiv İsmail Paşa'nın konumu mali bağımsızlığını kaybettikten sonra siyasi olarak da sarsılmaya başlamıştı. İlk başta Avrupalıların sivil idarenin tam merkezinde istihdam edilmeleri Mısırlıların kendisine karşı cephe almasına neden oldu. Ardından komisyondan kurutulmak için yaptığı girişimler de Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu ve İngiltere ile Fransa'nın baskıları neticesinde Sultan II. Abdülhamid 1879'da İsmail Paşa'yı görevden alarak yerine Tevfik Paşa'yı getirmiştir.

Cave'in Misyonunun ve Raporunun Değerlendirilmesi

Mısır'ın mali durumunun sıkıntılı olduğu tüm çevreler tarafından bilinen bir gerçektir. Ancak rapor, gelecekteki potansiyel büyümeyi göz ardı ederek, yatırımcıların Mısır'ın sıkıntılarında bir çıkış yolu bulunabileceği argümanlarını da kenara atıyordu (Egypt No. 7 (1876) Inclosure in No 1). Yatırımcılar için çok cazip olan gelecekteki büyümeyi potansiyeli ve son dönemde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen finansörler dalgali borcun miktarı ve aciliyeti gerçeğiyle karşı karşıya bırakıldı. Bununla beraber raporda İngilizlerin Mısır'ın finansmanını destekleyeceklerine dair bir taahhüde yer verilmemesi ve herhangi bir destek sunmadan borç rakamlarına odaklanması Hidiv'in kredi müzakerelerini alt üst etmiştir. Hidiv İsmail Paşa, Cave'in misyonunun para piyasasını kendisine karşı kapattığını iddia ederken, raporun yayımlanmasından iki gün sonra Nisan ayındaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştı (Foretek, 2023: 32).

Raporu inceleyenlere göre Mısır maliyesinin içinde bulunduğu kritik durum iki zıt nedenin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktaydı (Smith, 1987: 10). Mısır, Doğu'nun cehaletinden, sahtekarlığından, israfından ve savurganlığından mustarıptı ve bu nedenle yıkımın eşiğine gelmişti. Diğer taraftan Batı'nın medeniyetini benimsemek için aceleci ve düşüncesiz hareket edilmiş, bu amaçla büyük masraflarla, zamansız yatırımlar yapılmıştı. Yine Doğu'ya özgü bir anlayışla verimsiz işlere gereksiz paralar harcandığı gibi verimli işlere ise çok erken zamanlarda yüksek miktarlarda yapılan harcamalar büyük bir hata olmuştu¹⁸. Hidiv'in en önemli hatası, uzun bir döneme yayılması gereken yatırımları birkaç yıl içerisinde sınırlı bir gelirle gerçekleştirmeye çalışmasıydı. Memurlar arasında yayılan rüşvetin, görev sürelerindeki istikrarsızlıkların, yapılan sahtekârlıkların tamamen veya kısmen cezasız kalması, düşünce ve eylem bağımsızlığının olmayışı, dürüst memurların tasfiyesine neden olan entrikalar da Mısır'ın diğer önemli sorunlarıydı. İyi niyetle köylüye makul oranlarda kredi vermek amacıyla Toprak Bankası kurulmuş ancak bu büyük miktarda para kaybına neden olmuştu. Cave, raporunda maliye ve ticaret departmanlarında çalışan memurları, gümrük dairesinin ithalat ve ihracatını gösteren, malın cinsini, miktarını, değerini, nerden geldiğini ya da nereye gittiğini belirten tam bir resmî tablo olmamasından ve tüm bu işlemlerin iki farklı takvimle (Gregoryen ve Kıpti) yürütülmesinden kaynaklanan karışıklıklardan dolayı eleştirmiştir¹⁹. (Egypt No. 7 (1876).

¹⁷ İngilizcesi *The Public Debt Commission* olan bu kurumun Mısır'daki yaygın kullanımı *Caisse* iken dilimizdeki genel kabul gören karşılığı ise "Borçlar Sandığı İdaresi"dir. 1881'de Osmanlı Devleti'ndeki muadili *Düyün-ı Umumiyye*'dir. *Caisse de la Dette Publique* idaresinin Mısır'da kurulması hakkında bakınız. *Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Egypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.*

¹⁸ Cave, Amerika'nın ve Kanada'nın bu hataya düşmediğini belirterek, aslında tutarsız bir karşılaştırma yapmıştır.

¹⁹ Cave, raporunda Mısır'ın ithalat ve ihracatla ilgili verilerini hazırlarken Hicri ve Miladi takvimleri karşılıklı olarak vermiştir. Ancak raporda Hicri 1265-1272 yıllarının Miladi takvimle uyuşmadığı görülmektedir. Örneğin Hicri 1265'i Miladi 1849-1850 olarak göstermiş ancak Hicri 1265 Miladi 27 Kasım 1848'de başlarken Hicri 1266 ise Miladi 17 Kasım 1849'da başlamaktadır. Cave bunu

Mısır'ın iflasına neden olduğu için Cave'in misyonunun ve hazırladığı raporun tam bir fiyasko olduğuna dair yapılan eleştirilere Hazine Bakanı Stratford Northcote 5 Ağustos'ta parlamentoda verdiği cevapta, Cave'in hükümet adına çok değerli bilgiler elde ettiğini söyleyerek misyonu savunmuştur. (HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc630-40). Başta Fransa olmak üzere birçok devlet hatta İngiltere'de muhalefet dahi Cave'in Mısır misyonunu sert bir şekilde eleştirmiş ve bu misyonu Mısır'ın içişlerine müdahale ve iflasının da bir nedeni olarak görmüştü. Aslına bakılırsa Cave'in misyonu Mısır'a ne siyasi ne de mali bir müdahaleydi, bu tam anlamıyla bir manipülasyondur (Foretek, 2023: 32). Nihayetinde bu rapor İngiltere için Mısır'ın egemenliğini sınırlandıracak şekilde sermaye piyasalarına erişimi engellediği gibi emperyal yetki anlayışının yeniden kavramsallaştırılmasına da yardımcı olmuştur (Foretek, 2023: 33). Özellikle son dönemde siyasi ve mali konularla ilgili İngiltere, Mısır meselelerine daha önce hiçbir devletin yapamadığından çok daha fazla müdahalede bulunmuştu.

Liberal Parti üyesi Robert Lowe parlamentoda yaşananları "Mısır kredisinin düşüşü ve çöküşü" olarak tanımlamış, Cave'in misyonu ile beraber başlayan süreci "izinsiz giriş", "sorgulama", "gizleme" ve "reddetme" şeklinde dört bölüme ayırarak, kinayeli bir şekilde hükümeti eleştirmiştir (HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc639-40). Ancak İngiltere'nin mali müdahalesinin kökeni Hidiv İsmail Paşa'nın kendi "aptallığıydı" çünkü İngiltere'deki herhangi bir siyasi güdüden kaynaklanmamıştı (Blunt, 1967: 17). Nihayetinde Cave'in misyonu önce Mısır'da ardından Osmanlı Devleti'nde bir dizi gözetim (Duyun-ı Umumiye) müdahalesini hızlandırdığı gibi İngiltere'nin Mısır'ı işgalinin de alt yapısını hazırlamış oldu.

Hidiv raporun yayımlanmasından birkaç gün sonra dalgalı borcu ödeyebilmek için ihtiyacı olan krediyi bulamadığından 1875'te Osmanlı'nın yaptığı gibi temerrüde düştüğünü ilan etmiştir²⁰. Ancak Osmanlı temerrüdü sadece yabancı mali kontrolle sonuçlanırken, Mısır'da karmaşık ve ön görülemeyen bir süreç sonunda İsmail Paşa'nın görevden alınmasına, Arabî İsyanına ve İngiliz işgaline neden olan olaylar silsilesine yol açmıştır (Issawi, 1966: 430).

Sonuç

Kredi ödemeleri aksayan Hidiv İsmail Paşa, Avrupalı alacaklıların artan baskısı karşısında 1875 sonbaharında İngiliz Hükümeti'nden maliyeyi düzenlemesinde kendisine yardımcı olması adına iki danışman talep etti. Hidiv'in talebi oldukça netti. Daha önce adliye, zaptiye ve askeriye gibi alanların modernizasyonunda Avrupalı uzmanlardan yararlandığı gibi şimdi maliyesi için benzer görevler üstlenecek memurların İngiltere'den gönderilmesini talep etmişti. Ancak İngiltere, Hindistan'a giden güzergâhta önemli bir konumda bulunan Mısır'daki geleceği için bu talebi fırsat olarak değerlendirmiş, attığı adımlarla sürecin bambaşka bir aşamaya girmesine neden olmuştur.

Stephen Cave'in misyonu ile başlayan süreç daha önce eşi görülmemiş, hükümet destekli bir istihbarat saldırısıydı. Resmi bir devlet yetkilisi, siyasi ve ekonomik baskılarla izinsiz giriş yaptığı başka bir devletin mali kayıtlarına erişerek, o devletin iflasına neden olabilecek bir takım özel bilgiler edinmişti. Devlet ekonomilerinin oldukça kırılğan olduğu ve küresel banka krizlerinin yaşandığı bir dönemde Cave'in elde ettiği bilgiler bir ülkenin iflasına neden olabilecek nitelikteydi. Cave'in görevinin asıl amacı Mısır'ın ödeme gücünü araştırmak değil, Hidiv'in istediği "idari yardımın" niteliğini tespit etmektir. Mısır maliyesinin içinde bulunduğu kritik durum ve yakın bir zamanda temerrüde düşebileceği riski finans çevrelerince zaten öngörülüyordu. Ancak emperyalizmin

Hicrî 1273'ü atlayarak düzeltmeye çalışmıştır (Landes, 1958: 330). Ancak eserlerinde Cave'i ve Cave'in raporunun tamamını alıntılamanın (McCoan, 1877: 372-392) eserini referans gösteren Hamza ve Crouchley alıntılama hatalarından dolayı eserlerine şüpheyle yaklaşılmalıdır. Çünkü Hamza, eserinde Hicrî 1273'ü atlamadan hatayı sonuna kadar devam ettirirken (Hamza, 1944: 285) Crouchley ise Hicrî ayları atlamış Cave'in Hicrî yıllara karşılık olarak belirlediği Miladi aylardan sadece ikincisini kullanarak (şöyle ki Cave Hicrî 1266'ya karşılık Miladi 1850-1851 derken Crouchley basitçe 1851'i almış) hatayı daha da derinleştirmiştir (Crouchley, 1938: 266-267). Hangi yılların doğru olduğuna gelince, en iyi çözüm Cave'in 1857'den sonraki rakamlarını almak ve bu tarihten önceki yer değiştirmenin bir hata olduğunu varsaymak gibi görünmektedir (Landes, 1958: 330).

²⁰ 19. yüzyıl boyunca borçların ödenmesinin askıya alınması sadece Doğulu ülkelere has bir durum değildi. Bu dönemde İspanya altı, Avusturya-Macaristan beş, Portekiz ve Yunanistan üç, Prusya iki ve Rusya, Osmanlı ve Hollanda ise bir kez borç ödemelerini askıya almıştı (Driault et Lhéritier, 1926: 301).

zirve yaptığı 19. yüzyıl Avrupa'sında İngiliz Hükümeti Cave'in hazırladığı raporu uluslararası rekabetin de etkisiyle kendi amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullanmıştır. İngiliz Hükümeti'nin Hidiv'in talebinin ilk gününden Cave'in raporunun yayımlandığı güne kadar ki söylev ve işlevlerine bakıldığında, Mısır'ı içine düştüğü krizden kurtarmak gibi bir amacı olmadığı İngiliz belgelerinde sabittir. Nihayetinde Cave'in misyonu tam manasıyla bilgi emperyalizmin en açık örneğidir. Daha önce örneği olmayan bu misyon sayesinde İngiltere, Mısır'daki geleceği için çok değerli bilgiler edindiği gibi bu bilgileri kullanma yöntemiyle de yeni bir dönemin başlangıcını yapmış oluyordu.

Raporun kamuoyunda yayımlanmasıyla beklenen olmuş, piyasalardan kredi bulamayan Hidiv, temerrüde düştüğünü ilan etmek zorunda kalmıştır. Aslına bakılırsa 19. yüzyıl içerisinde birçok devlet kredi ödemelerinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle temerrüt kararı almıştı. Ancak bu kararlar Mısır'da olduğu gibi bir devletin müdahalesi neticesinde alınmayıp, tamamen ekonomik krizlerin olağan süreçleri içerisinde gerçekleşmiştir. Temerrüt kararının ardından çıkarları tehlikeye düşen tahvil sahiplerinin baskısıyla, alacaklı devletler Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir idare sistemi tesis ederek, Mısır'ın ekonomik bağımsızlığı son bulmuştur. Bu anlamda kurulan Caisse de la Dette Mısır adına en önemli düzenlemesi, borç miktarında yapılan indirim olmuştur. Caisse de la Dette'nin varlığı ilk olarak Hidiv İsmail Paşa'nın sonunu getirmiş, İngiltere ve Fransa'nın baskıları neticesinde Sultan II. Abdülhamid İsmail Paşa'yı Hidivlikten azletmiş ve yerine oğlu Tefik Paşa'yı atamıştır. Caisse de la Dette ve hükümette Avrupalıların sayısının artması, yabancıların idarenin merkezinde istihdam edilmeleri, Mısırlılar arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratan 1881'deki Arabî İsyanına neden olmuştur. Bu isyanla tahvil sahiplerinin çıkarlarının, Süveyş Kanalı'nın ve Hindistan'a giden yol güzergahının tehlikeye düşmesi gibi endişeler İngiltere'nin 1882'deki işgalinin karışık ve çeşitli nedenleri olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

The National Archives (TNA) Foreign Office (FO)

TNA, FO 407/7, No. 1, Inclosure in No. 3, No. 9, No. 10, No. 12, No. 16, No. 20, No. 23, No. 18, No. 26, No. 32, No. 40, No. 36, No. 39, No. 42, Inclosure in No. 32 Statement, No. 31 Confidential, No. 43, No. 49, No. 54, No. 117, Inclosure in No. 76, No. 54, No. 63, No. 52, Inclosure in No. 76, No. 77, No. 82, No. 84, No. 118, No. 66, No. 87, No. 45, No. 79, No. 86, No. 92, No. 96, No. 115, Inclosure in No. 115, Inclosure 2 in No. 115, No. 88, No. 90, No. 91, No. 124, No. 179, No. 180 Confidential, No. 128, No. 162 Confidential, No. 169, No. 171, No. 177, No. 182, No. 185, No. 188, No. 190.

İngiliz Parlamento Belgeleri (Blue Books)

British Accounts and Papers. Egypt No. 7 (1876), *Report By Mr. Cave on the Financial Condition of Egypt*, London.

British Accounts and Papers. Egypt No. 8 (1876). *Correspondence Respecting the Finances of Egypt*, London.

İngiliz Parlamento Tartışmaları

House of Commons Debates

HC Deb 13 March 1876 vol 227 c1870

HC Deb 16 March 1876 vol 228 c74

HC Deb 23 March 1876 vol 228 c480

HC Deb 28 March 1876 vol 228 cc699-700

HC Deb 31 March 1876 vol 228 c1038.

HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc630-40

HC Deb 05 August 1876 vol 231 cc639-40

Sürelî Yayınlar

The Economist

The Spectator

The Times

Yayımlanmış Eserler

Altundağ, Ş. (1993). İsmail Paşa, *MEB İslam Ansiklopedisi*, V/II.

Atkins, R. A. (1968). *British Policy Towards Egypt: 1876 to 1882*, (Unpublished Ph. D.), University of California.

Atkins, R. A. (1974). The Origins of the Anglo-French Condominium in Egypt, 1875-1876, *The Historian*, FEBRUARY, Vol. 36, No. 2: 264-282.

Blunt, W. S. (1967). *Secret History Of The English Occupation Of Egypt*, Being a Personal Narrative of Events, Howard Fertig.

Bouvier, J. (1960). Les intérêts financiers et la question d'Égypte (1875-1876), *Revue Historique*, T. 224, Fasc. 1 (1960), 75-104.

Bowen, J. E. (1887). *The Conflict of East and West*, G. P. Putnam's Sons.

Crabitès, P. (1933). *Ismail The Malignant Khedive*, George Routledge and Sons, Ltd.

Crouchley, A. E. (1938). *The Economic Development of Egypt*, Longmans Green and Co.

Çetin, A. 2001. İsmâil Paşa, Hidiv, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul, ss. 117-119.

Çınar, T. (2008). *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikası'ndaki Önemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Égypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.

Décret d'institution de la caisse de la dette publique d'Égypte... (et 6 autres décrets relatifs au Trésor et à la dette publique) Date de l'édition originale: Paris 1876.

Dicey, E. (1902). *The Story of The Khedivate*, Rivingstons.

Driault, E. & Lhéritier, M. (1926). *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 A Nos Jours*, Tome IV, Les Presses Universitaires de France.

- Driault, E. & Lhéritier, M. (1926). *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 A Nos Jours*, Tome IV, Les Presses Universitaires de France.
- Foretek, N. (2023). The Cave Mission of 1876 and Britain's Imperial Information Strategies, *Past & Present*, No. XX: 1-36.
- Ganiage, J. (2015). *Les origines du Protectorat français en Tunisie, 1861-1881*, Berg Edition.
- Hallberg, W. C. (1931). *The Suez Canal*, Columbia University Press, New York.
- Hamza, A. M. (1944). *The Public Debt of Egypt, 1854-1876*, Government Press.
- Hicks, G. (2012). Disraeli, Derby and the Suez Canal, 1875: Some Myths Reassessed, *History*, Vol. 97, No. 2 (326) (April), 182-203.
- Hunter, A. (2007). *Power and Passion in Egypt, A life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*, I. B. Tauris&Co Ltd.
- Hunter, F. R. (1984). *Egypt Under the Khedives 1805-1879: From Household Government to Modern Bureaucracy*, University of Pittsburgh Press.
- Hunter, F. R. (1998). *Egypt under the successors of Muhammed 'Ali*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century (pp. 180-197). M. W. Daly (Ed.), Cambridge University Press.
- Ibrahim, H. A. (1998). *The Egyptian empire, 1805-1885*, The Cambridge History of Egypt Volume 2, Modern Egypt, from 1517 to the end of the twentieth century, (Ed. M. W. Daly), Cambridge University Press, 98-216.
- Issawi, C. (Ed), (1966). *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, University of Chicago Press.
- Klaveren, J. V. & Çev. Asker, A. (2010). Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, 215-243. Doi Number: 10.1501/OTAM_0000000561.
- Klaveren, J. V. & Çev. Asker, A. 2010. Mısır'da rüşvetin gelişimi: Muhammed Ali Paşa'dan Hidiv İsmail'e kadar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, pp. 215-243. Doi Number: 10.1501/OTAM_0000000561.
- Labib, M. (2020). *The Unforeseen Path of Debt Imperialism: Local Struggles, Transnational Knowledge, and Colonialism in Egypt*, (Eds. Barreyre, N., Delalande) A World of Public Debts. Palgrave Studies in the History of Finance. Palgrave Macmillan, Cham. pp. 155-174. Doi Number: https://doi.org/10.1007/978-3-030-48794-2_7.
- Landes, D. S. (1958). *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, Heinemann.
- Mansfield, P. (1971). *The British in Egypt*, Weidenfeld and Nicolson.
- Marlowe, J. (1970). *Cromer in Egypt*, Elek Books.
- Marlowe, J. A. (1965). *History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations 1800-1956*, (Second Edition) United State of America, Archon Books.
- McCoan, J. C. (1877). *Egypt As It Is*, Henry Holt and Company.
- McCoan, J. C. (1898). *Egypt*, Peter Fenelon Collier.
- Meszaros, P. F. (1973). *The Corporation of Foreign Bondholders and British Diplomacy in Egypt 1876 to 1882, the Efforts of an Interest Group in Policy-Making*, (Unpublished Phd thesis) Loyola University.
- Milner, A. (1893). *England in Egypt*, Edward Arnold.
- Russell, W. H. (1878)., *The Prince of Walles' Tour: A Diary in India; The Visits of His Royal Higness to the Courts of Greece, Egypt, Spain, and Portugal*, Rivers & Co.
- Smith, R. B. (1987) *Documents and Debates The Scramble for Africa*, Macmillan.
- Stephen, L. (1887). *Dictionary of National Biography*, Macmillan and Co.
- The Earl of Cromer, (1916). *Modern Egypt*, Volume I, The Macmillan Company.
- Traill, H. D. (1897). *Lord Cromer*, Bliss, Sands and Co.
- Tunçer, A. C. (2015). *Soverign Debt and International Financial Control: The Middle East and the Balkans, 1870-1914*, Palgrave Macmillan.
- Turton. E. R. (1970). *Kirk and the Egyptian Invasion of East Africa in 1875: A Reassessment*, *The Journal of African History*, Volume 11, Issue 03, July: 355 - 370.

Wallace, D. M. (1883). *Egypt and The Egyptian Question*, Macmillan and Co.

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -

Osmanlı Devleti Döneminde Ra'sü'l-Ayn Çiftliğindeki Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (19. yüzyıl)

Agriculture and Livestock Activities in Ra'su'l-Ayn Farm during the Ottoman Empire (19th Century)

Mehmet Nuri
ŞANDA¹

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı, Mersin
Türkiye
e-mail: mns2133@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 8.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 13.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Mehmet Nuri ŞANDA
mns2133@hotmail.com

Atf /Cite this article:
Şanda, M., N. (2024). Osmanlı Devleti Döneminde Ra'sü'l-Ayn Çiftliğindeki Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri (19. yüzyıl). *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 174-188.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılık toplumsal hayatı ve ekonomik yapıyı şekillendiren ana unsurlardan biridir. Devlet, farklı konum ve rütbelerdeki memurlara gerçekleştirdikleri hizmetler karşılığında maaş niteliğinde topraklar tahsis etmiştir. Bu durum, devleti hem maaş ödeme gibi büyük bir mali yükümlülüğten kurtarmış hem de boş toprakların üretime açılmasını sağlamıştır. Üretime açılan topraklar üzerinde birçok tarım ve hayvancılık faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki tarım, meyvecilik ve hayvancılık faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca çiftlikte tarım alanındaki modernleşme çalışmaları, tohum miktarları, çiftlikte yer alan Maşuk arazisine ait demirbaş listesi, Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde ipek böceği yetiştiriciliği ve Sur kasabasındaki susuzluk sorununun çiftlik arazisinden geçen akarsu aracılığıyla çözülmesi gibi konular hakkında bilgiler verilecektir. Araştırmada, Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan bilgi ve veriler transkripsiyon edildikten sonra içeriğine göre sınıflandırılmış ve yorumlanarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Yapılan literatür taramasında Ra'sü'l-Ayn tarihi hakkında bazı tez ve kitap çalışmalarına rastlanmıştır da 19. yüzyılda Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde tarım, meyvecilik ve hayvancılık faaliyetlerine dair herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu sebepten dolayı araştırmanın literatürde bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ziraat, İktisat, Ra'sü'l-Ayn (Resülayn), Ceylanpınar

Abstract

Agriculture and animal husbandry were among the main elements that shaped social life and economic structure in the Ottoman Empire. The state allocated lands to civil servants of different positions and ranks in return for their services. This situation not only saved the state from a great financial obligation such as paying salaries, but also enabled the vacant lands to be opened for production. Many agricultural and livestock activities have been carried out on lands opened for production. This research will emphasize agriculture, fruit growing and livestock activities in Ra'su'l-Ayn Farm. In addition, some information will be given about the modernization in the farm field, the number of seeds, the list of fixtures belonging to the Maşuk land in the farm, the breeding of silkworms in the Ra'su'l Ayn Farm and the solution of the droughtiness problem in the town of Sur through the river flowing through the farmland. In this research, the information and data in the Ottoman archive documents were classified according to their content after transcription and were included in interpretation. Although some thesis and book studies on the history of Ra'su'l-Ayn were related to in the literature research, it is seen that there have not been any studies regarding that there were no studies on agriculture, fruit growing, and livestock activities in Ra'sü'l-Ayn Farm in the 19th century. Henceforth, it is thought that this study will make some contributions, on to the field of literature.

Keywords: Ottoman Empire, Economics, Agriculture, Ra'sü'l-Ayn (Resulayn), Ceylanpınar

Giriş

Ra'sü'l-Ayn, kuzeyde Karacadağ, batıda Tektek dağları, doğuda Kızıltepe ovası ile topoğrafik sınır teşkil eden sırtlar ve güneyde de Suriye sınırı ile çevrelidir (Oldaç, 1970: 72-106). Asurlar döneminde Ra'sü'l-Ayn'a "Rasina" denildiği de bilinmektedir (Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, 2012: 64). Kuzey Mezopotamya'daki El-Cezire bölgesi içinde yer alan ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı sınırlarına dâhil edilen Ra'sü'l-Ayn verimli topraklara sahip bir coğrafyadır. Bu verimli topraklar üzerinde kurulan Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde birçok alanda tarım ve hayvancılık faaliyeti yapılmıştır (Kösen, 2014: 18). 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Türkiye ve Suriye arasındaki sınır, Çobanbey İstasyonu'ndan Nusaybin'e kadar demiryolu olarak belirlenmiş ve Ra'sü'l-Ayn, Suriye topraklarında kalmıştır (Atar ve Eslemmez, 2011: 4). Ra'sü'l-Ayn'daki toprakları yapıları itibarıyla iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar killi ve kırmızı topraklardır. Toprağın verimliliği ile birlikte bölgede görülen iklim tipi de verim açısından arazinin potansiyelini etkilemektedir (Kösen, 2014: 18). Yazları sıcak ve kışları da ılık bir iklime sahip olan Ra'sü'l-Ayn bölgesinde kurak bir iklim hâkimdir. Bu durum bölgede yetiştirilen ürün çeşidini ve verimini olumsuz yönde etkilemiştir (Tuylu, 2002: 12). Karacadağ ve Tektek dağlarının eteklerinden başlayarak Ra'sü'l-Ayn kazasının sınırları içinden geçen sular Aviç, Cerrah, Çağçağ, Muhabin, Vadi-i Rad ve Zergan çaylarıyla birleşip Haseke'de Habur Çayı'nı oluşturur. Habur Çayı da Haseke'nin içinden geçerek Fırat Nehri'ne dökülmektedir. Ra'sü'l-Ayn'dan geçen bu çayın etkisiyle çiftliğin belli alanlarında sulu tarım yapılabilmektedir (Bozkurt, 2017: 44). Verimli toprakları bünyesinde barındıran Ra'sü'l-Ayn Çiftliği' padişah hasları arasında yer almıştır. Bu çiftlik, iltizam usulü ve açık artırma metoduyla belli bir süreliğine mültezimlere verilmiştir. Açık artırma ihaleleri gerçekleştirilirken mültezimlerden kefiller istenmiş ve şahitler huzurunda devir işlemleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmada incelenen arşiv belgelerindeki bilgiler ışığında 19. yüzyılın ikinci yarısında Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin İsmail El-Basri ve Habib-i Neccar adlı mültezimlere iltizam usulü ile verildiği anlaşılmaktadır. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin ekonomisi büyük oranda topraktan elde edilen mahsüllere bağlıdır. Çiftlikte arpa, buğday, darı, mercimek, pamuk, bakla, kabak, fasulye ve karpuz gibi birçok ürün yetiştirilmiştir. Çiftlik arazisinde sulu ve susuz tarımın yanında meyvecilik faaliyetleri de yapılmıştır. Çiftlikteki bahçelerde nar, ayva, incir, hurma, limon, dut, muz, tatlı limon ve portakal gibi ürünler yetiştirilmiştir. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda çiftlikte ipek böceği yetiştiriciliği ve işletmeciliğinin de yapıldığı anlaşılmaktadır. Devlet, belli dönemlerde konargöçer aşiretleri çiftlik arazisine yerleştirmiş ve ziraatla uğraşmaları için onlara tohum, çeşitli alet ve edevatlar vermiştir (Karaman, 2012: 237).

1. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde Modernleşme Çalışmaları ve Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nde halkın büyük çoğunluğu geçimini topraktan sağlamaktaydı. 19. yüzyılda halkın tarımsal faaliyetlerde uyguladığı yöntemler Avrupa ve Amerika'daki modern tarım tekniklerinden ziyade klasik yönetmelerden ibaretti. Özellikle teknolojik araç-gereçlerin kullanımının yetersizliği, sulama imkânlarının sınırlı olması, tarımda çiftçinin tohum ıslahı, toprağı gübreleme ve makine ile işleme gibi gelişmelerden habersiz olması üretimde sürekliliği ve verimi olumsuz etkilemiştir. Avrupalı devletler sanayi inkılabının etkisiyle sanayide olduğu gibi tarımda da modernleşme yoluna gitmiştir. Bu durum Osmanlı'ya nazaran daha küçük topraklara sahip olan Avrupa devletlerinin tarım alanında da ilerlemesini hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti de Batı'da meydana gelen bu yeniliklere ayak uydurmak, tarımda verimi ve kaliteyi artırmak amacıyla 16 Ocak 1846 tarihinde Ziraat Nezareti'ni kurmuştur. Ayrıca 1888'de çiftçiye kredi sağlamak ve çiftçiyi desteklemek amacıyla Ziraat Bankası'nı kurmuştur. Modern anlamda tarımsal faaliyetlerin ülke geneline yayılması için birçok çiftliğin kurulması gerekiyordu. Fakat ülke ekonomisi buna elverişli olmadığı için daha az masrafla Numune ve Tecrübe Tarlalarının kurulması kararlaştırılmıştır (Güran, 1998: 307).

¹ 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Yeni Kurulan Türk Devleti arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Ra'sü'l-Ayn merkezinin bir kısmı Suriye topraklarında bir kısmı ise Türkiye topraklarında kalmıştır. Ra'sü'l-Ayn'ın Türkiye tarafında kalan kısmına Urfa valiliğinin talebi doğrultusunda 1946 yılında cumhurbaşkanı, başbakan ve ilgili bakanın onayıyla "Ceylanpınar" adı verilmiştir. Böylece Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin adı Ceylanpınar Çiftliği'ne dönüşmüştür (Şanda, 2021: 363-382).

Osmanlı Devleti tarımı geliştirmek amacıyla Amerika ve Avrupa ülkelerinden çeşitli makineler de ithal etmiştir. Nitekim 1855'te Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin deposunda kayıt altına alınan alet ve edevatlar içinde Amerika ve Avrupa'dan getirilmiş 1 adet tohum ekimi için demir araba, 1 adet mısır buğdayı makinesi, 1 adet pamuğu tohumdan ayıran makine, 1 adet toprağı ottan temizleme işine yarayan makine, 2 adet Efrenci² çift demir aleti ve bu aletlere ait 2 adet demir zincir ve 30 adet burgu yer almaktadır (BOA, HH. d. 15070, 5). Yurtdışından getirilen bu aletler Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretimde verimi ve kaliteyi artırma adına farklı arayışlar içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tarımın geliştirilmesi amacıyla Avrupa'nın önemli başkentlerinde açılan Osmanlı mekteplerine öğrenciler gönderilmiş ve ziraat eğitimi almaları sağlanmıştır. Örneğin, 25 Temmuz 1865 tarihli arşiv belgesinde Paris Osmanlı Mektebi'nde Ziraat eğitimi alan Tahir Efendi'nin Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde istihdam edilmesi istenmiştir (BOA, MVL. 778/55).

1.1. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki Tohum Miktarları

Tarımda verimin artması, kullanılan tohumun kalitesiyle doğru orantılıdır. Osmanlı Devleti'nde çiftçi her yıl ektiği ürünün bir kısmını tohumluk olarak ayırırdı. Ayrılan bu tohum bir sonraki yıl ekilecek ekinlerde kullanılırdı. Düşük kalitedeki tohumlar tarımsal faaliyetlerde yeteri kadar verim alınmasını engelliyordu (Karal, 1983: 442). 1855 yılında Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki Maşuk arazisine ekilmek üzere kayıt altına alınan tohumun cinsi, miktarı ve ölçüsü aşağıda Tablo-1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ra'sü'l-Ayn'daki Maşuk Arazisindeki Tohumun Cinsi ve Miktarı (BOA., HH. d... 15070, 2-3.)

Cinsi	Miktarı	Ölçü Birimi
Hınta	324	Kile ³
Şair	162	Kile
Darı	15	Kile
Sisam	4	Kile
Burçak	20	Kile
Bakla	20	Kile
Mercimek	20	Kile
Pamuk Tohumu	200	Kıymeti
Saman	1.000	Zembil ⁴
Kabak ve Karpuz Tohumu	2	Kile
Frenk Fasulyesi Tohumu	2	Kile
İpek Tohumu	907	Dirhem ⁵

Yukardaki tablo incelendiğinde, Ra'sü'l-Ayn'daki Maşuk arazisine ekilmek amacıyla 324 kile hınta (buğday), 162 kile şair (arpa), 15 kile darı, 200 kıymet pamuk, 4 kile sisam, 20 kile burçak, 20 kile bakla, 20 kile mercimek, 2 kile kabak ve karpuz tohumu, 2 kile de Frenk fasulyesi tohumunun ayrıldığı görülmektedir. Bu durum Maşuk arazisinin sulu ve susuz tarıma elverişli olduğunu göstermektedir. Çünkü pamuk, kabak, fasulye ve bakla gibi ürünler yetiştirme ve olgunlaşma dönemlerinde suya daha çok ihtiyaç duyarken arpa, buğday ve mercimek gibi

² Avrupalılara mahsus ve ait anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, H.1317: 136).

³ Bir kile, değer olarak bölgeden bölgeye değişir. Fakat Osmanlı'da genel olarak sıvı kile 37 litreye denk gelen İstanbul kilesi kabul görmüştür. Kilenin alt birimleri yarım, şinik, kutu ve zarftır. Bir de kilenin ağırlık eşdeğeri vardır. Bu değer, tahılın kalite ve cinsine göre değişir. Örneğin, 1 kile buğday 28-33 kg arasındayken 1 kile bakla 24-25,5 kg arasındadır (Buğdaycı, 2015: 145).

⁴ Eşya taşımak için hasır gibi örülmüş yukarı geniş aşağı dar kaba verilen addır (Şemseddin Sami, H.1317: 688).

⁵ Ağırlık olarak 1 dirhem 3,207 grama denk gelmektedir (Buğdaycı, 2015: 143).

ürünler nispeten daha az suya ihtiyaç duymaktadır. Tabloda dikkat çeken diğer bir ürün de 907 dirhemlik ipek tohumudur. Nitekim çiftlikte iki adet taştan yapılmış ipek tezgâhı da bulunmaktadır. Bu durum çiftlikte ipeğin üretilip işlendiğini de göstermektedir.

Tablo 1’de miktar ve ölçü birimleri verilen tohumlar dışında 1856 yılının Mart ayında çiftlikteki diğer arazilere ekilmek üzere kayıt altına alınmış tohumun cinsi, miktarı ve ölçü birimleri aşağıda Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo 2: Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’ndeki Diğer Tohumun Cinsi ve Miktarı (BOA., HH. d... 15070, 2,3, Hicri 17 Rebiyülevvel 1272.)

Cinsi	Miktarı	Ölçü Birimi
Arabistan Yer Alması Tohumu	428	Kıymeti
Patata Tohumu	40	Kıymeti
Hıyar Tohumu	11	Kıymeti
Kabak Tohumu	8 - 100	Kıymeti
Şeker Kamışı	66	Adet
Soğan	109	Kile

Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’nde depolanan tohum miktarlarından da anlaşılacağı üzere çiftlikte en fazla ekilen ürün buğday ve arpadır. Bunun dışında çiftlik arazilerinde Arabistan yer elması, patates, hıyar, soğan, şeker kamışı, pamuk, mercimek, darı, bakla, soğan, kabak ve karpuz gibi ürünler de ekilmiştir. Tablolarda belirtilen tohum miktarlarının fazlalığı, Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’nde ekilen arazilerin büyüklüğünü göstermesi yönüyle de önemlidir.

1.2. Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’nde Meyvecilik Faaliyetleri

Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’nde hububat ekiminin yanında bahçecilik ve meyvecilik faaliyetleri de yapılmıştır. Bu durumun en somut göstergesi 1855 yılına ait arşiv belgesinde verilen bahçe isimleri ve bu bahçelerdeki meyve ağaçlarının sayılarıdır. Çiftliğin bazı bölgelerinde mevcut olan yaşlı meyve ağaçlarının cinsi ve adedi Tablo-3’te verilmiştir.

Tablo 3. Ra’sü’l-Ayn Çiftliği’ndeki Yaşlı(Eski) Meyve Ağaçları ve Adetleri (BOA., HH. d... 15070, 3.)

Cinsi	Adedi
İpek Dut Ağacı	1.518
Nar Ağacı	100
Ayva Ağacı	3
İncir	36
Hurma	2
Servi	1
Magris (Fidanlık)	2
Kavak Ağacı	3
Tatlı Limon	275
Dut Meyve Ağacı	26
Limon	3
İpek Dut Yaprağı (Tahminen)	600 yük ⁶
İsmail El-Basri adlı şahsa yıllık 300 kuruşa iltizama verilen nar ve zerdali ağaçları	70
Toplam	2.638

⁶ Bir yük kuruş 100.000 akçeden oluşur.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde nar, ayva, incir, hurma, limon, dut gibi birçok meyve çeşidinin yetiştirildiği görülmektedir. Çiftlik arazisi üzerindeki ağaçların bir kısmı iltizam usulü ile 300 kuruş bedel ile İsmail El-Basri adlı mültezime verilmiştir.

Tablo 3'te sayıları verilen meyve ağaçlarının dışında yine Ra'sü'l-Ayn Çiftliği arazisi içinde mültezime verilen Beri' el-Kebir, Beri' el-Sani, Davarsız el-Meçhul, Dere, Müslim Dere, Ebu Bin Nusret, Elmakas, Huta, Huta es-Sani, Kebir, Durzen, Ken'an, Seyde, Nasif, Selim, Şakure, Tek ve Zağ adlı bahçeler de bulunmaktadır. Bu bahçelerde genç meyve ağaçları mevcuttu. 1850 ile 1854 yılları arasında adı geçen bahçelerdeki yeni ağaç sayıları aşağıda Tablo-4'te verilmiştir.

Tablo 4: Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki Yeni(Genç) Meyve Ağaçları ve Adetleri (BOA., HH. d... 15070, 3.)

Yıl	1850	1851	1852	1853	1854	
Bahçe Adı / Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Toplam
Ken'an Bahçesi	8.050	-	450	1.500	980	10.980
Seyde Bahçesi	2.050	-	-	-	203	2.253
Nasif Bahçesi	2.000	-	1.000	-	400	3.400
Selim Bahçesi	2.900	-	1.200	-	50	4.150
Elmakas Bahçesi	5.500	-	1.360	300	-	7.160
Şakure Bahçesi	-	3.000	1.400	2.000	1.500	7.900
Huta Bahçesi	-	2.500	-	500	-	3.000
Dere ve Müslim Dere Bahçesi	-	2.287	3.200	4.200	413	10.100
Ebu Bin Nusret Bahçesi	-	500	-	890	1.775	3.165
Tek Bahçesi	-	-	500	1.900	-	2.400
Davarsız el-Meçhul Bahçesi	-	-	140	100	-	240
Beri' el-Kebir Bahçesi	-	-	-	5.000	-	5.000
Kebir ve Durzen Bahçesi	-	-	-	1.500	1.500	3.000
Beri' el-Sani Bahçesi	-	-	-	-	3.430	3.430
Huta es-Sani Bahçesi	-	-	-	-	11.500	11.500
Zağ Bahçesi	-	-	-	-	344	344
Ara Toplam	20.500	8.287	9.250	17.890	22.095	
Genel Toplam						78.022

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde bulunan bahçeler arasında en fazla genç meyve ağacının 11.500 adetle Huta es-Sani bahçesinde olduğu görülmektedir. 1850 - 1854 yılları arasında Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde bahçelerde kayıt altına alınan genç meyve ağacının genel toplamı 78.022 adettir.

Tablo 4'teki bahçelerde ekili genç meyve ağaçlarının dışında çiftlik içinde yeni ekilmiş portakal, limon, şeftali, kaysı, vişne, ayva, tespih ve elma ağaçları da bulunmaktadır. Bu meyve ağaçlarının adetleri Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo 5. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde Muhtelif Yerlerdeki Meyve Ağaçları (BOA., HH. d... 15070, 3)

Ağacın Cinsi	Adet
Tespah Ağacı	983
Portakal - Limon Ağacı	45
Şeftali	25
Zerdali (Kaysı)	125
Vişne	130
Elma	170
Ayva	40
Muz	3
Toplam	1.579

1850-1854 yılları arasında Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde bulunan bahçe ve muhtelif yerlerdeki yaşlı veya genç meyve ağaçların sayısı toplamda 82.239'dur. Bu ağaç sayılarından da anlaşılacağı üzere Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde hububat tarımının yanında ciddi anlamda meyve yetiştiriciliği de yapılmıştır. Ayrıca, iklim şartlarından dolayı bölgede çok yetiştirilmeyen muz, limon ve portakal ağaçlarının da varlığı dikkat çekicidir. Bu ağaçlar yeni mültezim olan Habib-i Neccar'a şahitler huzurunda 53.070,5 kuruş bedel karşılığında devredilmiştir (BOA, HH. d. 15070, 3).

2. Hayvancılık Faaliyetleri

1855 yılında Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde yetiştirilen hayvanlar daha çok et, süt gibi ihtiyaçları karşılamak için beslenmiştir. Bu hayvanlar ayrıca, tarımsal faaliyetlerde ve ulaşımda da kullanılmışlardır. Belirtilen yılda çiftliğin muhtelif yerlerinde kayıt altına alınan hayvanların cinsi, adedi ve değerleri Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo 6: Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki Muhtelif Yerlerdeki Hayvanların Cinsi ve Adedi (BOA., HH. d... 15070, 2-3.)

Cinsi	Adedi	Değeri
Çift Öküzü	54	26.650
İnek (Danasıyla)	36	7.880
Bargir	4	1.380
Merkeb	10	3.130
Dişi Merkeb	2	415
Deve	7	5.380
Toplam	113	44.835

Tablo 6'ya bakıldığında çiftliğin muhtelif yerlerinde 54 adet çift öküzün, 36 adet ineğin, 4 adet atın, 12 adet merkebin ve 7 adet devenin kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu hayvanlar daha çok tarla sürmede ve ulaşımda kullanılan hayvanlardır.

27 Kasım 1855 tarihinde Ra'sü'l-Ayn Çiftliği içinde yer alan Maşuk arazisinin demirbaş listesinde kayıt altına alınan eşya ve hayvanın cinsi, adedi ve değeri Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo 7: Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde Metruk Arazideki Hayvan ve Demirbaş Listesi (BOA., HH. d... 15070, 2-3.)

Cinsi	Adedi	Değeri (Kuruş)
Çift Öküzü	24	15.100
Bargir	2	900
Deve	2	2.000
Çift Taburu	69	690
Boyunduruk	24	90
Halebden Mamul İp	12	44
Hatabden Halka	12	12
Hatabden Sapan	24	192
İple Yolar	12	12
Nakden	-	10.000
Toplam	181	29.040

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, çiftlikteki Maşuk arazisinde 24 adet çift öküzün, 2 adet atın ve 2 adet devenin kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu hayvanlarda tarla sürmede ve ulaşımda kullanılan hayvanlardır. Belgede ayrıca çiftlik işlerinde kullanılan boyunduruk, ip, halka, sapan ve yular gibi malzemeler de kayıt altına alınmıştır. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde bulunan tüm hayvanların bu sayılarla sınırlı olmadığı düşünülmektedir. Çünkü bu sayılar sadece çiftlikteki muhtelif yerlerdeki ve Maşuk arazisindeki sayılardır. Çiftlik arazisi içinde önceki bölümlerde de değinildiği üzere Beri' el-Kebir, Beri'el-Sani, Davarsız el-Meçhul, Dere, Müslim Dere, Ebu Bin Nusret, Elmakas, Huta, Huta es-Sani, Kebir, Durzen, Ken'an, Seyde, Nasif, Selim, Şakure, Tek ve Zağ gibi birçok bahçe yer almaktadır. Bu bahçelerdeki hayvan sayılarına ulaşamamıştır.

2.1. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde İpek Böceği Yetiştiriciliği

19. yüzyıla ait arşiv belgeleri incelendiğinde, Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde ipek böceği tohumu ve işleme tezgâhının bulunduğu görülmektedir. Buna 27 Kasım 1855 tarihli arşiv belgesi örnek gösterilebilir. Belgede Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde 907 dirhem ipek tohumu ve çiftlikte iki adet taştan yapılmış ipek tezgâhu bulunduğu ifade edilmektedir (BOA, HH. d. 15070, 2-3).

Çiftlikte 20. yüzyılda da ipek böceği yetiştiriciliğinin yapıldığına yönelik arşiv belgeleri bulunmaktadır. Örneğin, 7 Şubat 1912 tarihli arşiv belgesinde ipek böceği yetiştiriciliği için tahsis edilen araziye 1910-1911 yıllarında talipli çıkmadığı, bu işin çiftlik idaresince yapılması için izin verilmesi ve bir miktar da para gönderilmesi istenmiştir (BOA, MB. İ. 159/14). Yapılan yazışmalar neticesinde çiftlikte ipekböceği yetiştiriciliğinin devam ettirilmesi için Düyun-ı Umumiye Fen Müşaviri ve Bursa Harir Darümuallimi Müdürü olup Hazine-i Hassa Ziraat Fen Müşavirliği'ni fahri olarak yapmakta olan Torkomyan Efendi'nin çiftliğe gönderilmesi istenmiştir (BOA, MB. İ. 165/74). 30 Aralık 1914 tarihli diğer bir arşiv belgesinde de Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde ipekböceği yetiştiriciliğinin geliştirilmesi için ipek tohumu satın alınması gerektiği ifade edilmiştir (BOA, MB. İ. 179/5).

3. Sur Kasabasındaki Susuzluk Sorununun Çözülmesi

1867 yılında Meclis-i Vala'da alınan karar doğrultusunda Ra'sü'l-Ayn'daki su bentleri ve arklarının tamiri için on beş bin kuruş harcanmıştır (BOA, MVL. 1050/30.1). Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin kuzeydoğusunda bulunan Sur kasabası⁷ 13 Mayıs 1893 tarihinde susuzluk sorunu yaşamıştır. Devlet yetkilileri bu kasabanın susuzluk sorununu

⁷ Mardin'in Kızıltepe ilçesidir.

çözmek için çeşitli arayışlara girmişlerdir. Yapılan incelemeler neticesinde Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nden geçen nehrin sularının fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu nehirden alınacak 400 metreküp suyla Sur kasabasının susuzluk sorununun çözülebileceği düşünülmüştür (BOA, BEO, 199/ 14879.1).

Harita 1: Ra'sü'l-Ayn ve Sur Kasabasını Gösteren Harita (BOA, HRT. 401, (Hicri 29 Zilhicce 1341)

Bu doğrultuda ilgili devlet birimleri harekete geçirilmiş ve su isale hattının yapılması için bölgeye bir mühendis gönderilmiştir. Ancak gönderilen mühendisin hastalanması üzerine proje gecikmiştir (BOA, BEO, 329/ 24627.1). Bu durum kasabadaki su sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Sur kasabasındaki susuzluk sorunu büyüyünce suyun bir an önce kasabaya ulaştırılması için yeni bir keşfin yapılması ve su isale hattının biran önce yapılması istenmiştir (BOA, BEO, 422 / 31594).

Sonuç

Osmanlı Devleti, merkezden uzakta bulunan topraklarda tımar sistemiyle birlikte iltizam sistemini de hayata geçirmiştir. Ra'sü'l-Ayn Çiftliği de Osmanlı Devleti'inin iltizam usulünü uyguladığı çiftliklerden biridir. Bu durum araştırmada incelenen arşiv belgelerinde de ifade edilmektedir. Çiftlikte iltizam sisteminin uygulandığını gösteren belgelerden biri 27 Kasım 1855 tarihli arşiv belgesidir. Bu arşiv belgesinde çiftliğin Habib-i Neccar adlı mültezime şahitler huzurunda ihale ile verildiği ifade edilmektedir. Aynı arşiv belgesinde çiftlikteki 70 adet ağacın 300 kuruş bedel karşılığında İsmail El-Basri adlı mültezime iltizam yoluyla verildiği de belirtilmektedir.

Araştırmada Ra'sü'l-Ayn Çiftliği içinde Beri' el-Kebir, Beri'el-Sani, Davarsız el-Meçhul, Dere, Müslim Dere, Ebu Bin Nusret, Elmakas, Huta, Huta es-Sani, Kebir, Durzen, Ken'an, Seyde, Maşuk, Nasif, Selim, Şakure, Tek ve Zağ adlı bahçelerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bahçelerden biri olan Maşuk arazisine 1855 yılında ekilecek tohum miktarları şöyledir: 324 kile hınta (buğday), 162 kile şair, 15 kile darı, 200 kıymet pamuk, 4 kile sisam, 20 kile burçak, 20 kile bakla, 20 kile mercimek, 2 kile kabak ve karpuz tohumu, 2 kile de Frenk fasulyesi. Maşuk arazisi çiftlikte bulunan arazilerden sadece biridir. Kayıtlarına ulaşamadığımız diğer bahçelere ekilen tohumların da miktarı düşünüldüğünde Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde ciddi anlamda tarım faaliyetinin yürütüldüğü sonucuna varılabilir.

Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde hububat ve benzeri ürünlerin ekiminin yanında meyvecilik faaliyetleri de yürütülmüştür. 1855 yılında çiftlik arazisinde 2.638 yaşlı meyve ağacı, 78.022 genç meyve ağacı ve muhtelif yerlerde 1.579 adet meyve ağacı bulunmaktadır. Toplamda 82.239 olan bu meyve ağaçlarında incir, nar, ayva, hurma, tatlı limon, limon, dut, portakal, şeftali, kaysı, vişne, elma ve muz gibi ürünler yetiştirilmiştir.

Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nde dikkat çeken diğer bir faaliyet de ipeğin üretilip işlenmesidir. Arşiv belgelerindeki kayıtlara göre çiftlikte 907 dirhemlik ipek tohumu ve iki adet taştan yapılmış ipek tezgâhı da bulunmaktadır.

Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'ndeki Maşuk arazisinde 181 adet, muhtelif yerlerde de 113 adet hayvan bulunmaktadır. Bunlar daha çok tarla sürmede ve ulaşımda kullanılan at, öküz, eşek, deve gibi hayvanlardır.

Osmanlı Devleti tarımı geliştirmek amacıyla Amerika ve Avrupa ülkelerinden çeşitli makineler de ithal etmiştir. Nitekim 1855'te Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin deposunda kayıt altına alınan alet ve edevatlar içinde Amerika ve Avrupa'dan getirilmiş 1 adet tohum ekimi için demir araba, 1 adet mısır buğdayı makinesi, 1 adet pamuğu tohumdan ayıran makine, 1 adet toprağı ottan temizleme işine yarayan makine, 2 adet Efrençi çift demir aleti ve bu aletlere ait 2 adet demir zincir ve 30 adet burgu yer almaktadır. Yurtdışından getirilen bu aletler Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretimde verimi ve kaliteyi artırma adına farklı arayışlar içinde olduğunu göstermektedir.

Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nin arazileri çiftlik içinden geçen nehrin sularıyla sulanmıştır. Çiftlikten geçen bu nehrin, bölgenin ihtiyaçları bakımından önemli bir su kaynağı olduğu da bilinmektedir. Öyle ki çiftliğin kuzeydoğusunda bulunan Sur (Kızıltepe) kasabası, Mayıs 1893 tarihinde susuzluk sorunu yaşamış ve devlet yetkilileri kasabanın susuzluk sorununu Ra'sü'l-Ayn Çiftliği'nden geçen nehir sularıyla çözmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA, HRT. 401, Hicri 29 Zilhicce 1341 – M.12 Ağustos 1923.
 BOA, BEO, 199/14879.1, H. 26 Şevval 1310 – M. 13 Mayıs 1893.
 BOA, BEO, 329/24627.1, H. 9 Cemaziyülahır 1311 – M. 18 Aralık 1893.
 BOA, BEO, 422/31594. 1, H. 16 Zilhicce 1311 – M. 20 Haziran 1894.
 BOA, HH. d. 15070, 2, H. 17 Rebiyülevvel 1272 – M. 27 Kasım 1855.
 BOA, HH. d. 15070, 3, H. 17 Rebiyülevvel 1272 – M. 27 Kasım 1855.
 BOA, HH. d. 15070, 5, H. 17 Rebiyülevvel 1272 – M. 27 Kasım 1855.
 BOA, MB. İ. 165/74, H. 25 Safer 1331 – M. 3 Şubat 1913.
 BOA, MB. İ. 179/5, H. 12 Safer 1333 – M. 30 Aralık 1914.
 BOA, MB. İ. 159/14, H. 18 Safer 1330 – M. 7 Şubat 1912.
 BOA, MVL. 1050/30.1, H. 16 Şevval 1283 – 21 Şubat 1867.
 BOA, MVL. 778/55, H. 01 17 Rebiyülevvel 1282 – M. 10 Ağustos 1865.

Araştırma- İnceleme Eserler

- Atar, E. ve Eslemmez, M. F. (2011). *Ceylanpınar İlçe Durum Raporu*. Şanlıurfa: Karacadağ Kalkınma Ajansı.
 Ayverdi, S. (2019). *Dünden Bugüne Ne Kalmıştır*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
 Bozkurt, A. (2017). Ra'sü'l-Ayn Tarihi (Ortaçağ Dönemi). (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). Şanlıurfa.
 Buğdaycı, H. (2015). Arpadan Kiloya, Arşından Metreye Anadolu'nun Ağırlık ve Ölçüleri. *İSMEK El Sanatları Dergisi*. Sayı (20), 145.
 Eroğlu, C., Babuçoğlu M. ve Özdil, O. (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. Ankara: ORSAM - Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
 Güran, T. (1998). *19. yy. Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
 Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Tarihi (I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri)*. Ankara: TTK Basımevi.
 Karaman, O. (2012). Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri Islah ve İskân Çalışması (1868-1875). *History Studies*. 0(özel sayı). 227-249.
 Kösen, F. (2014). *Ceylanpınar Ovası Topraklarının Sulama Öncesi Agregat Stabilitesi Ve Bazı Toprak Özellikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). Şanlıurfa.
 Oldaç, T. Y. (1970). Ceylanpınar - Râsülayn Karstik Kaynaklarının Teşekkülü. *Türkiye Jeoloji Bülteni*. (13). 72-106.
 Şanda, M. N. (2021). 20. Yüzyılda Ceylanpınar Çiftliği. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 7(1), (363-382).
 Şemseddin Sami, (H.1317). *Kamus-ı Türki. "Efrenci"*. Dersaadet - İstanbul: İkdam Matbaası.
 Tuylu, G. İ. (2002). *Ceylanpınar Tarım İşletmesinde Mekanize Yağmurlama Sulama Sistemlerinin Uygulanma Olanakları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü). Ankara.

Ekler:

Ek 1: BEO. 000329/024627/002/001 Nolu Arşiv Belgesi (Sur Kasabasına Su ihtiyacının Ra'sü'l-Ayn'dan Karşılanmasına Dair Belge.

خبریه صیبه

اتحادیه های دولتی

علائی
٦٠

معروضه جا کتبه لریدر
رأس العیبه جقتك همیونی داخلنده کی نهرک فضلاندده مورقینه صوالا اریله نام نامی حضرت خدایقناهی منسوباً برسبل اناسی ضمنده شرفدار اولدایله
سینجانب تنهاهی نطوره عیله نوقیقا اولیایب تنظیم اولسانه کشف دفتریک سوریه اراضی سینه قومسیونه کوندر یسه و بعضی حاکم هوزر عملیایه مکتب ایلدیکننده
عملیات بجهت ناک عیبت اجراسی لرونه داتر بیروت ولایت عیله سنده کوندر یله تلفرافنامرک لفیده اقتصای حالک ایفا دانسی هام بیلی تعظیم اولان کاروان
ماتخانو دتمسه یری نورولوتکره سامیه جناب صدایتنا هیدرین امر و انبار بویسه اولصدنله تی سجدیده استعاره جواباً مهور قومسیونده بکره انانه تلفرافنامر
مهور صوایجیورده برنجی دفعه اجرا ایلدی کشفک مطوبه موفقه اولمجه تکرار کتفیات اجراسی ضمنده کوندر یله امندسک مورقینه سنده خسته لنیغی و عاده عافیت
ایلدیکنی متعاقب کتفیات مقفیه ناک اجراسی بجهتک بلدیله جمعی کوندر یسه هغه عرصه دیانه کیفیت مبارت مقفیه لومرک امر و فنن حضرت صلح لورکدر
لورقینه تمام
لورقینه تمام

OSMANLI ARŞIVI		
BEO		
329	24627	2

BEO.000329.024627.002

Ek 1: BEO. 000329/024627/002/001 Nolu Arşiv Belgesi (Sur Kasabasına Su ihtiyacının Ra'sü'l-Ayn'dan Karşılanmasına Dair Belge.

Maruz-ı çaker-i keminelereidir ki

Ra'sü'l-Ayn çiftliği hümayunu dâhilindeki nehrin fazlasından Sur kasabasına su isalesiyle nam-ı nami hazreti hilâfet-penâhiye mensuben bir sebil inşası zımında şeref-sâdır olan irade-i seniye-i cenabı sahn-ı şahî mantuk-ı celiline tevfi ken ol babda tanzim olunan keşf defterinin Suriye arazi-i seniyye komisyonuna gönderilmiş olduğu halde henüz ameliyata mübâşeret edilmediğinden bahisle ameliyatı mebhusenin sürat-ı icrası lüzumuna dair Beyrut vilayeti aliyesinden gönderilen telgrafnamenin lefiyle iktizayı halin ifa ve ebnası hamepira-i tazim olan 6 Kânunuevvel sene 309 tarihli ve yetmiş yedi numaralı tezkire-i sâmiye-i cenâb-ı sedâret-penâhilerinde emir-i ezber buyrulmuş olmakdan naşi sebk eden işare cevaben mezkûr komisyondan bu kere alınan telgrafname de mezkûr su için birinci defa icra edilen keşfin matluba muvafık olmaması cihetiyle tekrar keşfiyat icrası zımında gönderilen mühendisin Sur kasabasında hastalandığı ve iadei afiyet eylediği mütakib keşfiyat-ı mukteziyenin icrasıyla neticesinin bildirileceği gösterilmiş olmağla arz ve beyanı keyfiyete mübâderet kılınmağın her halde emr ü ferman hazreti veliyyül emrindir.

Fi 21 Receb Sene 1311 ve Fi 16 Kânunusani Sene 309

Nazır-ı Hazine-i Hassa

**Ek 1: HH.d... 15070/003 Belgenin Transkripsiyonu
(4.Sayfa)**

Re'su'l-ayn çiftlik ve ve arazisinin bazı mahallerinde mevcut bulunan eşcar-i 'atika cinsi ve miktarı

İpek Dut Ağacı	Aded	1518
Nar Ağacı	Aded	100
Ayva Ağacı	Aded	3
İncir	Aded	36
Hurma	Aded	2
Servi		1
Magris		2
Kavak Ağacı	Aded	3
Tatlı limon	Aded	275
Dut Meyve Ağacı	Aded	26
Limon	Aded	3
İpek Dut Yaprağı Tahminen	Yük	600

Çiftlik-i mezkûr dâhilinde olup safsaf havuzu karşısında İsmail el-Basri nam kimesneye senevi 300 kuruşa her sene iltizama verilen eşcar-ı atıkayı havi bir bahçede mevcut bulunan nar ve zerdalu ve saire: aded 70
Aded-i yekûn: 2638

Mültezim-i merkuma teslim olunan eşcar-ı cedidenin miktarı:

ded 67	aded 68	aded 69	aded 70	aded 71	
8050	0000	450	1500	980	Ken'an Bağçesi
2050	0000	000	000	203	Seyde Bağçesi
2000	0000	1000	000	400	Nasif Bağçesi
2900	0000	1200	000	50	Selim Bağçesi
5500	0000	1360	300	000	Elmakas Bağçesi
0000	3000	1400	2000	1500	Şakure Bağçesi
0000	2500	0000	500	000	Huta Bağçesi
0000	2287	3200	4200	413	Dere ve Müslimdere Bağçesi
0000	500	000	890	1775	Ebu bin Nusret Bağçesi
0000	0000	500	1900	000	Tek Bağçesi
0000	0000	140	100	000	Davarsız el-meçhul Bağçesi
0000	0000	000	5000	000	Berî' el-kebir bahçesi
0000	0000	000	1500	1500	Kebir ve durzen bahçesi
0000	0000	000	0000	3430	Berî'el-sani bahçesi
0000	0000	000	0000	11500	Huta es-sani bahçesi
0000	0000	000	0000	344	Zağ bahçesi

Aded: 78022

Tahminen yaprak yün: 1612

Yazar Katkıları: **Tek Yazar** Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: **Sole Author** Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval:

Jandarma Teşkilatının Sosyal Problemleri Önlemedeki Konumu ve Potansiyeli Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme

A Sociological Evaluation on The Position and Potential of the Gendarmerie Organization in Preventing Social Problems

Tuğba
ERULTUNCA¹

¹ Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi,
Bursa Işıklar Jandarma Astsubay Meslek
Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Bölümü, Bursa
- Türkiye
e-mail: tugbaerultunca@gmail.com

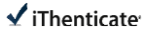
Geliş Tarihi/Received: 17.2.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 22.4.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Tuğba ERULTUNCA
tugbaerultunca@gmail.com

Atf /Cite this article:
Erultunca, T. (2024). Jandarma Teşkilatının Sosyal Problemleri Önlemedeki Konumu ve Potansiyeli Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 189-204.

Bu çalışma 27-28 Eylül 2023 tarihlerinde Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisinde icra edilen 3. Uluslararası Güvenlik Kongresinde sunulan özet tebliğin genişletilmiş halidir.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bireyleri etkileyen ve ilgilendiren pek çok olayın ardında gerçekte daha geniş sosyal problemler bulunur. Bu problemler topluma ve toplumun kurumlarına tehdit ve zarar vereceği düşünülen, çok sayıda bireyi etkileyen ve bireyler tarafından değiştirilmeye çalışılan koşullardır. İnsanlık tarihi boyunca sosyal problemler ismi, görünümü, niteliği bakımından dinamik bir yapıya sahip olmuştur. Yine de genelde sosyal bilimlerin özelde ise sosyolojinin temel araştırma alanlarından birisi olarak sosyologların ilgisinin odağında yer almıştır. Sosyal problemlerin kapsamı ve etkilediği kişi sayısı dikkat alındığında bu problemlerle mücadele edilmesinde çok sayıda farklı aktörün varlığı da gerekli görünmektedir. Bu çalışma literatür taraması yoluyla sosyal problemlerle mücadelede aktörlerden birisi olan jandarma teşkilatının sahip olduğu misyon, vizyon, temel politika ve uygulamalara odaklanırken aynı zamanda sosyolojik bir perspektif ile müdahale edici ve önleyici faaliyetlerine ilişkin değerlendirmeleri de içermektedir. Bu kapsamda öncelikle sosyoloji bilimi açısından sosyal problemlerin tanımı ve kapsamına yer verilmiş ardından sosyal problemlerin önlenmesinde jandarma teşkilatının sahip olduğu güven imajına dikkat çekilmiştir. Bu yolla sosyal problemlerle mücadele edilmesinde jandarmanın teşkilatının rolünün ne olduğu ve ne olması gerektiği üzerine önerilerde bulunulmuştur

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Sosyal Problemler, Jandarma, Kurumsal Güven, Önleme

Abstract

Many events that affect individuals are rooted in broader social problems. These problems are perceived as threats to society and its institutions, they affect large numbers of people and individuals seek to change these conditions. Throughout history, social problems have had a dynamic structure in terms of name, appearance and quality. Nevertheless, it has been the focus of sociologists' attention as one of the main research areas of social sciences in general and sociology in particular. Considering the scope of social problems and the number of people they affect, the presence of many different actors seems necessary to combat these problems. This study focuses on the mission, vision, basic policies and practices of the gendarmerie organization, which is one of the actors in tackling social problems through a literature review. It also includes evaluations of its interventionist and preventive activities from a sociological perspective. In this context, firstly, the definition and scope of social problems in terms of sociology were included, and then attention was drawn to the image of trust that the gendarmerie organization has in preventing social problems. In this way, suggestions were made on the role of the gendarmerie organization and what it should be in combating social problems.

Keywords: Sociology, Social Problems, Gendarmerie, Institutional Trust, Prevention

Giriş

Bireylerin içerisinde yaşamayı arzu ettikleri koşulların kendi gerçeklikleri ile uyum sağlamadığı pek çok durum bir sosyal problemin varlığına işaret eder. Kişiyi arzu ettiği yaşam koşulları ve yaşam biçimlerinden uzaklaştıran sosyal problemler dinamiktir başka bir ifade ile değişme halindedir. Bu değişim kimi zaman yaşanan sosyal problemin tamamen aşılması ve yeni sosyal problemlerin ortaya çıkması ile sonuçlanırken (doğumda yaşam süresinin uzaması diğer yandan nüfusun yaşlanması gibi) kimi zamanda problemin niteliğine diğer bir deyişle etkisine ve yoğunluğuna ilişkin neticeler ortaya çıkarır.

Toplumdan topluma, zamandan zamana değişen sosyal problemlerin anlaşılması ve açıklanmasında iki referans noktası olan Ulrich Beck ve Anthony Giddens içinde yaşadığımız dünyayı “risk toplumu” (Beck, 2011) ve “firari dünya” (Giddens, 2012, s. 159) olarak adlandırmışlardır. U. Beck ve A. Giddens’in ortak noktaları; tehlike, belirsizlik ve dolayısıyla güvenin azaldığı bir dünyada yaşadığımızdır. Bu görüşlerin kırılma noktası olarak görülebilecek sanayi toplumlarına geçişle birlikte yaşanan toplumsal dönüşümler beraberinde bireysel, kitlesel, çevresel tehlikeleri de getirmiştir. Bu yeni tehlike ve tehditleri çalışmalarının merkezine alan U. Beck risk olgusunun “macera, cesaret, kahramanlık” gibi olumlu anlamlarından uzaklaştığını, yeni olmadığını ancak sanayi toplumlarının ortaya çıkması ile artık risk olgusunun sınırları aşarak küresel bir boyuta ulaştığını vurgular. U. Beck bu süreci kaçınılmaz olarak görmekle birlikte birey ve toplumların bilinçli ya da bilinçsiz olarak karşı karşıya kaldıkları riskler ve tehlikeler için önlem alınması gerektiğine de dikkat çeker. Kuşkusuz ki U. Beck’ in görüşlerinin merkezinde yer alan “risk ve tehlikeler” beraberinde çok sayıda sosyal problemi de getirir. Beck risklerin öngörülebilmesinin zor olduğuna dikkat çekse de risk ve tehlikelerinin doğurduğu sosyal problemlere karşı önlem alınıp etkilerinin azaltılması mümkün görünmektedir (Beck, 2011, s. 24-35). Bu bağlamda sosyal problemlere yönelik ilginin temelinde problemin çözümüne yönelik katkı sunulabileceğine ya da problem neticesinde oluşan olumsuz sonuçların ortadan kaldırılabileceğine, azaltılabileceğine dair bir çeşit inanç ve umut bulunmaktadır. Sosyal problemlerin sebep olduğu zincirleme etkiler ve bilinenden çok daha fazla kişi için tehlike ve risk oluşturması bu problemler ile başa çıkmada farklı kişi, kurum ve kuruluşlara görev düştüğünün en açık göstergesidir. Bu aktörlerden biri olan jandarma teşkilatı sahip olduğu misyon ile; “bireylerin temel hak ve özgürlüklerini gözeterek, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamak ve korumak” (T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, 2023) için çalışmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığına bağlı birlik ve timler tören ve gösterilerde düzenin sağlanması, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, imkansızın olduğu her yer de görev yapan JOPER (Jandarma Özel Operasyon) ve JAK (Jandarma Arama Kurtarma) timlerinin sürdürdüğü faaliyetler ile çevre dengesi ve çevrenin korunmasına değin toplumsal yaşamın farklı alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın temel problemini “sosyal problemleri önlemede bir aktör olan jandarma teşkilatının rolünün ne olduğu” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte cevap vermeye çalışılan bir diğer husus “jandarma teşkilatına olan kurumsal güven düzeyinin yüksek olmasının sosyal problemleri önlemede taşıdığı potansiyelin ortaya çıkarılmasıdır.” Dönüşen ve değişen tehditler çok sayıda aktörün müdahalesini ve iş birliğini gerektirse de yapılan farklı çalışmalarda (Aydın ve diğerleri, 2023; T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, 2021; Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015) Türkiye özelinde jandarma, polis ve askerlere güven düzeyinin en üst sıralarda olması suç ve tehditlerle mücadelede bu yapıların önemini de ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal dayanışmanın sürdürülmesi, risk ve tehlikelerin önlenmesi dâhilinde devletlerin bu kurumlarına güveni merkeze alan çalışma, sosyal problemlerle mücadele edilmesinde jandarma teşkilatının görev ve sorumlulukları ile jandarma teşkilatının güven imajı arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmaktadır. Bununla birlikte bu imajın sosyal problemleri önlemedeki rolüne yer vermeyi ve sahip olduğu potansiyele dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple öncelikle sosyal problemlerle mücadelede güven düzeyi yüksek bir aktör olarak jandarma teşkilatının temel politikaları, yürüttüğü faaliyetler, müdahale alanları gözler önüne serilmiştir. Daha sonra sürdürülen faaliyetler kurumsal güven düzeyi ile düşünülerek gerekli değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Sonuç bölümünde ise toplum destekli kolluk ve toplumsal gelişime destek

faaliyetlerinin kapsamının ne olduğuna ve nasıl genişletilebileceğine dair öneriler sunulmuştur.

1. Yöntem

Sosyal problemlerin önlenmesinde jandarma teşkilatına düşen rol ve sorumlulukların ne olduğuna ve teşkilatın sahip olduğu kurumsal güven imajının bu problemleri önlemedeki potansiyeline dikkat çeken bu çalışma amacı bakımından keşfedici bir araştırmadır. Keşfedici araştırmalar, konu ile ilgili yapılmış olan çalışma sayısının az olduğu durumlarda tercih edilir. Araştırmacılar bu yolla konuyla ilgili mevcut bilgileri keşfedebilir, araştırma sorusunu daha kapsamlı tanımlayabilir ve gelecekte yapılacak çalışmalar için ön bilginin oluşmasına katkı sağlayabilirler (Stebbins, 2001). Keşfedici araştırma tekniklerinden birisi olan literatür taraması; var olan bilgilerin bir sentez halinde ifade edilmesi amacıyla kullanılır. Bu araştırmanın literatür taraması ile yürütülmesinin en önemli sebebi çalışmanın odağına aldığı konu ve sahip olduğu bakış açısı ile ilgili henüz literatürel açıdan bir değerlendirme yapılmamış olmasıdır. Daha detaylı yapılacak çalışmalar ve özellikle alan araştırmalarının yapılabilmesi için öncelikle alanın genel görünümüne ilişkin bilgi sahibi olunması, belli önerilerde bulunulması, alandaki boşlukların belirlenmesi ve ihtiyacın tespit edilmesi gereklidir. Bu gerekçe ile çalışmada öncelikle sosyolojik bir perspektiften sosyal problemlere ilişkin literatüre yer verilecektir. Ardından jandarma teşkilatının toplumsal yapıda ortaya çıkan sosyal problemlere bakış açısı ile önleyici ve müdahale edici faaliyetleri değerlendirilecektir. Bu iki literatürün kesişiminde yer alan sosyal problemlerle mücadelede jandarma teşkilatının kurumsal güveninin problemlerin önlenmesindeki katkısı tartışmaya açılacaktır. Böylelikle yürütülen çalışmanın sosyoloji-kolluk ekseninde oluşturulacak uygulamalı çalışmalara ve oluşan literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Sosyal Problemlerin Tanımı ve Kapsamı

Yaşamımızı sürdürdüğümüz dünyada bizleri kişisel ya da kolektif olarak rahatsız eden, hoşnutsuzluk duygusu oluşturan, memnuniyetsizlik yaratan her şey aslında sosyal problemlerin hem kendilerini hem de sosyal problemlerin tanımlanmasının referans noktasını oluşturur. Sosyal problemlerin tanımlanmasında alanın kaypaklığını hissetmemek mümkün değildir. Üzerinde uzlaşmış bir sosyal problem tanımı yapabilmekte olası değildir, dahası böyle bir tanım yapma gereği de hissedilmemektedir. Başka bir ifade ile maksat insanın, toplumların değişen doğasına ve sosyal bilimlerin bu anlamdaki dinamikliğine vurgu yapmaktır. Toplumsal değişmelerle birlikte yaşam biçimlerinin ve alanlarının değişmesi, nüfus artışı, yönetim biçimleri ya da sistemlerindeki farklılıklar, bu alanda yaşanan dönüşümler, sahip olunan kültür, kültürel değişmeler vb. hepsi ve dahası sosyal problem tanımlarını, mahiyetini değiştirirken insanoğlunun yeni sosyal problemlerle baş edebilmesini de gerektirmektedir.

Yaşanan teknolojik ve bilimsel değişmeler ile her ne sosyal problemlerinin pek çoğuna (bebek ölümlerinin azalması, dijital eşitsizliklerin azaltılması, ortalama yaşam süresinin uzaması gibi) çözüm getirmiş gibi görünse de günümüz toplumlarında devam eden gelir dağılımındaki eşitsizlikler, eğitim alanındaki problemler, hak ve özgürlüklerdeki kısıtlamalar, yoksulluk, suç korkusu gibi problemler toplum ve bireyler için tehdit olmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle sosyal problemler değişse ve farklılaşsa da bir biçimde var olmaya devam etmektedir (Adak, 2016).

Neyin sosyal problem olarak değerlendirileceği ise literatürde farklı şekillerde yer bulmuştur. Kimi yazarlar refah, küreselleşme ve eşitsizliği üç temel problem alanı olarak belirlerken (Mooney, Knox, Holmes ve Schacht, 2015). Kimi yazarlar da sapsma, eşitsizlik sorunları ve kurumsal problemleri temel problem alanları olarak ifade etmişlerdir (Thio ve Taylor, 2011). Daha geniş kapsamlı ve alanlı bir değerlendirmede ise sosyal problem alanları için belirtilen temel kategoriler; alkol ve uyuşturucu kullanımı, suç ve şiddet, ön yargı ve ayrımcılık, cinsiyet, yaşlılık, ailenin değişimi, eğitim sorunları, nüfus hareketleri, teknoloji, çevre, küresel güvensizlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Kornblum, Julian ve Smith, 2012).

Bu çalışma sosyal problemlerin neler olduğu, kaç kategoriye ayrıldığı gibi hususlardan ziyade sosyal problemlerin kolluğun bir parçası olan jandarma teşkilatı ile ilişkili olan yönlerine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte toplumun jandarma teşkilatına kurumsal güveninin yüksek olmasının sosyal problemlerin önlenmesinde

jandarma teşkilatının görev ve sorumluluklarına dikkat çekmeyi, jandarma teşkilatının rolünü ve bu rolün kapsamının genişletilmesinin gerekliliğini sosyolojik bir perspektif ile açıklamayı hedeflemektedir.

Çalışma kapsamında sosyal problemlerin genel niteliklerine ilişkin şu vurgularla bir değerlendirme yapmak faydalı olacaktır:

Sosyal problemler; kişi, grup ya da toplumlar üzerinde olumsuz ve yıkıcı etkilere sahiptir. İster istemez bu etki problemlerin aşılma ve çözümlenmesi için istenmesi gerekliliğini ve çabasını da ortaya çıkarır. Bu niteliklerin yanı sıra yukarıda da vurgulanmaya çalışıldığı üzere sosyal problemler çok sayıda bireyi etkileyebilen, insanların yaşam düzenini bozucu etkisi olan, can ve mal kayıplarına sebebiyet verebilen afetler gibi doğal sebeplerden kaynaklanmaz. Sosyal problemlerin kaynağı bizzat bireylerdir. Doğal kaynaklı afetlerle benzer yönü her ikisinin de çok sayıda birey üzerinde olumsuz bir etki oluşturmasıdır (Carl, 2012). Bu vurgulardan yola çıkarak sosyal problemleri; çok sayıda kişiyi etkileyen, bireyler tarafından yaratılan başka bireyler tarafından aşılma, çözüm üretilmeye, etkileri azaltılmaya çalışılan olumsuz niteliklerle kendisini gösteren meseleler olarak tarif edebilmemiz mümkündür.

3. Sosyal Problemlerle Mücadelede Jandarma Teşkilatı

Sosyal problemlerle mücadelenin etkinliği devlet başta olmak üzere çok sayıda aktörün iş birliği ile mümkündür. Temel kurumlar (aile, eğitim gibi), kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum, uluslararası kuruluşlar sosyal problemlerle hem mücadele edilmesi hem de bu problemlerin önlenmesi için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aktörlerden birisi olan jandarma teşkilatı devlet arşivlerinde adına 1839'dan itibaren rastlanan ve 2016 yılından beri de İçişleri Bakanlığına bağlı olarak, sahip olduğu misyon ve vizyonu ile faaliyetlerini sürdürerek sosyal problemlere müdahale ve sosyal problemlerle mücadele edilmesi noktasında görev ve sorumluluklara sahiptir. Teşkilat polis görev sahası dışı olup bu alanlar il ve ilçe belediye sınırları dışarısında kalan veya polis teşkilatının bulunmadığı yerlerde bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023, s. 2). Aile içi şiddet ve çocuk suçları ile mücadele, çevre, doğa ve hayvanlara yönelik suçları önleme, uyuşturucu suçları ile ilgili yürütülen çalışmalar, nüfus hareketleri ile ilgili önleme çalışmaları ve kaçakçılıkla mücadele suçları, toplum destekli kolluk faaliyetleri ile halka yönelik bilinçlendirme/toplumsal gelişime destek faaliyetleri jandarma teşkilatının sosyal problemlerle doğrudan temas ettiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda jandarma teşkilatının karşılaştığı sosyal problem alanları ile ilgili bazı istatistiksel bilgilere (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023; Jandarma Genel Komutanlığı, 2021) yer verilecektir. Bu yolla alanın mevcut görünümü ve jandarma teşkilatının yürüttüğü çalışmalar ile hayata geçirdiği uygulamalara dikkat çekilecektir.

Tablo 1: Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet Verileri (2019-2022)

Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet	2019	2020	2021	2022
Olay Sayısı	38.347	43.154	48.133	39.193
Mağdur Sayısı	42.551	48.210	54.053	44.260
Koruyucu ve Önleyici Tedbir Karar Sayısı	10.679	15.052	18.337	22.819

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında Jandarma sorumluluk bölgesindeki aile içi ve kadına yönelik şiddet olayı ve mağdur sayısı ile koruyucu ve önleyici tedbir karar sayısı tabloda yer almaktadır. Tabloya göre tedbir kararı verilen kişi sayısında artış söz konusu olsa da olay sayısı ve mağdur kadın sayısında son iki yılda bir düşüş olduğu görülmektedir.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede daha etkin ve hızlı çözümler üretilebilmesi amacıyla İçişleri Bakanlığı tarafından Kadın Destek Mobil Uygulaması (KADES) uygulaması hizmete sunulmuştur. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının desteğiyle, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarının katılımıyla uygulanan KADES sayesinde şiddet mağduru kadınlar tek tuşla kolluk kuvvetlerine ulaşabilmektedirler. KADES' i kullanan mağdurun adresi tespit edilerek mağdurun bulunduğu

konuma göre kısa süre içerisinde en yakın polis veya jandarma birimi olay bölgesine sevk edilerek olayla ilgilenmeleri sağlanmaktadır (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, 2019, s. 33). Uygulama Türkçe dilinin yanı sıra İngilizce, Farsça, Arapça gibi dil seçenekleri sunmakta ve uygulamaya yalnızca kadınlar üye olabilmektedir. Erkek kullanıcılar kayıt esnasında kendi bilgilerini girdiklerinde program uyarı vermekte ve üye olunması engellenmektedir (Kaplan ve Yıldırım, 2022, s. 63). Uygulamayı indiren ve kullanan kadın sayısı her geçen yıl artmakta birlikte (Trt Haber, 2021) Aralık 2022 tarihinde açıklanan verilere göre uygulamayı indiren kadın sayısının 4,5 milyon olduğu tespit edilmiştir. Uygulamanın Jandarma sorumluluk bölgesinde bilinirliğinin artırılması amacıyla 81 İl Jandarma Komutanlıkları tarafından köy meydanlarında, pazar yerlerinde, festivallerde, panayır alanlarında hazırlanan afiş ve broşürlerle KADES uygulaması tanıtım faaliyetleri sürdürülmektedir (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, 2021, s. 74). Bu kapsamda bilgilendirilen vatandaş sayısının 2024 yılında 60.000, 2025 yılında ise 70.000 olması hedeflenmektedir. (T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, 2024, s. 11). Kadına yönelik şiddet olaylarının önüne geçebilmek amacıyla geliştirilmiş mobil bir uygulama olan KADES'in indirilme ve kullanım oranlarının artışı aynı zamanda bu sosyal problemde doğan endişe ve kaygıların yoğunluğuna ve sürekliliğine de işaret etmektedir.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesinin yanı sıra kadınların işgücüne katılımında ve iş yaşamında karşılaştıkları problemlere çözüm bulunabilmesi için hayata geçirilen "Kadınların Güçlenmesi Strateji ve Eylem Planı" kapsamında temel stratejiden biri olan kadınların işgücüne katılımını kolaylaştırmak ve insana yakışır işlerde istihdam edilmelerini arttırmak için mevzuatın geliştirilmesi ve iyileştirici düzenlemeler yapılması konusunda ilgili kurumlar içerisinde "Jandarma Genel Komutanlığı" da yer almaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024, s. 117). Bu durum aynı zamanda sosyal problemlerle mücadelede farklı aktörlerin iş birliğini gerektiren vurgusunu örneklendirmektedir.

Tablo 2: Suça Sürüklenen ve Suç Mağduru Olan Çocuk Sayıları (2019-2022)

Çocuk Sayısı	2019	2020	2021	2022
Suç Sürüklenen	44.521	27.217	22.058	25.994
Suç Mağduru	52.767	46.266	51.169	55.439

Jandarma sorumluluk bölgesinde suça sürüklenen ve suç mağduru/korunma ihtiyacı olan çocuk sayısı tabloda görüldüğü şekildedir. Tablodan anlaşılacağı üzere suç mağduru çocuk sayısında 2020 yılında bir azalma görülse de 2022 yılında bu sayısının diğer yıllara göre en yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın suça sürüklenen çocuk sayısı 2019 yılına göre oldukça azalmıştır. Çıkarılan "Aile İçi Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet ve Çocuk Suçlarıyla Mücadelede Jandarmanın Görev Yetki ve Sorumlulukları Yönergesinde", kadına yönelik şiddetle mücadele etmenin önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Yönergede; aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddetin, yaşadığımız çağın en önemli sorunları arasında yer alan ciddi bir sosyal problem olarak varlığını sürdürdüğü, çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımı gerektirdiği ifade edilmiştir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile koordineli olarak görev yapan Jandarma Genel Komutanlığı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi için projeler geliştirmekte ve diğer kurumlarla yürüttüğü müşterek faaliyetlerle toplumun dikkatini bu önemli soruna çekebilmek için çaba göstermektedir (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, 2019, s. 34-35). Bununla birlikte teşkilat içerisinde öğrenim gören tüm öğrencilere, bu alanda çalışan personele eğitimler verilmektedir. 2023 yılı içerisinde de Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde 20 "Aile İçi Şiddetle Mücadele ve Çocuk Kısımları Amiri" kurulması hedeflenmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023, s. 28-29).

2012 yılında Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde kurulan "Aile İçi Şiddetle Mücadele ve Çocuk Şube Müdürlüğü" kadın ve çocukla ilgili işlemlerin tek bir elden yürütülmesi ve bu konuda kurumsal bir belleğin oluşturulması amacıyla kurulmuştur. Suça sürüklenen ya da suç mağduru olan çocuklarla temas eden Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde görev yapan jandarma personelleri çocuk odaklı yaklaşımları ile çocuğun ikincil mağduriyetinin önlenmesinde, ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve giderilmesi veya yönlendirilmelerinde önemli roller üstlenmektedirler. (T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi

Başkanlığı, 2020, s. 26). Bununla birlikte görev ve sorumluluklarını yasalara uygun bir şekilde yerine getiren jandarma teşkilatı gerekli olduğu durumlarda paydaş kurumlarla koordinasyonu da sağlamaktadır. Örneğin; okul çağında olmasına rağmen farklı gerekçelerle okula gönderilmeyen çocuklarla ilgili olarak İl/İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri ile gerekli iş birliğini yapmaktadır (Orhan, 2021, s. 61).

Tablo 3: Göçmen Kaçakçılığı İstatistikleri (2019-2022)

Göçmen Kaçakçılığı	2019	2020	2021	2022
Olay	29.576	14.842	24.766	42.188
Düzensiz Göçmen	261.305	65.910	95.011	158.474
Organizatör	4.117	1.448	3.450	4.113

Yukarıdaki tabloda 2019-2022 yıllarına ait düzensiz göçmenlerle ilgili sayılara yer verilmiştir. Düzensiz göçmenler içerisinde Afganistan ve Suriye uyrukluların, bütün düzensiz göçmenlerin %57'sine tekabül ettiği bilinmektedir (Sağiroğlu, Ünsal ve Özenci, 2022, s. iv). Bu veriler göç sürecinin dinamik yapısını bir kez daha gözler önüne sermektedir çünkü hem olay hem de kişi sayılarında yıllar içerisinde ciddi dalgalanmalar mevcuttur. Ülkemize farklı yollardan ve çeşitli gerekçelerle gerçekleşen kitlesel göç akınlarının hem kendisi bir sosyal problem alanını oluşturmakta hem de bu akınların ortaya çıkardığı sonuçlar yeni sosyal problem alanlarına kapı aralamaktadır. Jandarma Genel Komutanlığı bu kapsamda personeline destek olabilmek amacıyla içerisinde hukuki bilgilerden, farklı kültürlerden kişilerle doğru etkileşim kurmaya, onların hassasiyetlerine anlamaya yönelik bilgilerin yer aldığı "Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Eğitim El Kitabı" hazırlamıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlığı, 2022, s. XXI). Bununla birlikte özellikle göçmen kaçakçılığının yoğun olarak yaşandığı kıyı illerimizde teşkilat içerisinde "Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Kuvveti" birimi kurularak sürdürülen mücadelenin etkinliğinin artırılması sağlanmıştır (Hürriyet, 2016). Jandarma Genel Komutanlığı düzensiz göçle mücadelede görevlerini; "Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, AFAD ve Türk Kızılayı ile" koordineli bir şekilde sürdürmektedir. (Küçükbaşol ve Pekdoğan, 2019, s. 897).

Jandarma teşkilatının karşılaştığı bir diğer sosyal problem alanı da uyuşturucu madde bağımlılığıdır. Teşkilat kendi görev sahasında her ne kadar madde bağımlılığından çok uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadele ediyor olsa da bu çalışmada da vurgulanmaya çalışılan aslında jandarma teşkilatına olan kurumsal güvenin bir sosyal problem olarak bağımlılıkla mücadelede de güçlü bir etki oluşturacağı fikridir. Bu kapsamda İçişleri Bakanlığı tarafından vatandaşların kamu hizmetlerine hızlı bir şekilde ulaşabilmeleri amacıyla 2017 yılında Açık Kapı Projesi uygulanmaya başlamıştır. Vatandaşlar uyuşturucu konusunda da Açık Kapı Bürolarına başvuru yapabilmektedir. Aralık 2017-Aralık 2020 tarihleri arasında açık kapı sistemine Jandarma ve Sahil Güvenlik Teşkilatından 29.012 kayıt sayısı bulunmaktadır (Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, 2021).

Jandarma teşkilatının karşı karşıya kaldığı bir diğer sosyal problem alanı çevreyle ilgili sorunlardır. Özellikle son yıllarda etkilerini daha belirgin şekilde hissettiren iklim değişikliği, orman yangınları, kuraklık, çölleşme, deniz ve okyanus kirliliği, biyolojik çeşitlilikte meydana gelen azalmalar insan sağlığı, güvenliği ve refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Jandarma teşkilatı kendi sorumluluk bölgesinde ekolojik denge ile çevre, doğa ve hayvanların korunması, çevre ile ilgili suçların önlenmesi, bireylere çevre bilincinin kazandırılması için faaliyetlerini sürdürmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı).

Çevre koruma timleri ile benzer şekilde tarım ve gıda alanındaki güvenliğin sağlanması ve potansiyel problemlerin önlenmesi amacıyla "Tarım ve Gıda Koruma Timlerinin" kurulması önerilmektedir. Tarımsal üretimde yaşanabilecek sorunlar (dünya nüfusundaki artışa paralel olarak yeterli ve güvenli gıdaya erişimde belirginleşen sıkıntılar gibi), gıda güvenliği ile ilgili endişeler, bilinçsiz tarım uygulamalarının (vahşi sulama gibi)

doğada oluşturduğu tahribat, yoğun kentleşme, iklim değişikliğinin tarımsal üretimin kaderine etkileri gıda yetersizliği ile sonuçlanacak bir manzaraya işaret etmektedir. Bu durum tarımsal üretim alanlarını daha kıymetli hal getirirken göç hareketleri ile hırsızlık, yağma ve çatışma gibi tarım alanlarının güvenliği sorunlarını ortaya çıkaracaktır. Hem bu güvenlik sorunları ile baş edilebilmesi hem de önleyici tedbirlerin alınması için Tarım ve Gıda Koruma Birimlerinin kurulması önem arz edecektir. Bu birimler çiftçilerin, üreticilerin ve tarım paydaşlarının güvenlik ihtiyaçlarını daha etkili sağlayabileceklerdir (Tarım Hukuku Derneği, 2022). Bu maksatla jandarma teşkilatı tarafından 2020 yılında “Yapay Zeka Destekli Jandarma Kırsal Güvenlik Yönetim Sistemi Projesi” başlatılmıştır. Proje sayesinde kameralardan elde edilen görüntülerin yapay zekâ yazılımları ile büyük veriden yararlanılarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma ile hem suç işlenmesinin önlenmesi hem de işlenen suçların/suçluların tespit edilmesi hedeflenmektedir (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023).

Jandarma Genel Komutanlığının temel politikası; “sorumluluk alanında, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini eksiksiz sağlamak ve korumak” olarak belirtilmektedir. Bu politika doğrultusunda yer alan öncelikler içerisinde “Başta kırılğan gruplar olmak üzere toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde güvenlik hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, vatandaşla kolluk güçleri arasındaki ilişkinin güven esasına dayandırılması amacıyla toplum destekli kolluk yaklaşımını güçlendirmek, güvenlik hizmetlerinin sunumunda kalite ve etkinliği artırmak, birimlerin kapasitesini güçlendirmek” vurguları yer almaktadır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023, s. 61). Jandarma teşkilatının genel politikasında da vurgulandığı üzere vatandaş ve kolluk kuvvetleri arasında kurulması hedeflenen güven temelli ilişkiler hem suçların hem de sosyal problemlerin ortaya çıkmadan önlenmesi açısından önemli görülmektedir. Çünkü vatandaşın kolluk kuvvetlerinden beklentileri artık yalnızca suçluların yakalanması ve suçun önlenmesi değil kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanabilmesi için tüm sosyal problem alanlarında toplumla iş birliği içerisinde görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleridir. Jandarma teşkilatına yönelik güvenin yüksek olması suç ve sosyal problemlerle mücadeleyi daha etkin hale getirirken sahip olunan bu güvenin sarsılması vatandaş ile iş birliği yapılacak alanları sınırlandıracaktır.

Bu çalışmada güvenlik hizmetlerinin toplumun tüm kesimleri için hızlı ve kolay ulaşılabilir olması, hizmetlerin kalite ve verimliliğinin artırılması başka bir ifade ile suç ve sosyal problemlerin önlenmesi ve mücadele yöntemlerinin belirlenmesinde jandarma teşkilatına olan kurumsal güven düzeyine dikkat çekilmiştir. Bu yolla teşkilatın sahip olduğu kurumsal güvenin önleyici kolluk faaliyetleri için önemi ortaya çıkarılacaktır.

4. Jandarma Teşkilatının Kurumsal Güven Düzeyi

Kurumsal güvenle ilgili açıklamalara yer vermeden önce güven kavramının tanımı ve güven önemli midir? Sorusu etrafında yapılan tartışmalara değinmek yerinde olacaktır. Böylelikle güvenin bireysel ve toplumsal işlevlerinin yanı sıra kurumsal güvenin oluşması ve sürdürülmesinde etkili olan faktörlerin anlaşılması da sağlanacaktır. Güven, Türkçe sözlükte; “herhangi bir korku, çekinme, şüphe duymaksızın birine bağlanma inanma duygusu; itimat (Türk Dil Kurumu, 2022)” olarak tanımlanmıştır. Kelimenin sözlük anlamı aslında bireylerin gündelik yaşamlarına dâhil olan pek çok sürecin güven temelli olduğunu düşündürür. Örneğin; hastalığımızı teşhis ve tedavi etmesi için doktora gittiğimizde doktorun yazdığı reçetenin doğru olduğuna inanırız, okulda öğretmenlerimizin verdikleri bilgilerden şüphe duymayız. Güven kültürel kodlarımıza da içkindir. “Ulu sözü dinlemeyen uluyakalır.” atasözü, “...bir bildiği vardır.” deyimi gibi ifadelerimizde de güven duygusunun izlerini görebiliriz. Büyüklerimiz, bizden daha tecrübeli kişilerin söylediklerinin doğru olduğuna pek de sorgulamadan inanırız. Her ne kadar kavramın farklı disiplinlerdeki kullanımı farklılaşsa da bu çalışmada güven ve güven önemli midir? Sorusuna ilişkin sosyolojik yaklaşımlara kısaca yer verilecektir.

Çalışmalarında güveni; toplumları bir arada tutan, birlik ve dayanışmayı sağlayan önemli bir araç olarak değerlendiren (Zmerli ve Newton, 2008, s. 706-707) için güven kolektif hareketi de kolaylaştıran bir işleve sahiptir. Güvene ilişkin bir diğer tanım, “yaşamın kaçınılmaz olan zorluklarını kolaylaştıran bir katalizör olduğu” dur (Putnam, 1995). Önemli bir sosyal kaynak (Hooghe, Marien ve Vroome, 2012, s. 604) olan güven, “bir toplumda yaşayan bireylerin birbirlerine, içinde yaşadıkları sistemlerin kurallarına ve kurumlara yönelik olarak söz konusu birey, kurum ve kuralların rollerini ve işlevlerin belirlenen doğrultuda en iyi şekilde yapacaklarına duyulan

inancı" ifade etmektedir (Demir ve Acar, 2002, s. 182).

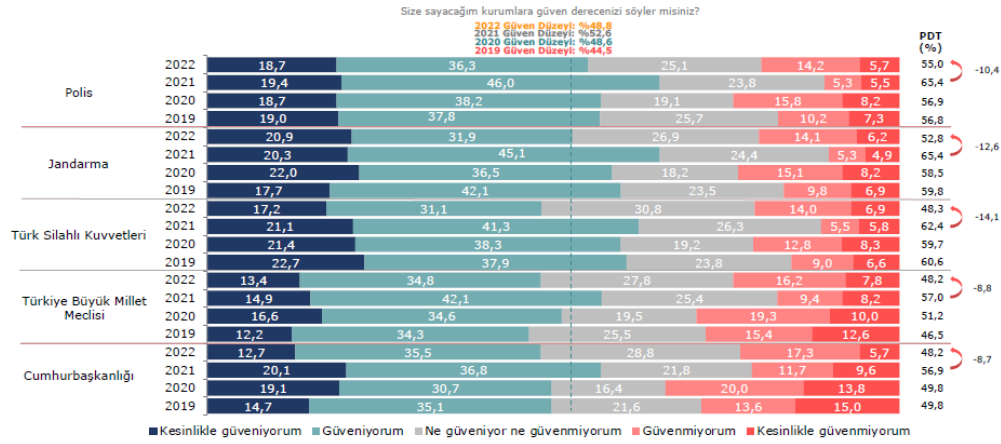
Güven önemli midir? Sorusuna modern öncesi ve modern kültürleri karşılaştırırken yanıt arayan Giddens'ın verdiği yanıt şöyledir (Giddens, 2004): Bireyin kendisini yaşadığı dünyada güvende hissetmesini anlatan ve diğer bireylerle birlikte yaşamını sürdürmesini mümkün kılan güven merkezli "ontolojik/varlıksal güvenlik" olgusu, insani varoluşun en temel niteliklerinden birisidir (akt. Layder, 2006, s. 193). Bu sebeple ontolojik güvenin temellerinin ilk çocukluk döneminde atıldığını belirten Giddens güvenin yetişkinlik dönemi rutinleriyle sürdürüldüğünü söyler. Gündelik pratiklerimizin pek çoğunun rutinlerle sürdürüldüğünü dikkate aldığımızda güvenliği yaşamlarımızda onun rutin doğası içerisinde deneyimleriz. Modern öncesi toplumlarda akrabalık ve cemaat ilişkilerinin oluşturduğu güvenilirlik bağları, dinin güven kozmolojisi yaratmadaki rolü, geleneğin kendisinin bir rutin olması ve bu rutinin sürdürülmesi gerektiği fikri güven/güvenlik deneyimini pekiştirici araçlardı. Ancak Giddens' a göre modern toplumlarda bu kurum ve araçların hiçbiri güçlü bir ontolojik güvenlik ve güvenilirlik hissi yaratmamaktadır (Giddens, 2000, s. 39). Modern öncesi toplumlara kıyasla günümüz toplumları çok genel bir değerlendirme ile yüz yüze ilişkilerin azaldığı/yitirildiği; daha katı, bütüncül bir görünüme sahip olan yapıların daha kolay dönüştüğü/çözüldüğü; gelip geçiciliklerin arttığı toplumlardır. Başka bir ifade ile geleneksel olanın çerçevelediği güven duygusundan bireyler artık yoksundur. Dolayısıyla güven nesnelere değiştiği gibi güvenilirlik duygusunun yoğunluğu ve bireyler tarafından deneyimlenme biçimleri de değişmiştir.

Giddens sosyolojik bir perspektif ile güvenin modern toplumdaki kaynağının kurumlar olduğunu ifade eder. Diğer bir ifade ile geleneksel olanın somut varlığı yerini modern kurumların soyutluğuna bırakmıştır. Modern toplumlarda ilişkilerin/işlerin yüz yüze olmaktan ziyade kurumlar aracılığıyla sürdürülmesi kişisel güvenin (sözlerin) yerini kuramsal kimliği yansıtan simge ve logolar aracılığıyla oluşturulan güvene bırakması ile sonuçlanmıştır (Giddens, 2004, s. 89-94).

Bu kapsamda kurumsal güven ya da kurumlara olan güven; toplumdaki çeşitli kurum ve kuruluşlara olan sevgi ve sempatiyi ifade etmek için kullanılır. Kurumsal güveni; kurumlar ve kurumların paydaşları ile kurdukları ilişkiden doğan ve karşılıklı emin olma davranışından kaynaklanan bir değer olarak tanımlamak da mümkündür. Örneğin; bir jandarma personelinin görev alanında sunduğu profesyonel hizmet jandarma teşkilatının kurumsal yüzü olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle aslında olan soyut sistemlere olan inancın kişiler arası kurulan güven ilişkisi ile yer değiştirmesidir. Kurumlara olan güvenin kaynağında, en doğru neticeleri vereceğine inanılan kurumsallaşmış uygulama ve prosedürler yer almaktadır. Kurumsal güvenin bu soyut nitelikleri her ne kadar güven oluşumunu zorlaştırırsa da kurumsal güvenin toplumsal kurallar ve düzenlemelere katkı sağlayan yapısı sosyal problemlerle mücadelede de işlevsel bir rolünün olabileceğine işaret eder. Güven nesnelere çeşitlilik göstermesine rağmen (sistemler, kurumlar, uzmanlar gibi) dikkat edilmesi gereken husus, güvenin temelinde her ne olursa olsun kişiler ve kişilerin eylemlerinin olduğudur. Bu açıdan örneğin, kurumsal güven aslında bu kurumsal sistemi oluşturan ve bunu sistemi sürdürmekte olan kişilere duyulan güvendir. Kurumsal sistemi oluşturan iç ve dış paydaşların doğru ve profesyonel uygulamaları güven duygusunu uyandırabilecek ve pekiştirecektir (Sztompka, 2000, s. 43-46).

Bireylerin farklı ihtiyaçlarını karşılayan kurumlara güven düzeyinin ne olduğu sorusu hem kurumlar özelinde hem de eğilim araştırmaları ile ortaya konulmaktadır. Örneğin; ülkemizde Kadir Has Üniversitesi Türkiye çalışmaları grubu tarafından her yıl gerçekleştirilen "Türkiye Eğilimleri" araştırmasında (Aydın ve diğerleri, 2023, s. 34) kurumlara güven derecesini tespit etmede kullanılan "Size sayacağım kurumlara güven derecenizi söyler misiniz?" sorusuna verilen yanıtlara göre ilk 5 sırada yer alan kurumlara yönelik grafiğe ilişkin görsel aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Kurumlara Güven Derecesi

Son 4 yıla ilişkin kurumsal güven düzeylerini karşılaştırmalı olarak sunan görselden de anlaşıldığı üzere ülkemizde kolluk personeline güven düzeyi hep ilk sıralarda yer almıştır. Bu veriler hem kolluk personeline olan güvenin yüksek olduğunu hem de bu durumun bir sürekliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Jandarma teşkilatına olan güven düzeyi 2022 yılında 2021 yılına kıyasla azalmış olsa da güven düzeyinin %50'nin altına düşmediği açıkça görülmektedir.

Yukarıdaki çalışma ile benzer şekilde "İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Güçlendirilmesi" adıyla Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yürütülen projede uygulanan kolluk personeline güven anketinde de kolluk kuvvetlerinin etkin olduğunu düşünen vatandaşlarımızın oranının 2015'e göre yüzde 19,9 artarak yüzde 78,8'e çıktığı tespit edilmiştir. Aynı çalışmanın bir diğer verisi olan kolluk personellerinin vatandaşla temasının da 2015 yılına göre 5 kat arttığı ortaya çıkmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı, 2021).

Bir kuruma güven kurum tarafından kazanılabilecek bir şeydir. Güven kazanılması ilgili kurum ve toplum arasında doğru kurulmuş bir ilişki, yakınlık ve iletişim ile sağlanabilir. Möllering (2006)'ya göre bireyler kurumların güvenilirliğini "işe yaradığını" doğrudan deneyimlediklerinde fark edebilirler. Bununla birlikte güven kazanılması kurumun ilişki kurduğu grup ve toplumlara yönelik davranışları ile de ilgilidir. Örneğin; kurum verdiği sözleri yerine getirme, doğruyu söyleme, adalet gibi toplumsal normları devam ettirmede bir süreklilik sağlarsa insanların güvenini kazanabilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus kurumsal güvenden bahsedilse dahi güvenin kazanılması ve sürdürülmesinde ilk adımın bireyler ve onların eylemleri ile ilgili olduğudur (Sztompka, 2000, s. 46). Özellikle profesyonel mesleklerde güven oluşumu noktasında personele önemli görev ve sorumluluklar düştüğü çok açıktır. Örneğin; kolluk kuvveti olarak görev yapan profesyonel kişilerin mesleklerinin kuralları, etik değerleri, görev alanları, sorumluluklarını çok iyi bilmeleri vatandaşlarla kurdukları diyaloglarda bu profesyonelliklerini yansıtabilmeleri gerekir. Başka bir ifade ile bireylerin profesyonelliklerini sahaya yansıtma biçim ve düzeyleri kurumsal güveni doğrudan etkileyen hususların belki de en önemlisidir.

Jandarma teşkilatının halkla iç içe olduğu alan ve faaliyetlerin başında toplum destekli güvenlik çalışmaları ile toplumsal gelişime destek faaliyetleri gelmektedir. Jandarma teşkilatı yürütmüş olduğu toplum destekli kolluk uygulamaları özelinde çok sayıda farklı faaliyeti sürdürmektedir. Alanyazına bakıldığında özellikle 2020 yılı sonrasında uygulama ve faaliyet alanlarının genişlediği ve görünürlüğünün arttığını ifade edebilmek mümkündür. Çalışma kapsamında özellikle farklı sosyal problem alanlarına dair jandarma teşkilatı tarafından geliştirilen proje ve faaliyetlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda örneğin; Kırıkkale Yahşihan ilçesi merkez ve köylerinde yaşayan daha önce hiç sinema salonunda film izleme imkânı yakalayamamış ve okul derslerinde başarılı İlköğretim öğrencilerine sinema ile tanışma imkânı sunulmuştur (T.C. Yahşihan Kaymakamlığı, 2015). Benzer bir uygulama Burdur İl Jandarma Komutanlığı tarafından yürütülmüştür. Şubat-Mart 2020 tarihleri arasında, Tefenni İlçe Komutanlığı sorumluk bölgesinde bulunan 14 Köy, 3 mahalle ve yerleşim birimlerinde ikamet eden vatandaşların bilgilendirilmesi, potansiyel mağduriyetlerin önlenmesi amacı ile toplum destekli

güvenlik hizmetleri kapsamında aile bireylerine yönelik şiddetten hayvan sahiplerine yapılan uyarılara kadar pek çok konuda bilgi aktarılması sağlanmıştır (Burdur İl Jandarma Komutanlığı, 2020). Diğer bir uygulamada Edirne İl Jandarma ekipleri tarafından hayata geçirilmiştir. Özellikle son yıllarda sıklıkla karşılaşılan teknolojik dolandırıcılık konusunda farkındalığı arttırmak amacıyla eğitimler düzenlenmiştir. Bilgilendirme eğitimleri yoluyla vatandaşların maddi, manevi kayıplarının ve suç mağduru olmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Edirne'nin Sesi, 2024). Jandarma teşkilatı çocukların güvenliğinin sağlanması, suça sürüklenmenin ve kayıp çocuk vakalarının önlenmesi amacıyla da çalışmalarını sürdürmektedir. Bu yöndeki faaliyetlerden biri de Siirt İl Jandarma Komutanlığı tarafından yapılmıştır. Şirvan İlçe Komutanlığı sorumluluk sahasında bulunan altı okulda yürütülen “çocuğa yönelik istismarın önlenmesi” bilgilendirme faaliyetleri ile öğrenci, öğretmen ve velilerin bilinç düzeyinin artırılması hedeflenmiştir (T.C. Siirt Valiliği, 2019).

Jandarma teşkilatı sürdürdüğü bu faaliyetlerin yanı sıra sosyal problemler ortaya çıkmadan önlenmesi için de özellikle çocuk ve gençlere yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kapsamda Kayseri İl Jandarma Komutanlığı tarafından hayata geçirilen “Hayalini Kuruyorum, Jandarma ile Geleceğe Yürüyorum Projesi” ile jandarma sorumluluk bölgesinde bulunan, merkeze uzak noktalarda yaşayan çocukların kötü alışkanlıklardan uzak tutulmaları, kişisel ve sosyal gelişimlerine katkı sunulması amaçlanmıştır. Proje yoluyla çocuklar hem akran grupları ile sosyalleşme deneyimi yaşarken hem de sporun bir branşı ile tanışarak yeteneklerini de keşfetmektedirler (Trt Haber, 2023). Benzer bir çalışmada Hakkari İl Jandarma Komutanlığı yürütülmüştür. “Hakkâri’de Nefes Olmaya” sloganı ile başlatılan projede çocuklar Jandarma karakolunda misafir edilerek, hayvan ve doğa sevgisinin aşılması, farkındalıklarının geliştirilmesi amacıyla etkinlikler gerçekleştirilmiştir (Hakkari Valiliği, 2023). Bir diğer örnek faaliyet Bolu İl Jandarma Komutanlığı bünyesindeki Çevre Doğa ve Hayvanları Koruma Timleri tarafından düzenlenen eğitimlerdir. Bu eğitimler yoluyla çocuklara çevre bilinci ve doğa sevgisi aşılması, bu konuda daha duyarlı hale gelmeleri amaçlanmıştır (Bolu Gündem, 2023). Hakkari İl Jandarma Komutanlığı ve Hakkari Valiliği iş birliği ile yürütülen “Kaybolmayan Çocuklar” Projesi ile de çeşitli nedenlerle suça bulaşan, kaçırılan, cinsel istismara uğrayan çocukların kurtarılması için orta okul öğrencilerine bireysel güvenlik konularında eğitimler verilmiş ve jandarmanın görev ve sorumlulukları hakkında bilgilendirme yapılmıştır ayrıca ebeveynlere de konu hakkında bilinçlendirme eğitimleri verilmiştir (Hakkari İl Jandarma Komutanlığı, 2015). Jandarma teşkilatının hayata geçirdiği uygulamalardan bir diğeri de okul öncesi çocuklara yöneliktir. “Jandarma Hep Benimle Güvendedim Askerimizle” projesi kapsamında çocukların yaş grubuna uygun olarak tercih edilen etkinlikler yoluyla çocukların jandarmanın yaptıkları hizmetleri tanımaları, jandarmaya karşı kalplerinde ve zihinlerinde olumlu bir iz bırakmak amaçlanmıştır (Milliyet, 2015). Toplum destekli güvenlik hizmetleri kapsamında eş zamanlı olarak hayata geçirilen üç proje “Evden Hırsızlık, Komşu Güvenliği, Aldanmayın” Zonguldak Valiliği ve İl Jandarma Komutanlığı tarafından sunulan bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerini kapsamaktadır. Projeler ile bölgede ortaya çıkabilecek olası suçlar ve sosyal problemlere ilişkin pratik önlemler tartışılarak bölge halkının bilgi düzeyinin artırılması sağlanmıştır (Halkın Sesi, 2015).

Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yürütülen önleme faaliyetleri içerisinde kadına yönelik şiddetle mücadelede edilmesi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanda yürütülen faaliyetler yalnızca kadınlara yönelik olmayıp erkeklere de eğitim verilmektedir. Örneğin; Bursa İl Jandarma Komutanlığı bünyesindeki Aile İçi Şiddetle Mücadele Kısım Amirliği tarafından 2022 yılında 27.500 kadın vatandaşa 58.401 erkek vatandaşa bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır (Bursa İl Jandarma Komutanlığı, 2022). “Kadına el kalkamaz” mottosu ile yürütülen çalışmalar 5 milyon erkeğe farkındalık oluşturmak maksadıyla farklı illerde de devam ettirilmiştir (Giresun Valiliği, 2023; Zonguldak İl Jandarma Komutanlığı, 2023).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte toplumsal güvenliğinin sağlanmasında önleyici kolluk faaliyetlerinin önemi üzerine yürütülen bir araştırmada önleyici kolluk devriyelerine daha fazla zaman ayrılması ve etkinliklerinin artırılmasının suç oranlarını azaltmadaki önemine dikkat çekilmiştir (Sönmez, 2020). Jandarma teşkilatının toplumsal gelişime destek faaliyetlerinin etkililiği üzerine gerçekleştirilen tez çalışmasında da yapılan uygulamaların çevresel (su, kanalizasyon, yol hizmetleri ile ilgili çalışmalar, boş/atıl kalmış alanların

değerlendirilmesi) sosyolojik (köyün cazibesinin artması, jandarma ve köylüler arasında iletişimin artması, bilinçlendirme çalışmaları), psikolojik boyutları (askerliğin meslek olarak seçilmesine olan ilgi, jandarmanın pekiştirdiği güven imajı, yardımlaşma ruhu) demografik verilerle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Demografik değişkenler sürdürülen faaliyetlerle ilgili bakış açılarını değiştirirse de genel sonuçlar itibariyle en çok çevresel etkilerin görüldüğü, psikolojik ve sosyal etkilerin de yüksek olduğu ancak çevresel etkiler kadar yüksek düzeyde algılanmadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte yürütülen faaliyetlere ilişkin halkın memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu ve bu durumun jandarma teşkilatına olan güveni arttırdığına dikkat çekilmiştir (Çınar, 2011, s. 178-179). Uyuşturucu bağımlılığı ile ilgili yapılan bir başka çalışmada da jandarma teşkilatının bu konuda önleyici kolluk hizmeti sunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu hizmetler içerisinde ailelerin bilgilendirilmesinden diğer kurumlarla iş birliği yapılmasına değin çok sayıda öneri bulunmaktadır (Koçanlı, 2020).

Metin içerisinde yer verildiği üzere yapılan farklı çalışmalarda toplumumuzda en fazla güven duyulan kurumlar arasında kolluk kuvvetleri yer almaktadır. Sağlamış ve sürdürmekte olduğu kurumsal güven ile jandarma teşkilatı farklı sosyal problemlere müdahale edilmesinde önemli görevler üstlenmektedir. Bu süreçte hayata geçirilen toplum destekli kolluk çalışmaları ile toplumsal gelişime destek faaliyetleri teşkilatının sahip olduğu güven imajını sürdürmesinde önemli etkiye sahiptir. Kurumsal güven aynı zamanda henüz müdahale sahası daha kısıtlı olan sosyal problemlere (tarım, gıda, iklim gibi) ilişkin jandarma teşkilatının sahip olabileceği rollerin potansiyel olarak genişleyebileceğine de işaret etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ülkemizde suç ve sosyal problemlerle mücadelede önemli görevler üstlenen jandarma teşkilatının toplum nezdindeki kurumsal güven düzeyine vurgu yapılarak sağlanmış olan bu güvenin suç ve sosyal problemlerin önlenmesinde taşıyabileceği potansiyel güce odaklanılmıştır. Modern toplumlarda güvenin kaynağının toplumsal kurumlar olduğuna işaret eden Giddens "rutinlerin" önemini de vurgulamıştı (Giddens, 2000). Güven ilişkilerinin kurumlar aracılığıyla sürdürülüyor olması kurumların sahip oldukları güven imajını zedelememeleri için bir süreklilik sağlamaları gerçeğini de ortaya çıkarır. Bu anlamda çalışmada da jandarma teşkilatının sahip olduğu avantajlı konuma dikkat çekilmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı'nın politikaları ve bu kapsamda belirlediği önceliklerde toplumla olan ilişkilerin doğru kurulması gerektiği ve güven temelli uygulamalara önem verildiği görülmektedir. Ancak burada vurgulanmak istenen asıl husus jandarma personelinin çalışma sahasında icra ettiği görevlerde sahip olduğu güven imajı ile topluma-toplumsal gruplara örnek olarak önleyici kolluk hizmetlerinde daha yüksek verimle çalışabileceği düşüncesidir. Yukarıda uygulama örneklerine yer verilen toplum destekli kolluk faaliyetleri bir yandan jandarma teşkilatına güveni pekiştirirken diğer taraftan vatandaş-kolluk arasındaki teması da arttırmaktadır. Jandarma teşkilatının vizyonu "İnsan merkezli çağdaş yönetim ve görev anlayışı ile ulusal ve uluslararası alanda saygın, güvenilir ve kaliteli hizmet sunan örnek kolluk kuvveti" olmaktadır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023). Jandarma teşkilatı personelinin örnek kolluk kuvveti olarak vatandaşa rol model olma yönündeki motivasyon ve çabaları sosyal problemleri önlemede de bir araç olarak kullanılabilir. Kongar rol modelleri "insanları etkileme gücü olan, giyim kuşamından günlük yaşamlarına hatta kişiliklerine kadar geniş kitlelerce taklit edilmeye çalışılan kişiler" olarak tanımlar (Kongar, 2011, s. 81-82). Benzer şekilde Marshall (2003, s. 626)'da "bireylerin davranışlarını ona bakarak şekillendirdiği, benzer tutumlar benimsemeye çalıştığı kişiler" olarak ifade eder. Teşkilatın vizyonunda yer alan "örnek olma" vurgusu toplum destekli kolluk ve toplumsal gelişime destek faaliyetleri ekseninde yeniden düşünülmeli ve kapsamı genişletilmelidir.

Kurum ya da örgütlerin varoluş sebebi, toplumsal düzenin sağlanmasında üstlendiği rol olarak tanımlanabilecek misyon kavramı kuşkusuz vizyon kavramı ile doğrudan ilgilidir. Kurum ve örgütleri birbirinden farklılaştıran, özgün niteliklere sahip olan vizyon kavramı kurumlar için "bir gelecek tasavvuru" olarak işlev görür. Birbirini temellendiren ve besleyen bu iki kavram kurum ve örgütlerin kendilerini doğru tanıtmalarında, kurumsal imaj oluşturmalarında ve geçmişten geleceğe varlıklarını sürdürmeye devam etmelerinde iki mihenk taşıdır. Bu bağlamda jandarma teşkilatının misyon ve vizyonunun önleyici kolluğun/toplum destekli kolluğun yerini

belirginleştirecek şekilde yapılandırılması önemli görülmektedir. Dahası jandarma teşkilatının güven temelli oluşturmuş olduğu kurumsal imajla sosyal problemlerin önlenmesindeki müphem rolünün belirginleşmesi için toplum-vatandaş eksenli, toplumsal sorunlara daha duyarlı önleyici ve bilinçlendirici faaliyetlere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmek mümkündür. Uygulanacak toplum destekli kolluk ve toplumsal gelişimi destek faaliyetlerinin de bulunulan bölgede sıklıkla rastlanan suç türleri ve sosyal problemleri dikkate alarak seçilmesi önemlidir. Kurumsal güvenin oluşmasında ya da fark edilmesinde güven nesnesine dair “işe yararlık” vurgusu bu yolla daha güçlü hale getirilebilir. Her ne kadar bazı sosyal problemlerin toplumsal yapının bütününe hakim olduğu ifade edilse de karşılıklıma yoğunluğu bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan hizmetlerin sunulması sosyal problemlerin önlenmesinde jandarma teşkilatını daha etkin hale getirebilir. Ayrıca çalışmada belirtildiği üzere kurumsal güven ya da kurumsal imajların oluşmasında kişiler ve kişilerin yapıp ettikleri önemlidir. Farklı bölge ve görevlerde çalışan jandarma personellerine bu süreçte daha fazla sorumluluk düştüğü açıktır. Teşkilat içerisinde görev ve sorumluluk alan her bireyin bu farkındalığa sahip olması gerekmektedir.

Aile ve kadına şiddetle mücadelede kapsamında spesifik bir değerlendirme yapıldığında jandarma personelinin bilgi seviyesinin arttırılması gerektiğini vurgulamak mümkündür. Hem üniversite bünyesinde okutulan derslerin hem de sahada çalışan personele yönelik verilen eğitimlerin etkinliğinin arttırılması personelin bu sosyal problemle karşı karşıya geldiğinde baş etme becerisi arttıracaktır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada kolluk personelinin bilgi seviyesinin düşüklüğü ya da az olmasının şiddet mağduru bireyle ilgili doğru ihtiyaç tespiti yapılamadan karar alınmasına sebebiyet verdiği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kolluk personelinin karşı karşıya kaldıkları ikincil travmayı aşmaları için destek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunlarla birlikte kolluk personelinin mağdur bireyle iletişim kurmada, ona doğru bir şekilde yaklaşmada ortak bir tutumun geliştirilemediği de vurgulanmaktadır (Uçan, Ege, Büyükgöze ve Semayış, 2023). 2020-2022 yılları arasında Jandarma Genel Komutanlığı'nın sorumluluk sahasındaki göçmenlere yönelik suç verilerinin kullanılması yoluyla gerçekleştirilen çalışmada toplumdaki genel algının aksine göçmenlerin suç oranlarının, genel suç oranları içerisinde önemli bir yere sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte araştırmada suç oranlarının yıllar içerisinde bir artış eğilimine sahip olduğuna da dikkat çekilmiş ve göçmenlerin özellikle mal varlığına karşı suçlar işledikleri saptanmıştır (Koçanlı, 2023). Bu iki sosyal problem alanında olduğu gibi gerçekleştirilecek alan araştırmaları sosyal problemleri önlemede jandarma teşkilatının potansiyelini ve problemlerin önlenmesinde karşı karşıya kalınan zorlukları daha net gözler önüne serebilir. Alan araştırmaları hem sosyal problemlerin doğru analiz edilmesinde hem de müdahale ve önleme faaliyetleri sırasında daha etkin, objektif uygulamalar yapılmasına katkı sağlayabilir. Yakın gelecekte etkilerini daha fazla hissettirecek sosyal problem alanları ile ilgili (iklim, gıda krizi gibi) kolluk personellerinin seminer, eğitim vb. faaliyetler ile farkındalık düzeylerinin arttırılması elzem görünmektedir.

Kaynaklar

- Adak, N. (2016). Sosyoloji ve Sosyal Problemler. *Sosyal Problemler Sosyolojisi Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler* (s. 15-45). içinde Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Anaokulunda "Jandarma Hep Benimle Güvendeyim Askerimizle" Projesi. (2015, Mayıs). *Milliyet*. Mart 2024 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/eskisehir/anaokulunda-jandarma-hep-benimle-guvendeyim-askerimizle-projesi-10783326> adresinden alındı.
- Aydın, M., Çelikpala, M., Sokullu, E. E., Güvenç, M., Ergun, A., Baybars Hawks, B., . . . Kaya Sönmez, S. (2023). *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2022*. İstanbul: Global Akademi ve Akademetre.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan , Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Doğa koruma timi, Bolu'da öğrencilere çevre dersi verdi. (2023, Aralık). *Bolu Gündem*. Aralık 2023 tarihinde <https://www.bolugundem.com/haber/18551551/doga-koruma-timi-boluda-ogrencilere-cevre-dersi-verdi> adresinden alındı.
- Burdur İl Jandarma Komutanlığı. (2020, Şubat-Mart). Ağustos 2023 tarihinde <https://burdur.jandarma.gov.tr/toplum-destekli-guvenlik-hizmetleri-bilgilendirme-ve-bilinclendirme-faaliyetleri> adresinden alındı
- Bursa İl Jandarma Komutanlığı. (2022, Aralık). *Jandarma'dan Kadına Yönelik Şiddete Sıfır Tolerans*. <https://bursa.jandarma.gov.tr/jandarmadan-kadina-yonelik-siddete-sifir-tolerans> adresinden alındı
- Carl, J. (2012). *Think Social Problems*. Pearson.
- Çınar, M. (2011). İyi Niyet Geliştirme Aracı Olarak Sosyal Sorumluluk: Jandarma Genel Komutanlığı Toplumsal Gelşime Destek Faaliyetleri Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. (2021). Türkiye Uyuşturucu Raporu. Ankara: <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/2021-Turkiye-Uyusturucu-Raporu.pdf>.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giresun Valiliği. (2023, Haziran). *Basın Bülteni 2023/141*. <http://www.giresun.gov.tr/bulten-no-2023141-jandarma-bulteni> adresinden alındı
- Jandarma Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Kuvveti kurdu. *Hürriyet*. (2016, Kasım). Mart 2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/jandarma-gocmen-kacakciligi-ile-mucadele-kuvveti-kurdu-40049829> adresinden alındı
- Hakkari İl Jandarma Komutanlığı. (2015, Ocak). *Hakkari'de Jandarmadan 'Kaybolmayan Çocuklar' Projesi*. Haberler.com: <https://www.haberler.com/hakkari-de-jandarmadan-kaybolmayan-cocuklar-6889193-haberi/> adresinden alındı
- Hakkari Valiliği. (2023, Kasım 10). "Jandarma ve Çocuklar Elele Vererek Fidan Dikip Hayvanları Besledi". Ocak 2024 tarihinde <http://www.hakkari.gov.tr/jandarma-ve-cocuklar-elele-vererek-fidan-dikip-hayvanlari-besledi> adresinden alındı
- Gökçebey'de Toplum Destekli Güvenlik Hizmet Modeli. (2015, Ocak 30). *Halkın Sesi*. Mart 2024 tarihinde <https://www.halkinsesi.com.tr/gokcebeyde-toplum-destekli-guvenlik-hizmet-modeli#> adresinden alındı
- Hooghe, M., Marien, S. ve Vroome, T. D. (2012, Ekim). The cognitive basis of trust. The relation between education, cognitive ability, and generalized and political trust. *Intelligence*(40), s. 604-613.
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2023). *T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı 2022 Faaliyet Raporu*. Ankara.

- Jandarma Genel Komutanlığı. (2021). *T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı 2020 Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi. (2019). *Jandarma Sorumluluk Sahasındaki Kadın Cinayetlerinin Analizi (2008-2017)*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Araştırma Merkezleri Müdürlüğü.
- Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi. (2021, Ekim). Şiddete Karşı Kadınların Yanındayız. *Jandarma Dergisi*(160), s. 74.
- Jandarmanın Toplum Destekli Güvenlik Hizmetleri. (2024, Şubat 4). *Edirne'nin Sesi: Edirne Yerel Gazetesi*. Şubat 2024 tarihinde <https://www.edirneninsesi.com.tr/jandarmanın-toplum-destekli-guvenlik-hizmetleri/31413/> adresinden alındı
- Küçükbaşol, Y. ve Pekdoğan, H. (2019, Nisan). Türkiye'nin Göç Yönetim Süreci ve Jandarmanın Dönüşümü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), s. 887-903.
- Kaplan, M. ve Yıldırım, A. (2022, Mayıs). Suçun Önlenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Kuramsal Açıdan Bir Değerlendirme ve Örnekler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 11(1), 49-74.
- Koçanlı, M. (2020). Uyuşturucu Madde Bağımlılığında Ailenin Etkisi ve Bağımlı Sayısının Azaltılmasında Jandarmanın Etkinliği: İstanbul'da Bir Uygulama. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 576-619.
- Koçanlı, M. (2023). Türkiye Genelinde 2020-2022 Yılları Arasında Jandarma Sorumluluk Sahasında Düzensiz Göçmenlerin İşlediği Suçların Sosyolojik Değerlendirmesi. *Mukaddime*, 14(2), 256-283.
- Kongar, E. (2011). *İçimizdeki Zalim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kornblum, W., Julian, J. ve Smith, C. D. (2012). *Social Problems*. Prentice Hall.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Möllering, G. (2006). Trust, institutions, agency: towards a neoinstitutional theory of trust. R. Bachmann ve Z. Akbar (Dü) içinde, *Handbook of Trust Research* (s. 355-376). Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mooney, L. A., Knox, D., Holmes, M. M. ve Schacht, C. (2015). *Understanding Social Problems*. Toronto: Nelson Education Limited.
- Orhan, G. (2021). Çocuk Koruma Sistemi İçerisinde Jandarmanın İşlevi ve Mağdur Çocuğa Yaklaşımı. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik), 53-76.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Sönmez, H. (2020). Toplumsal Güvenliğin Sağlanmasında Önleyici Kolluğun Etkinliği Üzerine Kavramsal Bir Araştırma: Bursa İl Jandarma Örneği. *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 6(13), s. 179-206.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. ve Özenci, F. (2022). *Türkiye Göç ve İnsan Hareketlilikleri Yıllık Raporu 2021*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ-GPM).
- Seçer, H. Ş. (2009). Profesyonel Mesleklere ve Profesyonel Bireylere Güven. *Kamu-İş*, 10(4), 247-277.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory Research in the Social Sciences*. New York: Sage Publications.
- Sztompka, P. (2000). *Trust: A Sociological Theory*. New York: Cambridge University Press.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele: 2023 Yılı Faaliyet Planı*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Kadın Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2024-2028*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı. (2020). Aile İçi Şiddet ve Kadın Cinayetlerinin Önlenmesinde Kolluğun Önemi ve Rolü. Ankara: <http://www.icguvenlikyayinlari.gov.tr/kurumlar/icguvenlikyayinlari.gov.tr/PDF/kriminoloji/2020/AILE-ICI-SIDDET-VE-KADIN-CINAYETLERI-ILE-MUCADELE.pdf>.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı. (tarih yok). Ağustos 27, 2023 tarihinde Asayiş Başkanlığı: <https://www.jandarma.gov.tr/asayis/jandarma-cevre-koruma-timleri> adresinden alındı

- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı. (2021, Ekim). Ağustos 2023 tarihinde <https://www.jandarma.gov.tr/ab-terafindan-yapilan-ankette-vatandasimizin-kolluk-personeline-guveni-2015-yilina-gore-20-artti-merkezicerik> adresinden alındı
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlığı. (2022). Göçmen Kaçakçılığı Ve İnsan Ticareti İle Mücadele Eğitim El Kitabı. Ankara.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı. (2023). *Misyon ve Vizyon*. Kasım 2023 tarihinde <https://www.jandarma.gov.tr/jandarma-genel-komutanligi-vizyonu#:~:text=%22Bireylerin%20temel%20hak%20ve%20özgürlüklerini,kamu%20düzenini%20sağlamak%20ve%20korumaktır.%22> adresinden alındı
- T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı. (2024). *2024 Yılı Performans Programı*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığı.
- T.C. Siirt Valiliği. (2019, Nisan 2). *Jandarma Görev Başında, "Çocuklar Güvende"*. Aralık 2023 tarihinde <http://www.siirt.gov.tr/jandarma-gorev-basinda-cocuklar-guvende> adresinden alındı
- T.C. Yahşihan Kaymakamlığı. (2015, Mayıs). *Yahşihan Kaymakamlığı "Toplum Destekli Güvenlik Hizmetleri"* Ağustos 2023 tarihinde <http://www.yahsihan.gov.tr/yahsihan-kaymakamligi-toplum-destekli-gvenlik-hizmetleri> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2022). Güncel Türkçe Sözlük. Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü. (2015). *Polis ve Jandarmaya Duyulan Güven ve Memnuniyetin Uluslararası Yöntemlerle Ölçülmesi: Yerel Kamuoyu Yoklaması Sonuçları*. İçişleri Bakanlığı, Ankara.
- Tarım Hukuku Derneği. (2022, Nisan). Ağustos 27, 2023 tarihinde <https://www.tarimhukuku.org/jandarma-genel-komutanligi-ve-emniyet-genel-mudurlugu-nezdinde-tarim-ve-gida-koruma-birimlerikurulmasi-onerisi/> adresinden alındı
- Thio, A. ve Taylor, J. (2011). *Social Problems*. New Jersey: Jones & Bartlett Publishers.
- KADES uygulamasını indiren kişi sayısı yüzde 317 arttı. (2021, Mayıs). *Trt Haber*. Mart 2024 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kades-uygulamasini-indiren-kisi-sayisi-yuzde-317-artti-584084.html> adresinden alındı
- Kırsal mahallelerdeki çocuklar jandarmanın projesiyle tekvando öğreniyor. (2023, Temmuz 4). *Trt Haber*. Ocak 2024 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/spor/kirsal-mahallelerdeki-cocuklar-jandarmanin-projesiyle-tekvando-ogreniyor-779330.html> adresinden alındı
- Uçan, A., Ege, E., Büyükgöze, S. ve Semayış, T. (2023). *Türkiye’de Erkek Şiddetiyle Mücadelede Kolluk Uygulamaları*. İstanbul: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. Erişim adresi: <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2023/08/kolluk-kades-rapor-web.pdf>.
- Zmerli, S. ve Newton, K. (2008). Social Trust and Attitudes Toward Democracy. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 706-724.
- Zonguldak İl Jandarma Komutanlığı. (2023, Ocak). *5 Milyon Erkeğe Farkındalık Oluşturmak Maksadıyla #KadınaElKalkamaz Mottosuyla Bilgilendirme Faaliyeti*. <https://zonguldak.jandarma.gov.tr/5-milyon-erkege-farkindalik-olusturmak-maksadiyla-kadinaelkalkamaz-mottosuyla-bilgilendirme-faaliyeti-27012023> adresinden alındı

Yazar Katkıları: Tek Yazar Fikir- Tasarım- Tek Yazar; Denetleme-; Kaynaklar-; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; Analiz ve/ veya Yorum-; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan; Eleştirel İnceleme

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi:

Author Contributions: Sole Author Concept -; Design-; Supervision-Resources; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation; Literature Search-; Writing Manuscript-; Critical Review

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval:

Hıdır Deryayev'in Türkmen Grameri Üzerine Çalışmaları

Hıdır Deryayev's Works on Turkmen Grammar

Sinan DİNÇ¹

Tahir AŞİROV²

¹ Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Erzurum Türkiye
e-mail: sinandinc@atauni.edu.tr

² Türkmenistan Bilimler Akademisi, Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü Aşgabat Türkmenistan
e-mail tahirashirov@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 31.3.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 24.5.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Sinan DİNÇ
sinandinc@atauni.edu.tr

Atrf /Cite this article:

Dinç, S., & Aşirov, T. (2024). Hıdır Deryayev'in Türkmen Grameri Üzerine Çalışmaları. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 205-213.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Hıdır Deryayev, Türkmen edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Genellikle onun edebî eserleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kendisi ilk Türkmen romanı sayılan "İkbal" (Ganlı Penceden) romanının yazarıdır. Fakat Deryayev, aynı zamanda Türkmen dili üzerine önemli çalışmalar yapan, bu alanda doçentlik unvanını alan ilk Türkmen akademisyendir. Yazarın bu yönünün de ele alınıp çalışmalarının değerlendirilmesi, Türkmençeye ve dil bilgisi terimlerine katkılarının ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Deryayev'in 1933-1937 yılları arasında hazırlanmış olduğu "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika", "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin", "Sintaksis Turkmenskogo Yazıka" ve "Evropalılar Üçin Türkmen Dili" adlı çalışmaları hakkında bilgi verilerek eserlerde kullandığı dil bilgisi terimlerinin Türkiye Türkçesi karşılıkları verilmiştir. Deryayev, hayattayken haksızlığa uğramış, haksız yere 19 yılını sürgünde geçirmiştir. Yazarın bu yüzden değerli birçok çalışması görmezden gelinmiştir. Bu çalışma ile akademisyen Deryayev'in Türkmençe üzerine hazırlanmış olduğu çok değerli bilimsel eserler konu ile ilgili araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hıdır Deryayev, Türkmen, Türkmen Dili

Abstract

Hıdır Deryayev is one of the important names of Turkmen Literature. Generally, his literary works have been discussed and evaluated. He is the author of the novel "İkbal" (Ganlı Penceden), which is considered the first Turkmen novel. Deryayev is also the first Turkmen academician who carried out significant studies on the Turkmen language and received the title of Associate Professor in this field. It is important to consider this aspect of the author and evaluate his works and reveal his contributions to Turkmen language and grammatical terms. This study includes Deryayev's "Grammatika: For the 4th Secondary Year" or "Ene Language: For the 4th Year", "Grammatika (Nahuv): Second Part for the 6th-7th Year of Secondary Schools" prepared by Deryayev between 1933-1937. Information was given about his works titled "For the 1st School Years", "Sintaksis Turkmenskogo Yazıka" and "Turkmen Language for the People of Evropa" and the Turkish equivalents of the grammatical terms used in the works were given. Deryayev was treated unfairly while he was alive and spent 19 years in exile unjustly. That's why many valuable works of the author have been ignored. With this study, the very valuable scientific works prepared by academician Deryayev on Turkmen language were brought to your attention on the subject.

Keywords: Hıdır Deryayev, Turkmen, Turkmen Language

Giriş

Hıdır Deryayev, 1905 yılında Marı vilayetinin Eğrigüzer kasabasında doğmuştur. 12 yaşına kadar (1917) annesi ve babası tarafından eğitilmiştir. Çiftçilikle uğraşmıştır. Fakat kısa bir süre sonra, önce annesi sonra babasını kaybetmiştir. Ebeveynlerini kaybedince akrabalarının yanında kalır bu olumsuzluklara rağmen eğitim almak için Eğrigüzer Cedit Okuluna gider (Gurbansähedov, 1975: 107; Muhiyev ve Kürenov, 1988:19).

1920 yılında Marı'da açılan Togtmış Yatılı Okuluna gider burada bir yıl okuduktan sonra aynı yerdeki "Eğitim Enstitüsüne" (инпрос =институт просвещения) geçer. Bir yıl eğitim aldıktan sonra bu okul Taşkent'e taşınır. Yazar eğitimine ara vermez orada devam eder. 1926 yılında bu okulu tamamlar. Kendisinde öğretmenlik vasıfları gören hocaları bu okulda öğretmen olarak kalmasını sağlarlar (Gurbansähedov, 1975: 107; Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19).

Almış olduğu eğitimle yetinmeyen Deryayev, bir yandan öğretmenlik yaparken bir yandan da o dönemde Taşkent'te açılan bir Kazak Enstitüsünde okumaya başlar. Fakat okul Almatı'ya taşınınca Orta Asya Devlet Üniversitesinin Şarkiyat Fakültesinin Filoloji Bölümünün ikinci sınıfına geçiş yapar. 1930 yılında üniversitenin bu fakültesi kadro yetersizliğinden Pedagojik Enstitüye dönüştürülür. Deryayev, buradaki öğrenimini 1931 yılında tamamlar ve Aşgabat'taki Devlet Pedagojik Enstitüsünde öğretim görevlisi olarak görevlendirilir (Gurbansähedov, 1975, s. 107-108; Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19). 1937 yılına kadar burada önce öğretim görevlisi olarak 1933 yılından itibaren doçent ve kürsü başkanı olarak görev yapar. Gurbansähedov, yazarın ilk doçentlik unvanı alan Türkmen dilcisi olduğunu ifade etmektedir (1975: 108).

Deryayevin, Kümüşali Böriyev'in "Türkmenistan" gazetesindeki "Türkmen dili" adlı yazısına cevaben yazmış olduğu "Türkmen Köne Edebi Dili" (Eski Türkmen Edebi Dili) adlı makalesi yazarı zor duruma sokmuştur (Aşirov, 2019: 123). 1937 yılında hapse atılır 1956 yılına kadar (19 yıl) cezaevinde kalır. Stalin'in ölümünden sonra salıverilir. Yazar, bundan sonra Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil ve Edebiyat Enstitüsünde akademisyen olarak çalışmaya başlar. 1962 yılında ise TSSR (Түркмен Совет Социалистик Республкасы = Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Yazarlar Birliği'ne sözcü sekreter olarak seçilir. 1979 yılından 1981 yılının mayıs ayına kadar TSSR Yazarlar Birliği'nin müdür yardımcısı olarak çalışır (Tazegül, 2022).

Yazarın, 1937 yılında "Ganlı Penceden" adı ile yayımlanan eserinin ilk Türkmen romanı sayılması ayrıca "Harasat", "Mukaddes Ocak" gibi çok değerli eserlerin yazarı olması, onu Türkmen edebiyatının çok değerli bir yazarı kılmaktadır. Deryayev, 1933-1937 yılların arasında Türkmen dili üzerine çok değerli eserler hazırlar. 1933 yılında "6-7. sınıflar için Türkmen Dilinin Sentaksı" (6-7-nji Klaslar Üçin «Türkmen Diliniň Sintaksisi») adlı çalışmayı çıkarır. Bu ders kitabı 1937 yılına kadar basılır (Muhiyev ve Kürenov, 1988:19). 1934 yılında yedi yıllık okullar için "Türkmen Dilinin Grameri" (Türkmen Diliniň Grammatikasy) Avrupalılar için Türkmen Dili (Ýewropalyar Üçin Türkmen Dili) adlı eserleri çıkar. 1936 yılında ise Türkmenistan'ın Birinci Lengüistik Kurultayına tezler mahiyetinde "Türkmen Dilinin Sentaksının ve Noktalama kurallarının Temel Meseleleri" (Türkmen Diliniň Sintaksisiniň we Punktuaitsiýasynyň Esasy Meseleleri) adlı eseri çıkar (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19)

Deryayev, ayrıca Türkmen dilinin tarihine dair birkaç makale yazar. Bunların arasında "Gelecek Zaman Fiilininin Bazı Meseleleri" (Geljek Zaman İşliginiň Käbir Meseleleri), "Türkmen Dilinin Tarihinin Meseleleri" (Türkmen Diliniň Taryhynyň Meseleleri), "Mahtumkulu'nun Eserlerinin İzinde" (Magtymgulyynyň Eserleriniň Gözleginde) yer almaktadır (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 20).

Deryayev, iyi bir edebiyatçı olmanın yanı sıra oldukça iyi bir dilci idi. Mahkumiyeti sonrasında dil konusunda eser yazmaktan uzak durmuştur. Onun yazmış olduğu edebî eserler kadar bilimsel çalışmalarının da bilinmesi gerekir. Bu eserlerinde Deryayev'in 'dinlevçi' (dinleyici), 'sözleyci' (anlatıcı), 'ilerici', 'gayracı' (gerici) gibi uluslararası kavramlara karşılık bulurken Türkmen dilinin gramer terimlerine önemli ölçüde katkıları olmuştur (Aşirov, 2019: 123).

1. Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin

Deryayev, 1933 yılında Aşkabat'ta yayımlanan "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" adlı eseri, Hocamırat Baylyev (1905-1946) ile birlikte hazırlamışlardır. Baylyev, Türkmen dili ile ilgili önemli eserlere imza atan dilcilerden biridir. A.A. Kurbanov ile O. D. Kuzmin tarafından hazırlanan "A. Potseluyevskiy, H. Baylyev" adlı eserde, Baylyev'in Deryayev ile 1933 yılında hazırladıkları "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" adlı eser hakkında Deryayev'in ismi zikredilmeden bahsedilmektedir (Kurbanov ve Kuzmin, 1962: 78). Ayrıca Haydar Muhiyev ile Sapar Kürenov tarafından 1988 yılında Aşkabat'ta "Türkmen Dilçileri" adıyla Türkmen dili üzerine çalışanlar hakkında önemli bir eser hazırlamışlardır. Bu eserde de Baylyev ile Deryayev tarafından 1933 yılında hazırlanan bu eser hakkında sadece Baylyev'in ele alındığı kısımda bahsedilmiştir (Muhiyev ve Kürenov, 1988: 19-20, 37-39). Ayrıca eserin redaktörü olarak meşhur dilci Gurban Sopiyev'in adı geçmektedir (Baylyev ve Deryayev, 1933). Türkmenistan İlimler Akademisi Merkez Kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüshanın kapağında "Sopiyev Gurban" ve "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Gramatika" şeklinde yazı yer almaktadır. İç kapakta ise söz konusu yazarların isimleri geçmektedir. Aynı şekilde kitabın arka kapağındaki Rusça isminde ise, Baylyev ile Deryayev'in isimleri yazar olarak geçmekte ve ana dili anlamına gelen "Rodnoy Yazık" başlığı ile "grammatika dilya 4 goda Obuçeniya v Naçalnih Şkolah" yazısı yer almaktadır. Sopiyev ise redaktör olarak geçmektedir (Baylyev ve Deryayev, 1933). Kitap elli altı sayfadan oluşmaktadır. Eserin içeriği şu şekildedir:

Ovalkı Geçilenleri Gaytalamak (3-17 - Önceki işlenenleri [konuları] tekrarlamak): Sözlem (3-5 - Cümle), Sözlem Hılları¹ (5-17 - Cümle türleri), Yüzlenme Sözlemi (8-9 - Hitap cümlesi), Kömekçi Sözler (9-10 - Edatlar), Düyp söz hem goşılma (12-13 - Kök sözcük ve ek), Goşılmalar (15 - Ekler).

Dil hem Yazıv Hakında Umumı Düşince (18-27 - Dil ve Yazı Hakında Genel Düşünce): Dilleriň dörişi (18-19 - Dillerin Ortaya Çıkışı), Dilleriň Bir-birlerine Yağnılık ve Daşlıklarınıň Sebepleri (19-21 - Dillerin Birbirlerine Yakınlık ve Uzaklıklarının Sebepleri), Dilleriň Öşişi (21-22 - Dillerin Gelişimi), Hatın Öşişi (22-24 - Yazın Gelişimi), Sözlemiň Baş Bölekleri ve Eyerceň Bölekleri (24-27 - Cümlelerin Asıl Ögeleri ve Bağımlı Ögeleri).

Sözlemiň Eyerceň Bölekleri (28-38 - Cümlelerin Bağımlı Ögeleri).

I. Doldırğıçlar (28-34 - Tümleçler): 1. Çıkış Doldırğıcı (29-30 - 1. Ayrılma Tümleci), 2. Yöneliş Doldırğıcı (30 - 2. Yönelme Tümleci), 3. Orın Doldırğıcı (30 - 3. Yer Tümleci), 4. Yeňiş Doldırğıcı (30-31 - 4. Belirtili Nesne), 5. Vagıt Doldırğıcı (32 - 5. Zaman Tümleci), 6. Baş Doldırğıcı (32 6. Belirtisiz Nesne), 7. Sebep Doldırğıcı (32-33 - 7. Sebep Tümleci).

II. Ayrığıçlar (34-38 - Tamlayanlar): Sıpatlar (35 - Sıfatlar), Ortak İşliklerden (35 - Sıfat-fiillerden), İsimlerden (35 - İsimlerden), Sanlardan (35 - Sayı Sıfatlarından), Görkezme Çalışmalarından (35 - İşaret Zamirlerinden), Eyelik Ayrığıçlar (35, Belirtili İsim Tamlamasının Tamlayanı), Bir Näge Eyeli Sözlemler (36 - Birden Fazla Özneli Cümleler), Bir Näge Habarlı Sözlemler (36-37 - Birden Fazla Yüklemlili Cümleler), Sözlem İçinde Meňzeş Doldırğıçlar (37-38 - Cümle İçindeki Benzer Tümleçler), Çıkış Doldırğıçlar (38 - Ayrılma Tümleçleri), Yöneliş Doldırğıçlar (38 - Yönelme Tümleçleri), Yeňiş Doldırğıçlar (38 - Belirtili Nesnelere), Orın Doldırğıçlar (38 - Yer Tümleçleri), Vagıt Doldırğıçlar (38 - Zaman Tümleçleri).

Canlı Dili ve Yazıv Dilini Ösdirmek (39-52 - Canlı Dili ve Yazı Dilini Geliştirmek): Gazet (Gazete), Onuň Mazmunı ve Bölimleri (39 - Onun İçeriği ve Bölümleri), Gazetiň Mazmunı (39-40 - Gazetenin İçeriği), Gazetiň Baş Sahypası (40 - Gazetenin Baş Sayfası), Gazet Telegramı, Makalalar, Habarlar ve Başgalar (40-44 - Gazete telgrafı, Makaleler, Haberler ve Diğerleri), Divarı Gazet (44-45 - Duvar Gazetesi), Divarı Gazet Redkollegiyasını Guramak ve Saylamak (45-46 - Duvar Gazetesi Yayın Kurulunu Oluşturmak ve Seçmek), Divarı Gazetiň Adı, Bölimleri ve Onı Düzgine Salmak (46-47 - Duvar Gazetesinin Adı, Bölümleri ve Onu Düzene Koymak), Divarı Gazete Yazılan

¹ Deryayev'in eserlerini hazırladığı dönemde Türkmen Türkçesinin yazım kuralları günümüzdekinde biraz farklılık arz etmekteydi. Bu yüzden terimler ve başlıklar, Deryayev'in eserlerinde kullandığı şekli ile alınmıştır. Söz gelimi, Deryayev'in eserinde "hılları" şeklinde geçen sözcük günümüzde "hilleri" şeklinde kullanılmaktadır.

Makala ve Habarlar (47-48 – Duvar Gazetesine Yazılan Makale ve Haberler), Divarı Gazet Makalalarına Mısallar (48-49 – Duvar Gazetesi Makalelerine Örnekler), Kitap Bilen İşlemek Hakkında (50-51 – Kitap üzerinde çalışmak), Kitabın Başkı Sahıpası (50 – Kitabın ilk sayfası), Kitabın Sözbaşı ve Münderecesi (50-51 – Kitabın önsözü ve içindekileri), Kitaptan Okılan Hekaya ve Makala Değişli Soraglara Cogapları Şol Makaladan Tapıp Bilmek (51 – Kitaptan okunan hikaye ve makaleler ile ilgili sorula dair cevapları o makaleden bulabilmek).

Canlı Dili Ösdirmek (52-56): Yıgnagı Alıp Barmak (52 – Toplantıyı yürütmek), Yıgnagı Alıp Barmak Yolları (52 – Toplantıyı yürütme yöntemleri), Yıgnak Başlağı (53 – Toplantı başkanı), Yıgnagın Sekretarı (Mürzesi) (53 – Toplantı sekreteri), Yıgnagın Agzaları (53-54 – Toplantı üyeleri), Protokol (54), Yıgnagın Gün Tertibi (54 – Toplantının günlük programı), Yıgnagın Protokolü (54-55 – Toplantı protokolü), İne Protokolın Forması (55 – Protokolün formu), Protokol No 2. (56).

2. Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta Mektepler Üçin 6-7-nci Okuv Yılları Üçin

Deryayev, 1934 yılında Aşkabat'ta yayımlanan "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin" (Dilbilgisi (Nahiv): İkinci Bölüm: Ortaokullar için 6-7. sınıflar için) adıyla Türkmen dil bilgisi üzerine almış altı sayfadan oluşan önemli bir eser kaleme almıştır.

I. Bölüm: Sada Sözlem (3-38 Basit Cümle)

1. Sözlem (3-5 - Cümle), 2. Habar (5 - Yüklem), 3. Eye (5-6 - Özne), 4. Ayıklayıcılar (6-11 - Tamlayanlar), 4.1. Shema 1 (7 - tablo 1), 4.2. Shema 2 (7 - tablo 2), 4.3. Shema 3 (8 - tablo 3), 4.4. Shema 4 (8 - tablo 4), 5. Habarın Her Hılı Söz Toparlarından Bolıp Gelişi (11-13 - Yüklem Her Türlü Sözcük Öbeklerinde Olması), 6. Eyäniñ Her Hılı Söz Toparlarından Bolıp Gelişi (13-15 - Öznenin Her Türlü Sözcük Öbeğinden Olması), 6.1. At Sözlerinden (13-14 - Adlardan), 6.2. Çalışmaların Eye Bolıp Gelişleri (14 - Zamirlerin Özne Olması), 6.3. Eyäniñ Sanlardan Bolışı (14 - Öznenin Sayılardan Oluşması), 6.4. Eyäniñ Ortak İşliklerinden Bolışı (14 - Öznenin Sıfat-Fiillerden Oluşması), 6.5. Eyäniñ Sıpatlardan Bolışı (14-15 - Öznenin Sıfatlardan Oluşması), 7. Doldırığıçların Hılları (15-17 - Tümleçlerin Türleri), 7.1. Çıkış Doldırığıcı (15 - Ayrılma Tümleci), 7.2. Yöneliş Doldırığıcı (15 - Yönelme Tümleci), 7.3. Orın Doldırığıcı (15 - Yer Tümleci), 7.4. Yeñiş Doldırığıcı (16 - Belirtili Nesne), 7.5. Vagt Doldırığıcı (16 - Zaman Tümleci), 7.6. Hal Doldırığıcı (16-17 - Zarf Tümleci), 7.7. Sebep Doldırığıcı (17 - Sebep Tümleci), 7.8. Meñzetme Doldırığıcı (17 - Benzetme Tümleci), 7.9. Baş Doldırığıcı (15 - Belirtisiz Nesne), 8. Ayırığıçlar (18 - Tamlayanlar), 8.1. Eyelik Ayırığıcı (18 - Belirtili İsim Tamlaması Tamlayanı), 8.2. Sıpat Ayırığıcı (18-19 - Tamlayan Olarak Sıfat), 9. Sözlemin Deñdeş Agzaları (28 - Bağımlı Cümledeki Eşit Ögeleri). 10. Deñdeş Habarlar (28 - Bağımlı Cümledeki Eşit Yüklem), 11. Deñdeş Eyeler (28-29 - Bağımlı Cümledeki Eşit Özneler), 12. Deñdeş Doldırığıçlar (29-30 - Bağımlı Cümledeki Eşit Tümleçler), 13. Deñdeş Ayırığıçlar (30 Bağımlı Cümledeki Eşit Tamlayanlar), 4. Bağlayıcı Sözler bilen Bağlanışyan Deñdeş Agzalar (30- 34 - Bağlaçlar ile Bağlanan Eşit Ögeler), 5. Kem Sözlemler (34 - Eksiltile Cümleler), 16. At Sözlemler (35 - Ad Cümleleri), 17. Eyeli ve Eyesiz Sözlemler (35 - Özneli ve Öznesiz Cümleler), 18. Yüzlenme Sözler (35-36 - Hitap Sözler), 9. Cogap Sözler (37-38 - Cevap Sözler), 20. Ümlıklar (38 - Ünlemler).

II. Bölüm: Goşma Sözlemler (39-65 - Birleşik Cümleler)

21. Goşma Sözlemlerin Hılları (39-41 - Birleşik Cümle Türleri), 22. Düzmeli Goşma Sözlemler (41 - Bağımsız Sıralı Cümleler), 23. Tirkeş Düzmeli Goşma Sözlemler (42-43 - Tekrarlı Bağımsız Sıralı Cümleler), 24. Bir Tarapdan Bağlanışıklı Düzmeli Goşma Sözlemler (43-45 - Bağımsız Sıralı Cümleler), 25. İki Tarapdan Bağlanışıklı Düzmeli Goşma Sözlemler (45-47 - Bağımlı Sıralı Cümleler), 26. Eyerceñli Goşma Sözlemler (47- 59 - Girişik-Birleşik Cümle), 26.1. Hal Sözlemi (47-48 - Zarf Cümlesi), 26.2. Şert Sözlemleri (48-50 - Şart Cümleleri), 26.3. Vagt Sözlemleri (50-51 - Zaman Cümleleri), 26.4. Meñzetme Sözlemleri (51 - Benzetme Cümleleri), 26.5. Sebep Sözlemleri (52 - Sebep Cümleleri), 26.6. Yagday Sözlemleri (52-54 - Durum Cümleleri), 27. Bir Näge Eyerceñ Sözlemi Bolan Eyerceñli Goşma Sözlemler (59-62 - Birden Fazla Yan Cümlesi Olan Girişik-Birleşik Cümle), 28. Yat Sözler (62-63 - Yabancı Sözler), 29. Sözleşik (63-65 - Konuşma/Diyalog).

Deryayev'in söz konusu eserinin 1935 yılında da aynı adla yayımlanmış olduğu görülmektedir. Deryayev bu eseri, 1935 yılında yayımlandığında "Grammatika: İkinci Bölüm (Nahuv): Orta Mekteplerin 6-7-nci Okuv Yılları Üçin"

(Dilbilgisi İkinci Bölüm (Nahiv): Ortaokulların 6-7. Sınıfları İçin) adıyla seksen bir sayfadan oluşan kitap şeklinde düzenlenmiş ve 1934 yılında neşredilen eserin ikinci baskısı olduğunu şu şekilde dile getirilmiştir: “İkinci yola düzedilip basıldı” (İkinci defa düzenleyerek yayımlandı) (Deryayev, 1935). Eserin ilk bölümü “Yönekey Sözlem” başlığıyla verilmekte ve üç ile kırk altıncı sayfaları arasında yerleşmektedir (Deryayev, 1935: 3-46). İlk baskıda yirmi başlık ihtiva ederken ikinci baskıda yirmi bir başlık bulunmaktadır. Eserde kırk üç ile kırk beş sayfaları arasındaki bölüm “Sokma Sözcükler” adlı yirminci başlıktır. İkinci bölüm, “Goşma Sözcükler” (Deryayev, 1935: 47-81). İlk baskıdaki yirmi dört ile yirmi beşinci başlık, ikinci baskıda yirmi beşinci başlıkta birlikte verilmiştir (Deryayev, 1935: 52-56).

Aynı şekilde Deryayev’in 1934 ve 1935 yıllarında “Grammatika (Nahiv)” adıyla yayımladığı Türkmen dilbilgisi eserlerinin baskılarında, konuların sırasının değiştiğini de görmek mümkündür. Nitekim ilk baskıda ikinci sırada gelen “Habar” konusu, ikinci baskıda üçüncü sırada verilmiştir (Deryayev, 1934: 5). Buna bağlı olarak ilk baskıda yer alan “Eye” konusu, ikinci sıraya yerleştirilmiştir (Deryayev, 1935: 5-6). İki baskının -bazı dilsel kavramlar dışında- aynı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin ilk baskıda “Basit Cümle” terimi “Sada Sözlem” şeklinde “sada” (sade) sözcüğü ile (Deryayev, 1934: 3), ikinci baskıda ise “Yönekey Sözlem” şeklinde “yönekey” sözcüğü ile ifade edilmiştir (Deryayev, 1935: 3).

Haydar Muhıyev ile Sapar Kürenov 1988 yılında Aşkabat’ta “Türkmen Dilçileri” adıyla Türkmen dili üzerine emek harcamış dilciler hakkında önemli bir eser hazırlamışlardır. Bu eserde Deryayev’in eseri hakkında şöyle denilmektedir: “1933-1937 yılların arasında H. Deryayev Türkmen dili üzerine birkaç önemli eseri yayımlanmıştır. İlk olarak 1933 yılında onun ‘6-7. Sınıflar İçin Türkmen Dili Sintaksisi’ adlı eseri neşredilmiştir. Bu ders kitabının 1937 yılına kadar yeni baskıları yapılmıştır. 1934 yılında onun yedi yıllık okullar için ‘Türkmen Dilinin Grammatikası’, ‘Evropalılar İçin Türkmen Dili’ adlı eserleri neşredilmiştir” (1988: 19).

Deryayev’in eserini anlamada, Muhammet Geldiyev ile G. Alparov’un 1929 yılında Aşkabat’ta yayımladıkları “Türkmen Dilinin Grammatikası: Sarf, Nahiv (Latin Alfabesinde)” adlı kitabının “Nahiv” ve “Sözcüklerin Hilleri” (Cümlelerin Türleri) bölümleri önem arz etmektedir (Geldiyev- Alparov, 1929: 186-250).

3. Türkmen Dilinin Nahuvı

Deryayev, 1936 yılında Aşkabat’ta yayımlanan “Türkmen Dilinin Nahuvunun (Türkmenistanın 1-nci Lingüvistik Gurultayında Doklada Tezislere)” adıyla Türkmen dil bilgisinin noktalama konusu üzerine değerli bir çalışma yayımlamıştır (Deryayev, 1936a). Eserin ismi “Sintaksis Turkmenskogo Yazıkı” (Türkmen Dilinin Sentaksı) şeklinde verilmiştir. Söz konusu kitap, Deryayev’in 1936 yılında 1. Dilbilim Kurultayı’nda “Türkmen Dilinin Nahuvunun” adıyla Latin harfleri ile sunduğu bildirisinin özgün bir eser olarak yayımlanmış hâlidir (Deryayev, 1936a). Deryayev’in bu eseri, aynı yılda Rusçaya tercüme edilerek “Osnovniye Voprosı Sintaksisa i Punktatsii Turkmenskogo Yazıkı” (Türkmen Dilinin Sözdizimi ve Noktalama İşaretlerinin Temel Sorunları) adıyla yayımlandığı görülebilir (Deryayev, 1936b). Nitekim eserin isminin altında parantez içerisinde “Tezisi k dokladu na 1-m lingvistiçeskom s’yezde” (1. Dilbilim Kurultayı’ndaki bildirin tezleri) notu düşülmüştür (Deryayev, 1936b).

Haydar Muhıyev ile Sapar Kürenov tarafından 1988 yılında Aşkabat’ta Türkmen dilcileri üzerine önemli bir eserinde, konu hakkında şöyle denilmektedir: “1936 yılında ise Türkmenistan’ın İlk Lingüvistik Kurultayı’na bildiriler olarak “Türkmen Diliniñ Sintaksisiniñ ve Punktatsiyasınıñ Esası Meseleleri” adlı büyük makalesi ortaya çıkıyor” (Muhıyev ve Kürenov, 1988: 19).

Eserin Türkmençe içeriği şu şekildedir:

[Giriş] (3-5), Sözcükler (5 - Cümleler), Dıngı Belgisi (5 - Noktalama İşareti), Sorag Sözcükleri (6 - Soru Cümleleri), Dıngı Belgisi (6 - Noktalama İşareti), Yüzlenme Sözcükleri (6-7 - Hitap Cümleleri), 7 - Dıngı Belgisi (7 - Noktalama İşareti), Dıngı Sözcükleri (7 -), 8 - Dıngı Belgisi (8 - Noktalama İşareti), Yıgnak Sözlem (8 - Dar Cümle), Gısgaldılan Yıgnak Sözlem (8 - Kısaltılmış Dar Cümle), Eye (8 - Özne), Yöñkeme Bilen Üytgäp Eye Bolan Söz Toparları (8-9 - Şahıs Eki ile Çekimlenerek Özne Olan Sözcük Öbekleri), Düyp Halında Eye Bolup Bilän

Çalışmalar / Düyp Halında Eye Bolup Bilmeyän Çalışmalar (9 - Kök Hâlinde Özne Olabilen Zamirler/ Kök Hâlinde Özne Olamayan Zamirler), Habar (10 - Yüklem), Goşma Habar (10 - Sözcük Öbeğinden Oluşan Yüklem), Meselem (10-11 - Örnek), Eye Bilen Habarıň Deňleşigi (11-12 - Özne ile Yüklemin Uyumu), Yıgnak Sözlemlerde Dıngı Belgisi (12 - Dar Cümlelerde Noktalama İşaretleri), Tire Bilen Yazmalı / Tiresiz Yazmalı (12 - Tire İle Yazılmalı/ Tiresiz Yazılmalı), Yayran Yönekey Sözlemler (12-14 - Geniş Basit Cümle), Hallar (14 - Zarflar), Yayran Sözlemlerde Dıngı Belgisi (15 - Geniş Cümlede Noktalama İşareti), Tire bilen Yazılışı / Tiresiz Yazılışı (15 - Tire ile Yazılışı / Tiresiz Yazılışı), Sözlemiň Deňdeş Agzalarında Dıngı Belgisi (15 - Cümlelerin Bağımlı Ögelerinde Noktalama İşaretleri), Goşma Sözlemler (15-16 - Birleşik Cümle), Dıngı Belgisi (16 - Noktalama İşareti), Dıngı Belgisi (16-19 - Noktalama İşareti), Uğırdaş Sözlemler (19-20 - Paralel Cümleler), Düzmeli Goşma Sözlemler ve Olarda Dıngı Belgiler (20 - Bağımsız Sıralı Cümleler ve Noktalama İşaretleri), Keseki Söz (20-21 - İktibas), Dıngı Belgisi (21 - Noktalama İşareti), Birnäçe Dıngı Belgileri Hakkında (21-22 - Bazı Noktalama İşaretleri Hakkında).

Deryayev'in yazısının girişini, Türkmen dili ile ilgili çalışmaların düzeyini göstermekle başlamaktadır: "Türkmen dili genellikle çok az çalışılmaktadır. Özellikle Türkmen edebi dilinin söz dizimi konuları henüz geliştirilmemiştir" (Deryayev, 1936a: 3). Eserin Türkmencesinde ise "Türkmen dili her taraftan az dernev edilip, kem okulan dildir" (Türkmen dili her bakımdan az incelenip, az okunan/araştırılan dildir) diye başlamaktadır (Deryayev, 1936b: 3). Bununla birlikte dilbilim açısından da ses bilgisi ve şekil bilgisi ele alındığı kadar sözdizimi üzerinde durulmadığını açıklamaktadır. Bu bağlamda Türkmen dilindeki noktalama işaretlerine dikkat edilmediği belirtmektedir. Ancak Türkmen dilinde noktalama işaretinin önemli olduğunu altını çizmekte ve onun göz ardı edilmemesinin gerekliliğini şöyle vurgulamaktadır: "Ancak yazımda noktalama işaretlerinin rolü büyüktür. Özellikle Türkmen dilinde, noktalama işaretlerinin rolü büyüktür" (Deryayev, 1936a: 3). Yazar, noktalama işaretinin Türkmen dilinde önemli olduğu göstermek için birkaç örnek vermektedir. "Türkmen atı yagşy çapyar" (Türkmen atı iyi koşturuyor) cümlesinde noktalama işareti olmadığında, "Türkmen, atı iyi çapar" mı yoksa "Türkmen atı, iyi çapar" mı olduğunun anlaşılacağına dikkat çekmektedir (Deryayev, 1936a: 3). Bu konuyla ilgili son örnek olarak "Zarçy bol Çarı yalı, lodar bolma" (Çalışkan ol Çarı gibi, tembel olma), "Zarçy bol, Çarı yalı lodar bolma" (Çalışkan ol, Çarı gibi tembel olma) cümlesini getirerek noktalama işaretinin öneminden bahsetmektedir (Deryayev, 1936a: 4).

Bununla birlikte, yazar iki çalışmadan bahsetmektedir. Türkmen aydınlarından dilci Muhammet Geldiyev (1889-1931) ile G. Alparov'un 1929 yılında hazırladıkları "Türkmen Dilinin Grammatikası" adlı eseri (Geldiyev, 1929) ve Deryayev'in 1936 yılında Latin harfleriyle yayımladığı "Türkmen Dilinin Nahuvı / Türkmen Dilinin Sentaksı" isimli kitabına atıf yapmaktadır (Deryayev, 1936c). Ayrıca bu iki eser dışında eser olmadığını belirtmektedir (Deryayev, 1936a: 4).

4. Evropalılar Üçin Türkmen Dili

Haydar Muhiyev ve Sapar Kürenov tarafından "Türkmen Dilçileri" adı ile 1988 yılında basılan kitapta Deryayev'in 1934 yılında hazırladığı "Evropalılar üçin Türkmen Dili" eserinin adı "1934 yılında onun yedi yıllık okullar için 'Türkmen Dilinin Grammatikası', 'Evropalılar Üçin Türkmen Dili' adlı eserleri neşredilmiştir" (1988: 19) şeklinde zikredilmektedir.

Sonuç

Hıdır Deryayev, Türkmen edebiyatına kattığı değerli eserler dışında bir akademisyen olarak Türkmen dili üzerine de önemli eserler vermiştir. Deryayev'in dil bilgisi üzerine hazırladığı eserler üstte de belirtildiği üzere uzunca bir süre görmezden gelinmiş veya bazı eserlerdeki katkısı yok sayılmıştır.

Deryayev, Bayliyev ile birlikte 1933 yılında hazırladığı "Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin" veya "Ene Dili: 4-nci Yıl Üçin Grammatika" adlı eser ile ilkökul seviyesindeki öğrencilere cümle ve türleri hakkında bilgi vermeye çalışmış Canlı dil ve yazı dilinin nasıl geliştirilebileceği hakkında bilgiler sunmuştur.

1934 yılında hazırladığı "Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin" (Dilbilgisi (Nahiv): İkinci Bölüm: Ortaokullar için 6-7. sınıflar için) adlı eserde yine cümle bilgisine dair bilgiler

vermiştir. Basit ve birleşik cümle ve bunların öğelerine detaylı bir şekilde değinmiştir.

Deryayev, 1936 yılında Türkmen Türkçesinin noktalama üzerine hazırladığı “Türkmen Dilinin Nahuvının (Türkmenistanın 1-nci Linguistik Gurultayında Doklada Tezisler)” adlı eserini özgün bir eser şeklinde “Sintaksis Turkmenskogo Yazıka” (Türkmen Dilinin Sentaksı) adıyla yayımlamıştır. Bu eserle bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Eserde cümle türleri, cümle öğeleri ve noktalama işaretleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, “Evropalılar için Türkmen Dili” adlı eseri ile yabancılara Türkmence öğretmeyi hedeflemiştir.

Türkmence üzerine hazırlanmış bu denli değerli kaynaklar tekrar incelenmeli, yapılacak yeni çalışmalarda kaynak olarak kullanılmalıdır. Özellikle Türkmen dil bilgisi ile ilgili ortaya koymuş olduğu terimleri ve noktalama ile ilgili görüşleri dikkate alınmalıdır.

Kaynaklar

- Aşirov, Tahir (2019) "Sovyet Türkmenistanı'nda Edebî Dil Araştırmaları: H. Deryayev Örneği", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1) (Haziran). 121-131.
- Baylıyev, H. M.; Deryayev, H. (1933). *Grammatika: IV-nci Okıv Yılı Üçin*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- Deryayev, H. (1934). *Grammatika (Nahuv): İkinci Bölüm Orta mektepler üçin 6-7-nci okuv yılları üçin*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1935). *Grammatika: İkinci Bölüm (Nahuv): Orta mektepleriň 6-7-nci okuv yılları üçin*. 2. Baskı. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1936ba). *Türkmen Dilinin Nahuvunun (Türkmenistanın 1-nci Linguistik Gurıltayında Doklada Tezisler)*. Aşgabat: Türkmen dövletneşir.
- (1936b). *Osnovniye Voprosı Sintaksisa i Punktuatsii Turkmenskogo Yazıka*. Aşgabat: Turkmengosizdat.
- Geldiyev, Muhammet ve Alparov, G. (1929). *Türkmen Dilinin Grammatikası: Sarf, Nahuv (Latin Alfabesinde)*. Aşgabat.
- Kurbanov, A.A.-Kuzmin, O. D. (1962). A. P. Potseluyevskiy i H. M. Baylıyev. Aşgabat: Turkmenskoye Gosudarstvennoye Uçebno-Pedagogičeskoye İzdatelstvo.
- Muhyev, H. Kürenov, S. (1988). *Türkmen Dilçileri*. Aşgabat: Magaríf.
- Tazegül, Erdem (2022). *Türkmen Türkçesi Dil İncelemesi: İkbal Romanı*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.

Yazar Katkıları: Fikir-%50-50; Tasarım-%50-50; Denetleme-%50-50; Kaynaklar-%50-50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50-50; Analiz ve/veya Yorum-%50-50; Literatür Taraması-%50-50; Yazıyı Yazan-%50-50; Eleştirel İnceleme-%50-50.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: Concept --%50-50; Design--%50-50; Supervision-Resources--%50-50; Data Collection and/or Processing; Analysis and/or Interpretation--%50-50; Literature Search--%50-50; Writing Manuscript--%50-50; Critical Review -%50-50

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Ethical Committee Approval: -